

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE BİAT

DOKTORA

Emrah BALIK

HAZİRAN-2024
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE BİAT

BEY'AH IN THE HOLY QUR'AN

DOKTORA

Emrah BALIK

**HAZİRAN-2024
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE BİAT

BEY'AH IN THE HOLY QUR'AN

DOKTORA

Emrah BALIK

Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

**HAZİRAN-2024
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Kur’ân-ı Kerîm’de Biat**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

27/06/2024

.....
Emrah BALIK

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin katkısı vardır. Bu çerçevede, eserlerinden istifade ettiğim kaynak sahipleri başta gelmek üzere İslâm dünyasındaki ilim erbabına teşekkür ederim. Ayrıca, değerli katkılarından dolayı başta tez danışmanı hocam Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a, Doç. Dr. Mustafa KAYHAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Yakup TOPAL'a ve bütün hocalarıma teşekkür etmeyi borç bilirim. Yine bugünlere gelmeme vesilen olan ve eğitim hayatım boyunca maddî ve manevî fedakârlıklarından dolayı çok kıymetli anne ve babama, değerli katkıları, sabrı ve güleryüzü ile her zaman bana destek olan sevgili eşim Ayşegül'e, çalışmalarım boyunca her türlü yorgunluğu kendileriyle unuttuğum ve en kıymetli cennet sermayem olacaklarına inandığım biricik evlatlarım Ömer Hikmet ve Ahmed Mahir'e, her daim yanımda hissettiğim bütün aileme ve varlıkları ile dünyada gurur duyduğum ve ahirette de gurur duyacağım bütün arkadaşlarıma şükranlarımı arz ederim.

Emrah BALIK
GÜMÜŞHANE-2024

ÖZET

“*Kur’ân-ı Kerîm’de Biat*” isimli bu çalışmada biat kelimesinin kökenini oluşturan by‘a/بَّع kökenli kelimeler semantik yöntemle incelenmekte ve konulu tefsir yöntemi ile biatın Kur’ân-ı Kerîm’deki mahiyeti tespit edilmektedir. Çalışma giriş, birinci ve ikinci bölüm ve sonuç kısmından teşekkül etmektedir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve planı yer almaktadır.

Biat kelimesinin etimolojisi ve anlamı başlıklı birinci bölümde ilk etapta bu kelimenin kökenini oluşturan by‘a/بَّع kökünün etimolojik yapısı ele alınmaktadır. Ardından by‘a/بَّع kökenli kelimelerin câhiliye şiirinde ve İslâmî dönem şiirindeki kullanımlarına yer verilmekte, devamında sırasıyla ilk dönem ve son dönem Arapça lugatlarda, Arapça-Türkçe lugatlarda ve Osmanlıca lugatlarda yer alan karşılıklarına yer verilerek kökünün anlam tahlili yapılmaktadır.

Biatı konu edinen ikinci bölümde ise by‘a/بَّع kökünden türeyen kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımları tespit edilerek tablolar halinde gösterilmektedir. Ardından bu kökün geçtiği âyetler ve bu âyetlerdeki by‘a/بَّع kökenli kelimeler incelenmekte, tefsirlerden ve meâllerden derlenen bilgiler kökün anlam tahlilinin yapıldığı birinci bölümde elde edilen bilgiler ışığında değerlendirilmektedir. Devamında ise konu hakkında ulaşılan kanaatlere yer verilmektedir. Biat kelimesinin ve bu kelimenin kökeninden türeyen diğer kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımları belirlendikten sonra biat kelimesinin anlam alanına giren yakın anlamlı ve uzak anlamlı kelimeler tespit edilerek kelimenin anlamı ortaya konulmaktadır. Sonrasında ise biatın yer aldığı âyetlerden ve bu âyetlerin tefsirlerinden hareketle biat edenlerin özellikleri, biatın muhatapları, üzerine biat edilen hususlar, biat edenlerin mükafatı ve biatı bozanların cezası tespit edilmektedir. Ayrıca biatın psikolojik, sosyolojik ve siyasî yönüne temas edilerek Kur’ân-ı Kerîm’de biatın muhtevası belirlenmektedir. Çalışma tezden elde edilen bilgilerin sonuç kısmında değerlendirilmesiyle nihayete ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Biat, By‘a, Konulu tefsir, Kur’ân-ı Kerîm, Semantik

SUMMARY

In this study titled “*Bey’ah in the Holy Qur’an*”, the words of by‘a/بَيْع origin, which constitute the origin of the word bey’ah, are analysed by semantic method and the nature of bey’ah in the Holy Qur’an is determined by thematic exegesis method. The study consists of introduction, first and second chapters and conclusion. The introduction includes the subject, importance, aim, method and plan of the study.

In the first chapter titled etymology and meaning of the word bey’ah, the etymological structure of the root by‘a/بَيْع, which forms the origin of this word, is discussed in the first place. Then, the usage of the words of by‘a/بَيْع origin in the poetry of Jāhiliyya and the poetry of the Islamic period is given, and then the meaning of the root is analysed by giving its equivalents in the early and late Arabic lugats, Arabic-Turkish lugats and Ottoman Turkish lugats respectively.

In the second chapter on bey’ah, the usage of the words derived from the root by‘a/بَيْع in the Qur’an is determined and shown in tables. Then, the verses in which this root occurs and the words derived from by‘a/بَيْع in these verses are analysed, and the information compiled from commentaries and translations is evaluated in the light of the information obtained in the first part where the meaning of the root is analysed. Afterwards, the opinions reached on the subject are put forward. After determining the usage of the word biat and other words derived from the root of this word in the Qur’an, the meaning of the word is revealed by determining the close meaningful and distant meaningful words included in the meaning of the word bey’ah. Then, based on the verses in which bey’ah is included and the exegesis of these verses, the characteristics of those who swear bey’ah, the addressees of bey’ah, the issues on which bey’ah is sworn, the reward of those who swear bey’ah and the punishment of those who break the bey’ah are determined. In addition, the content of bey’ah in the Qur’an is determined by touching on the psychological, sociological and political aspects of bey’ah. The study concludes with the evaluation of the information obtained from the thesis in the conclusion.

Keywords: Bey’ah, By‘a, Qur’an, Semantics, Thematic tafsir

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar DİZİNİ	XII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XIII
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	2
III. Araştırmanın Planı	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
BIAT KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE ANLAMI.....	9
1.1. Biat Kelimesinin Etimolojik Yapısı	9
1.2. Biat Kelimesinin Anlam Tahlili	13
1.2.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Câhiliye Şiirindeki Kullanımı.....	13
1.2.1.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu	14
1.2.1.3. By‘a/بَّعْ Kökünün İsim Formu	17
1.2.2. By‘a/بَّعْ Kökünün İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	20
1.2.2.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu	21
1.2.2.2. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu.....	25
1.2.2.3. By‘a/بَّعْ Kökünün İsim Formu	26
1.2.3. By‘a/بَّعْ Kökünün Lugatlardaki Anlamı.....	31

1.2.3.1. İlk Dönem Arapça Lugatlarda By‘a/بَّعْ Kökü	31
1.2.3.1.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu	32
1.2.3.1.2. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu	37
1.2.3.1.3. By‘a/بَّعْ Kökünün İsim Formu	40
1.2.3.2. Son Dönem Arapça Lugatlarda By‘a/بَّعْ Kökü	46
1.2.3.2.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu	46
1.2.3.2.2. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu	47
1.2.3.2.3. By‘a/بَّعْ Kökünün İsim Formu	48
1.2.3.3. Arapça-Türkçe Lugatlarda By‘a/بَّعْ Kökü	50
1.2.3.3.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu	51
1.2.3.3.2. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu	51
1.2.3.3.3. By‘a/بَّعْ Kökünün İsim Formu	52
1.2.3.4. Osmanlıca-Türkçe Lugatlarda By‘a/بَّعْ Kökü	55
1.2.3.4.1. Bey‘/بَّعْ	55
1.2.3.4.2. Bey‘at/بَّعْ	57
1.2.3.4.3. Biat/بَّعْ	57
İKİNCİ BÖLÜM	62
KUR’ÂN-I KERÎM’DE BİAT	62
2.1. Kur’ân-ı Kerîm’de By‘a/بَّعْ Kökü ve Türevleri	63
2.1.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu	64
2.1.2. By‘a/بَّعْ Kökünün İsim Formu	64
2.2. Kur’ân-ı Kerîm’de By‘a/بَّعْ Köklü Türevlerin Anlamları	65
2.2.1. By‘a/بَّعْ Kökünün Alışveriş Anlamında Kullanımı	66

2.2.2. By‘a/بَيْع Kökünün Kilise ve Sinagog Anlamında Kullanımı.....	103
2.2.3. By‘a/بَيْع Kökünün Biat Anlamında Kullanımı	110
2.3. Kur‘��n-ı Kerîm’de Biat Kavramının Anlam Alanına Giren Kelimeler	132
2.3.1. Biat Kavramıyla Yakın Anlamlı Olan Kelimeler.....	132
2.3.2. Biat Kavramıyla Uzak Anlamlı Olan Kelimeler	142
2.4. Kur‘��n-ı Kerîm’de Biat	153
2.4.1. Biat Edenlerin ��zellikleri	154
2.4.1.1. Ahdinde Vefalı Olmak	155
2.4.1.2. Doğru, Samimi ve Sabırlı Olmak.....	156
2.4.1.3. Tövbe Etmek	156
2.4.1.4. İbadet Etmek	158
2.4.1.5. Hamd Etmek.....	159
2.4.1.6. Oruç Tutmak/Seyahat Etmek	160
2.4.1.7. Rükû ve Secde Etmek	162
2.4.1.8. İyiliği Emredip Kötülükten Nehyetmek.....	163
2.4.1.9. Allah’ın Sınırlarını Muhafaza Etmek.....	164
2.4.2. Biatın Muhatapları	166
2.4.2.1. Allah Teâlâ	166
2.4.2.2. Hz. Peygamber	167
2.4.3. ��zerine Biat Edilen Hususlar.....	168
2.4.3.1. Allah’a İman Etmek	168
2.4.3.2. Allah’a İbadet Etmek	169
2.4.3.3. Hz. Peygamber’i Korumak ve O’na Yardım Etmek	169
2.4.3.4. Allah Yolunda Savaşmak, Cihad Etmek.....	170
2.4.3.5. Allah’a Hiçbir şeyi Ortak Koşmamak	171
2.4.3.6. Hırsızlık Yapmamak	171
2.4.3.7. Zina Etmemek	172
2.4.3.8. Çocukları ��ld��rmemek.....	172

2.4.3.9. El ile Ayak Arasında Bir İftira Uydurup Getirmemek.....	173
2.4.3.10. Meşru ve Güzel İşlerde Hz. Peygamber’e İsyân Etmemek.....	174
2.4.4. Biat Edenlerin Mükâfatı	175
2.4.4.1. Cennet	175
2.4.4.2. Allah’ın Yardımı	176
2.4.4.3. Büyük Bir Ecir	176
2.4.4.4. Allah’ın Rızâsı	177
2.4.4.5. Huzur ve Güven	177
2.4.4.6. Taassubiyet Düşüncesinin Giderilmesi	178
2.4.4.7. Yakın Bir Fetih.....	179
2.4.4.8. Ganimetler.....	180
2.4.4.9. İnsanların Ellerini Müminler Üzerinden Çekmesi	181
2.4.4.10. Mağfiret.....	182
2.4.4.11. Rahmet	182
2.4.4.12. Müjde	183
2.4.5. Biatı Bozanların Cezası.....	183
2.4.6. Biatın Psikolojik Yönü.....	184
2.4.7. Biatın Sosyolojik Yönü	185
2.4.8. Biatın Siyasî Yönü	186
SONUÇ	191
KAYNAKÇA.....	199
ÖZGEÇMİŞ	220

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. By‘a/بَّع kökünün sülâsî mücerred fiil formundaki anlamları	58
Tablo 2. By‘a/بَّع kökünün sülâsî mezid fiil formundaki anlamları.....	58
Tablo 3. By‘a/بَّع kökünün isim formundaki anlamları	59
Tablo 4. Kur‘ân-ı Kerîm’de by‘a/بَّع kökünün geçtiği sûre ve âyetler	64
Tablo 5. Kur‘ân-ı Kerîm’de by‘a/بَّع kökünün sülâsî mezid fiil formundaki türevleri	64
Tablo 6. Kur‘ân-ı Kerîm’de by‘a/بَّع kökünün isim formundaki türevleri	65
Tablo 7. Kur‘ân-ı Kerîm’de by‘a/بَّع kökenli kelimelerin anlamları	65
Tablo 8. Alışveriş anlamındaki by‘a/بَّع kökenli kelimelerin meâllerdeki karşılıkları ..	100
Tablo 9. Kilise ve sinagog anlamındaki by‘a/بَّع kökenli kelimenin meâllerdeki karşılıkları	110
Tablo 10. Biat anlamındaki by‘a/بَّع kökenli kelimelerin meâllerdeki karşılıkları.....	130

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.mlf.	: Aynı müellif
a.s.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
bs.	: Baskı, basım
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
drl.	: Derleyen
ed.	: Editor
erişim	: Erişim Tarihi
haz.	: Hazırlayan
krş.	: Karşılaştırınız
ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
thk.	: Tahkik eden
ö.	: Ölümü tarihi
ör.	: Örnek
r.a.	: Radıyallahu anh
sad.	: Sadeleştiren
S	: Sayı
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih eden
vb.	: Ve benzerleri
v.d.	: Ve diğerleri, ve devamı
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu “*Kur’ân-ı Kerîm’de Biat*” olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada biat kelimesinin kökenini oluşturan by‘a/بَّع kökenli kelimeler semantik yöntemle incelenmekte ve ardından konulu tefsir yöntemi ile Kur’an’da geçen biat kelimesinin mahiyeti tespit edilmektedir. By‘a/بَّع kökenli kelimelerin semantik analiz ve sentez yöntemi ile ele alınarak ortaya konulması ve bu suretle Kur’an’ın yapı taşları mesabesinde olan kavramların izahata kavuşturulması ile Kur’an’ın doğru anlaşılmasına zemin hazırlayacak olması konunun önemine işaret etmektedir.

Kur’an insanlığın dünya ve ahiret saadetini sağlamak için hidayet kaynağı olarak gönderilmiştir. Kur’an doğumundan ölümüne kadar, ferdi meselelerden toplumsal olaylara kadar hayatın her safhasında insana yol göstermeyi hedef edinmektedir. Bu nedenle Kur’an’ı şâri‘-i mübîn olan Allah Teâlâ’nın muradına muvâfık bir şekilde anlamak bugüne kadar olduğu gibi bugünden sonra da bütün insanlar için ferdî ve toplumsal bir ödevdir.¹ Kur’an’ı murâd-ı ilâhî’ye muvâfık bir şekilde anlamadan emirlerini yerine getirmek, yasaklarından da kaçınmak mümkün değildir. Kur’an’ın anlaşılması onda yer alan başta en küçük bilgi birimi olan kelime, terim ve ifadelerin doğru bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır.

Kelime, terim ve ifadeler herhangi bir metnin anlaşılmasında önemli bir konumda yer almaktadırlar. İnsanlık âlemini en doğru yola ulaştırmayı amaçlayan Kur’an da, bu hedefini gerçekleştirmek adına pek çok kelime, terim ve ifadeyi araç edinmektedir. Kur’an’da yer alan her bir kelime ve ifadenin anlam yelpazesinin belirlenmesi ilgili ayetin siyak ve sibakının göz önünde bulundurulmasıyla mümkündür. Bütün bunların anlaşılması aynı zamanda Kur’an’ın mesajının doğru anlaşılması ve muhataplarına da doğru aktarılması bakımından büyük bir öneme sahiptir.²

Kur’an’da mevcut olan kelime, terim ve ifadelerin anlaşılması hiç şüphesiz nüzûl ortamının doğru bir şekilde tespit edilmesine bağlıdır. Bir âyetin nüzûl sebebini tespit etmekle birlikte o âyette yer alan kelime, terim ve ifadelerin nüzûl dönemindeki karşılıklarını da belirlemek gerekmektedir. Dil ve anlam bakımından âyetin indiği

¹ H. Mehmet Soysaldı, “Günümüzde Kur’ân’ın Anlaşılması”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 11.

² Hasan Yılmaz, *Kur’ân Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 1.

ortamın özelliklerini bilmek ve ilk muhataplarının Kur'an'da yer alan ifadelerden hangi manaları anladıklarını tespit etmek Kur'an'ın doğru anlaşılması için yadsınamaz bir gerekliliktir. Çünkü Kur'an'ın ilk muhatapları olan Araplar, Arapça olarak indirilen Kur'an'ı³ dil ve anlam bakımından kavrama konusunda bir eksiklik hissetmemişlerdir.⁴ Fakat sonraki muhataplarının aynı kavrama kabiliyetinde olduklarını söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira dil zaman geçtikçe hiç değişmeden devam edegelen bir mefhum değildir. Aksine toplumsal bir olgu olan dil zamanla gelişip zenginleşmekte ve değişmektedir. Göç, savaş ve devrim gibi toplumun büyük oranda değişimine sebep olan olaylar, ticari ve siyasi faaliyetler ve benzeri pek çok sebepten ötürü dil nesilden nesile anlam değişikliklerine uğramaktadır. Zira bir dilin kelime hazinesinin bin yıllık bir zaman diliminde %19 oranında değişikliğe uğradığı bilinmektedir.⁵ Bu da her bir metin için geçerli olduğu kadar Kur'an metni için de geçerlidir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kelime, terim ve ifadelerin zaman içerisinde geçirmiş oldukları değişimlerin hassas bir şekilde tetkik edilmesi önemli bir husustur. Bu nedenle çalışmanın konusu Kur'an'daki temel siyasi kavramlardan olan biat kelimesini ve bu kelimenin kökenini oluşturan by'a/بَيْع kökenli kelimeleri semantik analiz ve sentez yöntemi ile tetkik ederek ortaya koymak ve biatı konulu tefsir yöntemiyle tefsir etmektir. Zira hadis, siyer, kelam ve fıkıh gibi klasik ilimlerde biat konusu bir şekliyle yer almaktadır. Bu ilimlerin her biri kendi metodolojileri içerisinde biat terimini Kur'an'dan da hareketle açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda ifade edilen ilimlere konu olan biat bir Kur'an terimi olarak şimdiye kadar müstakil bir çalışmayla derinlemesine incelenmemiştir. Bu nedenle "Kur'ân-ı Kerîm'de Biat" başlıklı bu doktora çalışması konu edinilmiştir. Ayrıca geçmişte oldukça üzerinde durulan ve Kur'ân-ı Kerîm'in temel siyasi ve sosyal davranış biçimlerini ifade eden kavramları arasında yer alan biat,⁶ söz konusu bu özelliklerin yanında devlet başkanının seçimi ile ilişkilendirilmesi bakımından günümüzde de önemli bir konuma sahiptir.⁷

II. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Nüzûlünden günümüze kadar Kur'an'la alakalı kaleme alınan çalışmaların temel amacı onu şâri'-i mübîn olan Allah Teâlâ'nın muradına muvâfık bir şekilde anlamak ve

³ "Şüphesiz biz onu, düşünüp anlamanız ve gerekli dersleri çıkarmanız için Arapça bir Kur'an olarak indirdik." (ez-Zuhruf 43/3)

⁴ Düccane Cündioğlu, *Anlamın Tarihi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, ts.), 45.

⁵ Bahattin Sav, "Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme" *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/1 (Mart 2003), 147, 150.

⁶ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasi Kavramlar* (İstanbul, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 172.

⁷ Mehmet Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 15.

anlamlandırmaktır. Hiç şüphesiz bu amaç günümüzde yapılan çalışmalar için de geçerlidir. Zira insanlık dün olduğu kadar bugün de vahyin bireysel ve toplumsal inşasına muhtaçtır.

Kur'an vahyinin murâd-ı ilâhî'ye uygun bir şekilde günümüze aktarılması ondaki kelime, terim ve ifadelerin doğru bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Kur'an metninin en küçük birimleri olan kelimelerin günümüzdeki karşılıklarının doğru bir şekilde tespit edilmesi bu kelimelerin köken itibariyle Arap dilinde kullanıldıkları anlamlarının bilinmesiyle mümkündür. Aynı şekilde bu kelimelerin câhiliye döneminden başlamak suretiyle tarihi süreç içerisinde günümüze kadar geçirmiş oldukları evrelerinin belirlenmesi de gerekmektedir.

Kelimeler semantik zaviyeden bakıldığında bir dilin en küçük anlamlı birimlerini ifade etmekle birlikte o dilin ifade ve cümlelerinin yapı taşlarıdır. Kavramlar/terimler ise objelerin zihinlerdeki tasarımıdır ve içerikleri anlamlarla örülüdür.⁸ Yine kavramlar/terimler bir fikrin, düşüncenin ve sistemin ifade edilmesinde başat bir rol üstlenmişlerdir.⁹ Bu bakımdan Kur'an'daki kelime ve kavramların anlam alanının doğru bir şekilde tespit edilmesi Kur'an metninin de doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

İnsanlar gibi kelimeler de bir yaşam sürmektedirler. Parçası oldukları dilin ve içinde yaşadıkları kültürün bir nüvesi olarak gelişim ve değişim onlar için de geçerlidir. Kelimeler belli bir dönemde doğar, bazen uzun bir zaman ilk anlamlarını muhafaza ederek yaşamlarını sürdürür, bazen anlam kayması, anlam daralması, anlam genişlemesi gibi süreçlere tabi olarak yaşamlarını devam ettirir, bazen de bütün bu süreçlerin ardından belli bir dönem sonra unutulup varlıklarını nihayete erdirirler. Bu gelişim ve değişim bütün dillerde olduğu gibi Arapça dili için de geçerlidir. Zira nüzûl döneminden kısa bir vakit sonra vahyin farklı coğrafyalara hızlı bir şekilde yayılması ile İslâm toplumu farklı dil ve kültürlerle karşılaşmış ve böylece toplumsal değişim ve gelişim Arap dili için de kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle anlam kayması ve anlam değişikliği gibi süreçler Kur'an'da yer alan kelime, terim ve ifadeler için de söz konusudur.

İslâm âlimleri Kur'an'ı doğru anlama faaliyetinin bir çabası olarak her asırda pek çok eser kaleme almışlardır. Bu eserlerden bir kısmı hiç şüphesiz lugavî tefsir metodu ile kaleme alınmış eserlerdir. Filolojik tefsir metodu olarak da bilinen bu yöntem sahabe döneminden beri kullanıla gelen bir usul olmuştur. Özellikle hicrî ikinci asırdan itibaren

⁸ Yılmaz, *Kur'ân Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*, 1.

⁹ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Sâlih İnsan* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2016), 17.

yoğun bir şekilde kullanılan bir yöntemdir.¹⁰ Aynı zamanda bu yöntem i'râbü'l-Kur'ân, garîbü'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân, mecâzu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân ve vücûh ve nezâir gibi dil ilimlerinin oluşumuna da zemin hazırlamıştır.¹¹ Ayrıca lugavî tefsir metodunun temeli sayılan şiirle istişhâd yöntemi de başta sahabe döneminde olmak üzere sonraki dönemlerde de sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu konuda Hz. Ömer'den (ö. 23/644) rivayet edilen “*Cahiliye Arap şiirine sahip çıkınız. Zira kitabınızın tefsiri ondadır.*”¹² sözü şiirle istişhâd yönteminin her asırda önemli bir konuma sahip olmasına neden olmaktadır. Yine hibrû'l-ümme (ümmetin en bilgini) ve tercümânü'l-Kur'ân olarak bilinen ve sahabenin önde gelen âlimlerinden sayılan Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) şiirle istişhâd yöntemini kullanması bu usulün önemini ortaya koymaktadır. Abdullah b. Abbas'ın kendisine sorulan Kur'an'da geçen iki yüz kadar garîb kelimeyi şiirden getirdiği delillerle açıkladığı rivayet edilmektedir.¹³ Bu nedenle dünden bugüne her asırda Kur'an'ı tefsir etmek için gayret sarf eden İslâm âlimlerinin âyetleri açıklarken ve manası bilinmeyen garip kelimeleri izah ederken şiirle istişhâd yöntemini kullanarak pek çok çalışma kaleme aldıkları bilinmektedir.¹⁴

Kur'an'ın inzalinden günümüze kadar yazılmaya devam edegelen çalışmalar bir taraftan klasik usullere göre şekillenirken diğer taraftan da Kur'an'ı anlamak için yeni usul arayışları bilhassa modern dönemde gün yüzüne çıkmıştır. Bu arayışın bir sonucu olarak semantik analiz metodu son zamanlarda birçok çalışma için kullanılabilir hale gelmiştir. Nitekim konulu tefsir yöntemi içinde de değerlendirilen semantik analiz metodu Kur'an'da yer alan kelime, terim ve ifadelerin nazil oldukları andan günümüze kadar zamanla uğradıkları değişimleri tespit etmek için kullanılabilir modern bir yöntemdir. Zira bir fikrin doğruluğu o fikri mantık süzgecinden geçirmekle tespit edilirken bir metnin doğru anlaşılması da o metnin semantik analiz süzgecinden geçirilmesi ile mümkün olabilmektedir.¹⁵ Bu anlamda bir kelimenin kökeninin ve esas anlamının tespit edilerek tarihsel seyir içerisinde uğradığı değişimleri hassas bir şekilde ortaya koymak art süremlî (diachronic) semantik analiz metodunun konusudur.¹⁶ Semantik analiz metodu, klasik İslâm ilimlerinden ilmü'l-meânî ile bazı noktalarda

¹⁰ Hasan Yılmaz, “Modern Dönem Kur'ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 22.

¹¹ Abdulhamit Birşık, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/287; Hasan Yılmaz, “Tefsir Yönelişleri Bağlamında Bilbilimsel ve Semantik Yöneliş Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*, ed. İlyas Altuner vd. (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 327.

¹² Ebû İshâk İbrâhîm b. Musâ b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât* (Mısır: Dâru İbn 'Affân, h. 1421), 1/58.

¹³ Nâfi' b. el-Ezrak, *Mesâilü Nâfi' İbn Ezrak 'an Abdillâh b. Abbâs*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dalî (Kıbrıs: Dâru'l-Ceffan ve'l-Cab'i, 1413/1993), 89.

¹⁴ Mustafa Kayhan, “Şiirle İstişhâd Açısından Kurtubî Tefsiri (Ankebut Suresi Örnekliği)”, *Turkish Studies* 12/27 (2017), 255.

¹⁵ Ali Galip Gezgin, “Kur'an'ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (2000), 136.

¹⁶ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 21.

örtüşmektedir. Nitekim her iki ilim dalı da “*anlam bilimi*” olarak tarif edilmektedir. Şu kadar var ki her iki ilim dalı “*anlam bilimi*” olarak tarif edilse de diğer özellikleri göz önünde tutulduğunda ilmü’l-meânî ve semantik’in tam olarak örtüşmediği de söylenmektedir.¹⁷ İlmü’l-meânî’nin yanı sıra ilmü’d-delâle, garîbü’l-Kur’ân, vücûh ve nezâir ilimlerinin de semantik analiz yöntemi ile örtüşen yönlerinin olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Bu nedenle Kur’an’daki kelime ve kavramlara yönelik modern dönemde yapılan semantik çalışmalar klasik tefsir geleneğinde Kur’an’a dair kaleme alınan çalışmaların farklı bir yöntem ile yeniden değerlendirilmesi olarak kabul edilebilir.¹⁹

İslâmî literatürde kavramları semantik açıdan değerlendirme faaliyetinin ve bu alanda ele alınan ilk eserlerin hiç şüphesiz çok daha eski dönemlerde meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzî’nin (ö. 322/933-34) kaleme aldığı *Kitâbu’z-Zine* isimli eseri kavramları semantik bağlamda inceleyen ilk eserlerden sayılmaktadır.²⁰ İbn Fâris (ö. 395/1004) cahiliyedeki birtakım kelimelerin İslâm dininin gelişle anlam değişikliğine uğrayarak yeni anlamlar kazandığını tespit etmektedir.²¹ Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) kelime bilgisinin Kur’an ilimleri kapsamında ilk etapta değerlendirilmesi gereken ilim olduğunu söylemektedir.²² Gazzâlî (ö. 505/1111) bazı Kur’an kavramlarına sonraki dönemlerde Kur’an’ın ilk muhataplarının verdikleri anlamlar dışında yeni anlamlar yüklendiğini zikrederek söz konusu kavramların zamanla uğradıkları anlam değişimlerini ortaya koymaktadır.²³ Ebu’l Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) bir ismin sahip olduğu farklı anlamların dil kuralları çerçevesinde semantik yöntem (ilmü’l-meanî’l elfaz) ile tespit edilebileceği kanaatindedir.²⁴ Bununla birlikte Elmalılı (ö. 1942) ve Zürcânî (ö. 1948) gibi son dönem İslâm âlimlerinin de semantik metodu eserlerinde uyguladıkları bilinmektedir.²⁵ Bu bilgiler semantik analiz metodun Batı’daki semantik çalışmalardan çok daha önce farklı isimlendirmelerle İslâm ilim geleneğinde var

¹⁷ Mustafa İsmet Uzun, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/206.

¹⁸ Yılmaz, “Tefsir Yönelişleri Bağlamında Bilbilimsel ve Semantik Yöneliş Üzerine Bazı Mülâhazalar”, 327; H. Mehmet Soysaldı, “Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2005), 65; Abdulkerim Seber, “Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramlarının Muhtevasının Tespiti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013), 104; Mehmet Paçacı, “Tefsirde Semantik ve Hermenötik”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’alesi 1*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 585.

¹⁹ Yılmaz, “Modern Dönem Kur’ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş”, 23.

²⁰ Mansur Teyfur, “Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzî’ye Göre İslâmî Kavramların Semantik Tahlili”, *Kisbu İlahiyat Dergisi* 1/3 (2020), 32.

²¹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 145.

²² Gezgin, “Kur’ân’ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?”, 141.

²³ Kasapoğlu, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, 123.

²⁴ Mustafa Yüce, “Kelamcıların Bilgi Tanımları ve Nesefî’nin Semantik Tahlili”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/24 (2010), 115, 125.

²⁵ Kasapoğlu, “Kur’an’ı Anlamada Semantik Yöntem”, 123, 146, 152.

olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın tefsir edilmesi hususunda yeni fikirler ileri süren ve yenilikçi görüşleriyle tanınan Mısırlı dil ve edebiyat âlimi Emîn Hûlî (ö. 1966)²⁶ kelimelerin tarihî seyir içindeki değişim ve gelişimini dikkate almadan Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasının mümkün olmayacağını söylemektedir. Bu bağlamda Hûlî, Kur'an'ın konulu tefsir metodu ile tefsir edilmesi gerektiğini de savunmaktadır.²⁷ Bir başka Mısırlı âlim ve fikir adamı olan Muhammed Abdullah Dirâz (ö. 1958)²⁸ ise Kur'an'ın temelde iki esas üzerine incelendiğini ifade etmektedir. Ona göre Kur'an dil ve fikir noktainazarından olmak üzere iki farklı açıdan incelemeye tabi tutulmaktadır.²⁹

Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için önemli bir araç konumunda olan semantik analiz yöntemi, kendi kendini tefsir etmesi, insanları âyetlerini düşünmeye davet etmesi gibi saikler bakımından Kur'an'ın kendi yöntemi olarak izah edilmektedir.³⁰ Kavramsal tahlil olarak da bilinen semantik analiz yöntemi kelimelerin üzerlerinde ittifak edilen anlamlarını tespit ederek yer aldıkları cümlelerin doğru bir şekilde anlamlandırılma merhalesi şeklinde tarif edilmektedir. Bu anlamda semantik analiz yöntemi kelimelerin tarihsel süreç içerisinde kazandıkları anlamları inceleyen bir bilimdir.³¹

Son dönemde başta Kur'an kavramları olmak üzere felsefi ve tasavvufi kavramlara yönelik kaleme aldığı semantik çalışmalar ile bilinen Japon bilim insanı Toshihiko Izutsu (ö. 1993) eş zamanlı (synchronic) ve art zamanlı (diacronic) semantik analiz yöntemi ile Kur'an'da yer alan bazı kavramları açıklamış ve bu kavramların değişimini eserlerinde yayımlamıştır.³² Izutsu'ya göre Kur'an'da yer alan kelimeleri anlamlandırırken bu kelimelerin tarihi seyrini, Kur'an düşünce sistemindeki karşılıklarını, siyak ve sibakın onlara kazandırdığı anlamları birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Ona göre bir kelimenin anlamı münferit bir şekilde değil devamlı olarak bir sistem veya sistemler dahilinde vuku bulmaktadır.³³ Izutsu'nun kaleme aldığı eserlerin Türkçeye tercüme edilmesinin ardından Türkiye'de başta tefsir akademisinde

²⁶ Hulusi Kılıç, "Emîn Hûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/339.

²⁷ Emin el-Huli, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995), 75, 84.

²⁸ Ahmet Özel, "Muhammed Abdullah Dirâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/485.

²⁹ Abdullah Dirâz, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2000), 15.

³⁰ İsmail Yakıt, "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/1 (1994), 19; H. Mehmet Soysaldı, "Kur'an'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi", *Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, ed. Necati Kara (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001), 32.

³¹ Hasan Yılmaz, "Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, ed. Bilal Gökçür vd. (İstanbul: İlim yayma Vakfı Yayınları, 2009), 368.

³² İbrahim Kalın, "Toshihiko Izutsu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/552; Soysaldı, "Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı", 75.

³³ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 26.

olmak üzere hadis,³⁴ mezhepler tarihi,³⁵ kelim ve fıkıh gibi birçok alanda da semantik analiz yöntemi kullanılır olmuştur.³⁶ Bununla birlikte ortaya koyduğu semantik analiz yöntemin ekseriyetle câhiliye şiirini referans kabul etmesi gibi nedenlerle İzutsu'nun kullandığı semantik yöntem tenkid edilmiştir.³⁷

Semantik analiz metodunu bünyesinde barındıran konulu tefsir yöntemi ise aynı konu ile ilgili olan âyetlerin bir arada değerlendirilmesiyle yapılan bir tefsir çeşitidir. Arapçada tefsîru'l-mevdû'î şeklinde telaffuz edilen konulu tefsir, tevhîdî/bütünsel tefsir şeklinde de tarif edilmektedir.³⁸ Konulu tefsir Kur'an ve sünnet gibi üzerinde ittifak edilen dini deliller ışığında bir konunun tetkik edilmesidir.³⁹ Konulu tefsir çalışmalarında ilgili konuyu araştırmaya geçmeden önce konunun kavramsal yönü tespit edilmelidir.⁴⁰ Zira bu şekilde bir tespitin akabinde yapılacak konulu tefsir çalışmasının en doğru yöntem olduğu kabul edilmektedir.⁴¹ Bu bağlamda araştırmada Kur'an'ın temel siyasi kavramlarından kabul edilen biat kelimesi ve bu kelimenin kökenini oluşturan by'a/بَيْع kökenli diğer kelimeler semantik analiz ve sentez yöntemi ile tetkik edilecektir. Bu kelimelerin doğru karşılıklarının günümüze aktarılması ve neticede Kur'an metninin en doğru bir biçimde anlaşılması amaçlanmaktadır. By'a/بَيْع kökenli kelimelerin semantik analiz yöntemi ile tahlil edilmesinden sonra Kur'an'daki biat konusu belirlenen tefsirlerden elde edilen bilgiler ışığında izahata kavuşturulacaktır. Bu nedenle "Kur'an-ı Kerîm'de Biat" başlıklı bu çalışma semantik bir kavram çalışması olmasının yanında aynı zamanda bir konulu tefsir çalışmasıdır.

III. Araştırmanın Planı

Araştırma giriş, birinci ve ikinci bölüm ve sonuç kısmından müteşekkil bir çalışma olarak kaleme alınmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, önemi, amacı, yöntemi ve planı yer almaktadır. Tez, semantik ve konulu tefsir yöntemi takip edilerek kaleme alınmış olduğundan konuyu aydınlatıcı olması bakımından çalışmanın giriş

³⁴ Mehmet Görmez, "Hadis ve Semantik", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, ed. Salih Karacabey (Bursa: Kurav Yayınları, 2004), 231-236.

³⁵ A. Bülent Ünal, "Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Semantik Yöntem", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/26 (2007), 3.

³⁶ Hasan Çetinel, "Dini Kavramların Öğretiminde Semantik Analizlerin Akademik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 0/8 (2019), 82.

³⁷ Abdulkarim Seber, "İzutsu'nun "Kur'an'da Allah Ve İnsan" Adlı Eserinde Uyguladığı Semantik Metodun Tahlil Ve Tenkidi", *Hikmet Yurdu* 7/13 (2014), 226.

³⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ın Konulu Tefsiri", *Hikmet Yurdu* 2/3 (2009), 112-113.

³⁹ Abdulkarim Seber, "Konulu Tefsir Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/30 (2009), 170.

⁴⁰ Şehmus Demir - Hasan Yılmaz, "Kur'ani Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi* 7/14 (2003), 116.

⁴¹ Mustafa Ünver, "Sinokronik Semantik ve Tarih Bilinci Bağlamında Bir Kur'an Terminolojisi Oluşturmaya Doğru", *III. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, ed. Kolektif (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 170.

kısımında semantik analiz ve konulu tefsir yöntemlerine dair bilgilere yer verilmektedir.

Tezin birinci bölümünde biat kelimesinin etimolojisi ve anlamı incelenmektedir. Bu bölümde ilk etapta biat kelimesinin kökenini oluşturan by'a/بَّيع kökünün etimolojik yapısı ele alınmaktadır. Ardından by'a/بَّيع kökünden türeyen kelimelerin tarihî seyir içerisinde geçirdikleri evreleri tespit etmek için bu kelimelerin câhiliye şiirinde ve İslâmî dönem şiirindeki kullanımları dönemin şiir divanlarından taranarak tespit edilmektedir. Ardından lugatlara müracaat edilerek sırasıyla ilk dönem ve son dönem Arapça lugatlardaki bilgiler sıralanmaktadır. Beraberinde Arapça-Türkçe lugatlarda ve Osmanlıca-Türkçe lugatlarda by'a/بَّيع kökünden türeyen kelimelerin anlamlarına yer verilmektedir. Böylece birinci bölümde biat kelimesinin ve bu kelimenin kökenini oluşturan by'a/بَّيع kökenli kelimelerin anlam tahlili yapılmaktadır.

İkinci bölümde “Kur’ân-ı Kerîm’de Biat” konusu ele alınmaktadır. Bu bölümde ilk etapta by'a/بَّيع kökünden türeyen kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de hangi âyette hangi anlamda kullanıldığı belirlenmekte ve bu kullanımlar tablolar halinde verilmektedir. Ardından bu kökün geçtiği âyetleri müfessirlerin ve meâl yazarlarının ne şekilde yorumlayıp anlamlandırdığı tespit edilmektedir. İlgili âyetlerde yer alan by'a/بَّيع kökenli kelimeler, tefsirlerden ve meâllerden derlenen bilgilerle birlikte birinci bölümde elde edilen veriler ışığında değerlendirilerek konu hakkında ulaşılan kanaatler ortaya konulmaktadır. Biat kelimesinin ve bu kelimenin kökeninden türeyen diğer kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’deki anlam alanının belirlenmesinin ardından biat kelimesinin anlam alanına giren yakın anlamlı ve uzak anlamlı kelimeler tespit edilerek biat kelimesinin anlam yelpazesi şekillendirilmektedir. Sonrasında ise ayetlerden ve ilgili ayetlerin tefsirlerinden hareketle biat edenlerin özellikleri, biatın muhatapları, üzerine biat edilen hususlar, biat edenlerin mükafatı ve biatı bozanların cezası tespit edilmekte ve biatın psikolojik, sosyolojik ve siyasî yönüne temas edilerek Kur’ân-ı Kerîm’de biatın muhtevası belirlenmektedir. Çalışma tezden elde edilen bilgilerin sonuç kısmında değerlendirilmesiyle nihayete ermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BIAT KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE ANLAMI

Bir kelimenin etimolojik yapısının incelenmesi ve kelimenin köken itibariyle bilinmesi, o kökten türeyen isim ve fiil yapılarının tespit edilmesi ile mümkündür. Etimolojik çalışmanın ardından aynı kökten türeyen kelimelerin farklı anlamları tespit edilmelidir. Bu inceleme ilgili kelimenin esas ve izâfi anlamlarının ve kavramlaşma sürecinin tespiti için önemlidir. Bu nedenle etimoloji ve anlam tahlili kavram tahlilleri için titizlikle yürütülmesi gereken öncelikli bir çalışmalardandır.

Bu bilgilerden hareketle bu bölümde ilk etapta biat kelimesinin kökenini oluşturan by'a/بَيْع kökünün yapısı belirlenecektir. Ardından kökün anlam tahlili için kronoloji de göz önünde bulundurularak Kur'an ve Arap dilinin önemli bir müracaat kaynağı olan câhiliye şiirindeki kullanımına ve farklı dönemlerden derlenen lugatlardaki anlam içeriklerine yer verilecektir. Böylece biat kelimesinin kökenini oluşturan by'a/بَيْع kökünün anlam analizi yapılmış olacaktır.

1.1. Biat Kelimesinin Etimolojik Yapısı

Köken bilgisi olarak tanımlanan etimoloji bir kelimenin ait olduğu dili, bu dilde türediği kökü, hangi kavramları yansıttığını, ilk etapta hangi anlamı taşıdığını araştıran bir bilimdir. Ayrıca bu bilim kelimenin zamanla geçtiği evreleri ve ne tür anlamsal değişimlere uğradığını araştırmaktadır.⁴²

Biat kelimesinin etimolojik yapısının inceleneceği bu bölümde biat kelimesinin kök anlamı detaylı bir şekilde ortaya konulacaktır. Ardından kelimenin temel anlamına yer verilecektir. Biat kelimesinin zamanla geçtiği evreler ve uğradığı anlamsal değişimler ise anlam tahlili bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir.

Türkçe'de *biat* şeklinde telaffuz edilen Arapça kökenli bu kelimenin aslı Bey'attır.⁴³ Bey'at/بَيْعَة kelimesi köken itibariyle by'a/بَيْع harflerinden oluşmaktadır.⁴⁴

⁴² Frank Robert Palmer, *Semantic* (Cambridge: University Press, 1991), 11.

⁴³ Cengiz Kallek, "Biat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/120.

⁴⁴ By'a/بَيْع kökünün etimolojik yapısı ve anlamlarına dair ilk dönem Arapça lugatlardaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Dubai: Câmî'atu'l-Mâcid ts.), 78; Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, nşr. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâ'î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 2/265; Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *el-Ğarîbu'l-musannef*, nşr. Muhammed el-Muhtâr el-'Ubeydî (Tunus: el-Mecma'u't-Tûnusî, ts.), 1/670; a.mlf., *Luğâtu'l-kabâ'ili'l-vârîde fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (b.y.: y.y., ts.), 3; Ebû'l-'Abbâs

By'a/بَع kökü Arapça'da ikinci baptan gelen bir fiildir. Mazisi (geçmiş zaman kipi) بَاع şeklinde, muzarisi (şimdiki veya geniş zaman kipi) يَبِع şeklinde, mazi meçhul hali بَع şeklinde, muzari meçhul hali de يَبِع şeklinde gelmektedir. قَالَ ve كَالَ kelimelerinin قَوْل ve كَوْل şeklinde gelen meçhullerinde olduğu gibi by'a/بَع kökünün mazi meçhul hali بُوْع şeklinde de gelmektedir.⁴⁵

By'a/بَع kökünün mastarı بَيَّع ve مَبَّع şeklindedir. Çoğulları ise بَيَّعَات ve مَبَّعَات şeklindedir. Cevherî (ö. 400/1009),⁴⁶ İbn Manzûr (ö. 711/1311),⁴⁷ Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)⁴⁸ ve Zebîdî (ö. 1205/1791)⁴⁹ مَبَّع şeklinde gelen mastarın şaz (genel görüşe aykırı) olduğunu, kıyasa uygun olanın ise مَبَّعاً şeklinde olması gerektiğini söylemektedirler.⁵⁰ By'a/بَع kökünün bir diğer mastarı da Türkçe'de biat şeklinde telaffuz edilen bey'at/بَيْعَة kelimesidir.

Muhammed b. Yezîd el-Muberrid el-Ezdî, *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1417/1997), 1/96; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/369; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-ezherî el-Herevî, *Tehzîbu'l-luğa*, nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 3/150; Ebû'l-Kâsım İsmail b. 'Abbâd et-Tâlikânî, *el-Muhît fi'l-luğa*, nşr. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1414/1994), 2/174; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî, *Tâcu'l-luğa ve sîhâhu'l-'Arabîyye*, nşr. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 3/1189; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: İttihâdu'l-Kuttâbi'l-'Arab, 1423/2002), 1/303; a.mlf., *Mucmelu'l-luğa*, nşr.y. (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 1/140; Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, nşr. Mustafâ es-Sakkâ, Huseyn Nisâr (b.y.: Ma'hedu'l-Mahtûtâtî'l-'Arabîyye, 1424/2003), 2/188; Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi'ğaribi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 155; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1998), 1/87; Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-'a'yuni'n-nevâzir fi'İlmi'l-vucûh ve'n-nezâir*, nşr. Muhammed 'Abdulkerîm Kâzım er-Râdî (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984), 194; Ebû'l-Feth Nâsir b. 'Abdusseyyid ebî'l-Mekârim b. 'Alî Burhânû'd-Dîn el-Hârzemî el-Mutarrizî, *el-Muğrib fi tertibi'l-mu'rib* (b.y.: y.y., ts.), 56; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), 8/23; Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr fi'ğaribi's-şerhi'l-kebîr* nşr.y. (Beyrût: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, ts.), 1/66; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, nşr. Müessesetür-Risale (Beyrut: Müessesetür-Risale, 1426/2005), 573; Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.), 9/281; Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, nşr. 'Alî Şîrî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1434), 11/33.

⁴⁵ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

⁴⁶ Cevherî hakkında geniş bilgi için bakınız: Hulusi Kılıç, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/459.

⁴⁷ İbn Manzûr hakkında geniş bilgi için bakınız: Hulusi Kılıç, "İbn Manzûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/171-172.

⁴⁸ Fîrûzâbâdî hakkında geniş bilgi için bakınız: Hulusi Kılıç, "Fîrûzâbâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/142-145.

⁴⁹ Zebîdî hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail Durmuş, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/168-171.

⁵⁰ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/23; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/33.

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),⁵¹ Ezherî (ö. 370/980),⁵² İbn Sîde (ö. 458/1066),⁵³ İbn Manzûr ve Zebîdî'ye göre أَبَّع kelimesi by'a/بَّع kökünden türeyen bir isimdir.⁵⁴

By'a/بَّع kökünün ism-i fâili بَاع kalıbında, çoğulu بَاعَةٌ بَاعَةٌ بَاعَةٌ şeklidir. İsm-i mef'ûlü ise مَبَّع kalıbında, çoğulu da مَبَّعُونَ مَبَّعُونَ şeklidir. İsm-i mef'ûlünün ayrıca مَبَّوع şeklinde geldiği söylene de buradaki mef'ûl harfi olan و harfi zâiddir (fazlalık) ve bu nedenle مَبَّع şeklindeki kullanımı daha yaygındır.⁵⁵ Diğer taraftan bâ'a/بَاع fiili iki mef'ûlün bih alan fiillerdendir.⁵⁶

By'a/بَّع kökü ecvef (asli harflerinden ikinci yani orta harfi و veya ي olan) fiillerden yâ'lı ecvef (asli harflerinden ikinci yani orta harfi ي olan) formunda ve müteaddî (geçişli) bir fiildir.

By'a/بَّع kökünün mezîd bablardaki türevleri⁵⁷ ise şu şekildedir:

أَفْعَالُ/İf'âl babından mâzi, muzâri, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl sîgası

أَبَّعَ يُبَّعُ إِبَاعَةً مُبَّعٌ مَبَّعٌ

تَفْعِيلُ/Tef'îl babından mâzi, muzâri, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl sîgası

بَّعَ يَبَّعُ يَبَّعُ يَبَّعُ يَبَّعُ يَبَّعُ يَبَّعُ يَبَّعُ يَبَّعُ يَبَّعُ

مُفَاعَلَةٌ/Mufâ'ale babından mâzi, muzâri, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl sîgası

بَاعَ يَبَاعُ مَبَاعَةً مَبَاعٌ مَبَاعٌ مَبَاعٌ

إِنْفِعَالُ/İnfi'âl babından mâzi, muzâri, mastar ve ism-i fâil sîgası

إِنْبَاعَ يَنْبَعُ إِنْبَاعًا مَبْنَعٌ

إِفْتِعَالُ/İfti'âl babından mâzi, muzâri, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl sîgası

إِبْتَاعَ يَبْتَعُ إِبْتِئَاعًا مَبْتَعٌ مَبْتَعٌ

تَفَعُّلُ/Tefâ'ul babından mâzi, muzâri, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl sîgası

⁵¹ Halîl b. Ahmed hakkında geniş bilgi için bakınız: Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

⁵² Ezherî hakkında geniş bilgi için bakınız: Selahattin Kırııcı, "Ezherî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/65.

⁵³ İbn Sîde hakkında geniş bilgi için bakınız: Zülfikar Tüccar, "İbn Sîde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/318-319.

⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/152; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/36.

⁵⁵ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/34.

⁵⁶ Mutarizî, *el-Muğrib*, 56; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, 1/69.

⁵⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 127; a.mlf., *Arapça Dil Bilgisi Sarf* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 282.

تَبِعَ يَتَّبِعُ تَبِيعًا مُتَّبِعٌ مُتَّبِعٌ

تَفَاعُلُ/Tefâ‘ul babından mâzi, muzâri, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef‘ûl sîgası

تَبَاعَ يَتَّبَاعُ تَبَاعًا مُتَّبَاعٌ مُتَّبَاعٌ

اِسْتِفْعَالُ/İstif‘âl babından mâzi, muzâri, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef‘ûl sîgası

اِسْتَبَاعَ يَسْتَبِيعُ اِسْتِبَاعَةً مُسْتَبِيعٌ مُسْتَبَاعٌ

By‘a/بَعَّ kökünün diğer mezîd bablardan gelen herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır.

By‘a/بَعَّ kökü sülâsî şekliyle *satmak* ve *satın almak* anlamına gelmektedir. Bu fiil hem *satış* hem de *alış* manasına gelir.⁵⁸ Bu bakımdan bâ‘a/بَاعَ fiili zıt manalarda kullanılan (ezdâd) kelimelerdendir.⁵⁹ Genellikle *satmak* anlamındaki بَعَّ kelimesi ile *almak* anlamındaki شَرَاءَ kelimesi birbirlerinin yerlerine kullanılmışlardır. Fakat alışverişi başlatan kişi satan olduğu için ona nispetle *alışveriş* بَاعَ fiili ile ifade edilir.⁶⁰

Bâ‘a/بَاعَ fiilinin farklı harf-i cerlerle kullanımı mevcuttur. Harf-i cerli kullanımında elde edilen anlamlar ve fiilin farklı formlardaki anlamları anlam tahlili bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu nedenle bu bölümde by‘a/بَعَّ kökünün temel anlamı ile yetinilmiştir.

İncelenen kaynaklarda by‘a/بَعَّ kökünün muarreb (Arapça’da yabancı asıllı bir kelime) olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Şu kadar var ki by‘a/بَعَّ kökünün mastar binâ’i nev’i (keyfiyet/nasıllık/durum bildiren mastar) kalıbından gelen بَيْعَةٌ kelimesi *bir nevi satmak* anlamına gelmektedir. Fakat bazı âlimler *kilise* ve *sinagog* anlamına da gelen بَيْعَةٌ kelimesinin⁶¹ (çoğulu بَيْعٌ) bu anlam itibariyle muarreb ve Farsça

⁵⁸ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vucûh ve’n-nezâ’ir*, 78; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 2/265; Ebû ‘Ubeyd, *el-Ğarîbu’l-musannef*, 1/671; a.mlf., *Luğâtu’l-kabâ’ili’l-vâride*, 3; Muberrred, *el-Kâmil fi’l-luğa*, 1/96; İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 1/369; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 3/151; Sâhib, *el-Muhîd*, 2/177; Cevherî, *Tâcu’l-luğa*, 3/1189; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-luğa*, 1/303; a.mlf., *Mucmelu’l-luğa*, 1/140; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/188; Râğîb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, 155; Zemahşerî, *Esâsu’l-belâğa*, 1/87; İbnu’l-Cevzî, *Nuzhetu’l-‘a’yuni’n-nevâzir*, 194; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/23; Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhîd*, 705; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 11/33.

⁵⁹ Zıddın çoğulu olan ezdâd, bâ‘a/بَاعَ “satmak-satın almak” ve cevî “beyaz-siyah, aydınlık-karanlık” gibi karşıt anlamlı kelimeleri (antonymie homophones) ifade etmek için kullanılır. Ancak iki ayrı anlamın zıt olabilmesi için her ikisinin de aynı kategoriye girmesi gerekir (meselâ açık-kapalı, kötülük-iyilik). Daha geniş bilgi için bakınız: Muharrem Çelebi, “Ezdâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/47-48.

⁶⁰ Cevherî, *Tâcu’l-luğa*, 3/1189; Râğîb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, 155, 453; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/23.

⁶¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 2/265; İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 1/369; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 3/152; Sâhib, *el-Muhîd*, 2/178; Cevherî, *Tâcu’l-luğa*, 3/1189; İbn Fâris, *Mucmelu’l-luğa*, 1/140; İbn Sîde, *el-Muhkem*,

asillı bir kelime olduğunu söylemektedirler.⁶² Hatta بَيْعَةٌ kelimesinin bugün Mezopotamya ve Arap bölgelerinde yaşam süren Hristiyanların hala *kilise* ve *Hristiyan mabedi* anlamında kullandığı bir kelime olduğu da söylenmektedir.⁶³

Biat kavramının kökenini oluşturan by'a/بَيْعُ kökünün etimolojik yapısı incelendikten sonra kelimenin anlam tahliline geçilebilir.

1.2. Biat Kelimesinin Anlam Tahlili

Biat kelimesinin anlam tahlilinin yapılacağı bu bölümde ilk olarak biat kelimesinin kökenini oluşturan by'a/بَيْعُ kökünün câhiliye şiirinde ve İslâmî dönem şiirinde ne şekilde anlamlandırıldığı tespit edilecektir. Sonrasında ise lugatlardaki bilgiler kronolojik olarak derlenecektir.

1.2.1. By'a/بَيْعُ Kökünün Câhiliye Şiirindeki Kullanımı

Câhiliye dönemi⁶⁴ şiiri Arap edebiyatında önemli bir kaynak konumundadır. Zira altıncı yüzyıldan günümüze kadar Arap dilinin oluşumunda vazgeçilmez bir ölçü kabul edilmiştir. Câhiliye şiiri Arap gramerinin asli kaynağı olarak kabul edildiği gibi Kur'an tefsiri ve kelimelerinin açıklanmasında da başat kaynaklardır.

Câhiliye şiirinin delil olarak kullanılmasında aksi görüşler bulunsa da başta ilk müfessirlerden olan Abdullah b. Abbas olmak üzere birçok müfessir ve İslâmî ilimler uleması şiirle istişâdı Kur'an'ın nüzûlünden itibaren sıklıkla kullanmışlardır. Bu konuda Bağdatlı Mehmed Fehmî (ö. 1944), tarihi kayıtlarda câhiliye dönemine dair herhangi bir vesika olmasa dahi sadece şiirden o döneme ait malumatın çıkarılabileceğini söyler.⁶⁵

Câhiliye şiiri denilince akla ilk olarak muallaka şairleri gelmektedir. Muallakât câhiliye dönemindeki yedi veya on şairin kasidelerinin bir arada olduğu koleksiyona

2/189; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/87; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/26; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 369; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

⁶² Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdullâh el-'Askerî, *et-Telhisu fî ma'rifeti esmâi'l-eşyâ'* nşr.y. (Dimeşk: Dâru Tılâs, 1996), 177; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, nşr. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 4/30; Ebu'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman Ebu Bekir es-Süyûtî, *el-Mühezzebe fîma vaka'a fî'l-Kur'ân-ı Kerîmi mine'l-mu'arreb*, nşr. Semîr Hüseyin Halebî (Beyrut: y.y., 1408/1987), 48.

⁶³ Sadullah Arpa, *Süyûtî'nin el-Mühezzebe Eseri Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'de Mu'arreb Kelimeler* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 72.

⁶⁴ Özel olarak Araplar'ın İslâm'dan önceki dini ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terim. Daha geniş bilgi için bakınız: Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17-19.

⁶⁵ Bağdatlı Müderriszâde Mehmet Fehmî, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye Arap Edebiyatı Tarihi Cahiliye Devri-1*, haz. İsmail Araz (Ankara: Fecr Yayınlar, 2021), 1/366.

verilen bir isimdir.⁶⁶ Muallakası olan şairlerin ayrıca divanlarının bir kısmı da günümüze ulaşmıştır. Bu bölümde ilk etapta muallaka sahibi şairlerin muallakalarında ve divanlarında by'a/بَيْع kökünün türevlerinin yer aldığı şiirler örnek olarak zikredilecektir. Sonrasında ise diğer câhiliye şairlerinin divanlarındaki by'a/بَيْع kökünün türevlerinin geçtiği şiirler ve bu türevlerin kullanıldıkları anlamlar sırası ile verilecektir.

1.2.1.1. By'a/بَيْع Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu

By'a/بَيْع kökünün câhiliye şiirinde sülâsî mücerred fiil formunda kullanıldığı anlamlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Satmak

By'a/بَيْع kökünün câhiliye şiirinde sülâsî mücerred fiil formunda *satmak* anlamında kullanıldığı şiirler aşağıdaki gibidir.

حصاني كان دلال المنايا ... فخاض غبارها وشرى وباعاً⁶⁷

Benim atım ölüm simgesidir. Savaşın ortasına daldı, alım satım yaptı.

Muallaka şairi Antere (ö. 614 civarı),⁶⁸ cesaretini anlattığı bu şiirde atının her savaşa girerek alım satım yaptığını ifade ederken by'a/بَيْع kökünün بَاع mazi fiilini kullanmaktadır. Bu şiir aynı zamanda bâ'a/بَاع fiili ile شَرَى fiilinin câhiliye döneminde birbirlerinin yerlerine kullanıldıklarını da göstermektedir.

فلولا احتيالي في الأمور ومرتي ... لبيع سبي بالشوي النوافق⁶⁹

Ben, aklım ve kurnazlığım olmasa ölü koyunlara karşılık satılırdı savaş ganimetlerim.

Muallaka şairi Lebîd b. Rebîa (ö. 40 veya 41/660 veya 661)⁷⁰ divanında savaş ganimetleri olan kölelerin ölü koyunlara karşılık satılmasını by'a/بَيْع kökünün بَيْع mazi meçhul fiil halini kullanarak ifade etmektedir.

بكفّي منها للبغيض عراضة ... إذا بعث خلا ما له متعرف⁷¹

⁶⁶ Muallakât hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülücü, "Muallakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/310-312.

⁶⁷ Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî, *ed-Dîvân* (b.y.: y.y., ts.), 113.

⁶⁸ Antere hakkında geniş bilgi için bakınız: Cemal Muhtar, "Antere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/237.

⁶⁹ Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî, *ed-Dîvân*, nşr. İhsân 'Abbâs (Kuveyt: et-Turâsu'l-'Arabî, 1962), 229.

⁷⁰ Lebîd b. Rebîa hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülücü, "Lebîd b. Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/121-122.

⁷¹ Sâbit (Amr) b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî, *ed-Dîvân*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, ts.), 55.

Düşmana olan hediyem elimdeki oklar. Ben bir dostu satar terk edersem kendisine değer verecek kimse bulamaz.

Şenferâ (ö. 525-550 arası)⁷² divanında yer alan şiirde mecazi anlamda kullandığı dostunu satmak ifadesini by‘a/بَيْع kökünün بَعْتُ mazi fiil müfret mütekellim sigâsı ile açıklar.

كَانَ الشَّبَابُ يُلْهِنُنَا وَيُعْجِبُنَا ... فَمَا وَهَبْنَا وَلَا بَعْنَا بِأَرْيَاحٍ⁷³

Gençlik yılları bizi oyalardı biz de severdik. İşte ne hibe edebildik ne de sattığımız karlı oldu.

Abîd b. Ebras (ö. 555 civarı)⁷⁴ gençlik yıllarına dair pişmanlıklarını ifade ettikten sonra o yıllarda karlı bir satış yapamadığını by‘a/بَيْع kökünün بَعْنَا mazi fiil cem-i mütekellim sigâsı ile ifade eder.

وَبَعْنَا شَاكِرًا بَيْتِلَادٍ عَكَ ... وَلَا قَى مَنَسِرٌ مِنَّا جُدَامًا⁷⁵

Şakiri Ak (İslam öncesi Yemen’de bir kabile) diyarında sattık. Minser de bizim dişimizi/kuvvetimizi gördü/çekti.

Âmir b. Tufeyl (ö. 11/632)⁷⁶ divanındaki bu şiirinde *satmak* anlamını by‘a/بَيْع kökünün بَعْنَا mazi fiil cem-i mütekellim sigâsı ile verir.

Görüldüğü üzere yukarıda örnekleri verilen câhiliye dönemi şiirlerinde by‘a/بَيْع kökünün بَاعَ mazi fiili, بَيْع mazi meçhul fiili, بَعْتُ mazi fiil müfret mütekellim ve بَعْنَا mazi fiil cem-i mütekellim sigâlarıyla yer almaktadır. Şairler şiirlerinde *satmak* anlamını bu kullanımlar ile vermektedirler. Bu da by‘a/بَيْع kökünün temel anlamı ile örtüşmektedir.

2. Satın Almak

Satın almak anlamının yer aldığı şiirlere örnek olarak aşağıdaki şiirler zikredilebilir.

وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَبِعْ لَهُ ... بَتَاتًا، وَلَمْ تَضْرِبْ لَهُ وَقْتَ مَوْعِدٍ⁷⁷

⁷² Şenferâ hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülüçü, “Şenferâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/535-537.

⁷³ Ebû Ziyâd Abîd b. el-Ebras el-Esedî, *ed-Divân*, nşr. Aḥmed Ğadre (b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1414/1994), 45.

⁷⁴ Abîd b. Ebras hakkında geniş bilgi için bakınız: Azmi Yüksel, “Abîd b. Ebras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/308-309.

⁷⁵ Ebû Ali Âmir b. Tufeyl b. Mâlik el-Ca‘ferî el-Âmirî, *ed-Divân* (b.y.: y.y., ts.), 58.

⁷⁶ Âmir b. Tufeyl hakkında geniş bilgi için bakınız: Ahmet Önkâl, “Âmir b. Tufeyl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/68.

⁷⁷ Ebû Amr Tarafe (Amr) b. el-Abd b. Süfyân b. Sa’d el-Bekrî el-Vâilî, *Divânu Tarafe b. el-‘Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (b.y.: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2002), 47.

Yolculuk eşyası kendisine satın almadığın kimse sana haberleri getirir. Haberleri getirmek için ona zaman, süre belirlemeden.

Muallaka sahibi Tarafe b. Abd (ö. 564 civarı),⁷⁸ divanındaki bu şiirde bir kimse için elbise satın alınmamasını ifade ederken by'a/bîc kökünden türeyen لَمْ تَبِعْ cahd-ı mutlak kalıbını kullanmaktadır. Ferrâ (ö. 207/822) buradaki لَمْ تَشْتَرِ kelimesinin لَمْ تَبِعْ anlamında olduğunu söyler.⁷⁹

وَقَارَفَتْ وَهِيَ لَمْ تَجْرَبْ وَبَاعَ لَهَا ... مِنَ الْفَصَافِصِ بِالْأَمِيِّ سَفْسِيرٍ⁸⁰

Uyuz olmadı, olmaya yaklaştı. Onun için para ile fasafis'tan satın aldı.

Muallaka şairi Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 civarı),⁸¹ divanında yer alan bu şiirde *satın almak* anlamını ifade ederken by'a/bîc kökünün بَاعَ mazi fiilini kullanmaktadır. Ebû Ubeyd (ö. 224/838), İbnü's-Sikkît (ö. 244/858) ve Zebîdî şiirdeki بَاعَ fiilinin اِشْتَرَى anlamında olduğunu söyler. Bu şiir aynı zamanda Evs b. Hacer'in divanında da yer almaktadır.⁸²

Yukarıda verilen şiirlerden hareketle by'a/bîc kökünün bir diğer temel anlamı olan *satın almak* anlamının da câhiliye dönemi şiirlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu anlamı şairler by'a/bîc kökünün بَاعَ mazi fiilini ve لَمْ تَبِعْ cahd-ı mutlak kalıbını kullanarak vermektedirler.

3. Değiştirmek

Aşağıdaki şiirde ise by'a/bîc kökü sülâsî mücerred fiil formunda *değiştirmek* anlamında kullanılmaktadır.

عَجَبْتُ أَبَاؤُنَا مِنْ فَعْلُنَا، ... إِذْ نَبِيعُ الْخَيْلِ بِالْمِعْزَى اللَّجَابِ⁸³

Çocuklarımız yaptığımız şeye şaşırdılar. Zira asil atı sütü az olan keçiye değiştiriyoruz.

⁷⁸ Tarafe b. Abd hakkında geniş bilgi için bakınız: Emrullah İşler, "Tarafe b. Abd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/14.

⁷⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.) 56.

⁸⁰ Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî, *ed-Dîvân*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 157.

⁸¹ Nâbiga ez-Zübyânî hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülücü, "Nâbiga ez-Zübyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/262-263.

⁸² Ebû 'Ubeyd, *el-Ğaribu'l-musannef*, 1/671; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk İbnu's-Sikkît, *Kitâbu'l-elfâz*, nşr. Fahrüddîn Kabâve (b.y.: Mektebetu Lubnân, 1998), 348; Evs b. Hacer, *ed-Dîvân*, 41.

⁸³ Ebû Leylâ Mühelhil (Adî) b. Rebîa b. Hâris b. Mürre et-Tağlibî, *ed-Dîvân*, nşr. Talâl Harb (b.y.: Dâru'l-Âlemiyye, ts.), 22.

Yukarıdaki şiirde Mühelhil b. Rebîa (ö. 525 civarı)⁸⁴ asil atlara karşılık sütü az olan keçilerin değiştirilmesini ifade ederken by'a/بَيْع kökünün نَبِيعُ muzari fiil cem-i mütekellim sigâsını ب harf-i ceri ile birlikte kullanmaktadır.

By'a/بَيْع kökünün câhiliye dönemi şiirinde sülâsî mezid fiil formundaki kullanımlarına rastlanmamıştır.

1.2.1.3. By'a/بَيْع Kökünün İsim Formu

Câhiliye dönemi şiirlerinden elde edilen bilgilere göre by'a/بَيْع kökünün isim formları şu şekilde sıralanabilir.

1. By'a/بَيْع Kökünün بَيْع Formundaki Anlamı

Muallaka sahibi şairlerden olan Tarafe b. Abd, muallakasında yer verdiği aşağıdaki şiirde kendi kazandığı ve babasından kalan servetinin satılmasını ifade ederken by'a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً masterını kullanmaktadır.

وَمَا زَالَ تَشْرَابِي الْخُمُورَ وَلَدَّتِي ... وَبَيْعِي وَإِنْفَاقِي طَرِيفِي وَمُتَلَدِّي⁸⁵

Çok şarap içmeye, zevk sürmeye devam ederim. Kazandığımı, vâris olduğumu harcayıp satmaya da...

Muallaka şairi Hâris b. Hillize (ö. 570 civarı),⁸⁶ divanında yer alan şiirinde yaşlı kadınla evlilik ve borçlanmayla ilişkilendirdiği alışverişi ifade ederken by'a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً masterını kullanmaktadır.

نَكَحْتُ كَبِيرَةً وَغَرِمْتُ مَالًا ... كَذَاكَ الْبَيْعُ مُرْتَخَصٌ وَغَالٌ⁸⁷

Hem yaşlı kadınla evlendim hem de borçlu kaldım. İşte alışveriş de böyledir kâh ucuz gelir kâh pahalı.

Muallaka şairi Nâbîga ez-Zübyânî'nin divanındaki bir şiir şöyledir:

قُلْتُ لَهَا، وَهِيَ تَسْعَى تَحْتَضُّ لِبَتَهَا: ... لَا تَحْطَمْنِكِ؛ إِنَّ الْبَيْعَ قَدْ زَرَمَا⁸⁸

Devenin گردanına sarılırken ona dedim ki. Deve seni ezmesin, satış bitti, sona erdi.

⁸⁴ Mühelhil b. Rebîa hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), ek-2/333-335.

⁸⁵ Tarafe b. el-'Abd, *ed-Dîvân*, 25.

⁸⁶ Hâris b. Hillize hakkında geniş bilgi için bakınız: Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hâris b. Hillize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/196-197.

⁸⁷ Ebû Ubeyde (Ebû'z-Zalîm) el-Hâris b. Hillize b. Mekkûh el-Yeşkûrî el-Bekrî, *ed-Dîvân*, nşr. Mervân el-'Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Hicre, 1415/1994), 130.

⁸⁸ Nâbîga ez-Zübyânî, *ed-Dîvân*, 64.

Nâbîga ez-Zübyânî bu şiirde et satın almayı teklif eden bir kadına alışverişin bittiğini ifade ederken by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarını kullanmaktadır.

إِذَا قَامَ سَوْقٌ لِبَيْعِ النُّفُوسِ ... وَنَادَى وَأَعْلَنَ فِيهَا الْمُنَادِي⁸⁹

Canları satmak için pazarı kurulursa. Ve başlamasını bildiren münadinin seslendiğinde.

Muallaka şairi Antere divanındaki bu şiirinde pazar yerinde canların satılmasını ifade ederken by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarını kullanmaktadır. Antere şiirin devamında münadinin işaretiyle başlayan savaşta yiğitleri hezimete uğratacağını söyleyerek cesaretini vurgulamaktadır.

كُمَيْتٌ كُلُّونِ الْأَرْجُوانَ نَشْرَتَهُ ... لِبَيْعِ الرِّدَاءِ فِي الصُّوَانِ الْمُكْعَبِ⁹⁰

Siyah lekeli kırmızı atı satışı çıkardın. Nakışlı elbiseyi sandıkta satmak için.

Muallaka şairi Alkame b. Abede (ö. 3/625 civarı)⁹¹ divanındaki şiirinde siyah lekeli kırmızı atın satılık olduğunu ifade ederken by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarına yer vermektedir.

ذَرِينِي وَنَفْسِي أَمْ حَسَانَ إِنِّي ... بِهَا قَبْلَ أَنْ لَا أَمْلِكَ الْبَيْعَ مُشْتَرِي⁹²

Beni nefsimle/kendimle başbaşa bırak ey Ümmü Hassan. Zira ben daha satış yapmamışken alıcıyım.

‘Urve b. el-Verd (ö. 593) divanında yer verdiği bu şiirde nefsinin satışını by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarı ile izah eder.

مَنْ نَسَجَ بَصْرَى وَالْمَدَائِنَ . نَشَرْتُ ... لِلْبَيْعِ يَوْمَ تَحْضُرُ الْأَسْوَاقِ⁹³

Busra ve Medain dokuması (kumaşlar) pazarların toplandığı günlerde satış için sergilendi

Selâme b. Cendel (ö. 608 civarı)⁹⁴ pazarlarda sergilenen dokuma kumaşların satılık olduğunu by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarı ile şiire dökmüştür.

عَلَى خَيْرٍ مَا أَبْصَرْتُهَا مِنْ بَضَاعَةٍ ... لِمُلْتَمَسٍ بَيْعاً بِهَا أَوْ تَبَكُّلاً⁹⁵

⁸⁹ Antere, *ed-Dîvân*, 42.

⁹⁰ Alkame b. Abede b. en-Nu‘mân el-Fahl et-Temîmî, *ed-Dîvân*, nşr. Lutfi es-Sakkal (Halep: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, ts.), 88.

⁹¹ Alkame b. Abede hakkında geniş bilgi için bakınız: Taceddin Uzun, “Alkame b. Abede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/466-467.

⁹² ‘Urve b. el-Verd el-‘Absî, *ed-Dîvân*, nşr. ‘Abdulmu‘în el-Melûhî (b.y.: y.y., ts.), 66.

⁹³ Ebû Mâlik Selâme b. Cendel b. Abdiamr et-Temîmî el-Hârisî, *ed-Dîvân* (b.y.: y.y., ts.), 5.

⁹⁴ Selâme b. Cendel hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülücü, “Selâme b. Cendel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/346-347.

⁹⁵ Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî, *ed-Dîvân*, nşr. Muhammed Yûsuf Necm (Beyrut: Dâru’l-Beyrut, ts), 86.

Görebileceğin en iyi mal/üründü. Hem satın almak isteyen için hem görmek isteyen.

Evs b. Hacer (ö. 620)⁹⁶ bir malın satın alınmasını izah ederken by'a/bay kökünden türeyen bay mastarını kullanır.

فَجِئْتُ بِبَيْعِي مُؤَلِيًّا لَا أَزِيدُهُ ... عَلَيْهِ بِهَا حَتَّى يُوْبَّ الْمَنْخَلُ⁹⁷

Satmaktan vazgeçtim. Kimse fiyat artırmıyor. Elek nasılelediğini geri almıyorsa.

Evs b. Hacer, satmak istediği yayını iyi bir fiyat teklif eden herhangi bir alıcının olmaması nedeniyle satmaktan vazgeçtiğini izah ederken de by'a/bay kökünden türeyen bay mastarını kullanır.

فَإِنْ تَنْزِلِي أَنْزِلْ وَلَا آتِ مَوْسِمًا ... وَلَوْ رَحَلْتُ لِلْبَيْعِ جَسْرٌ وَبَاهِلَةٌ⁹⁸

Eğer burada ineceksen/yerleşeceksen ben de ineyim. Artık ticarete/alışverişe de gitmem Cesr ve Bahile (kabileleri) gitse bile.

Âmir b. Tufeyl yukarıdaki şiirinde alışverişi anlatırken by'a/bay kökünden türeyen bay mastarını kullanır.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere câhiliye dönemi şiirinde by'a/bay kökünün bay kalıbındaki isim formu *satmak*, *satın almak* ve *alışveriş* anlamlarında kullanılmaktadır.

2. By'a/bay Kökünün bay Formundaki Anlamı

Hâtim et-Tâî (ö. 578 civarı)⁹⁹ câhiliye döneminde sorunlu da olsa bir Allah inancının varlığını ortaya koyan bu şiirinde Allah'ın rızasını elde etmenin kazançlı bir alışveriş olduğunu by'a/bay kökünden türeyen bey'at/bay mastarı ile izah etmiştir. Câhiliye devrinin cömertliğiyle meşhur bir şairi olan Hâtim et-Tâî'nin divanında yer alan bu şiirden hareketle Türkçe'de biat şeklinde telaffuz edilen bey'at/bay kelimesinin alışveriş anlamında câhiliye döneminde kullanıldığını tespit etmek mümkündür.

ولكنما ينبغي به الله وحده، ... فأعط، فقد أربحت، في البيعة، الكسبا¹⁰⁰

⁹⁶ Evs b. Hacer hakkında geniş bilgi için bakınız: Hüseyin Varol, "Evs b. Hacer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/542.

⁹⁷ Evs b. Hacer, *ed-Dîvân*, 98.

⁹⁸ Âmir b. Tufeyl, *ed-Dîvân*, 47.

⁹⁹ Hâtim et-Tâî hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülüçü, "Hâtim et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/472-473.

¹⁰⁰ Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtim b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî, *ed-Dîvân*, nşr. 'Âdil Suleymân Cemâl (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1411/1990), 118.

O yaptığıyla ancak Allah(ın rızasını)ı istiyor. Ver, zira sen bu alışverişte kazançlısın.

Evs b. Hacer de, şiirinde dönüşü olmayan alışverişi by'a/بيع kökünün mastarı olan bey'at/بيعة kelimesi ile izah eder.

منعت قليلاً نفعه وحرمتي ... قليلاً فبهها بيعة لا تقالها¹⁰¹

Faydası az olan şeyi de benden alıkoydun az kazancı da. Hadi bunu dönüşü olmayan bir satış varsay.

Görüldüğü üzere by'a/بيع kökünün بيعة formundaki ismi câhiliye dönemi şiirinde alışveriş anlamında kullanılmaktadır.

3. By'a/بيع Kökünün بيعة Formundaki Anlamı

Zâtü'l-azbe yolunda bir dilberin kalbini meftun ettiğini söyleyen câhiliye devri şairi Lukayt b. Ya'mer el-İyâdî (ö. 380) şiirdeki *sinagog* anlamını by'a/بيع kökünün mastar binâ'i nev'i çoğul kalıbından بيع kelimesi ile ifade etmektedir. Zebîdî de *kilise* ve *sinagog* anlamına gelen بيعة kelimesini açıklarken bu şiiri örnek olarak vermektedir.¹⁰²

تأمت فؤادي بذات الخال خربة ... مرّت تريد بذات العذبة البيعة¹⁰³

Zâtü'l-ciz'de bir dilber kalbimi meftun etti. Zâtü'l-azbe'deki sinogoglara giderkenki yolda

Netice olarak câhiliye dönemi şiirlerinde by'a/بيع kökünün yer aldığı şiirler incelendiğinde bu kökün farklı kalıplardaki kullanımlarında temelde beş anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar *satmak*, *satın almak*, *değiştirmek*, *alışveriş* ve *ibadet yeri* anlamlarıdır.

1.2.2. By'a/بيع Kökünün İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı

Câhiliye döneminde olduğu kadar câhiliye sonrası İslâmî dönemde de şiir önemli bir konuma sahipti. Bu dönemde inanç, ahlak, dürüstlük, cihad vb. birçok konuda pek çok şiir kaleme alınmıştı. Bununla birlikte İslâm esaslarına uygun düşmeyen şiir de yasaklanmıştı. Bu nedenle şiire karşı menfi bir tutum söz konusu olsa da İslâm tarihinin hiçbir döneminde şiir tamamen yasaklanmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in şairi

¹⁰¹ Evs b. Hacer, *ed-Dîvân*, 94.

¹⁰² Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

¹⁰³ Lukayt b. Ya'mer el-İyâdî, *ed-Dîvân* (b.y.: y.y., ts.), 2.

olarak bilinen Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680)¹⁰⁴ şiirleriyle pek çok defa Resûlüllâh'ın iltifatına mazhar olduğu bilinmektedir. Şiirin İslâm kültüründeki konumunu son dönem müfessirlerden Seyyid Kutub'un (ö. 1966) aşağıdaki sözleri özetler mahiyettedir.

Şiirin mutlaka İslâmî müdâfaâ etmesi veya ona karşı yapılan saldırılara bir reddiye niteliğini taşıması gerekli değildir. Şiirin mutlaka İslâmî davete vasıta olması, İslâmî methetmesi veya İslâm büyüklerini övmesi de şart değildir. Şiirin ille de bu şartlara uyma mecburiyeti yoktur. Gecenin hafif hafif tullenmesine ya da sabah güneşinin ışıklarının yayılmasına bakıp bu manzarayı nazım olarak duygularına tercüman kılan şairin söylediği şiir de İslâmın kabul ettiği bir şiirdir.¹⁰⁵

By'a/بَّع kökünün câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirindeki sülâsî mücerred fiil formu, sülâsî mezid fiil formu ve isim formundaki kullanımları ve bu kullanımların anlamları aşağıdaki gibidir.

1.2.2.1. By'a/بَّع Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu

By'a/بَّع kökünün câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde sülâsî mücerred fiil formunda kullanıldığı anlamlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Satmak

Hutay'e (ö. 59/678 civarı)¹⁰⁶ evladı öldürülen ve onun intikamını almak yerine diyetini tercih eden kimseyi evladını satmak ile itham ederken by'a/بَّع kökünün بَاع mazi fiilini kullanmaktadır.

فباع بنيه بعضهم بخشارة ... و بعت لذبيان العلاء بمالك¹⁰⁷

Bazıları oğullarını sattı, kimini hiçbir şeye (değmez şeye). Sen ise Zübyân'a Alâ'ı Malik karşılığında sattın

Hassân b. Sâbit Uhud Gazvesi'nde müşriklerin sancağını taşıyan Harisiye ismindeki kadın olmasaydı müşriklerin esir olup pazarlarda mal olarak satılacağını anlattığı bu şiirde satmak anlamını by'a/بَّع kökünün يَبَاعُونَ muzari meçhul fiil cem-i müzekker gaib sigâsını kullanarak verir.

فَلَوْلَا لَوَاءُ الْحَارِثِيَّةِ أَصْبَحُوا ... يَبَاعُونَ فِي الْأَسْوَاقِ بَيْعَ الْجَلَائِبِ¹⁰⁸

¹⁰⁴ Hassân b. Sâbit hakkında geniş bilgi için bakınız: Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/399-402.

¹⁰⁵ Nurettin Turgay, "İslâm Kültüründe Şiir", *Diyanet İlmi Dergi* 40/1 (Ocak, Şubat, Mart 2004), 113-132.

¹⁰⁶ Hutay'e hakkında geniş bilgi için bakınız: Zülfikar Tüccar, "Hutay'e", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/424.

¹⁰⁷ Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî el-Hutay'e, *ed-Dîvân*, nşr. Nu'mân Emîn Tâhâ (Kahire: y.y., 1378/1958), 174.

Harisiye sancağı olmasaydı pazarlarda ganimet mal gibi satılır olurdular.

Hassân b. Sâbit, Temim kabilelerinden birinin babası olan Fizr'in çocuklarına bıraktığı köleleri para karşılığında satmayacağını by'a/بَيْع kökünün يَبِيع muzari fiili ile şiire döker.

عَبِيدُ الْفِزْرِ أَوْرَثَهُمْ بَنِيهِ، ... وَالْأَى لَا يَبِيعُهُمْ بِمَالٍ¹⁰⁹

Fizr'in köleleri. Onları evlatlarına miras bıraktı. Onları para karşılığında satmayacağına yemin etti.

Ömer b. Ebû Rebîa (ö. 93/711-12)¹¹⁰ uzakta olan sevgilisine karşılık dostunu satan bir kimseyi by'a/بَيْع kökünün بَاع mazi fiilini kullanarak ifade etmektedir.

بَاعَ الصَّدِيقُ بُودَ غَائِيَةٍ ... بِالشَّامِ فِي مَتَمَعٍ صَعْبٍ¹¹¹

Dostunu yok olan (sevgili) için sattı. (sevgili) Şam'da ulaşılması zor olan bir yerdedir.

هَذَا الَّذِي بَاعَ الصَّدِيقُ بَغَيْرِهِ ... وَيُرِيدُ أَنْ أَرْضَى بِذَلِكَ ثَوَابًا¹¹²

Dostunu başkasına satan budur. Buna da razı olmamı istiyor.

Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728)¹¹³ savaştan korkan kimselerin kadınlarının esir, çocuklarının köle olarak satılıp, alınacağını söylediği bu şiirde by'a/بَيْع kökünün يُبَاع muzari meçhul fiil müfret müzekker gaib sigâsını kullanmaktadır.

دَعُوا الْجَبْنَ يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ فَإِنَّمَا ... يُبَاعُ وَيُشْتَرَى سَبِيٌّ مِنْ لَا يُقَاتِلُ¹¹⁴

Ey Irak ehli korkaklığı terk edin. Savaşmayanın kadınları satılır, alınır.

Nâbîga eş-Şeybânî (ö. 127/745)¹¹⁵ el dokunmamış güzel bitkilerden imal edilen kaliteli şarabın saf gümüş karşılığında satın alınabileceğini anlattığı bu şiirde by'a/بَيْع kökünün يُبَاع muzari meçhul fiil müfret müzekker gaib sigâsını kullanmaktadır.

يُبَاعُ الْكَأْسُ مِنْهَا غَيْرَ صَرْفٍ ... بِصَافِيَةٍ مِنَ الْأَوْرَاقِ حُرْشٍ¹¹⁶

¹⁰⁸ Ebû'l-Velîd (Ebû Abdîrrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî, *ed-Dîvân*, nşr. 'Abde Mehnâ (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 29.

¹⁰⁹ Hassân b. Sâbit, *ed-Dîvân*, 201.

¹¹⁰ Ömer b. Ebû Rebîa hakkında geniş bilgi için bakınız: Rahmi Er, "Ömer b. Ebû Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/56-57.

¹¹¹ Ebû'l-Hattâb (Ebû Hafs) Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre el-Kureşî el-Mahzûmî, *ed-Dîvân*, nşr. Ahmed Ekrem et-Tabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 12.

¹¹² Ömer b. Ebî Rebîa *ed-Dîvân*, 24.

¹¹³ Cerîr b. Atıyye hakkında geniş bilgi için bakınız: Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/412-413.

¹¹⁴ Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî, *Dîvânü Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb*, nşr. Nu'mân Muhammed Emîn Taha (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/402.

¹¹⁵ Nâbîga eş-Şeybânî hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülücü, "Nâbîga eş-Şeybânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/261-262.

¹¹⁶ Abdullâh b. el-Muhârik b. Süleym b. Hudayra (Husra) en-Nâbîga eş-Şeybânî, *ed-Dîvân* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, ts.), 22

Kadeh saf olarak mal/gümüş karşılığında satılır. El dokunmamış bitkilerden imal edilir.

Rebî'a er-Rakkî (ö. 814) sevdiğini bir başkasına satan kimseyi by'a/بَيْع kökünün بَاعَ mazi fiilini kullanarak ifade etmektedir.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَنْ بَاعَ الْحَبِيبَ بغيره ... فَقَالَتْ نَعَمْ حَاشَاكَ إِنْ كُنْتَ تَعْقِلُ¹¹⁷

Sevdiğini bir başkasına satanı Allah beter etsin. Dedi ki: evet ama akıllı isen yapma.

Ebû Temmâm (ö. 231/846)¹¹⁸ bir emirin düşmanlarından savaşmamak adına söz almasına rağmen sözlerini tutmayıp ona savaş açtıklarını ve emirin de verdiği sözü satıp (bozup) onları öldürdüğünü anlattığı bu şiirde by'a/بَيْع kökünün بَاعَ mazi fiilini kullanmaktadır.

فِدَاءُ نَعْلِكَ مُعْطًى حِظٌّ مَكْرَمَةٌ ... أَصْغَى إِلَى الْمَطْلِ حَتَّى بَاعَ مَا وَهَبًا¹¹⁹

Ayakkabına feda (olsunlar) iyilik/cömertlik yaptın. (onlar) uzatıp ertelediler. Hibe ettiğini sattı.

Ebû Temmâm satılıp para etmeyen, değeri olmayan şiirinden başka herhangi bir malının olmadığını söylediği bir diğer şiirinde de by'a/بَيْع kökünün يُبَاعُ muzari meçhul fiil müfret müzekker gaib sigâsını kullanmaktadır.

وَمَالِي ضَيْعَةٌ إِلَّا الْمَطَايَا ... وَشَعْرٌ لَا يَبَاعُ وَلَا يِعَارُ¹²⁰

Bineğimden/atımdan başka kalacak yerim yoktur. Bir de ne satılan ne de ödünç verilen şiirim var.

İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908)¹²¹ şiirlerin fikirlerine reddiye mahiyetinde olan aşağıdaki iki şiirinde *satmak* anlamını by'a/بَيْع kökünün بَاعَ mazi fiilini kullanarak vermektedir.

خَمْسِينَ لَا تَنْقُصُ فِي إِحْصَاءٍ ، ... وَبَاعَنَا اللَّحُومَ بِالْذَّمَاءِ¹²²

Sayıda elli sayısından az değildir. Eti kana karşı bize sattı.

وَقَدْ عَرَضْتُ قِيَانَهُمْ عَلَيْنَا ، ... وَبَاعُوا بَعْضَهُمْ مَنَا رَقِيقًا¹²³

¹¹⁷ Rebî'a er-Rakkî, *ed-Dîvân*, 21.

¹¹⁸ Ebû Temmâm hakkında geniş bilgi için bakınız: Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/241-243.

¹¹⁹ Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, *ed-Dîvân* (b.y.: y.y., ts.), 122.

¹²⁰ Ebû Temmâm, *ed-Dîvân*, 438.

¹²¹ İbnü'l-Mu'tez hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/143-147.

¹²² Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'teziz-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî, *ed-Dîvân* (b.y.: y.y., ts.), 23.

¹²³ İbnü'l-Mu'tez, *ed-Dîvân*, 680.

Onların şarkıcı kadınları bize arz edildi. Birbirlerini köle olarak sattılar.

Câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde şairler *satmak* anlamını by'a/بَيْع kökünün بَاع mazi fiilini, يَبِيعُ muzari fiilini, يُبَاعُ muzari meçhul fiil müfret müzekker gaib sigâsını ve يُبَاعُونَ muzari meçhul fiil cem-i müzekker gaib sigâsını kullanarak vermektedirler.

2. Satın Almak

Cerîr b. Atıyye, Ferezdak'ı (ö. 114/732) hicv ettiği şiirde onun babasının katillerini unutup satın aldığı bir köleye sevindiği söylemektedir. Şair bu şiirde *satın almak* anlamını by'a/بَيْع kökünün يَبِيعُ mazi meçhul fiil halini kullanarak ifade etmektedir.

تُفَدِّيَ عَامَ بَيْعٍ لَهَا جُبَيْرٌ ... وَتَرْعَمُ أَنْ ذَلِكَ خَيْرٌ عَامٍ¹²⁴

Cübeyr'i (köle) satın aldığında sevindin. O yıl en hayırlı yıl olduğunu iddia edersin.

3. Değiştirmek

Cerîr b. Atıyye çöldeki evlerini hatırlayıp hasretini dile getirdiği şiirinde onları herhangi bir zamana değiştirmeyeceğini by'a/بَيْع kökünün نَبِيعُ muzari fiil cem-i mütekellim sigâsını ب harf-i ceri ile birlikte kullanarak izah eder.

لِمَنْ الدِّيارُ بِرُقَّةِ الرُّوحَانِ ... إِذْ لَا نَبِيعَ زَمَانَنَا بِزَمَانٍ¹²⁵

Revhan çölündeki evler kimin? Biz zamanımızı başka zamana değiştirmeyiz.

Cerîr b. Atıyye şu şiirinde de by'a/بَيْع kökünün أَبِيعُ muzari fiil müfret mütekellim sigâsını ب harf-i ceri ile birlikte *değiştirmek* anlamında kullanmaktadır.

وَإِذَا أَنَا لَا مَالَ أُرِيدُ ابْتِيعَهُ ... بِمَالِي وَلَا أَهْلٌ أَبِيعُ بِهِمْ أَهْلِي¹²⁶

Ben malımı bir mal karşılığı satın almam. Ailemi de başka aile ile değiştirmem.

By'a/بَيْع kökünün ihtiva ettiği *değiştirmek* anlamı câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde bu kökünün نَبِيعُ muzari fiil cem-i mütekellim sigâsı ve ب harf-i ceri kullanılarak أَبِيعُ muzari fiil müfret mütekellim sigâsı ile verilmektedir.

¹²⁴ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 1/207.

¹²⁵ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 2/1008.

¹²⁶ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 2/948.

1.2.2.2. By‘a/بَّع/ Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu

By‘a/بَّع/ kökünün câhiliye sonrası İslâmî dönem Şiirinde sülâsî mezid fiil formundaki kullanımlarını ve bu kullanımlardaki anlamlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. Muf  ale/مُفَاعَلَةٌ Babı

وسوءاء المجرّد من عقالٍ ... تُبَاعُ مَنْ دَنَا خُذَهَا وَهَاتِ¹²⁷

‘Akal oğullarından olan mucerrad’ın karısı kötü kadındır. Kim ona yaklaşırsa onu kabul eder. Onu al, ver.

Cerîr b. Atıyye ‘Akal oğullarından kötü yolda olan ve kendisine her yaklaŐanı kabul eden bir kadını tasvir ederken by‘a/بَّع/ kökünün muf  ale/مُفَاعَلَةٌ babı veznindeki muzari kullanımı olan تَبَاعُ fiilini kabul etmek anlamında kullanır.

2. İft   l/إِفْتِعَالٌ Babı

فَأَصْبَحْتُ لَا أَبْتَاعُ إِلَّا مَوَآمِرًا ... وَمَا بَّعْتُ مِنْ يَبْتَاعٍ مِثْلِي رَابِعٌ¹²⁸

İstişare etmeden bir Şeyi satın almaz oldum. Benimle alışveriş yapan da zaten kar etmez.

K  b b. Züheyr ( . 24/645 civarı)¹²⁹ yaŐlılıĐından dem vurduğu bu Şiirde kendisi ile yapılacak alışverişin k rs z bir alışveriş olduğunu anlatmaktadır. K  b b. Züheyr Şiirinde satın almak ve alışveriş yapmak anlamlarını ifti   l/إِفْتِعَالٌ babı veznindeki اِبْتَاعَ fiili vermektedir.

3. Tefa  ul/تَفَاعُلٌ Babı

شَرْتُ لَكُمْ سُوءَ الْقَصَائِدِ بِاسْتِهَا ... وَقَلَّ غِنَاءٌ عَنْهُمْ مَا تَبَّعُ¹³⁰

Őerefine karşı sizin için kötü kasideleri (Őiirleri) satın aldı. Satın aldığı Şey ne kötüdür.

Cerîr b. Atıyye Şiirleriyle ahlaksızlığı yayan bir kadının Şerefini yerle bir ederek satın aldığı/getirdiği Şiirlerin rezalet bir durumda olduğunu anlatmakta ve bu anlatımda

¹²⁷ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 2/829.

¹²⁸ Eb  l-Mudarrab (Eb  Ukbe) K  b b. Züheyr b. Rebîa, *ed-Dîvân*, nşr. ‘Al  F   r (b.y.: D ru l-Kutubi l-  lmiyye, 1417/1997), 14.

¹²⁹ K  b b. Züheyr hakkında geniş bilgi için bakınız: Ahmet Savran, ‘K  b b. Züheyr’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/7-8.

¹³⁰ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 1/493.

mecazi bir anlam yüklediği tefa‘ul/تَفَاعُلُ babı vezninden olan تَبَّعَ muzari fiilini kullanmaktadır.

Verilen bilgilerden hareketle sülâsî mezid fiil formundaki by‘a/بَيْع kökünün câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde *satın almak, alışveriş yapmak ve kabul etmek* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

1.2.2.3. By‘a/بَيْع Kökünün İsim Formu

Câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirlerinden elde edilen verilere göre by‘a/بَيْع kökünün isim formları şu şekilde sıralanabilir.

1. By‘a/بَيْع Kökünün بَيْع Formundaki Anlamı

كَالْقَوْسِ عَطَّلَهَا لِبَيْعٍ سَائِمٌ ... أَوْ كَالْقَنَاةِ أَقَامَهَا التَّنْقِيفُ¹³¹

Satmak için atıl bekletilmiş kavis/yay misali. Yahut kullanıla kullanıla/vuruşa vuruşa düzelmiş mızrak misali.

Kâ‘b b. Züheyr sevgilisinin inceliğini yaya, düzgünlüğünü de düzeltilmiş mızrağa benzettiği bu şiirde *satmak* anlamını by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعًا mastarı ile vermektedir.

يَا لَهْفَ نَفْسِي عَلَى بَيْعٍ هَمَمْتُ بِهِ ... لَوْ نَلْتُهُ كَانَ بَيْعُ الرَّابِحِ النَّامِي¹³²

Ah içimde kaldı o satış/alışveriş işi ki; Alsaydım/yapsaydım kazanan da ben olurdum malını büyüten de.

Cihada katılmak isteyen Hutay’e komutanın kendisini savaşa kabul etmemesi üzerine çok üzgün olduğunu anlattığı bu şiirde savaşa katılabilmesi durumunda elde edeceği kazançlı alışverişi by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعًا mastarı ile izah etmektedir.

مِنْ الرُّومِ وَالْأَحْبُوشِ حَتَّى تَنَاولَا ... بَيْعَهُمَا مَالِ الرَّازِيَةِ الْغُلْفِ¹³³

Rumların ve Habeşlilerin satışlarından kazanç elde ettiler. Ki satışları bir şey anlamayan (iran) reisine ulaştı.

Hutay’e bir diğer şiirinde Rumlardan ve Habeşlilerden kazanç elde edilmek üzere yapılan alışverişi de by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعًا mastarı ile izah etmektedir.

بَأَنْ لِّقَاءَنَا إِذْ حَانَ يَوْمٌ ... بِمَكَّةَ بَيْعَكُمْ حَمَرَ الْعِيَابِ¹³⁴

¹³¹ Kâ‘b b. Züheyr b. Rebîa, *ed-Dîvân*, 51.

¹³² Hutay’e, *ed-Dîvân*, 227.

¹³³ Hutay’e, *ed-Dîvân*, 320.

Mekke’de bir gün karşılaşırsak. Sizi ayıplı/kusurlu eşekleri sattığımız gibi satardık.

Hassân b. Sâbit ayıplı/kusurlu eşeklerin satışını by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarı ile şiire dökmektedir.

وراح ثيابه الأولى سواها، ... بلا بيع، أميم، ولا مهان¹³⁵

Elbiseleri bedelsiz gitti, satılmadan. Doğrusu başkası gitti, haysiyeti.

Hassân b. Sâbit içkinin zararlarından bahsettiği bu şiirde içki içen bir kimsenin akli melekesini kaybettiğinden dolayı elindekilerin satışa konu olmadan bedelsiz alındığını söylemektedir. Şair buradaki *satmak* anlamını by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarı ile vermektedir.

كانها الشمسُ وافتَ يومَ أسعدها ... أو دُرَّةٌ شُوِّفَتْ لِلْبَيْعِ أو قَمَرٌ¹³⁶

Gününde doğan güneş gibidir. Ya da satışa güzelleştirilen inci ya da aydır.

Ömer b. Ebû Rebîa da şiirinde by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarı ile kelimeye satış anlamını vermektedir.

أَتَغْلِبُ مَا حُكِّمَ الْأَخِيطَلِ إِذْ قَضَى ... بَعْدِلٍ وَلَا بَيْعٍ الْأَخِيطَلِ رَابِعٌ¹³⁷

Ey Tağlip, Uhaytıl hüküm verdiğinde adil değildir. Onun satışı (ticareti) karsızdır.

Cerîr b. Atıyye bu şiirinde mecazî manada kullandığı satış/ticaret anlamını by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarı ile izah etmektedir.

وقال أولو الحكومة من قريش ... علينا البيعُ إذ بلغ الغلاء¹³⁸

Hüküm (iktidar) sahibi Kureyş’tendir. Pahalı da olsa bey’at etmemiz lazım.

Cerîr b. Atıyye iktidarın Kureyş’in elinde olduğunu ve bu nedenle birtakım gereklilikleri olsa da Kureyş’e biat edilmesinin mecburi olduğunu dile getirdiği bu şiirde *biat* anlamını by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً mastarı ile izah etmektedir. Bu şiir بَيْعاً mastarının بَيْعَة mastarında olduğu gibi *biat* anlamında kullanıldığını göstermektedir.

لم يحكمه النساجُ يوماً لبيع ... لا ولا يُشترى من البراز¹³⁹

Dokumacı satmak için dokumamış. Kumaş satandan da satın alınmaz.

Ebû’ş-Şamakmak (ö. 200/816) giydiği elbisenin eskimişliğini dile getirdiği bu şiirde elbisesinin dokumacıdan ve satıcıdan alınabilecek yenilikte olmadığını

¹³⁴ Hassân b. Sâbit, *ed-Dîvân*, 44.

¹³⁵ Hassân b. Sâbit, *ed-Dîvân*, 246.

¹³⁶ Ömer b. Ebî Rebîa *ed-Dîvân*, 76.

¹³⁷ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 1/268.

¹³⁸ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 2/668.

¹³⁹ Ebû’ş-Şamakmak Mervân b. Muhammed, *ed-Dîvân* (b.y.: y.y., ts.), 31.

söylemektedir. Şair şiirdeki *satmak* anlamını by'a/بَيْع kökünden türeyen بَيْعاً masterını kullanarak vermektedir.

Yukarıdaki bilgiler göre câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde by'a/بَيْع kökünün بَيْع kalıbındaki isim formu *satmak*, *alışveriş* ve *biat etmek* anlamlarında kullanılmaktadır.

2. By'a/بَيْع Kökünün بَيْعَة Formundaki Anlamı

يَا رَبُّ نَاكِثٍ بَيْعَتَيْنِ تَرَكْتَهُ ... وَخِضَابٌ لِحْيَتِهِ دَمُ الْأَوْدَاجِ¹⁴⁰

Nice iki bey'ati bozan kimseyi terk ettin. Sakalının boyası şah damarının kanıdır.

Cerîr b. Atıyye Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'in (ö. 95/714) Saîd b. Cübeyr'i (ö. 94/713) öldürmesine mazeret bulduğu bu şiirinde onun emire yaptığı iki bey'ati bozduğunu bu nedenle de Haccâc tarafından öldürülerek sakalları kana boyandığını söylemektedir. Burada by'a/بَيْع kökünden türeyen bey'at/بَيْعَة kelimesi idareciye itaat bildirme anlamında kullanılmıştır.

صَفْتُ لَكَ بَيْعَةً بِثَبَاتٍ عَهْدٍ ... فَوَزَنُ الْعَدْلِ أَصْبَحَ لَا يَمِيلُ¹⁴¹

Sağlam bir ahit ile sana olan bey'at netleşti. Adalet terazisi meyiletmez oldu.

Cerîr b. Atıyye'nin bir diğer şiirinde yer alan bey'at kelimesi *sağlam bir ahit/söz* olarak tarif edilmektedir.

هِيَ بَيْعَةُ الرِّضْوَانِ يُشْرَعُ وَسَطُهَا ... بَابُ السَّلَامَةِ فَادْخُلُوا بِسَلَامٍ¹⁴²

Bu bey'at, rıdvan bey'atı yelkeni açılır, selamet, kurtuluş kapısı, selametle girin.

Ebû Temmâm emîrü'l-mü'minîne yapılan bey'at ile Hz. Peygamber'e yapılan rıdvan bey'atın benzer anlamda olduğunu söylediği şiirinde by'a/بَيْع kökünden türeyen bey'at/بَيْعَة masterını kullanmaktadır.

إِلَى أَنْ دَعَتْهُ إِلَى بَيْعَةٍ ... فَكَمْ عَتَقَ رِقًّا وَنَذَرَ وَجَبًا¹⁴³

Onu itaate davet edene kadar nice köle azat edildi, nice adak yerine getirildi.

İbnü'l-Mu'tez by'a/بَيْع kökünden türeyen bey'at/بَيْعَة masterını bu şiirde *itaat etmek* anlamında kullanmaktadır.

وَيَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ مَنْ كَانَ عَاقِدًا ... بَيْعَتَكُمْ ، وَالْدِّينُ فِي قَبْضَةِ الْكُفْرِ¹⁴⁴

¹⁴⁰ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 1/138.

¹⁴¹ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 2/717.

¹⁴² Ebû Temmâm, *ed-Dîvân*, 215.

¹⁴³ İbnü'l-Mu'tez, *ed-Dîvân*, 110.

Ey ensar! Sizinle bey'at akdi yaptı. Din ise, küfrün elinde (zulmü altında) iken.

İbnü'l-Mu'tez dinin Mekke'de kâfirlerin zulmü altında iken Medinelilerin (ensar) Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmayı bey'at akdi olarak tarif ettiği bu şiirinde by'a/بَيْع kökünden türeyen bey'at/بَيْعَة mastarını kullanmaktadır.

وَدُعِينَا لَكَ بَيْعَةَ حَقٍّ ، ... فَسَعِينَا نَحْوَهَا مُسْرَعِينَ¹⁴⁵

Sana hak bey'ati yapmaya çağrıldık. Davete acele ile koştuk.

İbnü'l-Mu'tez bir diğer şiirinde de Hz. Peygamber'e yapılan bey'ati aynı mastar ile şiire dökmektedir.

Bu şiirlere göre by'a/بَيْع kökünden türeyen bey'at/بَيْعَة mastarının câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde idareciye *itaat etmek, sağlam bir ahit/söz vermek ve anlaşma yapmak* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

3. By'a/بَيْع Kökünün بَيْعَة Formundaki Anlamı

ما زال سيرهم حتى استقاد لهم ... أهل الصليب، وَمَنْ كَانَتْ لَهُ الْبَيْعُ¹⁴⁶

İlerleyişleri devam etti. Ta ki haçlılar ve mabetleri olanlar emrine girdiler.

Hassân b. Sâbit Allah yolunda gerçekleştirilen cihadın ehl-i salibin/haçlıların ve mabedi olan kimselerin (Hıristiyanların) Müslümanların emrine girinceye kadar devam ettiğini ifade ettiği bu şiirde by'a/بَيْع kökünün mastar binâ'i nev'i çoğul kalıbı olan بَيْع kelimesini *Hıristiyanların ibadet yeri* anlamında kullanmaktadır.

فَقُلْتُ أَشْمَسُ أَمْ مَصَابِيحُ بَيْعَةٍ ... بَدَتْ لَكَ تَحْتَ السَّجْفِ أَمْ أَنْتَ حَالِمٌ؟¹⁴⁷

Perde arkasından görünen güneş mi? Yoksa ibadethanenin kandilleri mi? Yoksa rüya mı?

Ömer b. Ebû Rebîa bu şiirde by'a/بَيْع kökünün mastar binâ'i nev'i kalıbı olan بَيْعَة kelimesini hangi din mensuplarına aidiyeti bilinmemekle birlikte *ibadethane* anlamında kullanmaktadır.

تَمَّتْ جَمَالاً وَدِيناً لَيْسَ يَقْرُبُهَا ... قَسُ النَّصَارَى وَلَا مِنْ هَمِّهَا الْبَيْعُ¹⁴⁸

Güzellik ve din açısından kemale ermiştir. Ona ne Hıristiyan rahibi ne de derdi ibadethaneler olan ulaşır.

¹⁴⁴ İbnü'l-Mu'tez, *ed-Dîvân*, 379.

¹⁴⁵ İbnü'l-Mu'tez, *ed-Dîvân*, 866.

¹⁴⁶ Hassân b. Sâbit, *ed-Dîvân*, 153.

¹⁴⁷ Ömer b. Ebû Rebîa *ed-Dîvân*, 182.

¹⁴⁸ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 1/293.

Cerîr b. Atıyye'nin bu şiirinde بَيْعَةٌ kelimesi *Hıristiyanların ibadet yeri* anlamına gelmektedir. Nitekim o bu kelimeyi Hıristiyan rahibi cümlesinin peşi sıra kullanmaktadır.

يمشى بها البقر الموشى أكرعه ... مشى الهرازد حجوا بيعة الزون¹⁴⁹

Mavşıyyü inekleri gibi yürürler. Ateşperestlerin putların olduğu mabedlere yürüdükleri gibi.

Cerîr b. Atıyye bu şiirinde de putların olduğu mabedleri by'a/بَيْع kökünün master binâ'i nev'i kalıbı olan بَيْعَةٌ kelimesi ile şiiri dökmektedir.

قلعت بيعتهم عن جوف مسجدنا ... فصخرها عن جديد الأرض منسوف¹⁵⁰

Onların ibadethanelerini (simgelerini) mescidimizden söküp attın. Onun taşı yer yüzünden atılmış, dağıtılmış.

Nâbîga eş-Şeybânî Emevî halifesi Velîd'i methettiği bu şiirde onun Emevî Camiinden Hıristiyanların ibadethanelerine ait olan simgeleri söküp attığını anlatmaktadır. Şair burada by'a/بَيْع kökünün master binâ'i nev'i çoğul kalıbı olan بَيْع kelimesini *Hıristiyanların ibadet yeri* anlamında kullanmaktadır.

أدُمِيَّةٌ بَيْعَةٌ كُسِيَتْ جَمَالاً ... لَوَيْتُ، نَعَمْ، ذَرِي اللَّيَّانِ عَنْكَ¹⁵¹

Güzellik bürünmüş tapınak biblosu, döndün, artık uzatmayı bırak.

Nâbîga eş-Şeybânî sevgilisini aşırı güzelliğinden dolayı tapınaklara konulan biblolara benzettiği ve bu nedenle de kendisinden uzakta kalmasından yakındığı bu şiirde بَيْعَةٌ kelimesini *ibadet yeri* anlamında kullanmaktadır.

رَيْمٌ أَغْرُكَانَهُ مِنْ حَسَنِهِ ... صَنَمٌ يَحْجُّ بَيْعَةً مَعْبُودَةً¹⁵²

Güzel ceylandır sanki güzelliği ile tapınakta bulunan, ziyaret edilen put gibidir.

Rebî'a er-Rakkî ziyaret edilen putların içerisinde olduğu tapınağı ifade ederken by'a/بَيْع kökünün master binâ'i nev'i kalıbı olan بَيْعَةٌ kelimesini kullanmaktadır.

By'a/بَيْع kökünün master binâ'i nev'i kalıbı olan بَيْعَةٌ kelimesi ve bu kelimenin çoğul kalıbı olan بَيْع kelimesi câhiliye sonrası İslâmî dönemde *Hıristiyanların ibadet yeri* ve *ibadethane* anlamlarında kullanılmaktadır.

¹⁴⁹ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânü Cerîr*, 2/557.

¹⁵⁰ Nâbîga eş-Şeybânî, *ed-Dîvân*, 52.

¹⁵¹ Nâbîga eş-Şeybânî, *ed-Dîvân*, 81.

¹⁵² Rebî'a b. Sâbit el-Esedî er-Rakkî, *ed-Dîvân*, (b.y.: y.y., ts.), 6.

4. By‘a/بَيْع Kökünün İتیاع Formundaki Anlamı

وإذا أنا لا مالٌ أريد ابتياعه ... بمالي ولا أهلٌ أبيع بهم أهلي¹⁵³

Ben malımı bir mal karşılığı satın almam. Ailemi de başka aile ile değiştirmem.

Cerîr b. Atıyye إتیاع kelimesini bu şiirde *satın almak* anlamında kullanmaktadır.

5. By‘a/بَيْع Kökünün مَبَیْع Formundaki Anlamı

بَاعَ أَبَاهُ الْمُسْتَنِيرُ وَأُمَّهُ ... بِأَشْخَابِ عَنَزٍ بَسَّ رِبْحَ الْمَبَايِعِ¹⁵⁴

el-Müstenir annesini babasını bir keçi sütüne karşı sattı. Ne kötü bir alışveriş.

Cerîr b. Atıyye şiirdeki مَبَیْع kelimesini alışveriş anlamında kullanmaktadır.

Câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirlerinden derlenen bilgilere göre bu dönemde by‘a/بَيْع kökünün kullanıldığı anlamlar şu şekilde özetlenebilir: *Satmak, satın almak, değiştirmek, kabul etmek, biat etmek, itaat etmek, sağlam bir ahit/söz vermek, anlaşma yapmak, alışveriş, Hristiyanların ibadet yeri ve ibadethane.*

1.2.3. By‘a/بَيْع Kökünün Lugatlardaki Anlamı

Biat kelimesinin kökenini oluşturan by‘a/بَيْع kökünün türevlerinin câhiliye dönemi şiirinde ve câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirindeki kullanımlarının ve uğradığı dönüşümün tespitinin ardından kelimenin lugatlardaki anlamlarına yer verilecektir. Kronolojinin takip edileceği bu çalışmada sırasıyla ilk dönem Arapça, son dönem Arapça, Arapça-Türkçe ve Osmanlıca-Türkçe lugatlara müracaat edilecektir.

1.2.3.1. İlk Dönem Arapça Lugatlarda By‘a/بَيْع Kökü

By‘a/بَيْع kökünün ve türevlerinin ifade ettiği anlamların tespit edilmesi için ilk dönem Arapça lugatlar önemli bir müracaat kaynağıdır. Zira bu kaynaklar câhiliye devri şiirinden sonra ilk etapta başvurulması gereken kaynaklardır.

Etimolojik inceleme bölümünde by‘a/بَيْع kökünün temelde *satmak, satın almak ve alışveriş* anlamında kullanıldığı belirtilmişti. Şimdi ise ilk dönem Arapça lugatlarda by‘a/بَيْع kökünün kullanıldığı anlamlar detaylı bir şekilde tespit edilecektir. Böylece bu kökün anlam çeşitliliğin ne şekilde teşekkül ettiği belirlenecektir. Ayrıca anlam

¹⁵³ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 2/948.

¹⁵⁴ Cerîr b. Atıyye, *Dîvânu Cerîr*, 1/500.

daralması veya anlam başkalaşmasının olup olmadığının tespiti de mümkün olacaktır.

İncelenen kaynaklardan elde edilen bilgilere göre by'a/bîc kökünün türevleri ve bu türevlerin kullanıldıkları anlamlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1.2.3.1.1. By'a/bîc Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu

By'a/bîc kökünün ilk dönem Arapça lugatlardaki sülâsî mücerred fiil formundaki anlamlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. Satmak

By'a/bîc kökü sülâsî fiil şekliyle *satmak* anlamına gelmektedir. Etimolojik inceleme bölümünde bâ'a/bâc fiilinin temel anlamı verilirken genellikle bu fiilin *satmak* ve *satın almak* anlamındaki şarî fiili ile birbirlerinin yerlerine kullanıldıkları ve bu nedenle de bâ'a/bâc fiilinin zıt manalarda kullanılan (ezdâd) kelimelerden olduğu söylenmişti.

Kur'an kelimelerinin kullanıldıkları anlamları inceleyen vüçûh ve nezâir isimli eserler bir anlamda lugatlardan sayılırlar.¹⁵⁵ Nitekim bu konuya dair kaleme alınan eserlerin dayanağı olan Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *el-vüçûh ve'n-nezâ'ir* isimli eseri Türkçeye *Kur'an Terimleri Sözlüğü* ismiyle çevrilmiştir.¹⁵⁶ Bu nedenle by'a/bîc kökünün ilk dönem Arapça lugatlardaki kullanımları incelenirken Mukâtil b. Süleyman'ın *el-vüçûh ve'n-nezâ'ir* isimli eserinden de istifade edilecektir.

Mukâtil b. Süleyman eserinde الْإِشْتِرَاءُ lafzının üç anlamından birinin بَاعَ yani *satmak* anlamında olduğunu söylemektedir. Bu kullanıma örnek olarak verdiği ¹⁵⁷ بِسْمَا بَسْمَا بَاعُوا بِهٖ أَنْفُسَهُمْ أَنْ شَتَرُوا بِهٖ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا بِسْمَا بَاعُوا بِهٖ أَنْفُسَهُمْ أَنْ شَتَرُوا بِهٖ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا haricinde اِشْتَرَى fiilinin Kur'an'da *satmak* anlamında kullanıldığı başka bir âyetin olmadığını da söylemektedir.¹⁵⁸ Bu âyetten hareketle Hâricîler kendilerini, *satanlar* ve *satın alanlar* anlamına gelen شُرَاة kelimesi ile isimlendirirler. Çünkü onlar bu kelimeyi

¹⁵⁵ Vüçûh ve nezâir hakkında geniş bilgi için bakınız: M. Suat Mertoğlu, "Vüçûh ve Nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/141-143.

¹⁵⁶ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleymân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/134-136.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/90.

¹⁵⁸ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *el-Vüçûh ve'n-nezâ'ir*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Dubai: Câmî'atu'l-Mâcid, ts.), 78.

kullanarak kendilerinin canlarını Allah için satan kimseler olduklarını murat etmektedirler. Şu iki şiir de Hâricîlerin bu vasfına işaret etmektedir.¹⁵⁹

وَأِنْ فِتْيَةً بَاعُوا إِلَهَهُمْ نَفْسَهُمْ... بِجَنَاتٍ عَدْنٍ عِنْدَهُ وَنَعِيمٍ

O gençler, adn cennetlerine ulaşmak ve rablerinin nimetlerini elde etmek için canlarını Allah'a sattılar.

إِنَّا شَرَيْنَا لِدِينِ اللَّهِ أَنْفُسَنَا... نَبْغِي بِذَلِكَ لَدَيْهِمْ أَكْثَرَ الْجَاهِ

Allah'ın dinini kendimiz satın aldık, bu eylemle en büyük itibarı (cah, kıymet) arzu etmekteyiz.

Ferrâ¹⁶⁰ شَرَى fiilinin anlamıyla alakalı Arapların kullanımlarında iki farklı görüşün olduğunu söylemektedir. Çoğunluğun görüşüne göre شَرَى fiili ile بَاعَ fiili *satmak* anlamında, bu iki fiilin ifti'âl/إِفْتَعَالَ babı veznindeki kullanımları olan اِشْتَرَى fiili ile اِبْتَعَ fiili de *satın almak* anlamında kullanılmaktadır. Diğer görüşe göre ise her iki şekilde de bu iki fiile *satmak* ve *satın almak* anlamları verilmektedir.¹⁶¹ Bu bilgidен hareketle çoğunluğun görüşüne istinaden bu çalışmada شَرَى ve بَاعَ fiilleri *satmak* ve bu fiillerin ifti'âl/إِفْتَعَالَ babındaki kullanımları olan اِشْتَرَى ve اِبْتَعَ fiilleri de *satın almak* anlamında kullanılacaklardır.

Müberra (ö. 286/900)¹⁶² başta olmak üzere bazı lugat sahipleri شَرَى fiilini açıklarken bu fiilin بَاعَ/بَاعَ fiili ile aynı anlamda olduğunu izah ederler ve وَشَرَوْهُ بِشَمَنِ ayetini¹⁶³ örnek vererek ayetteki شَرَى fiilinin *satmak* anlamında kullanıldığını söylerler. وَشَرَى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ fiili ve وَشَرَى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ fiili¹⁶⁴ ve وَشَرَى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ fiili¹⁶⁵ de يَبِيعُ yani *satmak* anlamına gelmektedir.¹⁶⁶

Ezherî, Nebî'den (s.a.v.) rivayet edilen اَلْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا “*Satan ve satın alan birbirlerinden ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler*” şeklindeki hadisi misal

¹⁵⁹ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 11/276-277; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 5/2392; Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 453; Mutarriżî, *el-Muğrib*, 250; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/312; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1299; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 19/569.

¹⁶⁰ Ferrâ hakkında geniş bilgi için bakınız: Zülfikar Tüccar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

¹⁶¹ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 11/276; Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 453; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 19/567.

¹⁶² Müberra hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail Durmuş, “Müberra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/430-433.

¹⁶³ Yûsuf 12/20.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/207.

¹⁶⁵ en-Nisâ 4/74.

¹⁶⁶ Muberra, *el-Kâmil fî'l-luğa*, 1/96; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 5/2391; Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 155.

vererek hadisteki الْبَيْعَانِ kelimesinin hem *satın* hem de *satın alan* anlamında olduğunu belirtmekte ve bâ'a/بَاعَ fiilinin her iki anlamda da kullanıldığına işaret etmektedir.¹⁶⁷

Râgıb el-İsfahânî¹⁶⁸ *el-Müfredât* isimli eserinde bâ'a/بَاعَ fiilini إِعْطَاءُ الْمُثْمَنِ وَأَخْذُ değerli olanı vermek ve bu değer karşılığı olan bedeli almak yani değeri olan bir şeyi satmak şeklinde tarif etmektedir. شَرَى fiilini ise إِعْطَاءُ الثَّمَنِ وَأَخْذُ الْمُثْمَنِ bedeli vermek ve bu bedelin karşılığında değerli olanı almak yani bir diğer ifadeyle *satın almak* şeklinde tarif eder. Alım satım para ve mal ile olursa böyledir. Eğer alım satım bir mal karşılığında yine bir mal ile olursa her iki fiil de birbirlerinin yerlerine kullanılırlar. Bununla beraber her iki fiilin *satın* ve *satın almak* anlamlarını birlikte barındırdığını ifade etmektedir.¹⁶⁹

Bâ'a/بَاعَ fiili iki mef'ûlün bih alan fiillerdendir. بَعْتُ زَيْدًا الدَّارَ cümlesinde olduğu gibi harf-i cer olmadan iki me'ul almakla beraber mef'ûllerini بَعْتُ مِنْ زَيْدٍ الدَّارَ şeklinde harf-i cer ile de alabilir.¹⁷⁰

2. Satın Almak

Halîl b. Ahmed Arapların بَعْتُ الشَّيْءَ derken اِشْتَرَيْتُهُ yani onu satın aldım anlamını kastettiklerini söyler. Hakeza لَا تَشْتَرِ وَلَا تَبِعْ de bu minvaldedir.¹⁷¹

Nâdir kelimelere dair konular baz alınarak yazılmış ilk lûgat olan *el-Ğarîbü'l-muşannef* isimli eserin sahibi Ebû Ubeyd¹⁷² de eserinde بَاعَ fiilinin اِشْتَرَى yani *satın almak* anlamında kullanıldığını ifade eder.¹⁷³

İbn Düreyd (ö. 321/933)¹⁷⁴ alfabetik sıraya göre yazılmış ilk lûgat olan *Cemheretü'l-luğa* isimli eserinde بَاعَ fiilinin اِشْتَرَى anlamında olduğunu söyledikten sonra şu şiiri örnek olarak verir:¹⁷⁵

¹⁶⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/150; Bâ'a/بَاعَ fiiline satmak anlamını veren diğer lûgatlar: Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, 2/177; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 1/303; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/87; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-'a'yuni'n-nevâzir*, 373; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/23; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/33, 19/567.

¹⁶⁸ Râgıb el-İsfahânî hakkında geniş bilgi için bakınız: Ömer Kara, "Râgıb el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/398-401.

¹⁶⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 155, 453; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 19/567.

¹⁷⁰ Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69.

¹⁷¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/265.

¹⁷² Ebû Ubeyd hakkında geniş bilgi için bakınız: Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/244-246.

¹⁷³ Ebû 'Ubeyd, *el-Ğarîbü'l-muşannef*, 1/671

¹⁷⁴ İbn Düreyd hakkında geniş bilgi için bakınız: Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Düreyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/499-506.

إِذَا الشُّرَيَّا طَلَعَتْ عِشَاءً ... فَبِعَ لِرَاعِي غَنَمٍ كِسَاءً

Süreyye yıldızı akşam vakti yükselirse o zaman bir koyun çobanı için elbise satın al.

Ezherî de بَاعَ fiilinin ihtiva ettiği *satın almak* anlamını Muallaka sahibi Tarafe'in şu şiiriyle örneklendirir.

وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَبِعْ لَهُ ... بَتَاتًا، وَلَمْ تَضْرِبْ لَهُ وَقْتَ مَوْعِدٍ¹⁷⁶

Kendisi için yolculuk elbisesi satın almadığın ve geleceği vakti kestiremediğin kimse sana haberler getiriverir.

Nebî'den (s.a.v.) rivayet edilen بَاعَ عَلَى أَخِيهِ ، وَلَا يَبِيعُ عَلَى أَخِيهِ ، وَلَا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ ، وَلَا يَشْتَرِي عَلَى شِرَاءِ أَخِيهِ şeklinde (bir kimse) kardeşinin satışı üzerine *satın alma yapmasın* anlamında olduğu söylenmektedir. Buradaki بَاعَ fiilinin اشْتَرَى yani *satın almak* anlamında kullanıldığını söyleyenler hadisteki yasaklamanın sadece satın alan kimse ile alakalı olduğunu ifade etmektedirler. Bu konuda Buhârî'nin لَا يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى أَخِيهِ şeklinde rivayeti delil olarak getirilmektedir.¹⁷⁷ Bununla birlikte بَاعَ fiilinin *satmak* anlamını da ihtiva etmesi nedeniyle hadisteki nehyin hem satan hem de satın alan kimse için vaki olduğu da belirtilmektedir.¹⁷⁸

Cevherî بَاعَ fiilinin *satmak* anlamı ile birlikte *satın almak* anlamına da geldiğini şu şiirle izah eder.¹⁷⁹

إِنَّ الشَّبَابَ لِرَايَحٍ مِّنْ بَاعَهُ ... وَالشَّيْبُ لَيْسَ لِبَائِعِيهِ تَجَارُ

Gençliği kim satın alırsa kesinkle kazanır ve tüccarların hiçbiri ihtiyarlığı satın almıyorlar.

3. Değiştirmek

بَاعَ fiilinin ifade ettiği bir diğer anlam da *belirli bir vasıftaki bir malı başka bir mal ile değiştirmek* anlamıdır. بَاعَ دُنْيَاهُ بِآخِرَتِهِ cümlesi اسْتَبَدَّلَهَا yani *dünyasını ahireti ile değiştirdi* anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, 1/369.

¹⁷⁶ Tarafe, *ed-Divân*, 47.

¹⁷⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69.

¹⁷⁸ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 3/151; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/24; Bâ'a' fiiline satın almak anlamını veren diğer lugatlar: İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 1/303; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/87; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-'a'yuni'n-nevâzir*, 373; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/23; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/33, 19/567.

¹⁷⁹ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189.

4. Karalamak, İspiyonlamak

باعه من السلطان fiili karalamak ve ispiyonlamak anlamlarına da gelmektedir. باعه من السلطان cümlesi وَشَى بِهِ ispiyonlamak anlamına gelmektedir. Zemahşerî (ö. 538/1144)¹⁸¹ bu kullanımı bir şiirle örneklendirmektedir.¹⁸²

طوال اللحى من آل سعد بن مالك ... يواشون بي والحرب يشرى وقودها
أكلهم لا بارك الله فيهم ... معد لبيعي حجة يستجيدها

Sa'd b. Mâlik kabilesinin soylu ve alicenap kimseleri savaşın kızıştığı anda arkamdan konuşup beni karalıyorlar.

Biliniz ki! Hepsi -Allah onları kahretsin- beni karalamak için ellerinden geleni yapan ve bunun için bir delil tertipleyen Maad kabilesindendirler.

5. Yerini Almak, Yerine Geçmek, Mağlup Etmek

باع fiili عَلَى harf-i ceri ile birlikte bir kimsenin yerini almak, onun yerine geçmek, onu mağlup etmek anlamlarına gelir. وَعَظِرَ بَاعَ عَلَى بَيْعِهِ cümlesi قَامَ قَامَ مَقَامَهُ فِي الْمَنْزِلَةِ وَالرَّفْعَةِ, وَظَفَرَ بَاعَ عَلَى بَيْعِهِ cümlesi رُتِبَ ve mertebe bakımından onun yerine geçti, onu mağlup etti anlamında kullanılır. لَمْ يُسَاوِكَ أَحَدٌ مَا بَاعَ عَلَى بَيْعِكَ أَحَدٌ kimse sana denk değil anlamına gelmektedir. Ezherî Kur'an'ın yaklaşık üçte birinin yer aldığı ve bu nedenle zengin bir tefsir malzemesini de ihtiva eden¹⁸³ Tehzîbü'l-luga isimli lugatında bâ'a/bاع fiilinin bu anlam itibariyle mecazî anlamda kullanıldığı söyler. Bir adam başka birine düşmanlık ederek onu mağlup etmek ister ve bunda da başarılı olup istediğini elde ederse Araplar bu durumu eski bir kullanım olan بَاعَ فُلَانٌ عَلَى بَيْعِ فُلَانٍ falan, falan kişiyi mağlup ederek onun makamına geçti cümlesi ile izah ederler. شَقَّ فُلَانٌ غُبَارَ فُلَانٍ cümlesi de bu anlamdadır. Bu kullanıma aşağıdaki şiir örnek olarak verilir.¹⁸⁴

مَا لَكَ أُمَّ خَالِدٍ تُبَكِّينَ ... مِنْ قَدَرٍ حَلَّ بِكُمْ تَضَجِّينَ
بَاعَتْ عَلَى بَيْعِكَ أُمَّ مَسْكِينٍ ... مَيِّمُونَةٌ مِنْ نِسْوَةِ مَيَّامِينِ

¹⁸⁰ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/88; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-'a'yuni'n-nevâzir*, 194; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/36.

¹⁸¹ Zemahşerî hakkında geniş bilgi için bakınız: Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238.

¹⁸² Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, 2/178; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/88; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/34.

¹⁸³ Mustafa Karagöz, *Sözlükbilim ve Tefsir Tehzîbü'l-Lüga* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 8.

¹⁸⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 3/150; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25, 26; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

Sana olan kaderden niye darlanıp ağlıyorsun Ümmü Hâlid.

Ümmü Miskîn senin aldığını almış, Ümmü Miskîn itibarlı bir nesilden geliyor

1.2.3.1.2. By'a/بيع Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu

By'a/بيع kökünün ilk dönem Arapça lugatlardaki sülâsî mezid fiil formundaki kullanımlarını ve bu kullanımlardaki anlamlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. İf'âl/إفعال Babı

Asmaî (ö. 216/831)¹⁸⁵ by'a/بيع kökünün if'âl/إفعال babı vezninde bir kullanıma sahip olmadığını söyler. Bunun üzerine Ebu Hâtim أَبَاعَ fiilinin kullanımına dair şu şiiri örnek olarak verir:

وَرَضِيتُ آلَاءَ الْكُمَيْتِ فَمَنْ يُّبِيعُ ... فَرَسًا فَلَيْسَ جَوَادُنَا بِمُبَاعٍ¹⁸⁶

Kümeýt atının güzelliğinden ben razıyım. Kim atını satılığa çıkarırsa çıkarsın bizim atımız satılık değildir.

Asmaî ise şiirdeki يُّبِيعُ fiilinin Yemenlilere ait bir kullanım olduğunu söylemektedir. İbn Düreyd de bu kullanımı Yemenli dilcilerin olduğu bir gruptan أَبَعْتُ şeklinde duyduğunu ifade ederek Asmaî'yi desteklemektedir.¹⁸⁷ Örnek olarak verilen şiirden de anlaşılacağı üzere أَبَاعَ fiili *bir şeyi satılığa çıkarmak* anlamına gelmektedir.¹⁸⁸

2. Mufâ'ale/مفاعلة Babı

By'a/بيع kökünün mufâ'ale/مفاعلة babı veznindeki kullanımı olan بَاعَ fiili bu kökün tefâ'ul/تفاعل babından gelen تَبَاعَ fiili ile aynı anlamda kullanılmaktadır. بَاعَ ve تَبَاعَ fiilleri *alışverişin kabulü, anlaşma ve itaat bildirme* ve bu esnada yapılan *el sıkışma, tokalaşma* anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁹ Ayrıca بَاعَ fiili *bir şeyi satılığa*

¹⁸⁵ Asmaî hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Tülücü, "Asmaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/499-500.

¹⁸⁶ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, 111/1260.

¹⁸⁷ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, 111/1260.

¹⁸⁸ Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 3/153; Sâhib, *el-Muhît fi'l-luğa*, 2/177; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 1/303; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 155; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

¹⁸⁹ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189.

çıkarmak anlamında da kullanılır. Bu kullanıma örnek olarak şu iki şiir verilebilir.¹⁹⁰

فَإِنْ أَكُنَّا نَائِيًا عَنْهُ فَإِنِّي ... سُرَرْتُ بِأَنَّهُ غُبِنَ الْبَيَاعَا

Eğer ondan uzak kalırsam satışta aldatıldığına sevinirim

كَمَغُبُونٍ يَعْصُ عَلَى يَدَيْهِ ... تَبَيَّنَ غُبْنُهُ بَعْدَ الْبَيَاعِ

Satıştan sonra kandırıldığını anlayan bir kimse gibi ellerini ısıyor.

بَايَعَ fiili sözleşme yapmak anlamındaki عَاهَدَ fiili ile de aynı anlama gelmektedir.¹⁹¹

Aynı şekilde بَايَعَ fiili ile شَارَى fiili de benzer anlamlarda kullanılabilmektedirler.¹⁹²

بَايَعَ السُّلْطَانَ cümlesi bir sultana itaat etmek amacıyla bağlılığını arz etmek anlamındadır. لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ فَاسْتَبَشَرُوا بِيَعِيكُمْ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ ve بَايَعَ fiili de bu anlamdadır.¹⁹³

3. إِنْفِعَالُ/إِنْفِءُ Babı

By'a/بَيَعَ kökünün inf'i'âl/إِنْفِعَالُ babı kalıbına tekabül eden إِنْبَاعَ fiili لِي harf-i ceri ile birlikte alışverişte müsamahalı davranmak anlamında kullanılır.¹⁹⁴ Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995),¹⁹⁵ Fîrûzâbâdî ve Zebîdî ise نَفَقَ إِنْبَاعَ fiilinin ve رَاجَ yani iyi satmak/satılmak, revaçta olmak, piyasası olmak anlamlarında kullanıldığını söylemektedirler.¹⁹⁶

4. إِفْتِئَالُ/إِفْتِئَاءُ Babı

Mukâtil b. Süleyman الْإِشْتِرَاءُ lafzının الْإِشْتِئَاعُ yani satın almak anlamında kullanıldığını söylemektedir. Bu kullanıma إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمْ İŞْتَرَى şeklindeki âyeti örnek vererek âyetteki الْإِشْتِئَاعُ fiilinin İِبْتَاعَ yani satın almak anlamında olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁸ İِشْتَرَى fiili ile إِبْتَاعَ fiili genel itibariyle satın almak

¹⁹⁰ İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/36.

¹⁹¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/26; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/36.

¹⁹² Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/87.

¹⁹³ Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 155.

¹⁹⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/153; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/23.

¹⁹⁵ Sâhib b. Abbâd hakkında geniş bilgi için bakınız: İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/512-515.

¹⁹⁶ Sâhib, *el-Muhît*, 2/177; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/36.

¹⁹⁷ et-Tevbe 9/111.

¹⁹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*, 78.

anlamında kullanılmaktadırlar.¹⁹⁹ هَذَا الْمَتَاعُ لَا يُبْتَاعُ cümlesi *bu mal satılık değildir* anlamına gelmektedir.²⁰⁰ Ayrıca اشترى ve ابتاع fiillerine *satmak* anlamı da verilmektedir.²⁰¹

5. تَفَاعُلُ/تَبَاعُ Babı

By'a/بِيع kökünün تَفَاعُلُ/تَبَاعُ babından gelen تَبَاعَ fiili *alışverişin kabulü, anlaşma ve itaat bildirme ve bu esnada yapılan el sıkışma, tokalaşma* anlamındadır. Bu anlamda تَبَاعَ fiili ile aynı anlamları ihtiva etmektedir. تَبَاعَ fiili genellikle عَلَى harf-i ceri ile birlikte kullanılır. أَصْفَقَ fiili de عَلَى harf-i ceri ile bu anlamı ifade eder. Yine تَصَافَقَ fiili ile تَبَاعَ fiili de aynı anlamda kullanılırlar. أَلَا تُبَايِعُونِي عَلَى الْإِسْلَامِ? şeklindeki hadiste geçen تَبَاعَ fiili مَعَاهِدَةٌ ve مَعَاهِدَةٌ yani *akidleşmek ve ahidleşmek* anlamındadır. Burada sanki akidleşen ve ahidleşen her bir kişi adeta sahip olduğu şeyi diğerinden satın aldı ve gönül hoşnutluğu ile ona itaatini, yetkisinin özünü arz etti.²⁰² Ayrıca مَعَاهِدَةٌ kelimesinin bir başka türevi olan عَهْدَةٌ kelimesi وَثِيقَةُ الْمُتَبَايِعِينَ ifadesinde geçen *anlaşma yapan iki kimseye ait vesika, belge* anlamına gelmektedir.²⁰³ Mesh etmek anlamında kullanılan تَمَاسَحًا fiili de تَصَافَقَ fiili gibi تَبَاعَ fiili ile aynı anlamda kullanılır.²⁰⁴

6. اِسْتِفْعَالُ/اِسْتَبَاعُ Babı

By'a/بِيع kökünün اِسْتِفْعَالُ/اِسْتَبَاعُ babı vezninden gelen اِسْتَبَاعَ fiili *bir şeyin satın alınmasını istemek* anlamında kullanılmaktadır. Lugatlar bu kullanımı اِسْتَبَعْتُ الشَّيْءَ cümlesinin سَأَلْتُهُ أَنْ يَبِيعَهُ مِنِّي benden *satın alınmasını istedim* anlamında olduğu söyleyerek izah ederler.²⁰⁵

¹⁹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 2/265; Sâhib, *el-Muhît*, 2/177; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 8/23; Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu 'l-'arûs*, 11/35.

²⁰⁰ Zemahşerî, *Esâsu 'l-belâğa*, 1/87.

²⁰¹ Ezherî, *Tehzîbu 'l-luğa*, 11/276; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 8/25.

²⁰² Halil b. Ahmed, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu 'l-luğa*, 3/152; Sâhib, *el-Muhît*, 2/177; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 5/131; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 8/26, 10/200; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu 'l-'arûs*, 11/35.

²⁰³ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-munîr*, 1/435.

²⁰⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muhît*, 241.

²⁰⁵ Cevherî, *Tâcu 'l-luğa*, 3/1189; Zemahşerî, *Esâsu 'l-belâğa*, 1/87; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 8/25; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu 'l-'arûs*, 11/36.

1.2.3.1.3. By'a/بيع Kökünün İsim Formu

İlk dönem Arapça lugatlardan elde edilen bilgilere göre by'a/بيع kökünün isim formları şu şekilde sıralanabilir.

1. By'a/بيع Kökünün بيع Formundaki Anlamı

بيع kelimesi *satış* anlamında kullanılmaktadır. Hakiki anlamda *bir malın başka bir mal ile takas edilmesi, değiştirilmesi anlamına* gelmektedir. Mecazi anlamda ise تَمْلِيك ve تَمْلُك yani *mülk verme ve mülk edinme* sebebi olduğu için بيع kelimesi عَقْد anlamında kullanılır. İbn Sîde ve bazı lugat sahipleri bu kelimenin *satış* anlamındaki مَبِيع kelimesinin ismi olduğunu söyleyerek aşağıdaki şiiri örnek olarak vermektedirler.

فَأَقْبَلَ مِنْهُ طَوَالَ الذَّرَى ... كَأَنَّ عَلَيْهِنَّ بَيْعًا جَزِيفًا

Gelen bulut satıcı gibi hiç tartmadan satıyor gibi yağıyor.

Ayrıca مَبِيعًا şeklinde gelen mastarın şaz (genel görüşe aykırı) olduğunu, kıyasa uygun olanın ise مَبَاعًا şeklinde olması gerektiği de söylenmektedir.²⁰⁶

بيع kelimesi *dokunmak ve temas etmek* anlamındaki مَلَأَسَ ve لَمَسَ kelimeleri ile aynı anlamda da kullanılmaktadır. Zira alışveriş esnasında fiyat tespit edildikten sonra satıcının veya müşterinin birbirlerinin elbiselerine veya alım satımı yapılan malın içeriğine bakmadan ambalajına dokunmaları satışın gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Bu hususta şöyle denir: إِذَا لَمَسْتَ ثَوْبَكَ أَوْ لَمَسْتَ ثَوْبِي، فَقَدْ وَجَبَ الْبَيْعُ بِكَذَا. Yine alım satım esnasında birbirlerine elbise veya taş atmaları da bu anlama gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu بَيُوع şeklindedir.²⁰⁷

2. By'a/بيع Kökünün بائع Formundaki Anlamı

By'a/بيع kökünün ism-i fâili olan بائع kelimesi *satıcı* kimse anlamındadır. Müşteri anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelimenin çoğulu بَاعَةٌ şeklindedir. بَاعَتْ اِمْرَأَةً cümlesi سَادَةٌ سَيِّدٌ ve عَالَةٌ عَيْلٌ yani *güzelliğini arz eden kadın* anlamına gelmektedir. سَادَةٌ سَيِّدٌ ve عَالَةٌ عَيْلٌ kelimelerinde olduğu gibi بَاعَتْ kelimesinin aynı zamanda بيع kelimesinin çoğulu olduğu

²⁰⁶ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/23; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/33, 36.

²⁰⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56, 428; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69, 558; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 574.

da söylenmektedir. بَاعَةٌ kelimesinin kullanımıyla ilgili olarak şu şiir örnek olarak verilir.²⁰⁸

تَسْأَلُنِي الْبَاعَةُ أَيْنَ دَارُهَا ... إِذْ زَعَزَعُوها فَسَمَتْ أَبْصَارُهَا
فَقُلْتُ رَجُلِي وَيَدِي قَرَارُهَا ... كُلُّ نَارِ الْعَالَمِينَ نَارُهَا

Satıcılar bana onun evi nerede olduğunu soruyor.

Benim ayağım ve elim onun yerinde, tüm cihan ateşleri onun ateşidir.

3. By'a/biyye Kökünün بیع Formundaki Anlamı

سَيِّد veznindeki بیع kelimesi satıcı ve müşteri anlamına gelmektedir. مُسَاوِمٌ yani pazarlık yapan anlamında da kullanılır. Bu kelimenin سَيِّد veznindeki çoğulu بیعاً şeklindedir. عِنْبَاءٌ veznindeki çoğulu ise بیعَاءٌ şeklindedir. أَفْعَالٌ vezninde ise bu kelimenin çoğulu أَبْيَعَاءٌ şeklinde gelmektedir. بیع kelimesine misal olarak aşağıdaki hadis-i şerif ve şiir örnek verilmektedir.²⁰⁹

أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ اشْتَرَى مِنْ أَعْرَابِيٍّ حِمْلَ خَبْطٍ، فَلَمَّا وَجَبَ الْبَيْعُ قَالَ لَهُ: اخْتَرْ، فَقَالَ لَهُ
الْأَعْرَابِيُّ: عَمَرَكَ اللَّهُ بَيْعًا

Peygamber sallallahu aleyhi vessalam bir bedevîden bir tepeleme(deve) yükü (şey) satın aldı. Satış gerçekleşince bedevîye: Tercih et, dedi. Bedevi de ona: “Allah Teâlâ seni satıcı olarak yaşatsın.” dedi.

فَوَافَى بِهَا أَهْلَ الْمَوَاسِمِ فَأَنْبَرَى ... لَهُ بَيْعٌ يُغْلِي بِهَا السَّوْمَ رَائِرٌ

Pazar halkına bir yay göstermiştir, pazarlık yapan biri ona baktı ve iyi mi, kötü mü diye yayın özelliklerini incelemeye başladı.

Şiirdeki بَيْع kelimesi satıcı ve müşteri anlamında değil مُسَاوِمٌ yani pazarlık yapan kimse anlamında kullanılmaktadır. Nitekim akid gerçekleşmeden önce alışveriş yapan iki kimseye مُتَسَاوِمَانِ yani pazarlık yapan iki kişi denir. Akid gerçekleşikten sonra ise مُتَبَايعَانِ ismini alırlar.²¹⁰

²⁰⁸ Muberrred, *el-Kâmil fi'l-luğa*, 1/128; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/151; Sâhib, *el-Muhît*, 2/178; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/88; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/34, 35.

²⁰⁹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/151; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/34, 35.

²¹⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/34.

4. By'a/biyye Kökünün مبيع ve مبيوع Formundaki Anlamı

By'a/biyye kökünden ism-i meful kalıbında türeyen مبيع ve مبيوع kelimeleri *satılmış nesne* demektir. مبيوع kelimesindeki mef'ûl harfi olan و harfi zâiddir (fazlalık) ve bu nedenle مبيع şeklindeki kullanımı daha yaygındır.²¹¹

5. By'a/biyye Kökünün بيعة Formundaki Anlamı

بيعة kelimesi *ticaret için alım satımı yapılan mal* demektir. Bu kelimenin çoğulu بياعات şeklinde gelmektedir.²¹²

6. By'a/biyye Kökünün بيعة Formundaki Anlamı

a. Anlaşma Yapmak

Bey'at/biyye kelimesi *alışverişi kabul etmek ve anlaşma yapmak* anlamında kullanılmaktadır.²¹³ Bu anlamdaki bey'at/biyye kelimesi ile معاهدة ve معاهدة kelimeleri de benzer anlamlarda kullanılmaktadırlar.²¹⁴

b. İtaat Bildirmek

Bey'at/biyye kelimesi *belirli bir konuda bir kimseye, bir sultana itaatini arz etmek* anlamına da gelmektedir. Bu anlamda طاعة ve مبايعة kelimeleri ile benzer anlamları ihtiva etmektedir. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin (ö. 95/714) biat alırken boşama, köle âzat etme, oruç gibi ağır yeminleri içeren biat yeminlerini şart koştuğu rivayet edilmektedir. Bu yeminlere de أَيْمَانُ الْبَيْعَةِ denilmektedir.²¹⁵

c. İzlemek, Takip Etmek

Bey'at/biyye kelimesi *izlemek, takip etmek* anlamındaki متابعة kelimesi ile aynı

²¹¹ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/34.

²¹² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/152; Sâhib, *el-Muhît*, 2/177; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/87; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/34.

²¹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/152; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69.

²¹⁴ İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-'a'yuni'n-nevâzir*, 194.

²¹⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/152; Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 155; İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-'a'yuni'n-nevâzir*, 194; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/26; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69.

anlamda kullanılmaktadır.²¹⁶

d. El Sıkışmak, Tokalaşmak

Lugatlar bey'at/بَيْعَةٌ kelimesini *alışverişin kabulü, anlaşma ve itaat ettiğini* bildirme esnasında yapılan *el sıkışma, tokalaşma* şeklinde de tarif ederler. Bu anlamdaki بَيْعَةٌ kelimesi ile yine *el sıkışma ve tokalaşma* anlamına gelen صَفْقَةٌ kelimesi benzer anlamlarda kullanılmışlardır. Çünkü herhangi bir hususta alışveriş yapan iki kişi el sıkışarak ve tokalaşarak alım satımı tamamlarlar. Bu konuda İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edilen *صَفْقَتَانِ فِي صَفْقَةٍ رِبَاً* bir alışverişte iki alışveriş ribadır şeklindeki hadisin بَيْعَتَانِ فِي بَيْعَةٍ anlamında kullanıldığı söylenmektedir. صَفْقَةٌ kelimesi akidleşmede de kullanılır ve *بَارَكَ اللَّهُ لَكَ فِي صَفْقَةِ يَمِينِكَ* Allah elindeki alışverişini bereketli eylesin denir. Aynı şekilde مُتَصَافِقٌ ve مُتَبَاعٍ kelimeleri de benzer anlamdadırlar.²¹⁷ Diğer taraftan herhangi bir konuda anlaşma yapan iki kişinin el sıkışması ve tokalaşmasını İbn Fâris²¹⁸ devam edegelen bir gelenek olarak tarif etmektedir. Bu kelimenin çoğulu ise بَيْعَاتٌ şeklindedir.²¹⁹

7. By'a/بَيْعٌ Kökünün مُبَايَعَةٌ Formundaki Anlamı

مُبَايَعَةٌ kelimesi *bir sultana itaat etmek amacıyla bağlılığını ona arz etmek* anlamında kullanılmaktadır. مُبَايَعَةٌ kelimesi ile شَرَى fiilinden türeyen مُشَارَاةٌ kelimesi benzer anlamları ihtiva etmektedirler. Bu kelimeler *alım satım* anlamına da gelmektedirler. Râgıb el-İsfahânî, ذَكَرَ اللَّهُ وَدَرُوا الْبَيْعَ, *âyetindeki*,²²⁰ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ *âyetindeki*,²²¹ ve بَيْعٌ فِيهِ *âyetindeki*²²² ve بَيْعٌ *âyetindeki*²²² kelimelerinin de ihtiyav ettiği *alım satım* anlamında olduğunu söylemektedir. مُبَايَعَةٌ kelimesinin de ihtiyav ettiği *alım satım* anlamında olduğunu söylemektedir.²²³

²¹⁶ İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189.

²¹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/152, 8/291; Sâhib, *el-Muhîd*, 2/177; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/550; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/26, 10/200, 201; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/69, 343; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 11/36, 13/272.

²¹⁸ İbn Fâris hakkında geniş bilgi için bakınız: Hüseyin Tural, "İbn Fâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/479-481.

²¹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-luğa*, 1/303.

²²⁰ el-Cuma 62/9.

²²¹ el-Bakara 2/275.

²²² el-Bakara 2/254; İbrâhîm 14/31.

²²³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 155; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 11/35.

8. By'a/biyye Kökünün Formundaki Anlamı

a. Satmak

By'a/biyye kökünün mastar binâ'i nev'i çoğul kalıbından gelen *biyye* kelimesi *bir nev'i satmak* anlamındadır. *biyye* kelimesi *جِلْسَة*, *رَكْبَة* ve *قَعْدَة* kelimelerinde olduğu gibi durum, hal bildiren bir kelimedir.²²⁴ Bu kullanıma İbn Ömer'in (r.a.) şu sözündeki *biyye* kelimesi örnek olarak verilir:

أَنَّهُ كَانَ يَغْدُو فَلَا يَمُرُّ بِسَقَاطٍ وَلَا صَاحِبِ بَيْعَةٍ إِلَّا سَلَّمَ عَلَيْهِ²²⁵

O pazarda dolaşırken, kötü malların da iyi malların da satıcısına selam vermiştir.

b. Yahudi ve Hristiyanların İbadet Yeri

biyye kelimesi *Hristiyanların ibadet yeri* yani *kilise* anlamına da gelmektedir.²²⁶ *Yahudilerin ibadet yeri* olan *sinagog* anlamında olduğu da söylenmektedir.²²⁷ Bu kelimenin *عَبْ* veznindeki çoğulu olan *biyye* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de de şu şekilde geçmektedir.²²⁸ *لَهْدَمْتُ صَوَامِعُ وَيَعٍ وَصَلَوَاتٍ وَمَسَاجِدٍ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا*

İbn Düreyd *biyye* kelimesinin *Hristiyanların bir araya geldiği bir ev* manasına geldiğini söyler.²²⁹ *Hristiyanların ibadet yeri* anlamındaki *biyye* kelimesi ile *صَوْم* kelimesi aynı anlamdadır. Nitekim *يَبْعِيهِ* *Hristiyan kilisesindedir* denir.²³⁰ *biyye* kelimesine örnek olarak şu şiir misal verilir.

تَامَتْ فُؤَادِي بِذَاتِ الْخَالِ خُرْعَةً ... مَرَّتْ تُرِيدُ بِذَاتِ الْعَذْبَةِ الْبَيْعَا²³¹

Zâtü'l-ciz'de bir dilber kalbimi meftun etti. Zâtü'l-azbe'deki sinogoglara giderkenki yolda

biyye kelimesi ilk dönem Arapça lugatlarda genel itibariyle *Hristiyanların ibadet yeri* anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu kelimeye nadiren de olsa

²²⁴ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705.

²²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/25.

²²⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/152; Sâhib, *el-Muhît*, 2/177; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; İbn Fâris, *Mucmelu'l-luğa*, 1/140; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/87; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56, 417; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/26; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, 1/69; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 705; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

²²⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/26; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

²²⁸ el-Hac 22/40.

²²⁹ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, 1/369.

²³⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1131; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*, çev. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 6/5081.

²³¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/35.

Yahudilerin ibadet yeri anlamı da verilmektedir.

9. By'a/بيع Kökünün إبتیاع Formundaki Anlamı

إبتیاع kelimesi اِشْتَرَى yani *satın almak* anlamında kullanılmaktadır.²³²

10. By'a/بيع Kökünün مُبتاع Formundaki Anlamı

مُبتاع kelimesi *satın alan* ve *satın alınan* anlamındadır. Mısırlılar م harfini hazfederek bu kelimeyi بُتوعي şeklinde telaffuz ederler.²³³

11. By'a/بيع Kökünün بیعان Formundaki Anlamı

بیعان kelimesi *satıcı* ve *müşteri* anlamında kullanılmaktadır. Lugatlar بیعان kelimesini izah ederken وَالْبِيعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا şeklinde hadisten hareketle satıcı ve müşterinin satış mahallinden ayrılıncaya kadar alım satımdan vazgeçme/muhayyerlik²³⁴ haklarının olduğunu da söylerler.²³⁵

12. By'a/بيع Kökünün إنبیاع Formundaki Anlamı

إنبیاع kelimesi *satıcının müşteriye malın satışı esnasında müsamahalı davranması* anlamındadır. Bu konuda şöyle denir: اَلِإِنْبِیَاعِ قَدْ إِنْبَاعَ لِي إِذَا سَامَحَ فِي الْبَيْعِ *Alışverişte anlayış gösterdiği zaman bana müsamahalı davrandı. Genişlik, rahatlık, mutluluk* vb. anlamları ihtiva eden إنبساط kelimesi ile إنبیاع kelimesi aynı anlamda kullanılırlar. Bu anlamdaki إنبیاع kelimesi bazı lugatlarda *kulaç* anlamındaki بوع kökünün incelendiği bölümde bazılarına göre ise *satmak* ve *satın almak* anlamındaki بيع kökü bölümünde yer almaktadır. Ayrıca إنبیاع kelimesinin kullanımına dair kaynaklarda şu şiir örnek olarak verilmektedir:²³⁶

لَفَاتَحَ الْبَيْعَ يَوْمَ رُؤْيَيْهَا ... وَكَانَ قَبْلُ إِنْبِیَاعِهِ لَكِدُ

²³² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 2/265; Cevherî, *Tâcu 'l-luğa*, 3/1189; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 8/25.

²³³ Zebîdî, *Tâcu 'l-'arûs*, 11/34.

²³⁴ Muhayyerlik terimi için bakınız: H. Yunus Apaydın, “Muhayyerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/25-30.

²³⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 2/265; Sâhib, *el-Muhît fî 'l-luğa*, 2/178; Cevherî, *Tâcu 'l-luğa*, 3/1189; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Zemahşerî, *Esâsu 'l-belâğa*, 1/87; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 8/25; Zebîdî, *Tâcu 'l-'arûs*, 11/34.

²³⁶ Ezherî, *Tehzîbu 'l-luğa*, 3/153; Sâhib, *el-Muhît*, 2/177; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muhît*, 705; İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 8/23; Zebîdî, *Tâcu 'l-'arûs*, 11/32.

Onu görünce satmaya başladı ve ondan önce satmıyordu.

1.2.3.2. Son Dönem Arapça Lugatlarda By'a/بَّيعَ Kökü

By'a/بَّيعَ kökünün ve türevlerinin ifade ettiği anlamlar ilk dönem Arapça lugatlardan derlendikten sonra şimdi de son dönem Arapça lugatlarda konu ile ilgili yer alan bilgilere yer verilecektir.²³⁷

1.2.3.2.1. By'a/بَّيعَ Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu

By'a/بَّيعَ kökünün son dönem Arapça lugatlardaki sülâsî mücerred fiil formundaki anlamları aşağıdaki gibi verilebilir.

1. Satmak

Bâ'a/بَاعَ fiili *وَأَخَذَ الثَّمَنَ* kıymeti olan bir malı vermek ve verilen malın karşılığı olan bedeli almak yani kıymeti olan bir malı satmak şeklinde tarif edilmektedir. Bâ'a/بَاعَ fiili iki mef'ûlün bih alabilmektedir. Mef'ûllerini harf-i cerli olarak almakla birlikte harf-i cersiz de almaktadır. *بَاعَ عَلَيْهِ الْقَاضِي ضَيْعَتَهُ* cümlesi *بَاعَهَا عَلَيَّ* onu rızası dışında sattı anlamındadır.²³⁸

2. Satın Almak

Bâ'a/بَاعَ fiili zıt manalarda kullanılan (ezdâd) bir kelime olması nedeniyle *satın almak* anlamında da kullanılmaktadır. *بَاعَ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ* cümlesi *yaptıkları alışverişi ifsat etmek amacıyla iki kişinin arasına girip satın almak veya satmak* anlamındadır.²³⁹

²³⁷ By'a/بَّيعَ kökünün anlamlarına dair son dönem Arapça lugatlardaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Saîd el-Hûrî eş-Şertûnî, *Akrebü'l-mevârid fi fusahî'l-'Arabîyye ve ş-şevârid* (Beyrut: y.y. 1403), "by'a", 1/71; Luvis Ma'lûf, *el-Müncid fi'l-luga* (Beyrut: el-Matba'atu'l-Kasulikiyye, ts.), "bâ'a", 56-57; İbrâhim Medkur vd., *Mu'cemü'elfazî'l Kur'ani'l Kerim* (Kahire: y.y. 1989/1409), "by'a", 1/174-175; 628-629; İbrâhim Mustafâ vd., *el-Mu'cemu'l-Vasîl* (Kahire: Mektebu's-Şurûk ed-Devliyye, 2004/1425), "bâ'a", 79; Cübran Mes'ud, *er-Râ'id* (Beyrut: Dar'ul 'Alemlü'l Melayîn, 1992), "by'a", 185; İbrâhim Medkûr vd., *el-Mu'cemü'l-veciz* (Kahire: y.y. 1989), "bâ'a", 70; Ahmed el-Âyed vd., *el-Mu'cemu'l-Arabîyyi'l esâsî* (b.y.: Laros, ts.), "by'a", 188-189.

²³⁸ Şertûnî, "by'a", 1/71; Ma'lûf, "bâ'a", 56; Mustafâ vd., "bâ'a", 79; Medkûr vd., "bâ'a", 70; el-Âyed vd., "by'a", 188.

²³⁹ Şertûnî, "by'a", 1/71; Ma'lûf, "bâ'a", 56; Mustafâ vd., "bâ'a", 79; Medkûr vd., "bâ'a", 70.

3. Değiştirmek

By'a/bay kökü *değiştirmek* anlamını da ihtiva etmektedir. Bu anlam son dönem Arapça lugatlarda genellikle *bir malı başka bir mal ile veya değeri olan bir şey ile değiştirmek* şeklinde izah edilmektedir.²⁴⁰

4. Karalamak, İspiyonlamak

Ba' fiiline son dönem Arapça lugatlarda verilen manalarından bir diğeri de *karalamak* ve *ispiyonlamak* anlamlarıdır. باعه من السلطان cümlesi سعى به إليه yani *bir adamı sultana karalamak ve ispiyonlamak* demektir. Bu anlam من harf-i ceri kullanılarak verilmektedir.²⁴¹

5. Yerini Almak, Yerine Geçmek, Mağlup Etmek

Ba' fiili على harf-i ceri ile birlikte *bir kimsenin yerini almak, onun yerine geçmek, onu mağlup etmek* anlamlarına gelmektedir.²⁴²

1.2.3.2.2. By'a/bay Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu

By'a/bay kökünün son dönem Arapça lugatlardaki sülâsî mezid fiil formundaki kullanımları ve bu kullanımlardaki anlamları aşağıdaki gibidir.

1. İf'âl/فَاعِلْ Babı

Ba' fiiline *bir şeyi satılığa çıkarmak, satışı arz etmek* anlamı verilmektedir. Bu kullanıma ilk dönem Arapça lugatlarda olduğu gibi şu şiir örnek verilmektedir.²⁴³

وَرَضِيتُ آلَاءَ الْكُمَيْتِ فَمَنْ يَبِيعُ ... فَرَسًا فَلَيْسَ جَوَادُنَا بِمُبَاعٍ

Kümeyt atının güzelliğinden ben razıyım. Kim atını satılığa çıkarırsa çıkarsın bizim atımız satılık değildir.

2. Mufâ'ale/مُفَاعَلَةٌ Babı

Ba' fiili *bir şeyi satılığa çıkarmak* anlamına gelmektedir. Sözleşme, anlaşma

²⁴⁰ Mustafâ vd., “bâ’a”, 79; Medkûr vd., “bâ’a”, 70; el-Âyed vd., “by’a”, 189.

²⁴¹ Şertûnî, “by’a”, 1/71.

²⁴² Şertûnî, “by’a”, 1/71.

²⁴³ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 56; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79.

بَايَعُوهُ yapmak anlamındaki عَاهَدَ ve عَاقَدَ fiilleri ile de aynı anlamda kullanılmaktadır. بِاِخْلَافَةٍ onunla hilâfet hususunda biatlaştılar/anlaştılar, بُويعَ لَهُ بِالْخِلَافَةِ hilafet hususunda onunla biatlaşıldı/anlaşıldı yani o kimse hilâfeti üstlendi denir.²⁴⁴

3. İnfî‘âl/إِنْفِعَالُ Babil

اِنْبَاعَ fiili نَفَقَ ve رَاجَ yani *iyi satmak/satılmak, revaçta olmak, piyasası olmak* gibi anlamlara gelmektedir. اِنْبَاعَ fiili يَبِيعَ meçhul fiil anlamında da belirtilmektedir.²⁴⁵

4. İfti‘âl/إِفْتِعَالُ Babil

اِبْتَعَ fiili ile اِشْتَرَى fiili aynı anlamında kullanılan iki fiildir. Bu iki fiil genel itibariyle *satın almak* anlamındadır. نَابَ عَنْهُ فِي شِرَائِهِ اِبْتَعَ لَهُ الشَّيْءَ cümlesi *bir kimsenin namına satın almak* anlamına gelmektedir.²⁴⁶

5. Tefâ‘ul/تَفَاعُلُ Babi

تَبَادَلَ fiili بِبَاعَ fiili ile aynı anlamlardadırlar. تَبَاعَ fiili aynı zamanda *değiştirmek* ve *عَقْدَ الْبَيْعِ أَوْ الْبَيْعَةِ alışverişi veya biati sonuçlandırmak, nihayete erdirmek* anlamlarında kullanılmaktadır.²⁴⁷

6. İstif'âl/إِسْتِفْعَال Babil

اِسْتَبَاعَ fiili bir kimseden bir şeyin satın alınmasını talep etmek anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁸

1.2.3.2.3. By'a/يَع Kökünün İsim Formu

Son dönem Arapça lugatlardan elde edilen bilgilere by‘a/بَعْ kökünün isim formları şu şekilde sıralanabilir.

²⁴⁴ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma‘lûf, “bâ’a”, 57; Medkur vd., “by’a”, 1/174; Medkûr vd., “bâ’a”, 70; el-Âyed vd., “by’a”, 188.

²⁴⁵ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma‘lûf, “bâ’a”, 56; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79; el-‘Âyed vd., “by’a”, 188.

²⁴⁶ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 56; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79; Medkûr vd., “bâ’a”, 70; el-Âyed vd., “by’a”, 188.

²⁴⁷ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 56; Medkur vd., “by’a”, 1/174; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79; Medkûr vd., “bâ’a”, 70; el-‘Âyed vd., “by’a”, 188.

²⁴⁸ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 56-57; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79.

1. By'a/bîc Kökünün Formundaki Anlamı

bîc kelimesi *satmak* ve *satın almak* anlamlarında kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle bîc bir malı başka bir mal karşılığında veya değeri olan bir şeyle değiştirmek demektir. sîle yani *ticaret malı* anlamında da kullanılan bu kelimenin çoğulu bîc şekline gelmektedir. bîc kelimesine اَلْعَهْدُ عَلَي السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ لِلْوَالِي yöneticiye işitmek ve itaat etmek üzere söz vermek anlamı da verilmektedir.²⁴⁹

2. By'a/bîc Kökünün Formundaki Anlamı

İsm-i fâil kalıbından olan bîc kelimesi *satıcı* kimse anlamındadır. Bu kelimenin çoğulu bîc ve bîc şeklindedir.²⁵⁰

3. By'a/bîc Kökünün Formundaki Anlamı

bîc kelimesi *satıcı* ve *müşteri* anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca mîc yani *pazarlık yapan kimse* ve اَلْمَاهِرُ فِي الْبَيْعِ alışveriş hususunda hünerli kimse anlamına da gelmektedir.²⁵¹

4. By'a/bîc Kökünün Formundaki Anlamı

İsm-i meful olan mîc kelimesi *satılmış nesneye* denir. Bu kelimenin çoğul hali mîc şeklindedir.²⁵²

5. By'a/bîc Kökünün Formundaki Anlamı

bîc kelimesi sîle yani *ticaret malı*, *satılan* ve *satın alınan şey* anlamlarına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu bîc şeklindedir.²⁵³

²⁴⁹ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 57; Medkur vd., “by’a”, 1/174; Mes’ud, “by’a”, 185; Medkûr vd., “bâ’a”, 70; el-Âyed vd., “by’a”, 189.

²⁵⁰ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 56; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79; Medkûr vd., “bâ’a”, 70; el-Âyed vd., “by’a”, 189.

²⁵¹ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 57; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79; Mes’ud, “by’a”, 185.

²⁵² Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 56; el-Âyed vd., “by’a”, 189.

²⁵³ Şertûnî, “by’a”, 1/71; Ma’lûf, “bâ’a”, 57; Mustafâ vd., “bâ’a”, 79.

6. By'a/بَيْع Kökünün مَبَايَعَة Formundaki Anlamı

Bey'at/بَيْعَة kelimesi مَبَايَعَة yani *anlaşma yapmak, biat etmek* anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeye طَاعَة bir kimseye itaat etmek anlamı da verilmektedir. Aynı zamanda bey'at kelimesi تَوَلَّيَة bir kimseyi bir göreve atamak, tayin etmek²⁵⁴ ve عَقْدُ akidleşmek anlamlarına da gelmektedir. Diğer taraftan اِلْتِمَاعُ عَلَى اِجَابَةِ الْبَيْع yani *alışverişin kabulü, anlaşma ve itaat bildirme esnasında yapılan el sıkışma ve tokalaşma* bey'at kelimesine verilen bir diğer anlamlardır.²⁵⁵

7. By'a/بَيْع Kökünün مَبَايَعَة Formundaki Anlamı

مَبَايَعَة kelimesi *anlaşma yapmak, bir sultana itaat etmek amacıyla bağlılığını arz etmek/biat etmek* anlamında kullanılmaktadır. اِلْتِمَاعُ بِالْمَبَايَعَةِ بِالْخِلَافَةِ cümlesi bir memleketin ileri gelenlerinin, hilâfet ile görevlendirdikleri bir kimsenin elini tutmaları anlamına gelmektedir. Bu davranış onların o kimseyi kabul etmek, ona itaat etmek üzere söz vermek ve ona boyun eğmelerinin bir nişanesi olarak kabul edilmektedir.²⁵⁶

8. By'a/بَيْع Kökünün مَبَايَعَة Formundaki Anlamı

مَبَايَعَة kelimesi *Hristiyanların ibadet yeri* yani *kilise* anlamında kullanılmaktadır.²⁵⁷ Çoğulu بَيْعَات , بَيْعَات , بَيْعَات şeklinde gelen bu kelimeye *Yahudilerin ibadet yeri olan sinagog* anlamı da verilmektedir.²⁵⁸

1.2.3.3. Arapça-Türkçe Lugatlarda By'a/بَيْع Kökü

By'a/بَيْع kökünün ve türevlerinin son dönem Arapça lugatlardaki anlamlarının ardından şimdi de Arapça-Türkçe lugatlardaki bilgilere yer verilecektir.²⁵⁹

²⁵⁴ Maliyetine satış ve bir göreve tayin anlamlarına gelen Tevliye terimi için bakınız: İsmail Cebeci, “Tevliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/39-40.

²⁵⁵ Şertûnî, “by'a”, 1/71; Ma'lûf, “bâ'a”, 57; Mustafâ vd., “bâ'a”, 79; Mes'ud, “by'a”, 185; Medkûr vd., “bâ'a”, 70; el-Âyed vd., “by'a”, 189.

²⁵⁶ Ma'lûf, “bâ'a”, 57; el-Âyed vd., “by'a”, 189.

²⁵⁷ Şertûnî, “by'a”, 1/71; Ma'lûf, “bâ'a”, 57; Medkur vd., “by'a”, 1/175; Mustafâ vd., “bâ'a”, 79; Mes'ud, “by'a”, 185; Medkûr vd., “bâ'a”, 70.

²⁵⁸ Ma'lûf, “bâ'a”, 57; Mes'ud, “by'a”, 185.

²⁵⁹ By'a/بَيْع kökünün anlamlarına dair Arapça-Türkçe lugatlardaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “by'a”, 2/1313-1314; Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhîr*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), “by'a”, 4/3278-3280; Mevlüd Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: İpek Yayınları, 1982), “bâ'a”, 144; Bekir Topaloğlu – Hayrettin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmûs* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), “bâ'a”,

1.2.3.3.1. By'a/بَيْع Kökünün Sülâsî Mücerred Fiil Formu

By'a/بَيْع kökünün Arapça-Türkçe lugatlardaki sülâsî mücerred fiil formundaki anlamları incelendiğinde bu fiile bütün lugatlarda *satmak* anlamının verildiği görülecektir.²⁶⁰ Bâ'a/بَاع fiiline *satmak* anlamıyla birlikte *satın almak* anlamı veren lugatlar da ekseriyettedir.²⁶¹ Bu fiilin bir diğer anlamı da *değiştirmektir*. إِذَا بَادَلَ ثَمَنَهُ bir kimsenin bir bedeli bir mal ile değiştireceği zaman بَاعَهُ denir.²⁶² Bâ'a/بَاع fiilinin anlamlarından bir diğeri de *karalamak* ve *ispiyonlamak* şeklinde tarif edilmektedir.²⁶³ Ayrıca *bir kimsenin yerini almak, onun yerine geçmek, onu mağlup etmek* anlamlarına da gelmektedir.²⁶⁴

1.2.3.3.2. By'a/بَيْع Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu

By'a/بَيْع kökünün Arapça-Türkçe lugatlardaki sülâsî mezid fiil formundaki kullanımları ve bu kullanımlardaki anlamları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. İf'âl/إِفْعَالُ Babı

أَبَاعَ fiili *bir şeyi satılığa çıkarmak, satışa arz etmek* anlamında kullanılmaktadır.²⁶⁵

2. Mufâ'ale/مُفَاعَلَةٌ Babı

بَاعَ fiili *alışverişte el ele tutuşup karar vermek, satış akdi yapmak, antlaşmak, kontrat yapmak, biat etmek, lider kabul ettiğini açıklamak* anlamlarına gelmektedir.²⁶⁶

3. İnfi'âl/إِنْفِعَالُ Babı

إِنْبَاعَ fiili *revaçta olmak, satılık olmak ve satılmak* anlamlarında kullanılmaktadır.

38; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, ts.), “by’a”, 81; M. İsmet Yolcu, *Örnek Sözlük* (Ankara: Eğitim-San Basım Yayım, 1996), “by’”, 177; Arif Erkan, *el-Beyan Büyük Arapça-Türkçe Lugat* (İstanbul: Yasin Yayınları, 2004), “by’a”, 1/636; Emrullah İşler – İbrahim Özay, *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2021), “biat”, 185, “satım”, 1027-1028.

²⁶⁰ Vankulu, “by’a”, 2/1313; Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3278; Sarı, “bâ’a”, 144; Topaloğlu – Karaman, “bâ’a”, 38; Mutçalı, “by’a”, 81; Erkan, “by’a”, 1/636; Erkan, “by’a”, 1/636; İşler – Özay, “satmak”, 1028.

²⁶¹ Vankulu, “by’a”, 2/1313; Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279; Sarı, “bâ’a”, 144; Topaloğlu – Karaman, “bâ’a”, 38; Erkan, “by’a”, 1/636; Erkan, “by’a”, 1/636.

²⁶² Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279.

²⁶³ Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279.

²⁶⁴ Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279.

²⁶⁵ Sarı, “bâ’a”, 144; Mutçalı, “by’a”, 81.

²⁶⁶ Sarı, “bâ’a”, 144; Topaloğlu – Karaman, “bâ’a”, 38; Mutçalı, “by’a”, 81; İşler – Özay, “biat”, 185.

Bu fiile Arapça-Türkçe lugatlarda *ter akmak* anlamı da verilmektedir. Fakat bu anlam ilk dönem Arapça lugatlarda بَيْع kökünden değil de *kulaçlamak* ve *karişlamak* anlamlarına gelen بَوَّع kökünden türeyen اِنْبَاع fiiline verilmektedir.²⁶⁷

4. İfti‘âl/اِفْتِعَالُ Babı

اِنْبَاع fiili اِشْتَرَى fiilinde olduğu gibi *satın almak* anlamında kullanılmaktadır. ل harfi i ceri ile birlikte *namına satın almak* anlamına da gelmektedir. لَا اِبْتَاعُ مِنْهُ cümlesi *ona hiçbir şey hakkında güvenmem* anlamındadır.²⁶⁸

5. Tefâ‘ul/تَفَاعُلُ Babı

تَبَاعَ fiili *alışveriş yapmak, el ele tutuşup alışverişe karar vermek, satışta anlaşmak, pazarlığı bitirmek* anlamlarında kullanılmaktadır.²⁶⁹

6. İstif‘âl/اِسْتِفْعَالُ Babı

اِسْتَبَاعَ fiili *satmasını istemek* anlamında kullanılmaktadır.²⁷⁰

1.2.3.3.3. By‘a/بَيْع Kökünün İsim Formu

Arapça-Türkçe lugatlardan elde edilen bilgilere göre by‘a/بَيْع kökünün isim formları şu şekilde sıralanabilir.

1. By‘a/بَيْع Kökünün بَيْع Formundaki Anlamı

بَيْع kelimesi *satmak, satın almak, satım, satış ve alışveriş* anlamlarında kullanılan bir isimdir. بَيْع kelimesi aynı zamanda *ticaret malı* anlamına gelmektedir.²⁷¹

2. By‘a/بَيْع Kökünün بَائِع Formundaki Anlamı

بَائِع kelimesi *satıcı, tüccar ve satış memuru* olan kimseye verilen bir isimdir. Bu

²⁶⁷ Sarı, “bâ’a”, 144; Mutçalı, “by’a”, 81; İşler – Özay, “satılmak”, 1027.

²⁶⁸ Sarı, “bâ’a”, 144; Topaloğlu – Karaman, “bâ’a”, 38; Mutçalı, “by’a”, 81; İşler – Özay, “satın almak”, 1027.

²⁶⁹ Sarı, “bâ’a”, 144; Mutçalı, “by’a”, 81.

²⁷⁰ Sarı, “bâ’a”, 144.

²⁷¹ Vankulu, “by’a”, 2/1313; Sarı, “bâ’a”, 144; Mutçalı, “by’a”, 81; Yolcu, “by’”, 177; Erkan, “by’a”, 1/636; İşler – Özay, “satım”, “satış”, 1027.

kelimeye *müşteri* ve *bayi* anlamları da verilmektedir. Aynı zamanda *güzel kadına* da *إِمْرَأَةٌ بَائِعٌ* denir. Bu kelimenin çoğulu ise *بَائِعُونَ* ve *بَاعَةٌ* şeklinde gelmektedir.²⁷²

3. By'a/بيع Kökünün بيع Formundaki Anlamı

بيع kelimesi *satıcı* ve *müşteri* anlamındadır. *Pazarlık yapan* kimse anlamına da gelmektedir. *Akidden önce pazar eden* ve *satışta mahir ve uzman olan kimseye* de denir. Bu kelimeye *adımı geniş olan kimse* anlamı da verilmektedir fakat bu anlam *بَوْع* kökü ile karıştırılarak verilmektedir.²⁷³

4. By'a/بيع Kökünün بياع Formundaki Anlamı

بياع veznindeki بياع kelimesi *satıcı, tüccar, tacir* kimseye verilen bir isimdir. Bu isim *bayi* anlamında da kullanılmaktadır.²⁷⁴

5. By'a/بيع Kökünün مبيع ve مبيوع Formundaki Anlamı

مبيع ve مبيوع isimleri *satılmış nesne* için söylenen bir kelimelerdir. مبيع kelimesinin *satış* anlamı da vardır. Bu kelimenin çoğul hali *مبيعات* şeklindedir.²⁷⁵

6. By'a/بيع Kökünün بياعة Formundaki Anlamı

بياعة kelimesi *satılık ticaret malı* demektir. Çoğulu ise *بياعات* şeklinde gelmektedir.²⁷⁶

7. By'a/بيع Kökünün بيعة Formundaki Anlamı

بيعَة kelimesi *anlaşma, ticari anlaşma, sözleşme akdi, satış, alış, birinin egemenliğini tanımak, itaat etmek ve biat etmek* anlamlarına gelmektedir. *Biat, hükümdarın hükümranlığını kabul edip hâkim olduğunu teslim ve alenen ikrar etmek* şeklinde tarif edilmektedir.²⁷⁷ *Bey'at* kelimesine *muahede* ve *muâkade* esnasında yapılan *el sıkışma ve tokalaşma* anlamı da verilmektedir. Sanki tokalaşan her biri

²⁷² Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279; Sarı, “bâ’a”, 144; Mutçalı, “by’a”, 81; İşler – Özay, “satıcı”, 1027.

²⁷³ Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279; Sarı, “bâ’a”, 144; Topaloğlu – Karaman, “bâ’a”, 38; Erkan, “by’a”, 1/636.

²⁷⁴ Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3280; Sarı, “bâ’a”, 144; Mutçalı, “by’a”, 81.

²⁷⁵ Vankulu, “by’a”, 2/1313; Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279; Mutçalı, “by’a”, 81.

²⁷⁶ Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279; Sarı, “bâ’a”, 144.

²⁷⁷ Sarı, “bâ’a”, 144; Mutçalı, “by’a”, 81; Yolcu, “by’”, 177; Erkan, “by’a”, 1/636; İşler – Özay, “biat”, 185.

hâlisane bir niyetle itaat ve inkıyâdını diğerinin emrine satar/verir.²⁷⁸

8. By'a/بيع Kökünün بيعان Formundaki Anlamı

بيعان kelimesi hem بائع satıcı hem de مشتری müşteri anlamına gelmektedir.²⁷⁹

9. By'a/بيع Kökünün إِبَاعَةٌ Formundaki Anlamı

إِبَاعَةٌ kelimesi bir şeyi satmak amacıyla arz etmek anlamına gelmektedir. أَبَعْتُ الشَّيْءَ إِذَا عَرَضْتَهُ لِلْبَيْعِ denir.²⁸⁰

10. By'a/بيع Kökünün إِبْتِْيَاعٌ Formundaki Anlamı

إِبْتِْيَاعٌ kelimesi bir şeyi satın almak anlamındadır.²⁸¹

11. By'a/بيع Kökünün مُبَايَعَةٌ Formundaki Anlamı

مُبَايَعَةٌ kelimesi alım satım anlamındadır. Biat etmek anlamında da kullanılır. Vankulu (ö. 1000/1592)²⁸² biatı zî-kadr olan kimseye tebe'îyyet ve iktidâya kavî ve karâr etmek yani güçlü kimseye tabi olup ona uymaya söz ve karar vermek şeklinde tarif eder.²⁸³

12. By'a/بيع Kökünün تَبَايَعٌ Formundaki Anlamı

تَبَايَعٌ kelimesi de مُبَايَعَةٌ kelimesi gibi alım satım ve biat etmek anlamında kullanılmaktadır.²⁸⁴

13. By'a/بيع Kökünün إِسْتِْبَاعَةٌ Formundaki Anlamı

إِسْتِْبَاعَةٌ kelimesi bir nesnenin satılmasını talep etmek anlamındadır.²⁸⁵

²⁷⁸ Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279.

²⁷⁹ Vankulu, “by’a”, 2/1314.

²⁸⁰ Vankulu, “by’a”, 2/1314; Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279.

²⁸¹ Vankulu, “by’a”, 2/1314; Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279; Mutçalı, “by’a”, 81; İşler – Özay, “satın alma”, 1027.

²⁸² Vankulu hakkında geniş bilgi için bakınız: Mustafa S. Kaçalın, “Vankulu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/513.

²⁸³ Vankulu, “by’a”, 2/1314; İşler – Özay, “biat”, 185.

²⁸⁴ Vankulu, “by’a”, 2/1314; Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279.

²⁸⁵ Vankulu, “by’a”, 2/1314. Mütercim Âsım Efendi, “by’a”, 4/3279.

14. By'a/بَيْع Kökünün بَيْعَة Formundaki Anlamı

بَيْعَة kelimesi *satmak* ve *bir çeşit alışveriş* anlamlarında kullanılan bir isimdir.²⁸⁶

بَيْعَة kelimesine *Hristiyanların ibadet yeri olan kilise*²⁸⁷ ve *Yahudilerin ibadet yeri olan sinagog* anlamı verilmektedir.²⁸⁸

15. By'a/بَيْع Kökünün اِنْبِيعَة Formundaki Anlamı

اِنْبِيعَة kelimesi *bir malın satışının revaçta olması, piyasasının bulunması* anlamındadır. Nitekim اِنْبِيعَة اِذَا نَفَقَ denir.²⁸⁹

16. By'a/بَيْع Kökünün بَيْعَة Formundaki Anlamı

بَيْعَة kelimesi *satışta mahir kişi* demektir.²⁹⁰

17. By'a/بَيْع Kökünün مَبْتَاع Formundaki Anlamı

مَبْتَاع kelimesi *satın alan* ve *müşteri* anlamında kullanılmaktadır.²⁹¹

1.2.3.4. Osmanlıca-Türkçe Lugatlarda By'a/بَيْع Kökü

By'a/بَيْع kökünün ve türevlerinin Osmanlıca-Türkçe lugatlardaki anlamları üç ana başlıkta verilecektir. Bunlar bey', bey'at ve biat kelimeleridir.²⁹²

1.2.3.4.1. Bey'/بَيْع

Bey' kelimesine anlam verirken genel itibariyle Osmanlıca-Türkçe lugatlar bu kelimeyi fıkıh ilmindeki çeşitlerine göre tasnif ederek anlamlandırmaktadır. Bu

²⁸⁶ Vankulu, "by'a", 2/1314; Mütercim Âsım Efendi, "by'a", 4/3279; Erkan, "by'a", 1/636.

²⁸⁷ Vankulu, "by'a", 2/1314; Mütercim Âsım Efendi, "by'a", 4/3279; Sarı, "bâ'a", 144; Topaloğlu – Karaman, "bâ'a", 38; Mutçalı, "by'a", 81; Erkan, "by'a", 1/636.

²⁸⁸ Sarı, "bâ'a", 144; Mutçalı, "by'a", 81; Yolcu, "by'", 177; Erkan, "by'a", 1/636.

²⁸⁹ Mütercim Âsım Efendi, "by'a", 4/3280.

²⁹⁰ Sarı, "bâ'a", 144.

²⁹¹ Mutçalı, "by'a", 81.

²⁹² By'a/بَيْع kökünün anlamlarına dair Osmanlıca-Türkçe lugatlardaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Hüseyin Remzi Altınbilek, *Lûgat-i Remzî*, haz. Ali Birinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), "Bey'", 1/195; Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987), "Bey'", 180; Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî* (İstanbul: Akdem Matbaası, 1317/1899), "Bey'", 331; Ali Nazîmâ – Fâik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lugatı* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1318/1900), "Bey'", 161; Hasîrîzâde Mehmed Elif b. Ahmed Muhtâr, *en-Nûru'l-Furkân fî şerhi lugatî'l-Kur'ân*, haz. Mustafa Koç vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), "Biya'un", 1/222-223; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat* (Ankara: Doğu Matbaası, 1970), "Bey'", 118; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1988), "Bey'", 84; Abdullah Yeğin vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat* (İstanbul: TÜRDAV Basım Yayım, 1978), "Bey'", 175.

anlamları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. **Bey’:** *Satmak, satılmak, satın almak, satış, malı mal ile değiştirmek* anlamındadır.²⁹³

2. **Bey’-i Bât:** *Kati satış* anlamında kullanılan bir kelimedir.²⁹⁴

3. **Bey’-i Bâtıl:** *Gayri mün’akid olmasına mebni hüküm ifade etmeyen ve aslen sahih olmayan satış* akdidir.²⁹⁵

4. **Bey’ bi’l-İstiğlâl:** *Satıcının malını bir kimseye kiralamak üzere vefâen satması* anlamındadır.²⁹⁶

5. **Bey’ bi’l-Vefâ:** *Bir malı, bedelini geri verdiği zaman iade etmek üzere bir kimseye şu kadar bedele satmak* demektir.²⁹⁷

6. **Bey’i Sahîh:** *Zâten ve vasfen sahih olan meşru satış akdi* demektir. Bey’i câiz de bu anlamdadır.²⁹⁸

7. **Bey’i Gayri Mün’akid:** *Aslen hüküm ifade etmediğinden bey’-i bâtil için kullanılan bir terimdir.*²⁹⁹

8. **Bey’i Gayri Lâzım:** *Kendisinde hıyârattan (hıyâr-ı şart, hıyâr-ı rü’yet) birisi bulunan bey’i nâfiz* demektir.³⁰⁰

9. **Bey’i Fâsid:** *Aslen sahih olan, vasfen sahih olmayan satıştır. Yani zâten mün’akid olup bazı vasıfları itibariyle meşru olmayan satışa* denir.³⁰¹

10. **Bey’i Fuzûlî:** *Bi-gayri izn-i şer’î başka bir kimse için tasarruf eden kimse* demektir.³⁰²

11. **Bey’i Lâzım:** *Hıyârattan (hıyâr-ı şart, hıyâr-ı rü’yet) uzak olan satış* anlamına gelmektedir. Bu satışa bey’i nâfiz de denir.³⁰³

12. **Bey’i Sarf:** *Nakdi nakde satmaktır. Yani para bozmaya* denilir. Bu satış altını altın karşılığında gümüşü de gümüş karşılığında satmak şeklindedir.³⁰⁴

13. **Bey’i Mukayaza:** *Nakit olmayan bir malı mal ile değiştirmektir.* Bu satışa Türkçede trampa denir.³⁰⁵

14. **Bey’i Mün’akid:** *În’ikad bulan satış akdi* demektir. Bey’i mün’akid sahih,

²⁹³ Altınbilek, “Bey”, 1/195; Nâci, “Bey”, 180-181; Sâmî, “Bey”, 331; Nazîmâ – Reşad, “Bey”, 161; Develioğlu, “Bey”, 118; Özön, “Bey”, 84; Yeğin vd., “Bey”, 175.

²⁹⁴ Altınbilek, “Bey’-i Bât”, 1/195; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey’-i Bât”, 118.

²⁹⁵ Altınbilek, “Bey’-i Bâtıl”, 1/195; Nâci, “Bey”, 180.

²⁹⁶ Altınbilek, “Bey’ bi’l-İstiğlâl”, 1/195; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey’ bi’l-İstiğlâl”, 118.

²⁹⁷ Altınbilek, “Bey’ bi’l-Vefâ”, 1/195; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey’ bi’l-Vefâ”, 118.

²⁹⁸ Altınbilek, “Bey’i Sahîh”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey’i Sahîh”, 118.

²⁹⁹ Altınbilek, “Bey’i Gayri Mün’akid”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180.

³⁰⁰ Altınbilek, “Bey’i Gayri Lâzım”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey’i Gayri Lâzım”, 118.

³⁰¹ Altınbilek, “Bey’i Fâsid”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180.

³⁰² Altınbilek, “Bey’i Fuzûlî”, 1/196.

³⁰³ Altınbilek, “Bey’i Lâzım”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey’i Lâzım”, 118.

³⁰⁴ Altınbilek, “Bey’i Sarf”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180.

³⁰⁵ Altınbilek, “Bey’i Mukayaza”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey’i Mukayaza”, 118.

fasit, nâfiz, mevkuf kısımlarına ayrılır.³⁰⁶

15. Bey‘i Mevkûf: *Başka bir kimsenin iznine bağlı olan satış anlamına gelmektedir. Bey‘i fuzûlî de böyledir.*³⁰⁷

16. Bey‘i Nâfiz: *Başka bir kimsenin hakkı taalluk etmeyen satış akdidir. Bu akid lâzım ve gayri lâzım şeklinde iki kısma ayrılır.*³⁰⁸

17. Bey‘i Selem: *Müecceli muaccele satmak yani peşin para ile mal veresiye almak demektir.*³⁰⁹

18. Bey‘ bi‘l-İsticrâr: *Sonradan toplam bedeli verilmek üzere belli bedelle azar azar mal satmak demektir. Bu satışa deftere yazdırıp mal satın almak örnek olarak verilmektedir.*³¹⁰

19. Bey‘ bi‘l-Mücâzefe: Bu kelime *götürü satmak* anlamına gelmektedir.³¹¹

20. Bey‘i Câiz: *Sahih olan satış* demektir.³¹²

21. Bey‘i Teâtî: *Alıp vermekle gerçekleşen fiili bir satış akdi* demektir. Pazarlıksız ve lakırdısız satın alanın bedeli, ekmekçinin de ekmeği vermesi gibi.³¹³

22. Bey‘ Men Yezîd: *Artırma usulü ile yapılan satış akdine verilen bir isimdir.*³¹⁴

1.2.3.4.2. Bey‘at/بَيْعَةُ

Bey‘at *kabul ve tasdik muamelesi* şeklinde tarif edilmektedir. Bu minvalde örnek olarak bey‘atürrıdvân zikredilmektedir. *Bir kimsenin hâkimiyetini kabul etmek, tasdik etmek, arz-ı tabeiyet, sadakat etmek ve uymak anlamlarına da gelmektedir.*³¹⁵

1.2.3.4.3. Biat/بَيْعَةُ

Biat *bir zatın, bir hükümdarın hükümetini, hükümdarlığını, hakemliğini kabul etmek* demektir. Yine *bir kimsenin veya bir hükümdarın hâkim olduğunu teslim ve alenen ikrar etmek* anlamındadır. Biat el tutarak *bağlılığını ifade etmek, itimadını alenen bildirmek, bağlılığını tazelemek, arz-ı itaat muamelesi ve el sıkışmak* anlamlarına da gelmektedir. Aynı zamanda biata *saçak öpme ve rey/oy kullanma* anlamları da

³⁰⁶ Altınbilek, “Bey‘i Mün‘akid”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey‘i Mün‘akid”, 118.

³⁰⁷ Altınbilek, “Bey‘i Mevkûf”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey‘i Mevkûf”, 118.

³⁰⁸ Altınbilek, “Bey‘i Nâfiz”, 1/196; Nâci, “Bey”, 180; Develioğlu, “Bey‘i Nâfiz”, 118.

³⁰⁹ Nâci, “Bey‘at”, 181.

³¹⁰ Develioğlu, “Bey‘ bi‘l-İsticrâr”, 118.

³¹¹ Develioğlu, “Bey‘ bi‘l-Mücâzefe”, 118.

³¹² Develioğlu, “Bey‘i Câiz”, 118.

³¹³ Develioğlu, “Bey‘i Teâtî”, 118.

³¹⁴ Develioğlu, “Bey‘ Men Yezîd”, 118; Özön, “Bey”, 84.

³¹⁵ Nâci, “Bey‘at”, 181; Sâmî, “Bey‘at”, 331; Özön, “Bey‘at”, 85.

verilmektedir. Bu kelimenin aslı bey'at'tır.³¹⁶

Biat kelimesi *Hristiyanların ibadet yeri* yani *kilise* anlamında kullanılmaktadır.³¹⁷ Bu kelime *Yahudilerin ibadet yeri* yani *sinagog*, *havra* anlamında da kullanılmaktadır.³¹⁸ Fakat bu kelimeye Osmanlıca-Türkçe lugatlarda ekseriyetle *Hristiyanların ibadet yeri* anlamı verilmektedir.

Buraya kadar by'a/بَيْع kökünün etimolojik yapısı tespit edilmiş ardında da başta câhiliye dönemi ve câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde olmak üzere by'a/بَيْع kökünün farklı dönemlerdeki lugatlarda yer alan kullanımları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde by'a/بَيْع kökünün anlam alanına dair elde edilen veriler aşağıda üç ayrı tabloda toplanacaktır. Tablo 1'de kökün sülâsî mücerred fiil formundaki anlamlarına, Tablo 2'de sülâsî mezid fiil formundaki anlamlarına ve Tablo 3'de de isim formundaki anlamlarına yer verilecektir.

Tablo 1. By'a/بَيْع kökünün sülâsî mücerred fiil formundaki anlamları

Kullanılan Dönem	Anlam
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	Satmak, satın almak, değiştirmek
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	Satmak, satın almak, değiştirmek
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satmak, satın almak, değiştirmek, karalamak, ispiyonlamak, yerini almak, yerine geçmek, mağlup etmek
Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satmak, satın almak, değiştirmek, karalamak, ispiyonlamak, yerini almak, yerine geçmek, mağlup etmek
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satmak, satın almak, değiştirmek, karalamak, ispiyonlamak, yerini almak, yerine geçmek, mağlup etmek

Tablo 2. By'a/بَيْع kökünün sülâsî mezid fiil formundaki anlamları

Kullanılan Dönem	Anlam
	أَبَاعَ - بابُ إِفْعَالٍ/إِفْعَالٍ
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	---
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	---
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Bir şeyi satılığa çıkarmak
Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satılığa çıkarmak, satışı arz etmek
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satılığa çıkarmak, satışı arz etmek
	بَاعَعَ - بابُ مُفَاعَلَةٍ/مُفَاعَلَةٍ
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	---
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	Kabul etmek
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Alışverişi kabul etmek, anlaşma yapmak ve itaat bildirmek, el sıkışmak, tokalaşmak, bir şeyi satılığa çıkarmak, sözleşme yapmak, sultana itaat etmek amacıyla bağlılığını arz etmek

³¹⁶ Altınbilek, "Biat", 1/196; Nazîmâ – Reşad, "Biat", 161; Develioğlu, "Biat", 124; Özön, "Biat", 87; Yeğin vd., "Biat", 180.

³¹⁷ Altınbilek, "Biat", 1/196; Nazîmâ – Reşad, "Bey", 161; Elif Efendi, "Biya'un", 1/222; Develioğlu, "Bîa", 124; Özön, "Bîa", 87; Yeğin vd., "Bîa", 180.

³¹⁸ Özön, "Bîa", 87.

Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Sözleşme yapmak, anlaşma yapmak, biatlaşmak</i>
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Alışverişte el ele tutuşup karar vermek, satış akdi yapmak, anlaşmak, kontrat yapmak, biat etmek, lider kabul ettiğini açıklamak</i>
إنْبَاعٌ - بابُ الْإِنْفِعَالِ/İnfi'âl Babı	
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	---
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	---
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Alışverişte müsamahalı davranmak, iyi satmak/satılmak, revaçta olmak, piyasası olmak</i>
Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>İyi satmak/satılmak, revaçta olmak, piyasası olmak</i>
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Revaçta olmak, satılık olmak, satılmak, ter akmak</i>
إِبْتِئَاعٌ - بابُ الْإِفْتِعَالِ/İfti'âl Babı	
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	---
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	<i>Alışveriş yapmak</i>
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satın almak, satmak</i>
Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satın almak, namına satın almak</i>
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satın almak, namına satın almak, güvenmek</i>
تَبَيْعٌ - بابُ تَفْعُلْ/Tefâ'ul Babı	
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	---
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	<i>Satın almak</i>
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	---
Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	---
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	---
تَبَايَعٌ - بابُ تَفَاعُلْ/Tefâ'ul Babı	
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	---
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	---
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Alışverişi kabul etmek, anlaşma yapmak, itaat bildirmek, el sıkışmak, tokalaşmak, akidleşmek, ahidleşmek, mesh etmek</i>
Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Alışverişi kabul etmek, anlaşma yapmak, itaat bildirmek, el sıkışmak, tokalaşmak, değiştirmek, alışverişi veya biati sonuçlandırmak, nihayete erdirmek</i>
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Alışveriş yapmak, el ele tutuşup alışverişe karar vermek, satışta anlaşmak, pazarlığı bitirmek</i>
إِسْتِبَاعٌ - بابُ اسْتِفْعَالِ/İstif'âl Babı	
Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	---
İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	---
İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Bir şeyin satın alınmasını istemek</i>
Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Bir şeyin satın alınmasını istemek</i>
Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satmasını istemek</i>

Tablo 3. By'a/بَيْع kökünün isim formundaki anlamları

Form	Kullanılan Dönem	Anlam
بَيْع	Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	<i>Satmak, satın almak ve alışveriş</i>
	İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	<i>Satmak, alışveriş ve biat etmek</i>
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satış, bir malın başka bir mal ile takas edilmesi, değiştirilmesi, akid, dokunmak, temas etmek</i>
	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satmak, satın almak, bir malı başka bir mal karşılığında veya değeri olan bir şeyle değiştirmek, ticaret malı, yöneticiye işitmek ve itaat etmek üzere söz vermek</i>
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satmak, satın almak, satım, satış ve alışveriş, ticaret malı</i>
	Osmanlıca-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satmak, satılmak, satın almak, satış, malı mal ile değiştirmek</i>
بَيْعَةٌ	Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	<i>Alışveriş</i>
	İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	<i>İdareciye itaat etmek, sağlam bir ahit/söz vermek, anlaşma yapmak</i>

	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Anlaşma yapmak, itaat bildirmek, izlemek, takip etmek, el sıkışmak, tokalaşmak
	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Anlaşma yapmak, biat etmek, bir kimseye itaat etmek, bir kimseyi bir göreve atamak, tayin etmek, akidleşmek, alışverişin kabulü, anlaşma ve itaat bildirme esnasında yapılan el sıkışma ve tokalaşma
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Anlaşma, ticari anlaşma, sözleşme akdi, satış, alış, birinin egemenliğini tanımak, itaat etmek ve biat etmek, muahede ve muâkade esnasında yapılan el sıkışma ve tokalaşma
	Osmanlıca-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Kabul ve tasdik muamelesi, bir zatın, bir hükümdarın hükümetini, hükümdarlığını, hakemliğini kabul etmek, bir kimsenin veya bir hükümdarın hâkim olduğunu teslim ve alenen ikrar etmek, el tutarak bağlılığını, itimadını alenen bildirmek, bağlılığını tazelemek, arz-ı itaat muamelesi ve el sıkışmak, saçak öpme ve rey/oy kullanmak
	Câhiliye Şiirindeki Kullanımı	Kilise, sinagog, ibadet yeri
	İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	Hristiyanların ibadet yeri ve ibadethane
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satmak, Yahudi ve Hristiyanların ibadet yeri, kilise, sinagog
بَيْعَة	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Yahudi ve Hristiyanların ibadet yeri, kilise, sinagog
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Yahudi ve Hristiyanların ibadet yeri, kilise, sinagog, satmak, bir çeşit alışveriş,
	Osmanlıca-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Yahudi ve Hristiyanların ibadet yeri, kilise, sinagog
	İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	Satın almak
اِنْتِیَاع	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satın almak
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satın almak
مَبَیْعَة	İslâmî Dönem Şiirindeki Kullanımı	Alışveriş
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı, müşteri
بَايِع	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı kimse
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı, tüccar, satış memuru, müşteri, bayi, güzel kadın
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı, müşteri, pazarlık yapan kimse
بَيْع	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı, müşteri, pazarlık yapan kimse, alışveriş hususunda hünerli kimse
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı, müşteri, pazarlık yapan kimse, akidenden önce pazar eden ve satışta mahir ve uzman olan kimse, adımı geniş olan kimse
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satılmış nesne
مَبِيع	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satılmış nesne
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satılmış nesne, satış
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Ticaret için alım satımı yapılan mal
بَيْعَة	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Ticaret malı, satılan ve satın alınan şey
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satılık ticaret malı
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Bir sultana itaat etmek amacıyla bağlılığını arz etmek, alım satım
مَبَايَعَة	Son Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Anlaşma yapmak, bir sultana itaat etmek amacıyla bağlılığını arz etmek, biat etmek
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Alım satım, biat etmek, biatı zî-kadr olan kimseye tebe'iyet ve iktidâya kavl ve karâr etmek
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satın alan, satın alınan
مَبْتَاع	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satın alan, müşteri
	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı, müşteri
بَيْعَان	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	Satıcı, müşteri
اِنْتِیَاع	İlk Dönem Arapça Lugatlardaki Kullanımı	Satıcının müşteriye malın satışı esnasında

		<i>müsamahalı davranması</i>
	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Bir malın satışının revaçta olması, piyasasının olması</i>
بِیَاعٍ	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satıcı, tüccar, tacir, bayi</i>
إِبَاعَةٌ	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Bir şeyi satmak amacıyla arz etmek</i>
تَبَاعٍ	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Alım satım, biat etmek</i>
إِسْتِبَاعَةٌ	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Bir nesnenin satılmasını talep etmek</i>
بِیُوعٍ	Arapça-Türkçe Lugatlardaki Kullanımı	<i>Satışta mahir kişi</i>

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE BİAT

Biat kelimesinin ele alınacağı bu bölümde öncelikli olarak bu kelimenin kökenini oluşturan by'a/بِيع kökünden türeyen kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları tespit edilerek bu kullanımlara tablolar halinde yer verilecektir. Ardından müfessirlerin by'a/بِيع kökünün geçtiği ayetleri ne şekilde anlamlandırıp yorumladıkları tefsir kaynaklarından³¹⁹ derlenecektir. Devamında ise bu kökün geçtiği ayetlerin Türkçe meâllerde³²⁰ nasıl ele alındığına bakılarak verilen anlamların ayetlerin bağlamıyla ne

³¹⁹ Araştırmada tefsirlerden elde edilen bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri Ibn 'Abbâs* (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, ts.), 167; Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrût: y.y., 1423/2002), 1/230; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 5/109; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/286; Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1415/1995), 1/193; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987), 1/327; Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, nşr. 'Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422/2001), 2/302; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1421/2000), 7/103; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, nşr. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 1423/2003), 8/267; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/1035; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, çev. Yakup Çiçek vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.), 6/45; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 271-278.

³²⁰ Araştırmada meâllerden elde edilen bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: *Kur'ân-ı Kerîm Anlamı*, çev. Abdülkâki Gölpınarlı (b.y.: Elif Yayınları, 2007); *Yüce Kur'an'ın Manası ve Mesajı*, çev. Abdullah-Ahmet Akgül (İstanbul: Furkan Yayınları, 2015); *Kur'an-ı Kerim ve Özlü Tefsir*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2014); *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Çile Yayınları, ts.); *Tefsiri Meal Kuran'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Ahmet Tekin (İstanbul: Kelam Yayınları, 2002); *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Ahmet Varol (İstanbul: Madve Yayınları, 2006); *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, çev. Hüseyin Atay, Yasar Kutluay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961); *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006); *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005); *Kur'an-ı Kerim Türkçe Anlamı*, çev. Şaban Piriş (İstanbul: Okyanus Yayıncılık, 2004); *Kur'an-ı Kerim Ve Karşılıklı Muhtasar Meali*, çev. Komisyon (b.y.: Hayrat Neşriyat, 2016); *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş (b.y.: Hayat Yayıncılık, 2017); *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003); *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Ali Bulaç (İstanbul: Çıra Yayınları, 2011); *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Talat Koçyiğit (Konya: Hüner Yayınevi, 2006); *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Âlîsi*, çev. Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974); *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali*, çev. Bayraktar Bayraklı (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2022); *Kur'ân Tercümesi: Tanrı Kitabı*, çev. Besim Atalay (b.y.: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1965); *Kur'an-ı Kerim Gerekçeli ve Açıklamalı Meali*, çev. Cemal Külünkoglu (b.y.: Kitapbilir Yayınları, 2021); *Türkçe Kur'an*, çev. Cemil Said (İstanbul: Şems Matbaası, ts.); *Mesaj Kuran Çevirisi*, çev. Edip Yüksel (b.y.: Ozan Yayıncılık, 2014); *Kerim Kur'an - Türkçe Çeviri*, çev. Erhan Aktaş (Ankara: Dumat Ofset, 2017); *Hak Dini Kur'an Dili/Meal*, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (İstanbul, Azim Dağıtım Yayınları, ts); *Süleymaniye Vakfı Meali*, (Erişim 1 Aralık 2022); *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Milsan Basın, 1985); *Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli*, çev. Mahmut Özdemir (Ankara: y.y., 2011); *Kur'an*, çev. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (Ankara: y.y., 1957); *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. İsmail Hakkı İzmirli (İstanbul: Eren Yayınları, 1977); *Kur'an-ı Hakîm Meâli Semantik Analizli Açıklamalı ve Yorumlu*, çev. İsmail Yakıt (b.y.: Ötügen Neşriyat, 2021); *Kısa*

derece örtüştüğü belirlenmeye çalışılacaktır. Tefsirlerden ve meâllerden derlenen bilgiler birinci bölümde elde edilen kökün etimolojik yapısı ve anlam tahlili bilgileri ile birlikte değerlendirilerek konu hakkında ulaşılan kanaatler ortaya konulacaktır.

Biat kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarını tespit ettikten sonra söz konusu kelimenin anlam alanına giren yakın anlamlı ve uzak anlamlı kelimeler tespit edilerek bu kelimelere Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler getirilecektir. Böylece biat kelimesinin anlam yelpazesi şekillendirilecektir.

Son olarak âyetlerden ve ilgili âyetlerin tefsirlerinden hareketle biat edenlerin özellikleri, biatın muhatapları, üzerine biat edilen hususlar, biat edenlerin mükâfatı ve biatı bozanların cezası tespit edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de biatın ne şekilde yer aldığı belirlenecektir.

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de By'a/بَّع Kökü ve Türevleri

By'a/بَّع kökü Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz sûrede, on bir âyette toplamda on beş defa geçmektedir. Bu münasebetle bir kısım âyetlerde bu kökten türemiş birden çok türev yer almaktadır. Bunların yedisi fiil formunda, sekizi de isim formundadır. Fiil formundaki kullanımların tamamı sülâsî mezid fiil kalıbından gelmektedir. Bu türevlerin geçtiği âyetlerin biri mekkî sûrede, onu medenî sûrelerde bulunmaktadırlar.

By'a/بَّع kökünün türevleri dört defa Bakara sûresinde, iki defa Tevbe sûresinde, birer defa İbrâhîm, Hac, Nûr ve Cuma sûrelerinde, üç defa Feth sûresinde ve iki defa da Mümtehhine sûresinde yer almaktadır.³²¹

Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/بَّع kökü türevlerinin yer aldığı sûre ve âyetler farklı açılardan görülebilmesi için dört ayrı tabloda ele alınacaktır. Tablo 4'de mushaf tertip sırasına göre kökün geçtiği âyet ve sûre bilgilerine, Tablo 5'de kökün sülâsî mezid fiil formundaki türevlerine, Tablo 6'da isim formundaki türevlerine ve Tablo 7'de ise bu türevlerin hangi anlamlarda kullanıldıklarına dair bilgilere yer verilecektir.

Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Mealî, çev. Mahmut Kısa (Konya: Armağan Kitaplar Yayınları, 2012); *Kur'an - Meal Tefsir*, çev. Mehmet Okuyan (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021); *Kur'an Mesajı / Meal - Tefsir*, çev. Muhammed Esed (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002); *Hayat Kitabı Kur'an*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012); *Kur'an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021); *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, çev. Ömer Nasuhi Bilmen (İstanbul: Sentez Yayınevi, ts.); *Son Çağrı Kur'an*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004); *Türkçe Mushaf-ı Şerif*, çev. Süleyman Tevfik (İstanbul: y.y., 1927); *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Mealî*, çev. Ümit Şimşek (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014); *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Mealî*, çev. Yaşar Nuri Öztürk (İstanbul: Hürriyet Yayınları, ts.).

³²¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemül müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2003), 284, 312, 964.

Tablo 4. Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/بَّيع kökünün geçtiği sûre ve âyetler

Sıra No	Sûre No	Sûre Adı	Mekkî/Medenî	Âyet No	Tekrar
1	2	Bakara	Medenî	254, 275 (iki defa), 282	4
2	9	Tevbe	Medenî	111	2
3	14	İbrâhîm	Mekkî	31	1
4	22	Hac	Medenî ³²²	40	1
5	24	Nûr	Medenî	37	1
6	62	Cuma	Medenî	9	1
7	48	Feth	Medenî	10 (2 defa), 18	3
8	60	Mümtehine	Medenî	12	2
Toplam		8 Sûre	1 Mekkî, 7 Medenî	11 Âyet	15 Defa

2.1.1. By'a/بَّيع Kökünün Sülâsî Mezid Fiil Formu

Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/بَّيع kökü fiil haliyle sadece sülâsî mezid fiil formunda yer almaktadır. Bu türevler dört sûre ve beş âyette toplam yedi defa geçmektedir. Bunların da altısı Mufâ'ale babından biri Tefâ'ul babından gelmektedir. Mufâ'ale babından gelen türevlerin biri mâzi sîgada بَاعَ şeklinde, dördü muzâri sigada يَبِيعُ şeklinde ve biri de emr-i hazır sîgada بَاعْ şeklinde zikredilmektedir. Tefâ'ul babından gelen bir türev ise muzâri sigada يَبِيعُ şeklinde yer almaktadır. Bu kullanımlar aşağıdaki gibi tablo halinde verilebilir.

Tablo 5. Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/بَّيع kökünün sülâsî mezid fiil formundaki türevleri

Sıra No	Fiil	Zamanı	Yapısı	Sûre Adı	Âyet No	Tekrar
1	بَاعَ	Muzâri	Ma'lum	Bakara	282	1
2	بَاعَ	Mâzi	Ma'lum	Tevbe	111	1
				Feth	10	2
3	يَبِيعُ	Muzâri	Ma'lum	Feth	18	1
				Mümtehine	12	1
4	بَاعْ	Emr-i Hazır	Ma'lum	Mümtehine	12	1
Toplam				4 Sûre	5 Âyet	7 Defa

2.1.2. By'a/بَّيع Kökünün İsim Formu

By'a/بَّيع kökünün isim formu Kur'ân-ı Kerîm'de iki farklı türevde بَيْع ve بَيْع şeklinde yer almaktadır. Altı sûre ve yedi âyette geçen bu türevler yedi defa بَيْع şeklinde ve bir defa da بَيْع şeklinde olmak üzere toplamda sekiz defa geçmektedir. Bu kullanımların geçtikleri sûre ve âyetleri aşağıdaki gibi tablo halinde görmek

³²² Hac Sûresinin nerede nazil olduğu hususundan farklı görüşler mevcuttur. Bütün sûrenin veya 19-21, 19-22, 39-41. âyetler haricindeki bölümün mekkî olduğunu söyleyenlerle birlikte 52-55. âyetler haricindeki kısmın veya hepsinin Medenî olduğunu söyleyenler de vardır. Bu nedenle Hac Sûresinin 40. âyeti Medenî olarak değerlendirilmiştir. Hac Sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: Emin Işık, "Hac Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/420-421.

mümkündür.

Tablo 6. Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/بَّيع kökünün isim formundaki türevleri

Sıra No	İsim	Sûre Adı	Âyet No	Tekrar
1	بَّيع	Bakara	254	1
		Bakara	275	2
		Tevbe	111	1
		İbrâhîm	31	1
		Nûr	37	1
		Cuma	9	1
2	بَّيع	Hac	40	1
Toplam		6 Sûre	7 Âyet	8 Defa

2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de By'a/بَّيع Köklü Türevlerin Anlamları

By'a/بَّيع kökenli kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'de on bir âyette on beş defa geçtiği söylenmişti. Bu kelimelerin yer aldığı âyetlere bakıldığında *alışveriş yapmak*, *alışveriş*, *biat etmek*, *biatı kabul etmek* ve *kilise olmak* üzere temelde üç farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımları aşağıdaki gibi tablo halinde sıralamak mümkündür.

Tablo 7. Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/بَّيع kökenli kelimelerin anlamları

No	Anlam	Sûre	Âyet	Kelime	Tekrar
1	<i>Alışveriş yapmak</i>	Bakara	282	تَبَايَعَ	2 Âyette 2 Defa
		Tevbe	111	بَايَعَ	
2	<i>Alışveriş</i>	Bakara	254	بَّيع	6 Âyette 7 Defa
		Bakara	275 (2 Defa)		
		Tevbe	111		
		İbrâhîm	31		
		Nûr	37		
		Cuma	9		
		Feth	10 (2 Defa)		
3	<i>Biat etmek</i>	Feth	18	يَبَايَعُ	3 Âyette 4 Defa
		Mümtehine	12		
		Mümtehine	12		
4	<i>Biatı kabul etmek</i>	Mümtehine	12	بَايَعَ	1 Âyette 1 Defa
6	<i>Kiliseler</i>	Hac	40	بَّيعَ	1 Âyette 1 Defa
Toplam					11 Âyette 15 Defa

By'a/بَّيع kökenli kelimelerin kullanımları tablo halinde verildikten sonra bu kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere bu bölümde ilk etapta aynı anlamda kullanılan ilgili âyetlerin müfessirler tarafından ne şekilde izah edildiğine bakılacaktır. Ardından bu âyetlerin Türkçe meâllerdeki karşılıkları tespit edilecektir. Bununla birlikte söz konusu köke dair etimolojik inceleme ve anlam tahlili bölümünde elde edilen bilgiler ışığında

tefsirlerden ve meâllerden derlenen bilgiler değerlendirilecektir. Sonrasında ise âyetlerdeki her bir anlam grubunda yer alan kelimelere meâllerin verdikleri karşılıklar her bölümün sonunda tablolar halinde toplu bir şekilde gösterilecektir.

2.2.1. By'a/بَّع Kökünün Alışveriş Anlamında Kullanımı

By'a/بَّع kökü Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette iki defa fiil formunda *alışveriş yapmak* anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanımlar Bakara 2/282 ve Tevbe 9/111. âyette olmak üzere تَبَّاع ve بَّاع şeklinde gelmektedirler. Bu kök altı âyette yedi defa da بَّع isim formu ile *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır. Bu âyetler ise şunlardır: Bakara 2/254, Bakara 2/275 (2 defa), Tevbe 9/111, İbrâhîm 14/31, Nûr 24/37 ve Cuma 62/9. *Alışveriş* anlamı by'a/بَّع kökünün Kur'ân-ı Kerîm'de en çok kullanıma sahip olan anlamıdır. Şimdi de ilk önce fiil formunun yer aldığı âyetlerden başlamak suretiyle bu anlam grubundaki âyetlerin sırası ile incelenmesine geçelim.³²³

Bakara Sûresi 2/282. Âyet

وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَّاعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

Bakara Sûresinin 2/282. âyetinin Medine'de nazil olduğu bilinmektedir. Nitekim bu âyet Medenî âyetlerin özelliklerinden olan ayrıntılardan bahsetme, ey iman edenler hitabı ile başlama, muâmelât ve sosyal hayatla ilgili konuları ihtiva etme gibi hususiyetleri barındırmaktadır. İbn Abbas'tan gelen rivayetlerde müdâylene âyeti olarak da bilinen bu âyetin selem sözleşmesi³²⁴ hakkında nazil olduğu söylenmektedir.³²⁵

By'a/بَّع kökenli تَبَّاع fiilinin yer aldığı bu âyet hakkındaki bazı müfessirlerin görüşleri aşağıdaki gibidir.

Mukâtil (ö. 150/767), âyetin ilgili bölümünü şu şekilde tefsir eder: Alışveriş

³²³ Âyetlerin meâlleri Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'ân-ı Kerîm Meâlinden derlenmiştir.

³²⁴ Peşin bedelle veresiye mal değişimini konu edinen satım türü. Selem hakkında geniş bilgi için bakınız: Bilal Aybakan, "Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/402-405.

³²⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/205; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/238; Bakara sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: Emin Işık, "Bakara Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/529-529.

yaptığınız zaman da şahit tutun. Yani hakkınıza/muamelenize şahit tutun.³²⁶

Taberî (ö. 310/923), *alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun* şeklindeki âyeti alışveriş yaptığınız zaman küçük olsun büyük olsun hakkınıza/hukukunuza dair şahit tutun şeklinde tevil eder. Ayrıca Taberî bu âyetten kastedilenin peşin olarak yapılan alışverişlerde de şahit tutmak anlamına geldiğini söyler. Âyetin öncesinde peşin yapılan alışverişlerde yazmamanın bir sakıncasının olmadığı bildirildikten sonra burada da şahit göstermenin yazdırma gibi olamayacağı ve bu nedenle peşin yapılan alışverişlerde bile şahit tutmanın bir gereklilik olduğu söylenmektedir. Müfessirler buradaki şahit tutmanın mendup mu farz mı olduğu hususunda iki farklı görüş beyan etmişlerdir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Şa'bî (ö. 104/722) âyetin bu kısmındaki şahit tutma emrinin mendup olduğunu söylerler. Onlara göre peşin olarak alışveriş yapan kimseler dilerse şahit tutarlar. Arzu etmemeleri halinde şahit tutmalarına gerek yoktur. Dahhâk (ö. 105/723) ise âyetteki şahit tutun şeklindeki ifadenin farziyet ifade ettiğini söylemektedir. Yani peşin alışveriş yapan iki tarafın alışverişlerini yazdırmak mecburiyeti olmamakla birlikte şahit getirmeleri gerekmektedir. Taberî de bu görüştedir.³²⁷

Mâtürîdî (ö. 333/944) tefsirinde bu âyetten hareketle Allah Teâlâ'nın peşin olarak yapılan alışverişte de şahit tutmayı emrettiğini fakat bu peşin alışverişin yazılı olarak kayıt altına alınmasının emredilmediğini söylemektedir. Bununla birlikte borca dayalı alışverişlerde hem yazılı kaydın hem de şahit bulundurmanın bir emir olduğunu belirtmektedir.³²⁸

Vâhidî (ö. 468/1076), alışverişte şahit tutmanın gerekliliği hususundaki hükmün bir sonraki âyette geçen *eğer birbirinize güvenerseniz* ifadesi ile nesh olunduğunu söylemektedir.³²⁹

Zemahşerî (ö. 538/1144), *alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun* ifadesinin peşin olsun veresiye olsun bütün alışverişleri kapsayan bir emir olduğunu söyler. Ona göre en ihtiyatlı ve ihtilafın en az olduğu alışveriş usulü bu şekildedir. Ayrıca Zemahşerî, buradaki şahit tutmadaki kastın peşin alışverişlerde olabileceğini de söylemektedir.³³⁰

Râzî'ye (ö. 606/1210) göre müfessirlerin ekserisi konu hakkında şu kanaati ortaya koymaktadırlar. Peşin alışverişlerde yazmak mecburiyeti olmasa da şahit tutma mecburiyeti vardır. Zira yazmadan şahit tutmak daha kolaydır. Bu şekilde hareket edenler ihtiyaç durumunda yapılan alışverişin detaylarının unutulmasından endişe

³²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/230.

³²⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/109.

³²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/286.

³²⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1/193.

³³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/327.

etmemiş olurlar. Nitekim âyetteki *alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun* emri insanları ihtiyatlı olana sevk etmektedir.³³¹

Elmalılı (ö. 1942) ise âyetin ilgili bölümünü şu şekilde tefsir eder: *Lâkin yazı bilmeyen ekser nâs için bunda (yazmada) harac ve meşakkat bulunacağı, bu ise fâideden büyük zarar getirebileceği cihetle bunun yerine buyuruluyor ki yazmamanızda beis yok ammâ (وَإِذَا تَبَايَعْتُمْ) velev peşin olsun bir mübâya'a, bir alım satım yaptığınızda işhâd ediniz, şâhid huzurunda alenen yapınız, herkesten gizli bir surette yapmayınız.*³³²

By'a/بَيْع kökenli تَبَايَعَ fiilinin yer aldığı Bakara Sûresinin 2/282. âyetinin meâllerdeki karşılıkları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Abdulbaki Gölpınarlı: *Alışverişte de tanık bulunsun.*

Abdullah-Ahmet Akgül: *Alış-veriş ettiğinizde (para veya kıymetli eşya karşılığında arsa, araba, ev ve dükkân devrettiğinizde) de şahit tutun (ve resmiyete sokun).*

Abdullah Parlıyan: *Ve birbirinizle alışveriş yapacağınızda şahit tutun.*

Ahmet Tekin: *Karşılıklı ticarî ve hukukî sözleşme yaptığınız zaman şâhid gösterin, belgelendirin.*

Ahmet Varol, Diyanet İşleri Meali (Eski), Kur'an Yolu (Diyanet İşleri): *Alışveriş yaptığınızda şahit tutun.*

Diyanet İşleri Meali (Yeni), Şaban Piriş, Hayrat Neşriyat, Süleyman Ateş: *Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun.*

Diyanet Vakfı Meali: *(Genellikle) alış-veriş yaptığınızda şahit tutun.*

Ali Bulaç: *Alış-veriş ettiğinizde de şahid tutun.*

Talat Koçyiğit: *Alış-veriş ettiğiniz zaman da şâhid tutun.*

Ali Fikri Yavuz: *Alış-veriş yaptığınız vakit de şâhit tutun.*

Bayraktar Bayraklı: *Birbirinizle alışveriş yapacağınız zaman bir şahit bulundurunuz.*

Besim Atalay: *Alım satım işlerinde, tanık bulundurun.*

Cemal Külünkoğlu: *Ve birbirinizle alışveriş yapacağınız zaman (para ya da kıymetli eşya karşılığında ev, araba, arsa ve dükkân gibi menkul veya gayrimenkul devrettiğinizde) bir şahit bulundurun.*

Cemil Said: *Mu'âmelâtınızda şâhid bulundurunuz.*

Edip Yüksel: *Alışveriş yaptığınızda tanıklarınız bulunsun.*

³³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/103.

³³² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/1035.

Erhan Aktaş: *Alışveriş yaptığınız zaman tanık bulundurun.*

Elmalılı Hamdi Yazır: *Alım satım yaptığınız vakit de yine şahit tutun.*

Elmalılı Meali (Orijinal): *Alım satım yaptığınız vakit de şahid tutun.*

Süleymaniye Vakfı: *Alım satım yaptığınızda şahit tutun.*

Hasan Basri Çantay: *Alışveriş etdiğiniz vakit da şâhid tutun.*

Mahmut Özdemir, Ahmed Davutoğlu: *Alışveriş yaptığınız zaman şahid tutun!*

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu: *Alım satım yaparken de tanık tutun.*

İsmail Hakkı İzmirli: *Alım satımda bulunduğunuz zaman şahit tutun.*

İsmail Yakıt: *Böyle bir alım-satım yaptığınızda da bir şahit bulundurun.*

Mahmut Kısa: *Fakat yine de, bu peşin alışveriş sırasında, -yapabilerseniz- iki şâhit bulundurun.*

Mehmet Okuyan: *Karşılıklı (yüz yüze) alışveriş yaptığınızda (da) şahit tutun!*

Muhammed Esed: *Ve birbirinizle alış veriş yapacağınız zaman bir şahit bulundurun.*

Mustafa İslamoğlu: *Birbirinizle alışveriş yapacağınız zaman şahit bulundurun.*

Mustafa Öztürk: *Ama siz yine de böyle bir alışveriş yaptığınız zaman [ihtiyat olarak] bir şahit bulundurun.*

Ömer Nasuhi Bilmen: *Ve alım satım yaptığınız vakitte de şahit tutunuz.*

Salih Akdemir: *Alışveriş yaptığınızda da tanık tutun.*

Süleyman Tevfik: *Va 'de ile satın aldığınızda şâhid tutunuz.*

Ümit Şimşek: *Bir de, alım satımlarınızı şahit huzurunda yapın.*

Yaşar Nuri Öztürk: *Karşılıklı alış-veriş yaptığınızda da tanık bulundurun.*

İncelediğimiz meâllerin bir kısmında Bakara Sûresinin 2/282. âyetinde yer alan تَبَاعَ fiiline alışveriş ve mu'âmelât şeklinde isim anlamları verilmektedir. Bu fiili alışveriş yapmak, para ya da/veya kıymetli eşya karşılığında arsa, araba, ev ve dükkân gibi menkul veya gayrimenkul devretmek şeklinde açıklayan da vardır. Yine karşılıklı ticarî ve hukukî sözleşme yapmak, peşin alışveriş yapmak ve va'de ile satın almak anlamları da meâllerde bu fiile verilen anlamlardır. Genelde ise tefsir ve meâllerde bu fiile alış-veriş/alım-satım etmek/yapmak anlamı verilmektedir. Bu anlam da fiilin temel anlamı ile örtüşmektedir. By'a/بَاعَ kökünün fiil formunda ve alışveriş yapmak anlamında Kur'ân-ı Kerîm'deki iki kullanımından biri olan تَبَاعَ fiilini Bakara 2/282. âyette incelemenin ardından şimdi de diğer bir kullanım olan بَاعَ fiilinin yer aldığı Tevbe 9/111. âyete geçilecektir.

Tevbe Sûresi 9/111. Âyet

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

*Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O halde, **yapmış olduğunuz bu alışverişten** dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.*

By'a/بَيْع kökünden türeyen ve mufâ'ale babının mâzi sîgadaki kullanımı olan بَايَعَ fiili Tevbe 9/111. âyette yukarıda zikredildiği gibi yer almaktadır. Bu âyette بَايَعَ fiili genel itibariyle *alışveriş yapmak* anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca by'a/بَيْع kökünün isim formu olan ve genelde *alışveriş* anlamında kullanılan بَيْع kelimesi de görüldüğü üzere bu âyette bulunmaktadır. Dolayısıyla âyeti incelerken her iki türev de birlikte ele alınacaktır. Diğer taraftan ifade edilen bu anlamların yanında her iki kelime için *biat etmek* anlamı da verilmektedir.

Mushaf tertibine göre 9. sırada, nuzûl sırasına göre ise 113. sırada olan Tevbe sûresi en son inen sûrelerdendir. Bu sûre ismini 117. ve 118. âyetlerde geçen tevbe kavramından almaktadır. Ayrıca sûrenin ilk kelimesi olan ve *beri olmak* anlamına gelen berâe kelimesinden dolayı Berâe sûresi olarak da bilinmektedir. Tamamının Medine'de nâzil olduğu söylene de bazı âyetlerinin Mekke'de indiğini söyleyenler de vardır. Tevbe sûresi Kur'ân-ı Kerîm'de başında besmele olmayan tek sûredir. Bu nedenle bir önceki sûre olan Enfâl sûresinin devamı olarak da sayılmaktadır. Tevbe sûresinde, düşmanla yapılan sözleşmelerin hangi şartlarda geçerli olup-olmadığı, tebük seferi öncesinde ve sonrasında cereyan eden hadiseler, ehl-i kitapla münasebetler, cizye ve zekâtla alakalı bilgiler, indiği dönemde Kur'an'ın oluşturduğu etki ve buna karşı sergilenen tutumlar ve Hz. Peygamber'in ümmeti hakkındaki endişeleri konu edilmektedir.³³³

By'a/بَيْع kökünün بَايَعَ ve بَيْع şeklindeki iki türevinin yer aldığı Tevbe sûresinin 9/111. âyetinin şu sebeple nâzil olduğu söylenmektedir. Rivayete göre Medine'den

³³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/292; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/684; Tevbe sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: Bekir Topaloğlu, "Tevbe Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/585-588.

Mekke'ye gelip Akabe olarak bilinen bölgede Hz. Peygamber'e biat eden ensardan Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) Hz. Peygamber'e hitaben "Rabbin için ve kendin için istediğini şart koş/bizden iste." demişti. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v.) de "Rabbim adına, O'na kulluk etmenizi, O'na şerik tutmamanızı şart koyuyorum/istiyorum. Kendim için ise kendi nefsinizi nasıl koruyup muhafaza ediyorsanız beni de öylece kollamanızı şart koyuyorum/istiyorum." şeklinde cevap vermiştir. Bu cevabın ardından Abdullah b. Revâha "Bu istediğin iki şartı yerine getirirsek bizim için hangi karşılık var." demiştir. Allah Resûlü de "Cennet var." buyurmuştur. Müjde mesabesinde olan bu cevabın ardından Abdullah b. Revâha Hz. Peygamber ile yaptıkları bu alışverişin çok karlı bir alışveriş olduğunu beyan eden şu açıklamayı yapmıştır: "Ne kazançlı bir alışveriş! Ne bu alışverişten vazgeçeriz ne de vazgeçilmesini isteriz." Bu hadise ikinci akabe biatinin yapıldığı gece vuku bulmuştur. Bu biatte yetmiş kişinin olduğu söylenmektedir. Bir başka rivayete göre ise bu âyeti okurken Hz. Peygamber'i işiten bir bedevi duyduğu bu sözün kime ait olduğunu öğrenmek istedi. Hz. Peygamber sözün Allah'ın kelamı olduğunu söyleyince bedevi şöyle der: "Vallahi bu çok kazançlı bir alışveriş! Ne bu alışverişten vazgeçeriz ne de vazgeçilmesini isteriz." Bunu söyledikten sonra bedevi gazveye katıldı ve şehit oldu.³³⁴

Kaynaklarda nûzül sebebine dair yukarıdaki rivayetlerin geçtiği 111. âyet ve bu âyetle birlikte Tevbe sûresinin tamamına yakınının Medine'de nâzil olduğu, bir önceki paragrafta söylenmişti. Fakat âyetin ilk ifade edilen nûzül sebebine bakıldığında mekânsal ve zamansal açıdan Mekke'de indiğini söylemek de mümkündür. Çünkü akabe biatleri hicretten önce ve Mekke'ye yakın bir bölge olan Akabe'de cereyan etmişti. Ayrıca Teberî âyetle alakalı yukarıda geçen rivayeti aktardıktan sonra فَتَرَكْتُ *bunun üzerine (bu âyet) nazil oldu* ifadesini kullanmıştır. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ilgili rivayeti سَبَبُ نَزُولِهَا *âyetin iniş sebebi şöyledir* şeklinde nakletmektedir. Râzî ise rivayeti naklettikten sonra فَتَرَكْتُ هَذِهِ الْآيَةَ *bunun üzerine bu âyet nazil oldu* şeklinde bir ifade kullanmaktadır.³³⁵ Bu ifadeler âyetin hicretten önce ve Mekke'ye yakın bir bölge olan Akabe'de vuku bulan birinci akabe biatinde Abdullah b. Revâha ile gerçekleşen söz konusu hadisenin hemen sonrasında nazil olduğuna bir işaret sayılabilir. Bu da Tevbe sûresinin 9/111. âyetinin mekkî olduğunu düşündürmektedir.

By'a/بَيْع kökünün بَاعَ ve بَاعَ şeklindeki iki türevinin yer aldığı söz konusu âyet hakkında tefsirlerden derlenen bilgiler sırası ile aşağıdaki gibidir.

³³⁴ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/450.

³³⁵ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 11/6; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158.

İbn Abbas (ö. 68/687-88) âyetteki *فَاسْتَبْشِرُوا بِّبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ* ifadesinde gerçekleşen alışverişin Allah ile yapıldığını ve bu alışverişe söz konusu olan şeyin cennet olduğunu ifade etmektedir.³³⁶

Mukâtil âyetin başındaki *إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ* ifadesini şu şekilde açıklamaktadır: “Allah müminlerin nefislerini satın aldı. Yani onların ecellerini, ömürlerinden geri kalan kısımlarını cennet onların olsun diye satın aldı.” Mukâtil âyetteki *فَاسْتَبْشِرُوا بِّبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ* ifadesine de “İkrar etmek suretiyle rabbinizle yaptığınız bu alışverişten dolayı sevinin.” şeklinde izah getirmektedir.³³⁷

Taberî, âyetin yukarıda geçen nûzûl sebebini verdikten sonra âyetle ilgili olarak şu hadisi nakleder: *Allah Teâlâ'nın karşılığını eksiksiz olarak alacağı yahut onun üzere öleceği bir biati olmayan hiçbir müslüman yoktur.*³³⁸

Mâtürîdî âyetteki *اشْتَرَى* satın aldı şeklinde yer alan lafzın *إِسْتَامَ* değer biçti anlamında olduğunu söylemektedir. Yani Allah Teâlâ o kimselerin canlarını ve mallarını kendi yolunda harcamalarına değer biçmiştir ki onlar için cenneti bahşetsin. Canların alınıp satılması ise Allah yolunda mücadele ederken öldürmek ve öldürülmektir. Burada âyette geçen *فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ* öldürür ve öldürülürler şeklindeki ifadenin *فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ* öldürülür ve öldürürler şeklinde de okunduğu nakledilmektedir. İkinci okuyuş şekli de mütevatir bir kıraat okuyuşudur. Zira bu okuyuş on kıraat imamından Hamza, Kisâî ve Halef'e aittir.³³⁹

Mâtürîdî âyetin “*Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır.*” şeklindeki ilgili bölümünü izah ederken şöyle der: Esasında kullarının canları ve malları Allah'a aittir. Allah dilediğinde kullarının elinden bunları çekip alacak kudrettedir. Fakat ikram sahibi olan Allah kerem, lutûf ve cömertliğinin bir gereği olarak kullarına sanki mülkünde hakkı olmayan bir kimse gibi muamele yapmıştır. Nitekim Allah Teâlâ bu muamele ile kullarının da birbirlerine karşı canları ve malları hususunda hakkı olmayan kimse gibi davranmalarını murad etmektedir.³⁴⁰

Âyette geçen “*O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin.*” ifadesi hakkında Mâtürîdî âyetteki söz konusu sevinmenin ölüm vaktinde vuku bulmasının münasip olduğunu söyler. Melekler o kimselere sekerât halindelerken dünya hayatında

³³⁶ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 167.

³³⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/198.

³³⁸ Taberî, *Câmi 'u 'l-beyân*, 12/5.

³³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü 'l-Kur'ân*, 5/485.

³⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü 'l-Kur'ân*, 5/486.

yaptığınız bu alışverişten dolayı şimdi sevinin diyeceklerdir. Mâtürîdî âyetin bu bölümünden hareketle her ne kadar بَيْع lafzı kullanılmamış olsa da âyetin başındaki اشْتَرَى satın aldı şeklindeki ifadenin bir bedel karşılığında satın almak anlamında olduğunu söylemektedir.³⁴¹

Zemahşerî bu âyetin tefsirinde Allah Teâlâ'nın kullarına müşteri olduğunu ve bu ticarete bedel olarak da fahiş bir fiyat belirlediğini söylemektedir. Keşşâf'ta âyet hakkında Hz. Ömer'in şöyle söylediği rivayet edilmektedir: *“Allah Teâlâ alırken de satarken de kazançlı olmak konusunda kullarının lehine hareket etmiştir.”* Yine Hasan-ı Basri'den de âyet hakkında şöyle söylediği nakledilir: *“Kullarının canlarını ve mallarını yaratan O'dur. (Bu nedenle bu ticaretten kazançlı alışveriş mümkün olabilir mi?)”* Zemahşerî, وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ, *“Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren?”* ifadesinden hareketle cihada teşvik konusunda bu âyetten daha güzel ve daha belîğ bir söz olmadığını söylemektedir.³⁴²

İbnü'l-Cevzî canın satın alınmasının cihat ile mümkün olduğunu söyler. Malın satın alınmasını ise malı cihat için sarfetmek ve sadaka vermek üzere iki türlü olduğunu söyler. Nitekim bu satın alma mecazî bir satın almadır. Çünkü satın alan aldığı şeyin sahibi olmayan kimsedir ki bu canın ve malın gerçek sahibi olan Allah Teâlâ için muhaldır. İbnü'l-Cevzî bu âyetin izahında Hasan-ı Basrî'nin *“Hayır! Allah'a yemin olsun ki dünyada biatı alınmayan hiçbir mümin yoktur.”* sözünü söylediğini nakleder. Yine İbnü'l-Cevzî âyetteki فَاسْتَبْشِرُوا sevinin ifadesinin *yaptığınız bu alışverişle neşelenin* demek olduğunu aktarmaktadır.³⁴³

Râzî bu âyetin Allah yolunda cihat etmenin faziletini ve hakikatini açıklamaya yönelik nazil olduğunu söylemektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmektedir: *“Sizin canlarınızın bedeli ancak cennettir. Bu nedenle canlarınızı ancak cennet karşılığında satın.”* Râzî âyetteki بَانَ لَهُمْ ifadesinin Hz. Ömer ve A'meş'in kıraatlerine göre بِا الْجَنَّةِ şeklinde de okunduğunu rivayet etmektedir.³⁴⁴

Kurtubî (ö. 671/1273) el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân isimli eserinde bu âyeti sekiz başlıkta ele alır. Bu başlıklardan birinde Yüce Allah'ın akıl baliğ olan müminlerden

³⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/487.

³⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/313-314.

³⁴³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/303.

³⁴⁴ Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 16/158-160.

canlarını ve mallarını satın aldığı gibi çocuklardan da acı ve hastalıklarını satın aldığını nakletmektedir. Nitekim çocukların çektikleri acı ve hastalıklar büyükler için birtakım ibret ve maslahatı barındırmaktadır. Çocukların acı ve hastalık esnasındaki halleri büyükleri ancak fesattan uzak, salaha yakın bir hale büründürür. Bu duruma üzülen ve onların her türlü eğitimi ve terbiyesi için çaba gösteren anne babaların elde ettikleri sevap hiç şüphesiz çok büyüktür. Bu bakımdan çocuklardan acı ve hastalıklarını satın alan Allah Teâlâ bedel olarak bu çocuklara da vefat ettikten sonra ihsanda bulunacaktır.³⁴⁵

Elmalılı Allah'ın kullarından canlarını ve mallarını satın almasını şu şekilde temsili bir anlatım ile izah etmektedir:

Ancak bu istibdal cebrî olmayıp abdin rızâ ve ihtiyârıyla meşrut bulunduğundan Allah teâlâ bu akdın şerefini kullarına bahşetmiş ve sanki zengin bir velînin taht-ı velâyetindeki fakir bir sabîye sermaye vererek onu ticarete sevk edip dükkân açtırması ve başka müşteri aramayıp satacağı malı münhasıran kendisine satmak üzere şart edip her aldığına ez'âf-ı muzâ'af semen vermesi gibi bir şîrâ suretinde temsîl-i muâmele buyurmuştur ki misalsiz bir lûtf u ihsânın hukûkî bir mâhiyetinde irâesi demek olan bu ifadede ukûd ve mu'âmelât-ı hukûkiyenin bütün dîn ü dünya muâmelâtına esas olduğu ve ukûd içinde bilhassa mu'âvezât ile kesbin teberru'ât gibi ivazsız iktisâbâtta şerefli ve hayat ve sa'âdet-i beşerin akd ü ahde vefâ ile mütenâsib bulunduğu bir iş'âr vardır.³⁴⁶

Elmalılı daha önce de Hz. Hasan'dan nakledilen “*Hayır! Allah'a yemin olsun ki dünyada biatı alınmayan hiçbir mümin yoktur.*” sözünden hareketle bu âyet her ne kadar akabe biatı hakkında nazil olsa da hükmünün bütün müminlere şamil olduğunu vurgulamaktadır. Fuzûlî'nin aşağıdaki şiirini de bu âyetin mazmûnuna işaret olarak nakletmektedir.³⁴⁷

Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil

Ne nizâ' eyleyelim ol ne senindir ne benim

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâmî düşünce ve hareketler üzerinde önemli derecede tesir etmiş olan Mısırlı düşünür ve aksiyon adamı Seyyid Kutub (ö. 1966) *Fî zılâli'l-Kur'an* isimli tefsirinde bu âyette geçen alışverişin dehşet verici bir alışveriş sözleşmesi olduğunu söylemektedir. Bu sözleşmede söz konusu olan şartlar gücü yeten her bir mümin için bağlayıcıdır. Kişinin imanı olduğu müddetçe bu sözleşme geçerlidir. Tevbe 9/111. âyetin tefsirini ürperti ve korku içinde kaleme aldığını söyleyen Seyyid Kutub konu hakkındaki yakarışını şu şekilde dile getirmektedir:

Yardım et Allah'ım... Çünkü bu sözleşme dehşet verici bir sözleşmedir... Yeryüzünün

³⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, 8/267-269.

³⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/452.

³⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/453.

doğusunda ve batısında kendilerini “Müslüman” sanan şu insanlar, yerlerinde oturmuş, Allah’ın ilahlığını yeryüzüne egemen kılmak ve Rabblığın yetkilerini ve özelliklerini gaspeden tağutları kulların hayatından defetmek için cihad etmiyorlar... Öldürmüyorlar... Öldürülüyorlar... Bırakın öldürmeyi ve savaşımayı, herhangi bir cihad hareketine dahi başvurmuyorlar.³⁴⁸

Seyyid Kutub bu âyetten hareketle Allah yolunda yapılan cihadın, yeryüzüne peygamberler gönderilmesinden ve Allah’ın dininin insanlara tebliğ edilmesinden beri her müminin boynunun borcu olan bir sözleşme olduğunu vurgulamaktadır. Bu sözleşme yeryüzünde batıl ve küfür var oldukça her zaman ve zemin için geçerli olan bir kanundur. Bu kanun yürürlükte olmadığı müddetçe hayatta dengenin sağlanması ve hayatın düzenlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle her müminin boynunun borcu olan biat ve her mümini bağlayan bu alışveriş sözleşmesi Allah yolunda yapılan cihadın bir gereğidir. Nitekim cihat her mümin için bir biat ve sözleşmedir. Allah yolunda yapılan cihat ise sadece bir savaş coşkuluğundan ibaret değildir. Cihat, duygu düşüncelerde, ahlak ve davranışlarda iman esasları üzerine fiiliyata dökülen zirve bir ibadettir.³⁴⁹

Yirminci yüzyılda İslâmî hareketlerin teşekkülünde etkili olan bir diğer müfessir Mevdûdî (ö. 1979) Allah ile yapılan alışverişin kul ile rabbi arasında yapılmış bir mukavele olduğunu söylemektedir. Bu mukavelenin bir tarafı olan mümin kimse Allah ile yapılan bu alışverişini kabul etmekle esasında iman etmiş sayılmaktadır. Zira iman bu alışverişin diğer bir adıdır. Yine böyle bir pazarlığı reddetmek de küfür olarak nitelendirilmektedir. Bu düşünceden hareketle bir insan iman esaslarını ikrar edip emredilen farzları da eda ettikten sonra eğer bedeninin, ruhunun, kalbinin, beyninin, meziyetlerinin ve sahip olduğu her şeyin efendisi ve yegâne maliki ve tasarruf yetkilisi olarak kendisini görürse bu kimse dünyada mümin olarak bilinse de Allah katında kâfir olarak anılacaktır. Çünkü böyle bir kimse Kur’an’a göre imanın özü olan bu alışverişini Allah ile yapmamış sayılmaktadır. Mevdûdî bir kimsenin canını ve malını Allah’a satmakla birlikte bütün bunların tasarruflarını da son nefesine kadar O’nun iradesine teslim ederek cenneti elde edebileceğini söylemektedir.³⁵⁰

By’a/بَيْع kökünün بَاعَ ve بَاعَ şeklindeki iki türevinin yer aldığı Tevbe sûresinin 9/111. âyetine dair tefsirlerde yer alan bilgiler derlendikten sonra şimdi de meâllerdeki karşılıklarına yer verilecektir.

Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmet Varol, Diyanet İşleri Meali (Eski), Diyanet İşleri Meali (Yeni), Kur’an Yolu (Diyanet İşleri), Şaban Piriş, Hayrat Neşriyat, Süleyman Ateş, Diyanet Vakfı Meali, Ali Bulaç, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Cemal

³⁴⁸ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/45.

³⁴⁹ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/44-49.

³⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 271-278.

Külünkoğlu, Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Mahmut Özdemir, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Mehmet Okuyan, Muhammed Esed, Mustafa İslamoğlu, Ömer Nasuhi Bilmen, Ümit Şimşek, Talat Koçyiğit, Salih Akdemir: *O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin.*

Ali Fikri Yavuz, Ahmed Davutoğlu: *O halde, yaptığınız bu hayırlı alış-verişten dolayı sevinin.*

Abdülbaki Gölpınarlı: *Artık şu giriştiğiniz alışverişten dolayı sevinin.*

Abdullah Parlıyan: *O halde yaptığınız alım satımdan dolayı, müjdelenip sevinin.*

Ahmet Tekin: *O halde, onunla yaptığınız biatlerden, peygamberiyle yaptığınız sosyal ve siyasî sözleşmelerden, tek tek açıkça reylerinizi belirtmenizden dolayı, birbirinizi müjdeleyip sevinin.*

Cemil Said: *Bu bey' ve şerâdan dolayı mesrûr olunuz.*

Edip Yüksel: *Öyleyse bu alışverişinizden dolayı sevinin.*

Elmalılı Hamdi Yazır: *O halde yaptığınız alışveriş ahdinden dolayı size müjdelersun!*

Elmalılı Meali (Orijinal): *O halde akdettiğiniz şu bîatten dolayı size müjdelersun.*

Süleymaniye Vakfı: *Öyleyse yaptığınız bu satıştan dolayı sevinin.*

Mahmut Kısa: *O hâlde, yaptığınız bu sözleşmeden dolayı sevinin ey müminler!*

Mustafa Öztürk: *(Ey Müminler!) Allah ile yaptığınız bu kârlı alışverişten dolayı sevinin ve (bilin ki) bu çok büyük bir bahtiyarlıktır.*

Süleyman Tevfik: *Onlara “Allâh Te’âlâ’ya, satdığınız şeyden kazancınız ile mesrûr ve ferahnâk olunuz” dinilir.*

Yaşar Nuri Öztürk: *Perçinlediğiniz bu antlaşmanızdan ötürü müjdelersun size.*

İncelediğimiz tefsirler ve meâllerin ekserisinde Tevbe sûresinin 9/111. âyetinde yer alan by'a/بَّع kökünün بَاع ve بَّع şeklindeki iki türevine alışveriş yapmak anlamı verilmektedir. Ali Fikri Yavuz ve Ahmed Davutoğlu bu anlama hayırlı kaydını getirerek ilgili bölümü yaptığınız bu hayırlı alış-veriş şeklinde çevirmektedirler. Abdülbaki Gölpınarlı giriştiğiniz alışveriş anlamını, Abdullah Parlıyan ise yaptığınız alım satım anlamını kullanmaktadırlar. Ahmet Tekin bu iki türevi meâline yaptığınız biatler, peygamberle yaptığınız sosyal ve siyasî sözleşmeler, tek tek açıkça belirttiğiniz reyleriniz şeklinde izah ederek almaktadır. Cemil Said bey' ve şerâ anlamını kullanmaktadır. Edip Yüksel âyet metnindeki fiil kalıbını kullanmayıp fiilin sadece isim anlamına yer vermektedir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın sadeleştirilen meâlinde yaptığınız alışveriş ahdi anlamı yer alırken orijinal metinde akdettiğiniz şu bîat anlamı tercih

edilmektedir. Süleymaniye Vakfı *yaptığınız bu satış*, Mahmut Kısa *yaptığınız bu sözleşme*, Mustafa Öztürk *yaptığınız bu kârlı alışveriş*, Süleyman Tevfik *satdığınız şeyden kazancınız* ve Yaşar Nuri Öztürk *perçinlediğiniz bu antlaşmanız* anlamlarını vermektedirler. Meâllerin ekserisinde yer alan *alışveriş yapmak* anlamı birinci bölümde verilen fiilin ve ismin temel anlamı ile örtüşmektedir. Nitekim tefsirlerdeki bilgiler de genel itibariyle her iki türevin *alışveriş yapmak* anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bir kısım tefsir ve meâllerde yer alan *biat etmek* anlamı da بَاعَ ve بَعَّ türevlerinin temel anlamı olan *alışveriş yapmak* anlamı ile birlikte kullanılan bir anlamdır.

By'a/bاع kökünün alışveriş yapmak anlamında ve fiil formundaki kullanımı olan بَاعَ ve تَبَاعَ fiillerini ilgili âyetlerde (Bakara 2/282, Tevbe 9/111) inceledikten sonra bu anlamın بَعَّ isim formu ile Kur'an'daki kullanımlarına yer verilecektir. Alışveriş anlamında altı âyette yedi defa yer alan بَعَّ isim formu Tevbe 9/111. âyette بَاعَ fiili ile birlikte incelenmişti. Şimdi de Bakara 2/254, Bakara 2/275 (2 defa), İbrâhîm 14/31, Nûr 24/37 ve Cuma 62/9. âyette yer alan kullanımlar ele alınacaktır.

Bakara Sûresi 2/254. Âyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.

By'a/bاع kökünün بَعَّ isim formu Bakara Sûresinin 2/254. âyetinde *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır. Bu âyet hakkında müfessirlerin eserlerinde yer verdikleri bilgiler aşağıdaki gibidir.

İbn Abbas Allah Teâlâ'nın mümin kullarını sadaka vermeye teşvik ettiği bu âyetteki بَعَّ فِيهِ cümlesini *kendisinde fidye vermenin olmadığı bir gün* olarak açıklar.³⁵¹ Mukâtil de âyetteki بَعَّ فِيهِ lafzını *o günde fidye vermek yoktur derler* şeklinde İbn Abbas'ın açıklamasına paralel bir rivayeti naklederek izah eder.³⁵²

³⁵¹ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 36.

³⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/212.

Taberî âyetteki *يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ* ifadesini *dünyada faydalandığınız gibi bir alışverişin fayda sağlamayacağı, dünyadaki alışverişinizin geçerli olmayacağı bir gün* şeklinde açıklamaktadır. Taberî âyetteki *وَلَا شَفَاعَةُ* hiçbir şefaatin olmadığı şeklindeki ifadenin muhatabının kâfirler olduğunu söylemektedir. Nitekim bu hükmün peşisıra gelen *وَإِنَّ الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ* *İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir* şeklindeki ifade kendileri için hiçbir şefaatin olmadığı kimselerin kâfir kimseler olduğunu beyan etmektedir. Yukarıda âyet hakkındaki görüşleri nakledilen İbn Abbas ve Mukâtil de âyetteki şefaatin fayda sağlamayacağı kimselerin kâfirler olduklarını söylemektedirler. Ayrıca konu hakkında Katade'den şu rivayet nakledilmektedir: *İnkâr edenler/kâfirler ise zalimlerin ta kendileridir* şeklindeki buyruğundan dolayı Allah'a hamdu senalar olsun. O zalimler kâfirlerdir dememiştir. Eğer Mevla Teâlâ'nın zalimler kâfirlerdir şeklinde buyruğu olsaydı pekçok insan yaptığı zulüm nedeniyle kâfir olarak helak olurdu.³⁵³

Mâtürîdî âyetteki *يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ* cümlesini şu manaya hamletmektedir. İnsanoğlu dünya hayatında, imtihan aşamasındayken ebedi mutluluğun yurdu olan cenneti Allah Teâlâ'dan satın alma imkân ve selahiyetine sahiptir. Fakat ölüm vaki olduktan sonra bu alışveriş muamelesi insanın imkânı dâhilinde değildir. Nitekim Tevbe 9/111. âyette yer alan *إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ* şeklindeki bu beyan-ı ilâhî dünya hayatında mümkün olan bu alışverişten bahsetmektedir. Bu minvalde âyetteki *يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ* cümlesini *Öyle bir kıyamet günü ki, o günde cenneti satın almak ve fidye vererek serbest kalmak imkânı ortadan kalkmıştır* şeklinde anlamak mümkündür.³⁵⁴

Zemahşerî âyetteki *alışverişin olmadığı gün* ifadesini “daha önce dünyada sahip olduğunuz infak etme imkânını kaçırdığınız ve bu imkânı telafi etme fırsatınızın olmadığı gün” şeklinde tefsir etmektedir. O, ifade edilen infaktan kastın tehdit ile ilişkilendirilmesi nedeniyle farz olan infak olduğunu söylemektedir. Zira o kıyamet gününde hiçbir alışveriş yoktur, bu nedenle infak etmeyi arzuladığınız şeyleri alıp satmanız da mümkün değildir. Âyetteki *وَإِنَّ الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ* *İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir* ifadesi zekât vermeyi terk edenleri kastetmektedir. Burada ağır bir hitap olması bakımından kâfirler ifadesi kullanılmıştır. Buna benzer bir durum olarak hac âyetinde de (Âl-i İmrân 3/97) “artık her kim haccetmezse” ifadesinin yerine “artık her kim inkâr ederse” ifadesi kullanılmıştır. Yine Fussilet Sûresi 41/6-7. âyette geçen *وَوَيْلٌ*

³⁵³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/523-525.

³⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/233.

لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ Yazıklar olsun o müşriklere ki zekâtı vermiyorlar ifadesi zekât vermemeyi müşrikliğin alameti saymaktadır.³⁵⁵

İbnü'l-Cevzî âyetin sadaka vermeye ve hayır işlerinde infakta bulunmaya teşvik amaçlı olduğunu söyledikten sonra Hasan-ı Basrî'nin “âyetin muradı farz olan zekâtıdır” görüşünü de nakletmektedir. Âyetin وَلَا شَفَاعَةً وَلَا خُلَّةً وَلَا بَيْعٌ فِيهِ bölümünü İbn Kesîr ve Ebû Amr وَلَا شَفَاعَةً وَلَا خُلَّةً وَلَا بَيْعٌ فِيهِ şeklinde nasb halinde ve tenvinsiz okumuşlardır. Nâfi', Âsım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî ise âyeti merfu ve tenvinli haliyle okumuşlardır. İbnü'l-Cevzî âyetteki لَا بَيْعٌ فِيهِ cümlesini *o gün fidye vermek yoktur* şeklinde tefsir eden İbn Abbas'ın izahını nakleder. Ayrıca âyette بَيْع alışveriş lafzının kullanılmasının nedenini kelimenin *bir bedel karşılığında yapılan alışveriş* anlamını barındırmasına bağlamaktadır.³⁵⁶

Râzî dört meselede incelediği âyetteki infakın farz olan infakla alakalı bir va'd ve va'id olabileceğini söyledikten sonra ekseri ulemaya göre âyetteki hükmün hem vacip hem de mendup emri ihtiva ettiğini ve âyette bir va'idin söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Bir önceki âyette cihadın konu edilmesi nedeniyle bu âyettki infak emrinin cihat hususundaki infak olabileceğini de söylemektedir.³⁵⁷

Râzî âyetteki لَا بَيْعٌ فِيهِ ifadesini iki şekilde anlamının mümkün olduğunu söyler. Hadîd Sûresi 57/15. âyette geçen فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ o gün sizden fidye kabul edilmez, Bakara Sûresi 2/123. âyette geçen وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ hiç kimseden fidye alınmayacağı o gün ve En'âm Sûresi 6/70. âyette geçen وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا her türlü fidyeyi verse de bu ondan kabul edilmez ifadelerinden hareketle âyetteki لَا بَيْعٌ فِيهِ ifadesinden kastın fidye olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla âyetteki Murâd-ı İlâhî'yi şu şekilde anlamak mümkündür: “Herhangi bir alışverişin olmadığı bu nedenle de fidye vererek ilahî azaptan kurtulmanın mümkün olmayacağı bir gün...” Diğer taraftan Râzî'ye göre âyet “Herhangi bir alışverişin olmadığı bu nedenle de servet adına bir kazancın olmayacağı gün gelmeden önce eliniz altındaki mallarınızdan kendiniz için önden gönderin, infakta bulunun...” şeklinde de izah edilebilir.³⁵⁸

Kurtubî âyetteki وَلَا خُلَّةً وَلَا بَيْعٌ فِيهِ şeklindeki bölüm hakkında birtakım incelikleri verdikten sonra âyetin وَلَا خُلَّةً وَلَا بَيْعٌ فِيهِ şeklinde بَيْع kelimesinde mansup, خُلَّة kelimesinde

³⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/299.

³⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-meşîr*, 1/228.

³⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/174.

³⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/175.

merfu olarak okunmasının da caiz olduğunu aktarmaktadır.³⁵⁹

Elmalılı by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun yer aldığı Bakara Sûresinin 2/254.

âyetini şu şekilde tefsir etmektedir:

Bir kıyamet günü gelecek ki onda ne alım satım ne fidye ve mübadele ne dostluk ne şefaât hiçbirini bulunmayacak. O gün gelmeden evvel bey'ü şirâ yapmak, Allah için uhuvvet ve sadakât temin etmek, şefi' ve nâsır bulmak mümkün olan eyyâm-ı dünyâda tedârükât-ı lâzimedede bulunmak üzere size herhangi bir sebeple kısmet ettiğimiz emvâlden fi-sebilillâh nafakalar, masraflar veriniz.³⁶⁰

Müfessirlerin eserlerindeki bilgiler derlendikten sonra şimdi de by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun yer aldığı Bakara Sûresinin 2/254. âyetinin meâllerdeki karşılıklarına yer verilecektir.

Bakara Sûresinin 2/254. âyetinde yer alan by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formu, Abdalbaki Gölpınarlı, Abdullah Parlıyan, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali (Eski), Diyanet İşleri Meali (Yeni), Diyanet Vakfı Meali, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmail Yakıt, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Talat Koçyiğit, Ümit Şimşek ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır.

Bu âyetteki by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formuna Kur'an Yolu (Diyanet İşleri), Ömer Nasuhi Bilmen, Cemil Said, Elmalılı (Orijinal) ve Süleyman Tevfik meâllerinde *alım satım* anlamı verilmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere tefsirlerin ve meâllerin ekserisi Bakara Sûresinin 2/254. âyetinde yer alan by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formuna *alışveriş* anlamını vermektedirler. Nitekim *alışveriş* anlamı بَيْع isim formunun temel anlamını ifade etmektedir. Bazı meâllerde yer alan *alım satım* anlamı da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Muhammed Esed, Mustafa İslamoğlu ve Mahmut Kısa meâllerinde âyetteki بَيْع isim formuna *pazarlık* anlamı verilmektedir. Birinci bölümde elde edilen bilgilerden hareketle *pazarlık* anlamının doğrudan بَيْع isim formu için kullanılmış bir anlam olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat bu ismin barındırdığı *bir malın başka bir*

³⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 3/267.

³⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/905-906.

mal ile takas edilmesi, değiştirilmesi anlamına kıyasla pazarlık anlamı kullanılmış olabilir.

Abdullah-Ahmet Akgül meâlinde *alışveriş* anlamına parantez olarak *çıkar ilişkisi* anlamı da eklenmektedir. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu meâlinde *يَوْمَ لَا بَيْعَ فِيهِ* ifadesi *o gün ne suçlar ödenir...* şeklinde çevrilmektedir. Bu iki çeviri *بَيْع* isim formunun anlamları ile örtüşmemektedir.

İsmail Hakkı İzmirli meâlinde *alım satım* anlamı parantezde *yahut bedel, fidye* şeklinde açıklanmaktadır. Ahmet Tekin meâlinde de bu bölüm *bedel ödeyerek kendinizi kurtaracak pazarlığın olmayacağı gün* şeklinde verilmektedir. *Bedel ve fidye* anlamları her ne kadar ilk bölümde *بَيْع* isim formuna dair elde edilen bilgiler arasında yer almasa da tefsirler bu iki anlamı sıklıkla kullanmaktadırlar. Son olarak Mustafa Öztürk meâlinde de *بَيْع* isim formuna *para-pul* anlamı verilmektedir. Bu anlam ismin temel anlamı ile örtüşmese de bu isim için kullanılan anlamlardan olan *ticaret malı* anlamı ile paralellik arz etmektedir.

By'a/*بَيْع* kökünün *بَيْع* isim formunun geçtiği ve genelde alışveriş anlamında kullanıldığı Bakara sûresinin 2/254. âyeti incelendikten sonra aynı ismin yine alışveriş anlamında iki defa yer aldığı Bakara sûresinin 2/275. âyeti ele alınacaktır.

Bakara Sûresi 2/275. Âyet

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişini helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.

Bakara Sûresinin 2/275 ila 279. âyetleri Kur'an'da ribâ/faiz konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alan âyetler olarak bilinmektedirler. Bu âyetler faiz ile ilgili hükümleri, caiz olan satış muamelelerini, faizi helal kabul eden ve bu hususta ısrar edenlerin muhatap oldukları tehditleri bildirmektedirler. By'a/*بَيْع* kökünün *بَيْع* isim formunda ve *alışveriş*

anlamında iki defa yer aldığı Bakara Sûresinin 2/275. âyetine dair müfessirler aşağıdaki görüşleri nakletmektedirler.

İbn Abbas âyetin *بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا* Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolaydır bölümünü şöyle izah eder. Câhiliye döneminde bir mal nesie (vadeli satış) ile satıldığında paranın verilme süresi geldiği zaman ödemenin ileriki bir tarihte tahsil edilmesi karşılığında anaparaya ilave olarak istenen fazla miktar, alışverişin başında bir mal için istenen fazla miktar ile aynıdır derlerdi. Hâlbuki *وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ* Allah alışverişini helal kıldı. Yani alışverişin başında bir mal için istenen fazla miktarı (bir liraya alıp iki liraya satmayı) helal kıldı. *وَحَرَّمَ الرِّبَا* faizi haram kıldı. Yani vadeli satış sonrasında ödeme süresinin uzatımı için sonradan verilen fazla miktarı haram kıldı.³⁶¹

Mukâtil de benzer rivayeti şu şekilde nakleder: Câhiliye döneminde borçlu kimse vadesi gelip borcunu ödeyememesinden dolayı alacaklı olan kimseye gelerek “sen borcun vadesini uzat ben de borcun miktarını artırayım” şeklinde teklifte bulunurdu. Bu teklif üzerine borcun vadesi ile birlikte miktarı da artırılırdı. Bu muamelenin faiz muamelesi olduğuna dair yapılan hatırlatmaya da “satış esnasındaki artış ile sonradan yapılan artış aynıdır, bir farkları yoktur” şeklinde cevap verirlerdi. Âyette geçen *إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا* Alışveriş de faiz gibidir şeklindeki ifade bu cevabı kastetmektedir.³⁶² İbn Abbas ve Mukâtil’den farklı yorumlarla nakledilen bu hadise âyetin sebep-i nüzûlü olarak da sayılmaktadır.³⁶³

Taberî âyetteki *وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ* Allah alışverişini helal kıldı cümlesini *وَأَحَلَّ اللَّهُ الْأَرْبَاحَ* Allah ticaret ve alışverişteki kârları helal kıldı şeklinde izah etmektedir. Âyetteki *faiz yiyenler* ifadesinden kastın sadece faiz yemek olmadığını, bununla birlikte her türlü faizli muamelenin de âyetteki hükme tabi olduğunu söyleyen Taberî ilk muhataplarının faizden elde ettikleri gelirleri genelde yeme içmede kullandıkları için âyetle *faiz yiyenler* ifadesinin yer aldığını söylemektedir. Bu görüşü destekler mahiyette olan Hz. Peygamber’in şu sözünü de nakletmektedir: *لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آكِلَ الرِّبَا، وَمُؤْكِلَهُ، وَكَاتِبَهُ، وَشَاهِدِيهِ* Allah resûlü (s.a.v.) faiz yiyene, yedirene, (faizli muameleyi) yazana ve (bu muamelede) şahitlik yapana lanet etmiştir.³⁶⁴

³⁶¹ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 40.

³⁶² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/226.

³⁶³ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 40; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/226.

³⁶⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 5/42.

Mâtürîdî âyetteki *إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا* Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolaydır ifadesini akıl ile kıyasın caiz olduğuna delil getirmektedir. Eğer aklen kıyas caiz olmasaydı onların *alışveriş de faiz gibidir* sözleri kale alınmaz bu sözün Allah katında bir karşılığı olmazdı. Fakat onların alışveriş ve faize dair yaptıkları bu kıyas fasit bir kıyastır. Yine bu âyetten hareketle Mâtürîdî on liralık bir alışverişin bir lira faiz eklenerek on bir lira ile yapılması halinde söz konusu bir lira faizin diğer on liranın her birine sirayet ettiğini söylemektedir. Bu nedenle faiz olan bir lira ayrılrsa bile alışveriş akdi meşru sayılmamaktadır. Ayrıca bu âyeti kerime Te’vîlâtü’l-*Qur’ân*’da faizli alışverişin câhiliye döneminde de bilindiğine bir delil olarak getirilmektedir. Nitekim o dönemde yaşayan insanlar âyetten de anlaşılacağı üzere alışveriş ile faiz arasında mukayese yapabilmekteydiler. Mâtürîdî bu delilden hareketle Ebû Hanîfe’nin ehl-i İslâmın azınlıklar ile faizli muamale yapamayacağına hükmettiğini de nakletmektedir.³⁶⁵

“Âyette câhiliye dönemi faizcilerinin sözleri nakledilirken ‘faiz de alışveriş gibidir’ denmesi gerekmez miydi? Nitekim konu edilen husus alışveriş değil faiz meselesidir. Bu nedenle onlar kıyasta bulunarak faizi alışverişe benzetip helal saydılar. Hâlbuki âyette onların sözleri ‘faiz de alışveriş gibidir’ şeklindeki bir ifade yerine *alışveriş de faiz gibidir* cümlesiyle nakledilmektedir.” tarzında muhtemel bir soruya Zemahşerî şöyle cevap verir: Mübalağa yoluyla dile getirilen bu ifade onların faizi helal görme hususundaki kuvvetli inançlarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle onlar faizi asıl bir kaide olarak kabul etmiş, alışveriş de ona benzeterek kıyas etmişlerdir. Allah Teâlâ’nın *وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا* Oysa Allah alışverişini helal, faizi haram kılmıştır buyruğu ise onların faiz ile alışverişini eşit saymalarına bir reddiye, yaptıkları kıyasın nas ile bozulduğuna bir delildir.³⁶⁶

İbnü’l-Cevzî Adnânîler’e mensup bir Arap kabilesi olarak bilinen Sakîf kabilesi üyelerinin Araplar arasında faizle en çok iştikal eden kimseler olduklarını söylemektedir. Âyetteki *إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا* *alışveriş de faiz gibidir* sözünün de Sakîf kabilesi üyelerine ait olduğunu bildirmektedir.³⁶⁷

Râzî *وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا* Oysa Allah alışverişini helal, faizi haram kılmıştır âyetindeki buyruğa şu izahı getirir: Sizin *alışveriş de faiz gibidir* şeklindeki ifadeniz nassa, kıyas yaparak karşı çıkmak anlamındadır. Bu ise şeytanın amelidir. Allah Teâlâ şeytana Hz. Âdem’e secde etmesini emrettiğinde şeytan da benzer bir kıyasta bulunarak

³⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/269-270.

³⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/320.

³⁶⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 1/247.

bu emirden yüz çevirmişti.³⁶⁸ Buradan hareketle bazı âlimler kıyası kabul etmeyerek dinin ancak nas ile mümkün olduğunu söylemektedirler. Onlara göre şayet dinde kıyas mümkün olsaydı buradaki şüphenin de haklı bulunması gerekirdi. Bu şüphe haklı bulunmayıp kabul edilmediğine göre dinde kıyas da mümkün değildir.³⁶⁹

Râzî âyetteki *وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا* Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır lafzı hususunda Şâfi'nin “delil olarak kullanılamayacak mücmel³⁷⁰ âyetlerdendir” görüşünü kendisi de kabul ederek nakletmekte ve konu hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır. Âyetteki *الْبَيْعَ* kelimesi her ne kadar umum ifade etse de bu kelimenin çoğulu olan *الْبَيْعَاتِ* kelimesinin ifade ettiği umumilik daha kuvvetlidir. Bu nedenle *الْبَيْعَ* lafzındaki umumilik arızî bir umumiliği ifade etmiş olur ki bu Allah ve resûlünün sözüne uygun düşmez. Bu bakımdan âyetin mücmel olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Hz. Ömer'den nakledilen “Biz ona, ribânın mahiyetini soramadan Resûlullah vefat etti.” şeklindeki rivayet âyetin mücmel olduğuna işaret etmektedir. Zira bu lafız umumilik ifade etmiş olsaydı Hz. Ömer'in böyle dememesi gerekirdi. Âyetin mücmel oluşundan hareketle Râzî helal ve haramın tam olarak bilinmesi için Hz. Peygamber'in açıklamalarına müracaat edilmesi gerektiğini de belirtmektedir.³⁷¹

Kurtubî Bakara Sûresi 2/275. âyetin tefsirinde *الْبَيْعَ* kelimesinin kökenine dair şu bilgileri vermektedir. *الْبَيْعَ* kelimesi *bunu buna karşılık sattı* anlamındaki *بَاعَ* fiilinden türeyen bir mastardır. Yani bu fiil *bir bedel verdi ve bu bedel karşılığında bedeli ödenen şeyi aldı* anlamına gelmektedir. Bu da malın sahibi veya sahibi konumunda olan bir satıcı/*بائع*, satılan şeyin bedelini ödeyen bir kimse/*مبتاع* ve satılan şey, karşılığında bedel ödenen şey/*مبيع* ile mümkün olur. Bu nedenle alışverişin, satıcı/*البائع*, satın alan/*المبتاع*, bedel/*الثمن* ve bedeli ödenen mal/*المُتَمَّن* olmak üzere dört ruknû bulunmaktadır.³⁷²

Son olarak Elmalılı'nın âyetin tefsirinde alışveriş ve faiz konusuna dair son derece veciz bir şekilde kaleme alarak okuyucunun dikkatine sunduğu satırların bir kısmı şu şekildedir:

³⁶⁸ Allah buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (İblis), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” dedi. (el-A'râf Sûresi 7/12)

³⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/80.

³⁷⁰ Sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadıkça kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılmayan lafız mânasında usûl-i fıkıh terimi. Mücmel hakkında geniş bilgi için bakınız: Ferhat Koca, “Mücmel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/451-453.

³⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/81.

³⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 3/357.

Nass-ı ilâhî karşısında kıyâsât-ı fâside ile bey‘i ribâyâ veya ribâyı bey‘e kıyas etmeye ve bunları birbirlerine karıştırıp haramı helâl, helâli haram yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Allah zıt olan yalan ile doğruyu, hayâl ile hakikati nasıl tefrik etmiş ve bu farkı kaldırmak kudretini hiçbir kimseye nasıl vermemiş ise, bir mübâdele-i hakikiye ve sahiha olan bey‘ ile bir mübâdele-i vehmiye ve kâzibe olan ribânın zıddiyetini ref‘e ve hill ü hurmetini karıştırmaya kalkmak da böyledir. Zıt olan nûr ile zulmeti birbirine mümâsil farz etmek nasıl bir cinnet ise, ribâ ile bey‘i mütemâsil addetmek de öyledir.³⁷³

By‘a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun yer aldığı Bakara Sûresinin 2/275. âyetinin tefsirlerdeki bir kısım izahından sonra şimdi de bu ismin meâllerde yer alan karşılıkları sıralanacaktır.

Abdulbaki Gölpınarlı, Abdullah Parlıyan, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali (Eski), Diyanet İşleri Meali (Yeni), Kur‘an Yolu (Diyanet İşleri), Diyanet Vakfı, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Muhammed Esed, Mustafa İslamoğlu, Mustafa Öztürk, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Talat Koçyiğit, Ümit Şimşek ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde by‘a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun yer aldığı Bakara Sûresinin 2/275. âyetindeki iki türeve de *alışveriş* ve *alım-satım* anlamları verilmektedir. Görüldüğü üzere incelenen tefsir ve meâllerin neredeyse tamamı yakınında bu âyetteki بَيْع ismi için *alışveriş* ve *alım-satım* anlamı kullanılmaktadır. Bu iki anlam önceden de ifade edildiği üzere بَيْع kelimesinin temel anlamı ile örtüşmektedir.

Ömer Nasuhi Bilmen âyette ilk geçen بَيْع kelimesine *alışveriş* anlamını verirken ikinci geçen بَيْع kelimesine ise *ticaret* anlamını vermektedir. Cemil Said de her iki kelime için *ticaret* anlamını kullanmaktadır. Bu kelime بَيْع isminin temel anlamını yansıtmasa da ismin temel anlamı olan *alışveriş* anlamına mülhem bir kelime olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu minvalde *ticaret malı* anlamı da bu kelime için kullanılan anlamlardandır.

Elmalılı (Orijinal) meâlinde her iki kelime için de by‘a/بَيْع kökünden türeyen بَيْع/bey‘ ifadesi olduğu gibi kullanılmaktadır. Süleyman Tevfik de ikinci kelimeye *alışveriş* anlamını verirken ilk kullanılan kelime için bey‘ lafzı ile birlikte bu kelimenin eş anlamlısı olan şerâ kelimesine yer vermektedir.

Abdullah-Ahmet Akgül âyette geçen بَيْع kelimesinin ilkinde *alım-satım* anlamını

³⁷³ Elmalılı, *Hak Dini Kur‘an Dili*, 1/1013.

verirken ikinci kelime için kullandığı *alışveriş* anlamına parantezde *riskli ve zahmetli* ifadesini kayıt düşmektedir. Ahmet Tekin ise âyetteki ilk kelimeye *alışverişe dayalı kazanç elde etme düzeni* anlamını verirken ikinci kelime için de *ticarî alışverişler* anlamını kullanmaktadır. Bu meâlde yer alan *alışverişe dayalı kazanç elde etme düzeni* anlamı بَيْع kelimesi için elde edilen anlamlar ile örtüşmemektedir.

Son olarak Mahmut Kısa da âyetteki iki kelimeye ticaret anlamını vererek bu anlamı şu şekilde açmaktadır: *Bunun sebebi: (Sizin helâl gördüğünüz kâr ortaklığına dayalı borçlanmalar ve her türlü) ticâret (ve kira gelirleri) de tıpkı fâiz gibidir. (Eğer fâiz almak haramsa, bunların da haram olması gerekir. Zira ikisinde de sermayenin para kazanması söz konusudur!) demeleridir. (Dikkat edilirse, kâfirler, fâizin ticâret gibi helâl olduğunu ifâde etmek için “Faiz ticâret gibidir.” demeleri gerekirken, sanki iktisadi hayatın vazgeçilmez unsuru fâizmiş de, yasaklığı tartışılan konu ticâretmiş gibi, “Ticâret fâiz gibidir.” diyorlar.) Oysa Allah ticâreti helâl, fâizi haram kılmıştır.*

By‘a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun iki defa alışveriş anlamında yer aldığı Bakara sûresinin 2/275. âyeti incelendikten sonra bu ismin İbrâhîm Sûresi 14/31. âyette yer alan kullanımına yer verilecektir.

İbrâhîm Sûresi 14/31. Âyet

قُلْ لِّعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ

İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.

İbrâhîm Sûresi Mekke’de nazil olmuş bir suredir. Sûrenin 28. ve 29. âyetlerinin Bedir savaşında öldürülen müşrikler hakkında Medine’de nazil olduğu söylene de bu görüş genel kabulün dışında sayılmıştır. Sûrenin nüzûl sebebine dair kaynaklarda herhangi bir rivayet yer almamaktadır. Fakat bununla beraber sûrenin muhtevası Hz. Peygamber ve ashabına karşı Mekke’de müşriklerin sergiledikleri baskıların arttığı bir dönemde ve Müslümanların Medine’ye hicret etmelerine yakın bir zamanda nazil olduğunu ortaya koymaktadır. İbrâhîm Sûresi genel olarak Hz. Peygamber’in davetine icabet etmeyip inkâr ve düşmanlıkta ısrar eden kâfirleri uyarmayı ve bu uyarı ile birlikte onları sert bir şekilde tehdit edip küfürlerinden caydırmayı amaç edinmektedir. Mekki sûrelerde olduğu gibi tevhit inancının yeniden tesis edilmesi hususu da İbrâhîm

Sûresinin konusunu ortaya koymaktadır.³⁷⁴

By'a/bَيْع kökünün بَيْع isim formunun alışveriş anlamında yer aldığı İbrâhîm Sûresinin 14/31. âyeti hakkında müfessirlerin kaleme aldıkları görüşler aşağıdaki gibidir.

İbn Abbas âyetteki بَيْع فِيهِ لَا يَأْتِي يَوْمٌ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِي يَوْمٌ cümlesinde alışverişin fayda vermeyeceği gün olarak belirtilen günün kıyamet günü olduğunu söyledikten sonra alışverişin bulunmadığı günden kastedilen mananın da herhangi bir fidye vermenin mümkün olmadığı gün anlamında olduğunu söylemektedir.³⁷⁵

Mukâtil bir kimse dünyada iken sıkıntı, meşakkat ve yahut hoşlanmadığı bir durum ile karşı karşıya kalsa bu hali gidermek için ondan fidye kabul edilir, dostunun şefaati bu kimseye fayda verir. Fakat âyette بَيْع فِيهِ وَلَا خِلَالٌ hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce şeklinde belirtildiği üzere kıyamet günü böyle bir durumda olan insana ne bir alışveriş yani fidye vererek kurtulmak ne de dostluk fayda vermeyecektir.³⁷⁶

Taberî tâbiîn müfessirlerinden olan Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) âyet hakkında şöyle dediğini nakletmektedir. Mevla Teâlâ kullarının dünyada iken alışveriş yapmak suretiyle birbirlerinden istifade ettiklerini, arzularına göre dostlar edinerek yardımlaşmalarını bilmektedir. Bu nedenle dünyadaki alışveriş ile birbirinden istifade etme ve dostlar edinerek yardımlaşma halinin kıyamet gününde devam etmeyip fayda sağlamayacağını bu âyet ile kullarına hatırlatmaktadır.³⁷⁷

Mâtürîdî âyette geçen بَيْع فِيهِ وَلَا خِلَالٌ hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce ifadesinden hareketle şu açıklamaları yapar. Alışverişin bulunmadığı gün ifadesi ile insanoğlunun kendi nefsinin Hâlikinden satın almasının mümkün olmayacağı gün anlatılmaktadır. Söz konusu satış muamelesi dünyada ve insan hayatta iken mümkündür. Nitekim bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ İnsanlardan öyleleri de var ki Allah Teâlâ'nın rızasını elde etmek için nefsinin satar.³⁷⁸ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını satın almıştır.³⁷⁹ Bu ifadelerden hareketle

³⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/309; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/239; İbrâhîm sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: Emin Işık, "İbrâhîm Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/351-352.

³⁷⁵ Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 214.

³⁷⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/407.

³⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/680.

³⁷⁸ el-Bakara 2/207.

³⁷⁹ et-Tevbe 9/111.

âyetteki *o gün gelmeden önce* ifadesi hiçbir kimsenin dünyadaki gibi kendi nefsinin Rabbinden satın alma imkânını elde etmesinin mümkün olmadığı gün gelmeden önce anlamındadır. Yine *hiçbir alışverişin bulunmadığı bir gün* ifadesi o gün alışveriş olsa da insanın nefsinin Allah'tan satın almasının mümkün olmayacağı gün anlamındadır. Zira Allah Teâlâ şu şekilde beyan buyurmaktadır: لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمَنَتْ مِنْ قَبْلُ *Daha önce iman etmemiş bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez.*³⁸⁰ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بُأْسَنَا *Fakat azâbımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi.*³⁸¹ Bu iki âyet de ifade edilen bu anlama işaret etmektedir.³⁸²

Zemahşerî âyette geçen وَلَا خِلَالٍ فِيهِ وَلَا بَيْعٍ فِيهِ şeklindeki bölümün merfu olarak okunduğunu söylemektedir. Buradan hareketle Zemahşerî'nin bu bölümde İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın وَلَا خِلَالٍ فِيهِ وَلَا بَيْعٍ فِيهِ şeklinde okuyarak fethalı kıraatleri tercih ettiği anlaşılmaktadır.³⁸³ İbnü'l-Cevzî de bu âyetteki قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا *İnanan kullarıma söyle* ifadesindeki عِبَادِيَ kelimesinin sonundaki ي harfini kıraat imamlarından İbn Âmir, Hamza ve Kisâî'nin sükûn üzere okuduğunu söylemektedir.³⁸⁴

Râzî İbrâhîm Sûresi 14/31. âyette geçen وَلَا خِلَالٍ فِيهِ وَلَا بَيْعٍ فِيهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٍ فِيهِ şeklindeki ifade ile Bakara Sûresinin 2/254. âyetinde yer alan مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٍ فِيهِ cümlesinin *hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce* anlamıyla benzer manada kullanıldıklarını söylemektedir.³⁸⁵

Kurtubî âyetteki gizli ve açık yapılması emredilen infaktan kastın zekât olduğunu söyleyen İbn Abbas'ın görüşünü nakleder. Bununla birlikte cumhur ulemaya göre gizliden kastın gizli verilen infak, açık infaktan kastın da aşikâre verilen infak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, Kâsım b. Yahya'ya ait âyetteki gizli infakın tatavvu (gönüllü) sadakalar, açık infakın da farz zekât olduğuna dair görüşü de aktarmaktadır. Kurtubî Râzî'nin de ifade ettiği gibi İbrâhîm Sûresi 14/31. âyetinde ve Bakara Sûresinin 2/254. âyetindeki ilgili bölümlerinin benzer anlamlarda olduklarını değerlendirmektedir.³⁸⁶

İbrâhîm Sûresinin 14/31. âyeti hakkında müfessirlerin serdettikleri görüşler

³⁸⁰ el-En'âm 6/158.

³⁸¹ el-Mü'min 40/85.

³⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/395-396.

³⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/555-556.

³⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-me'sîr*, 2/514.

³⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/99.

³⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 9/366.

nakledildikten sonra şimdi de bu âyette yer alan by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formuna meâllerin ne şekilde anlam verdikleri belirlenecektir.

By'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun yer aldığı İbrâhîm Sûresinin 14/31. âyetindeki türeve genel olarak tefsir ve şu meâllerde *alışveriş* ve *alım-satım* anlamları verilmektedir: Abdalbaki Gölpınarlı, Abdullah Parlıyan, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Diyanet İşleri Meali (Eski), Diyanet İşleri Meali (Yeni), Kur'an Yolu (Diyanet İşleri), Diyanet Vakfı, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Elmalılı (Orijinal), Hayrat Neşriyat, İsmail Yakıt, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Ümit Şimşek ve Yaşar Nuri Öztürk meâlleri. Görüldüğü üzere bu âyetteki بَيْع ismine meâllerin ekserisinde türevin temel anlamını yansıtan *alışveriş* ve *alım-satım* anlamı verilmektedir.

By'a/بَيْع kökünün bu âyette yer alan بَيْع isim formu için Ahmet Tekin, Mahmut Kısa, Cemal Külünkoğlu, Mustafa Öztürk, Mustafa İslamoğlu ve Muhammed Esed *pazarlık* anlamını vermektedirler. Bununla birlikte Muhammed Esed Râzî'nin Ebû Ubeyde'den naklettiği “âyetteki بَيْع isminin mecazi anlamda olup *fidye/alıp verme* anlamına gelmektedir” görüşüne meâlinde yer vermektedir. Erhan Aktaş da bu isim için *alışveriş* anlamını kullanmakla birlikte dipnotta buna pazarlık anlamını da eklemektedir. İfade edilen bu yedi meâlde yer verilen *pazarlık* anlamının بَيْع isim formunun barındırdığı *bir malın başka bir mal ile takas edilmesi, değiştirilmesi* anlamına kıyasla kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bazı tefsirler ve Talat Koçyiğit âyetteki بَيْع kelimesi için *fidye* anlamını kullanmaktadır. İsmail Hakkı İzmirli ise *alışveriş* anlamını dipnotta veya *fidye-i necat* şeklinde açıklamaktadır. *Fidye* anlamı بَيْع isim formu için ilk bölümde elde edilen bilgiler arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte ilk dönemden itibaren birçok tefsir bu isim için mecazi olarak *fidye* manasına yer vermektedir.

Ömer Nasuhi Bilmen âyette yer alan بَيْع ismine *satış* anlamını vermektedir. Bu anlam بَيْع ismi için kullanılan anlamlar arasındadır. Abdullah-Ahmet Akgül kullandığı *alışveriş* anlamını parantezde *para* olarak açıklamaktadır. بَيْع ismi için kullanılan anlamlar arasında yer almayan *para* anlamının ismin *ticaret malı* manası ile örtüştüğü de söylenebilir. Bu çerçevede değerlendirilmesi mümkün olan *kazanç* anlamı da Cemil

Said meâlinde بَيْع ismi için kullanılmaktadır.

Ali Fikri Yavuz *alışveriş ve dostluk* olmayan günü parantezde *hiçbir faydanın umulmadığı* gün olarak tarif etmektedir. Hasan Basri Çantay da *alışveriş ve dostluğun* olmadığı günü parantezde *alışveriş ve dostluğun carî ve nafiz* olmadığı gün şeklinde açıklamaktadır.

Süleyman Tevfik daha önce Bakara sûresinin 2/275. âyetinin meâlinde yer verdiği gibi bu âyetteki بَيْع ismi için *bey*‘ lafzı ile birlikte bu kelimenin eş anlamlısı olan *şerâ* kelimesinin örnejinal/tercüme edilmemiş halini kullanmaktadır.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da âyetin ilgili bölümünü بَيْع isminin birinci bölümde elde edilen anlamları ile örtüşmeyen şu çeviri ile vermektedir: *Günahların ödenemeyeceği, sevginin işe yaramıyacağı o kıyamet günü gelmeden önce...*

By‘a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun genelde *alışveriş* anlamında yer aldığı İbrâhîm Sûresinin 14/31. âyeti incelendikten sonra bu ismin Nûr Sûresi 24/37. âyette yer alan kullanımına yer verilecektir.

Nûr Sûresi 24/37. Âyet

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ
وَالْأَبْصَارُ

Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.

Nûr Sûresinin Benî Mustalîk Gazvesi'nin akabinde hicretin beşinci yılında Medine'de indiği bilinmektedir. Sûre ismini nûr âyeti olarak bilinen 35. âyetten almaktadır. Buradaki nûr Allah Teâlâ'nın yeri ve göğü aydınlatan nuru anlamındadır. Sûrede ferdi ve içtimai hayatta ve sosyal davranışlarda uyulması gereken ve vazgeçilmez olan kurallara yer verilmektedir. Yine İslâm aile hayatında uyulması gereken ahlaki esaslara değinilmektedir. Bunlarla birlikte sûrede iman, küfür ve nifakın insan hayatındaki yansımaları ele alınarak birtakım hatırlatmalar yapılmaktadır.³⁸⁷

Nûr Sûresinin 24/37. âyetinde alışveriş anlamında kullanılan by‘a/بَيْع kökünün بَيْع isim formu hakkında müfessirlerin eserlerinde derledikleri bilgiler sırası ile aşağıdaki

³⁸⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 5/206; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/46; Nûr sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nûr Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/247-248.

gibidir.

İbn Abbas âyetteki تِجَارَةً kelimesinin haricen mal alıp satma anlamındaki bir ticaret olduğunu söylemektedir. بَيْع kelimesinin ise يَدًا بَيْدًا peşin yapılan bir alışveriş anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Devamında Allah Teâlâ'ya itaat anlamındaki ذِكْرُ اللَّهِ lafzından kastın da beş vakit namaz olduğunu söyleyenlerin görüşünü nakletmektedir.³⁸⁸

Mukâtil âyetteki تِجَارَةً kelimesinin شَرَاءً satın almak anlamında, بَيْع kelimesinin ise satmak anlamında kullanılan kelimeler olduklarını ifade etmektedir. رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ cümlesinin de birtakım adamlar ki onları ne bir ticaret (alım) ve ne bir bey' (satım) Allah'ı zikretmekten (farz namazlardan) alıkoymaz şeklinde açıklamaktadır. Mukâtil buradaki ذِكْرُ اللَّهِ ifadesinin farz namazlar anlamında olduğunu söylemektedir.³⁸⁹

Mâtürîdî âyetin رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan alıkoymadığı birtakım adamlar şeklindeki bölümünde Allah Teâlâ تِجَارَةً/ticaret kelimesini بَيْع/alışveriş kelimesi ile birlikte zikrettiğini söyleyerek şu açıklamaları yapmaktadır. Alışveriş de bir tür ticarettir. Bununla birlikte ticaret bu alanda her türlü işlem anlamındayken alışveriş kelimesi ticaretin bir cüzünü kapsamaktadır. Yine her türlü ticaret işiyle meşgul olana tâcir denilirken sadece bir şeyi satan kimseye de bâyi' ismi verilir. Mâtürîdî âyetin bu bölümünün iki şekilde de anlaşılabilirliğini söylemektedir. Birinci anlam "o kimseler ticaretle ve alışverişle meşgul olmazlar. Kendilerini Allah'ı zikretmeye, namaz kılmaya adanmışlardır" şeklindedir. Âyetin bu bölümü "o kimseler ticaretle, alışverişle, alım satımla meşgul olurlar. Bu meşgulliyetleri onları Allah'ı zikretmekten, namazı kılmaktan alıkoymaz" şeklinde de anlaşılabilir. Âyetin her iki şekilde de anlaşılmasının caiz olduğu söylenmektedir. Âyetteki ذِكْرُ اللَّهِ ifadesinin hutbe anlamında olduğunu söyleyen Mâtürîdî bu anlamın müfessirler tarafından tercih edilmediğini fakat bu anlamın ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmektedir. Nihayetinde bu âyetin teviliinde olduğu gibi eserinin birçok yerinde en doğru bilginin yegâne kaynağının Allah Teâlâ olduğunu وَاللَّهُ أَعْلَمُ en doğrusunu Allah bilir cümlesiyle sık sık dile getirmektedir.³⁹⁰

³⁸⁸ Fîrûzâbâdî, Tenvîru 'l-mikbâs, 296.

³⁸⁹ Mukâtil b. Süleymân, Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, 3/201.

³⁹⁰ Mâtürîdî, Te'vilâtü 'l-Kur'ân, 7/574.

Zemahşerî âyetin ilgili bölümünü açıklarken ticaretin tacir olan kimseye ait bir sanat olduğunu, tacir kimsenin ise kâr elde etmek amacıyla alışveriş yapan kimse anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda Allah âyette *ticaret sanatının her iki türü de o kimseleri alıkoymaz* anlamını kastederek burada bilhassa بَيْع/satış kelimesini kullanmıştır. Zira tüccar bir kimseyi satış yapmak daha çok meşgul ve memnun eder. Çünkü tüccarın esas gayesi olan kar elde etmek amacına en hızlı bir şekilde ulaşmak için bir malı satın almaktan ziyade o malı satmak ile mümkün olur. Bir malı ileride satmak üzere satın alarak ümit edilen kazanç tahimini bir kazançtır. Hâlbuki bu malı satarak elde edilen kazanç kesindir. Bundan dolayı satıştan (بَيْع) elde edilecek kesin kazanç daha değerlidir. Zemahşerî bir cins isim olan ticaret kelimesinin شَرَاء satın almak anlamında kullanılmasının mümkün olabileceğini söylemiştir. Nitekim bir kimse güzel bir satış veya satın alma gerçekleştirdiğinde “falanca kimse kazançlı bir ticaret elde etti” denilir. Diğer taraftan ticaret kelimesinin koyun, keçi, sığır vb. kesilebilecek hayvanların alım satımını yapan celepçiler için kullanılan bir kelime olduğu da söylenmektedir. Bu bakımdan bir kimse alım satım amacıyla koyun, keçi, sığır gibi kesilebilecek hayvanları elde ettiğinde “falanca kimse celep ticareti yaptı” söylenir.³⁹¹

İbnü'l-Cevzî âyetteki ticaret kelimesini izah ederken İbnü's-Sâib'in “الْمُقِيمُونَ/ikamet eden saticılar da البَاعَةُ/satıcılar, الجَلَّابُونَ/tüccarlar” şeklindeki görüşünü nakletmektedir. Vâkıdî'nin “âyetteki ticaret الشَّرَاء/satın alma anlamındadır” izahına da yer vermektedir. İbnü'l-Cevzî âyetin sebep-i nüzulüne işaret etmesi bakımından Sâlim'in İbn Ömer'den şöyle rivayet ettiğini aktarmaktadır: “İbn Ömer çarşıdayken namaz için kamet getirildi ve çarşı esnafı da dükkânlarını kapatıp namazı eda etmek üzere mescide gittiler. Bunun üzerine İbn Ömer رَجَالٌ لَا تَلْهِيهِمْ hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan alıkoymadığı birtakım adamlar şeklindeki âyet bu gibi kimseler hakkında nazil oldu dedi.” İbnü'l-Cevzî bu rivayetten hareketle âyetteki ذَكَرَ اللّٰه ifadesinden muradın farz namazlar olabileceğini nakletmektedir. Bununla birlikte bu ifadedeki muradın Allah'ın hakkını eda etmek ve Allah'ı zikretmek şeklinde üç farklı anlamda olabileceğini aktarmaktadır. Âyetteki لَا تَلْهِيهِمْ alıkoymaz ifadesinin meşgul etmez anlamında olduğunu da söylemektedir.³⁹²

³⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/243.

³⁹² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/298.

teraziyi hemen yere atıp namaza koşardı. Teraziyi yavaşça yerine koymayı dahi tercih etmezdi. Şayet terazi elinde değilse onu eline almaz, başka bir şeyle meşgul olmadan namaza koşardı. Hakeza demircilik yapan bir başka sahabe de ezanı duyunca örsün üzerindeki çekice dokunmadan veya elindeyse çekici arkasına atarak hemen namazı eda etmek üzere mescide koşardı. Bu âyet bu iki sahabe ve onlar gibi hassas olan müminleri methetmek üzere nazil olmuştur.³⁹⁶

Nûr Sûresinin 24/37. âyetinde *alışveriş* anlamında yer alan by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formuna tefsirlerde verilen anlamlar ve bu âyetle ilgili birtakım bilgiler ele alındıktan sonra şimdi de bu isim için meâllerde kullanılan manalara yer verilecektir.

Başta tefsirlerin geneli olmak üzere Abdulkaki Gölpınarlı, Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali (Eski), Diyanet İşleri Meali (Yeni), Diyanet Vakfı, Elmalılı Hamdi Yazır, Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Ümit Şimşek, Talat Koçyiğit ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde Nûr Sûresinin 24/37. âyetinde yer alan by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formu için bu ismin temel anlamını yansıtan *alışveriş* ve *alım-satım* anlamları kullanılmaktadır.

Abdullah Parlıyan âyetteki بَيْع lafzına *kazanma hırsı* anlamını vermektedir. Salih Akdemir de bu isim için *kazanç peşinde koşma (arzusu)* anlamını tercih etmektedir. Mustafa Öztürk ise *maddi kazanç hırsı* şeklinde tercüme etmektedir. Bu kelimeye *kazanma hırsı* anlamını veren Muhammed Esed âyette lafız olarak geçen *ne ticaret ne de alışveriş (bey')* cümlesinin dünyevi menfaatlere işaret eden bir deyim olduğu söylenmektedir. Mustafa İslamoğlu da âyetteki بَيْع ismi için *(başka) kazanç kapısı* anlamını kullanmaktadır. İfade edilen meâllerde verilen bu anlamlar by'a/بَيْع kökünden türeyen بَيْع isim formunun birinci bölümde elde edilen temel anlam ve sair anlamları ile örtüşmemektedir. Muhammed Esed meâlinde de ifade edildiği üzere bu meâllerin âyetin ilgili bölümünü deyimsel bir ifade mahiyetinde görerek بَيْع ismine mecazi anlam yüklemesi yaptıkları söylenebilir. Cemil Said meâlinde de bu isme *kâr u kesb* anlamı verilmektedir.

Kur'an Yolu (Diyanet İşleri) meâlinde âyetteki بَيْع lafzına kelimenin anlamları

³⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 12/279.

arasında yer alan *satım* anlamı verilmektedir. Elmalılı (Orijinal) بَيْع / *bey* ' ifadesini olduğu gibi kullanmaktadır. Süleyman Tevfik de bu minvalde âyetin ilgili bölümüne *ne ticâret ve kazanç ve ne de bey* ' ve *şerâ* ' şeklinde yer vermektedir. Nitekim bazı tefsirler de *ticaret* anlamını tercih etmektedirler.

Edip Yüksel âyetteki بَيْع عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ bölümünü *onları ne bir iş ne de bir ticaret alıkoymaz* şeklinde asli manayı yansıtmayan bir çeviri ile vermektedir. Ahmet Tekin de bu bölümü *Toptan alım-satımların, ithalat ve ihracatın ve çarşılarda, pazarlardaki alışverişlerin, ticarî muamelelerin, kendilerini Allah'ı zikirden alıkoymaz* şeklinde açıklamaktadır. Son olarak Mahmut Kısa da âyetteki *alım-satım* anlamını parantezde *dünyevî kazanç getiren başka bir meşguliyet* şeklinde izah etmektedir.

By'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun yer aldığı Nûr Sûresinin 24/37. âyetine dair tefsirlerden ve meâllerden elde edilen bilgiler analiz edilerek verildikten sonra son olarak bu ismin *alışveriş* anlamında Cuma Sûresi 62/9. âyetinde yer alan kullanımına değinilecektir.

Cuma Sûresi 62/9. Âyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişinizi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.

Cuma Sûresi Medine'de hicretin beşinci yılında nâzil olmuş bir sûredir. Mekke'de indiğine dair bir rivayet nakledilse de başta Buhârî ve Müslim olmak üzere hadis kaynaklarındaki bilgiler ve barındırdığı muhteva Cuma sûresinin Medine'de inzâl olduğunu ortaya koymaktadır. Sûre adını Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı vakit mescide koşmayı emreden ve by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun da yer aldığı dokuzuncu âyetinden almaktadır. Bu sûre Allah'ın insanlara peygamber göndermesindeki hikmetleri, vahyin insanlık için ne derece önemli olduğunu ve hicret esnasında Kubâ'da farz kılınan Cuma namazıyla alakalı birtakım hükümleri ihtiva etmektedir.³⁹⁷

By'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunda ve *alışveriş* anlamında yer aldığı altıncı âyet-i

³⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/208; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 18/91; Cuma sûresi ve Cuma hakkında geniş bilgi için bakınız: Emin Işık, "Cuma Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/92-93; Hayreddin Karaman, "Cuma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/85-89.

kerîme Cuma Sûresinin 62/9. âyetidir. *Alışveriş* anlamının بَيْع isim formunda yer aldığı bu son âyet hakkında müfessirlerin eserlerinden derlenen bilgiler sırası ile şu şekildedir.

İbn Abbas âyetteki وَذَرُوا الْبَيْعَ *alışverişini bırakın* ifadesinin ezan okunduktan sonra alışverişini terkedin anlamında olduğunu söylemektedir. هَمَّزٌ عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ *hemen Allah'ın zikrine koşun* ifadesinin imamın okuduğu hutbeyi dinlemeye ve sonrasındaki Cuma namazını eda etmeye koşun anlamında olduğunu belirtmektedir. ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ ifadesini de imamın hutbesini dinlemek ve Cuma namazını kılmak sizin için kazançtan ve ticaretten daha hayırlıdır şeklinde açıklamaktadır.³⁹⁸

Mukâtil âyetteki إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ *namaz için çağrı yapıldığı zaman* şeklindeki ifadede kastın imam hutbe okumak için minbere oturduktan sonra okunan ezan olduğunu, هَمَّزٌ عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ *hemen Allah'ın zikrine koşun* ifadesinin de farz olan namaza gitmek anlamında olduğunu söylemektedir. Mukâtil âyetteki بَيْع kelimesinin بَيْع /satma ve الشِّرَاء /satin alma anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.³⁹⁹

Cuma Sûresinin 62/9. âyetinin Cuma günü alışveriş yapan ve Cuma namazı için ezan okunduktan sonra alışverişe devam eden kimseler hakkında nazil olduğunu söyleyen Taberî âyetteki وَذَرُوا الْبَيْعَ *alışverişini bırakın* ifadesinden hareketle Dahhâk'ın “Cuma günü güneş zeval vaktine ulaşınca alışveriş yapmak haramdır” görüşünü nakletmektedir.⁴⁰⁰

Mâtürîdî âyetteki هَمَّزٌ عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ *Allah'ın zikrine koşun* ifadesini Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Züheyr'in ذِكْرُ اللَّهِ *Allah'ın zikrine gidin* şeklinde okuduklarına dair rivayeti nakletmektedir. Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd'un “eğer bu âyetin kıraati هَمَّزٌ عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ *koşun* şeklinde olsaydı üzerimdeki hırkamın düşeceğini bilsem dahi namaza koşarak giderdim, Allah'ın zikrine koşun emrini yerine getirme endişemden dolayı hırkamın düşüp düşmediğine dahi dönüp bakmazdım.” şeklindeki değerlendirmesine yer vermektedir. Cuma vaktinde alışveriş yapmanın caiz olmadığını söyleyen âlimlerin görüşüne de yer veren Mâtürîdî bu görüşe katılmayıp bu vakitte yapılan alışverişin caiz olmakla birlikte mekruh sayıldığını belirtmektedir. Nitekim bu âyette yasağa konu olan şey alışveriş mekânı değil Cuma mekânıdır. Bu bakımdan burdaki fesad alışveriş için değil Cuma içindir. Zira insan namaz esnasında alışveriş

³⁹⁸ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 471.

³⁹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/327.

⁴⁰⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/642.

yapsa bu alışveriş namazı bozar fakat namaz alışveriş ihsat etmez. Hz. Peygamber'in "İhramlı kişi evlenemez, evlendirilemez" sözü de bu minvaldedir. Âyetteki alışveriş yasağının Cuma günü ile sınırlı olduğunu ifade eden Mâtürîdî, Mesrûk ve bazı âlimlere göre bu yasağın zeval vakti ile imamın cumayı bitirdiğı süre zarfında geçerli olduğunu, Mücâhid ve Zührî'ye göre de ezanın okunması ile başladığını söyleyerek ilk görüşü tercih etmektedir. Çünkü Cuma namazı vaktin girmesiyle farz olur ki bu da ezanın okunması ile değil zeval vaktinin girmesiyledir. Zira zeval vaktinden önce okunan ezanın bir karşılığı yoktur.⁴⁰¹

Zemahşerî âyetteki إِذَا نُودِيَ çağrı yapıldığı/ezan okunduğı zaman cümlesindeki ezandan kastın imamın minbere oturduktan sonra okunan ezan olduğunu söylemektedir. Hz. Osman dönemine kadar Cuma namazı için sadece bu ezanın okunduğunu ve Müslümanların çoğalmaları ve mescitten uzakta evler edinmeleri nedeniyle Hz. Osman'ın bu ezandan belli bir süre önce (Cuma vakti girince) bir ezan daha okunmasını emrettiğini nakletmektedir. Zemahşerî Cuma gününe bu ismi veren kişinin Kâ'b. Lüey olduğunu, bu güne daha önce 'arûbe günü dendiğini de söylemektedir. Rivayete göre Ensardan bir grup "Yahudiler ve Hristiyanlar Cumartesi ve Pazar olmak üzere haftada bir gün bir araya geliyorlar. Biz de bir gün belirleyip o günde bir araya gelip Allah'ı zikredip namaz kılalım" dediler. İçlerinden bazıları "Cumartesi Yahudilerin, Pazar günü de Hristiyanlar günüdür. Siz de 'arûbe gününde bir araya gelin" dediler. Böylece Medine'de İslâmiyeti ilk kabul eden kişi olarak bilinen Es'ad b. Zürâre'nin (ö. 1/623) yanına gelmişlerdi ve Es'ad b. Zürâre de onlara iki rekât namaz kıldırarak nasihatlerde bulunmuştu. Bir araya gelmeleri nedeniyle de bu güne Cuma/toplanma günü ismini vermişlerdi. İslâm'dak ilk Cumanın bu olduğunu söyleyen Zemahşerî Cuma Sûresinin 62/9. âyetinin ise bu olaydan daha sonra indiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in ilk kıldırıldığı cuma namazının ise Mekke'den Medine'ye hicret esnasında Ranuna vadisinde kıldırıldığı Cuma olduğu bilinmektedir.⁴⁰²

Zemahşerî'ye göre âyette Allah Teâlâ kendisini zikretmeyi unutturacak her türlü meşgalenin terkedilmesi gerektiğini kastederek bilhassa alışveriş muamelesine yer vermiştir. Çünkü cuma günleri insanlar köylerinden ve yaylalarından şehir merkezine alışveriş için gelirler. Öğle vaktinde çarşı pazarın dolup taşması ve alışverişin yoğunlaşması nedeniyle insanların Allah'tan gafil olmaları göz önünde bulundurularak bu âyetle birlikte şu şekilde uyarılarda bulunulmuştur: Dünya ticaretini terkedin de ahiret ticareti hususunda yarışın. Kendisinden daha faydalı ve daha karlı bir şey

⁴⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/12.

⁴⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/532.

bulunmayan Allah'ı zikretmeye koşun. Menfaati az ve karı şüpheli olan dünya alışverişini bırakın.⁴⁰³

İbnü'l-Cevzî âyetteki الْجُمُعَةِ kelimesinin üç farklı şekilde okunduğunu söylemektedir. Cumhurun kıraatine göre bu kelime ج ve م harfleri ötreli olarak الْجُمُعَةِ şeklinde okunur. Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692), Ebû Recâ' (ö. 105/723-24), İkrime (ö. 13/634), Zührî (ö. 124/742), İbn Ebû Leylâ (ö. 83/702), İbn Ebû 'Able ve A'meş (ö. 148/765) ج harfini ötreli م harfini sükûn üzere الْجُمُعَةِ şeklinde okumaktadırlar. Ebû Miclez (ö. 106/724), Ebû'l-Âliye (ö. 90/709), en-Nehaî (ö. 96/714) ve 'Adiy İbn Fadl da bu kelimeyi Ebû Amr'dan (ö. 154/771) ج harfini ötreli م harfini fethalı olarak الْجُمُعَةِ şeklinde okumuşlardır.⁴⁰⁴

İbnü'l-Cevzî âyetteki وَذَرُوا الْبَيْعَ alışverişini bırakın ifadesinin Cuma vaktinde alışveriş yapmayı terkedin anlamında olduğunu ifade ederek bu vakitte alışveriş yapmanın caiz olmadığını ve Cuma kendisine farz olan bir kimsenin bu saatte yaptığı alışverişin geçersiz olduğunu belirtmektedir. Ayrıca gür sesli bir müezzinin sakın bir havada şehirde okuduğu ezanı duyan kimseye cuma namazının vacip olduğunu da söylemektedir.⁴⁰⁵

Râzî insanın geçimi için önemli bir role sahip olan alışverişin genelde çarşı ve pazarlarda yoğun bir şekilde yapıldığını, bu yoğunluk içerisinde insanın namazı eda etmeyi unutmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Cuma Sûresinin 62/9. âyetinde yer alan uyarı ifadesi bu saatlerde Allah'ı zikretmekten ve Cuma namazını eda etmekten gafil olan kimseler içindir. Fakat Cuma saatinde alışveriş ile meşgul olmak haram li-aynihî değildir. Zira bu alışverişin hükmü gasbedilmiş bir arazide eda edilen namaz gibidir.⁴⁰⁶

Râzî bu âyetten hareketle iki farklı zikir tanımı yapmaktadır. Birinci tanımdaki zikir ile hutbe ve namaz kastedilmiştir ki bu zikrin hiçbir zaman ticaret ve alışveriş ile birlikte eda edilmesi mümkün değildir. Diğer zikir ise Nûr Sûresinin 24/37. âyetinde لَا تُلْهِيمُ تِجَارَةً وَلَا بَيْعًا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ hiçbir alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı birtakım adamlar şeklinde anlatıldığı üzere Allah'ı zikretmeye mani olmayacak her iş ile birlikte olan bir zikirdir.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/536.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/282.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/283.

⁴⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/10.

⁴⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/10.

Kurtubî âyette geçen بَيْع/satmak kelimesinin شَرَاء/satın almak kelimesinden ayrı düşünölemeyeceğini, fakat bu kelimeye yer verilmeyen âyette her iki kelimeyi de ifade etmesi bakımında sadece بَيْع/alışveriş kelimesi ile yetinildiğini söylemektedir. سَرَّابِلَ سِزِ سِیَاقَتَانِ كُورُیَاقَ ایلْبِیَسَلَرِ وَ سَافِشَتَا سِزِی كُورُیَاقَ زِیْرَهَلَرِ وَرْدِی şeklindeki âyet-i kerîme⁴⁰⁸ de bu minvaldedir.⁴⁰⁹

Cuma Sûresinin 62/9. âyetinin tefsirisinde Cuma hakkında ayrıntılı malumata yer veren Elmalılı âyetteki وَذَرُوا الْبَيْعَ alışverişini bırakın ifadesi hakkında ise şu açıklamaları yapmaktadır. Âyetteki بَيْع alışveriş lafzı zikr-i hâs, irade-i amm (hususî olanı zikredip bununla umumî olanı kastetmek) kaidesi kapsamında mecazî anlamda olup bu ifade ile bütün muamelat kastedilmektedir. Veya hakikî anlamda kullanıldığı varsayılarak بَيْع alışveriş kelimesinin delaletiyle alışveriş dışındaki muamelatın da terkedilmesi gerekmektedir. Anlaşılabacağı üzere âyetteki وَذَرُوا الْبَيْعَ alışverişini bırakın ifadesi çarşı pazardaki ticareti bırakmaktan daha kapsamlı bir emri içermektedir. Nitekim Atâ'dan gelen nakilde bir kimsenin Cuma saatinde eşiyle olan birlikteliği de haram olarak kabul edilmektedir. Fakat yine nassın bir gereği olarak toplumun huzur ve emniyetinin temin edilmesi de bir gerekliliktir. Bu nedenle hürriyet, emniyet, hükümet ve izn-i amm gibi hususlar cuma namazının şartları arasında sayılmaktadır.⁴¹⁰

By'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun alışveriş anlamında yer aldığı Cuma Sûresinin 62/9. âyeti ile ilgili tefsirlerdeki malumat derlendikten sonra şimdi de بَيْع ismi için meâllerde yer verilen anlamlar sıralanarak değerlendirilecektir.

Abdülbaki Gölpınarlı, Abdullah-Ahmet Akgöl, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri Meali (Eski), Diyanet İşleri Meali (Yeni), Kur'an Yolu (Diyanet İşleri), Diyanet Vakfı, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Elmalılı (Orişinal), Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Mustafa Öztürk, Ömer Nasuhi Bilmen, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Ümit Şimşek, Talat Koçyiğit ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde Cuma Sûresinin 62/9. âyetinde yer alan by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formuna alışveriş ve alım-satım anlamları verilmektedir. Görüldüğü üzere

⁴⁰⁸ en-Nahl 16/81.

⁴⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, 18/107.

⁴¹⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.), 8/42.

incelediğimiz tefsirler ve meâllerin ekserisinde بَيْع ismi için kelimenin temel anlamı kullanılmaktadır.

Erhan Aktaş âyetteki alışveriş anlamını dipnotta tüm işler şeklinde açıklamaktadır. İsmail Yakıt alışverişten kastın sadece ticaret değil (o vakitte) meşru olmayan her türlü meşguliyeti terketmek anlamında olduğunu söylemektedir. Mustafa İslamoğlu da âyetteki alışveriş kesme emrinin meşru mazeretlerin dışındaki her türlü meşgaleyi ihtiva ettiğini aktarmaktadır. Abdullah Parlıyan ve Muhammed Esed âyetteki بَيْع kelimesini her türlü dünyevî alışveriş şeklinde çevirmektedirler. Ahmet Tekin de âyetteki وَذَرُوا الْبَيْعَ ifadesini çarşılardaki, pazarlardaki, alışveriş, ticarî faaliyeti bırakın şeklinde tercüme etmektedir. İfade edilen bu meâller tefsirlerdeki açıklamalara paralel olarak alışveriş anlamını birtakım izahlarla birlikte yansıtmaktadırlar.

Cemil Said âyetteki بَيْع ismini ticâret işleri şeklinde çevirmektedir. Bu ifade kelimenin elde edilen anlamları arasında yer almasa da bu anlamları yansıtmaktadır. Süleyman Tefvîk ise daha önce ele alınan âyetlerde olduğu gibi bu âyette de ilgili kelime için bey‘ ve şerâ‘ ifadelerini olduğu gibi kullanmaktadır. Son olarak Mahmut Kısa da âyetteki وَذَرُوا الْبَيْعَ lafzını derhal işinizi gücünüzü bırakın şeklinde kelimenin temel anlamına uygun olmayan bir çeviri ile vermektedir.

Buraya kadar by‘a/بَيْع kökünün Kur’ân-ı Kerîm’de fiil ve isim formunda genelde alışveriş yapmak ve alışveriş anlamında kullanıldığı âyet-i kerîmelere, bu âyetlere dair tefsirlerde mevcut olan bilgilere ve kelimenin meâllerdeki karşılıklarına yer verilmek suretiyle birinci bölümdeki verilerle kıyaslanarak analizler yapıldı. Şimdi de alışveriş anlamındaki by‘a/بَيْع kökenli kelimelerin meâllerdeki karşılıklarına tablo halinde yer verilecek ardından da by‘a/بَيْع kökünün Kur’an’da yer alan kilise ve sinagog anlam grubundaki kullanımı ele alınacaktır.

Tablo 8. Alışveriş anlamındaki by‘a/بَيْع kökenli kelimelerin meâllerdeki karşılıkları

Meâl Yazarının Adı	Bakara Sûresi 2/282. Âyet	Tevbe Sûresi 9/111. Âyet (2)	Bakara Sûresi 2/254. Âyet	Bakara Sûresi 2/275. Âyet (2)	İbrâhîm Sûresi 14/31. Âyet	Nûr Sûresi 24/37. Âyet	Cuma Sûresi 62/9. Âyet
Abdülbaki Gölpınarlı	Alışveriş	Alışveriş, Girişmek	Alışveriş	Alışveriş	Alışveriş	Alım satım	Alışveriş
Abdullah- Ahmet Akgül	Alışveriş etmek (para veya kıymetli eşya)	Alışveriş, Alışveriş yapmak	Alışveriş (çıkart ilişkisi)	Alım satım, (Riskli ve zahmetli) alışveriş	Alışveriş (para)	Alışveriş	Alışveriş

	<i>karşılığın da arsa, araba, ev ve dükkân devretmek)</i>						
Abdullah Parlıyan	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alım satım, Alımsatım yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Kazanma hursı</i>	<i>Alışveriş</i>
Ahmed Davutoğlu	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Ahmet Tekin	<i>Ticarî ve hukukî sözleşme yapmak</i>	<i>Biat yapmak, peygamberle sosyal ve siyasî sözleşme yapmak, tek tek açıkça reyî belirtmek</i>	<i>Bedel ödeyerek kendini kurtaracak pazarlık</i>	<i>Alışverişe dayalı kazanç elde etme düzeni, Ticarî alışveriş</i>	<i>Bedel ödeyerek yapılan pazarlık</i>	<i>Alışveriş ticarî muamele</i>	<i>Alışveriş ticarî faaliyet</i>
Ahmet Varol	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Ali Bulaç	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alım satım, Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Ali Fikri Yavuz	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Bayraktar Bayraklı	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Besim Atalay	<i>Alım-satım işleri</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Cemal Külünkoğlu	<i>Alışveriş yapmak (para ya da kıymetli eşya karşılığın da ev, araba, arsa ve dükkân gibi menkul veya gayrimenkul devretmek)</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Cemil Said	<i>Mu'âmelât</i>	<i>Bey', şerâ</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Ticaret</i>	<i>Kazanç</i>	<i>Kâr u kesb</i>	<i>Ticaret işleri</i>
Diyanet İşleri (Eski)	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alım satım</i>

Diyanet İşleri (Yeni)	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Kur'an Yolu (DİB)	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Satım</i>	<i>Alışveriş</i>
Diyanet Vakfı	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Edip Yüksel	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Ticaret, iş</i>	<i>Alışveriş</i>
Elmalılı Hamdi Yazır	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Alışveriş ahdi, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Elmalılı (Orişinal)	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Biat, Biat akdetmek</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Bey'</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Bey'</i>	<i>Alım satım</i>
Erhan Aktaş	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş *Pazarlık</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş *Tüm işler</i>
Hasan Basri Çantay	<i>Alışveriş etmek</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alım satım, Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Hayrat Neşriyat	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Suçların ödenmesi</i>	<i>Alışveriş, Alım satım</i>	<i>Günah-ları ödeme</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
İsmail Hakkı İzmirli	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alım satım *Bedel, fide</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş (fide-i necat)</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş</i>
İsmail Yakıt	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş *Meşru olmayan her türlü meşguli-yet</i>
Mahmut Kısa	<i>(Peşin) alışveriş</i>	<i>Sözleşme, Sözleşme yapmak</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Ticaret (kâr ortaklığın a dayalı borçlanm a ve kira gelirleri)</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Alım satım (dünyevî kazanç getiren meşguli-yet)</i>	<i>İş güç</i>
Mahmut Özdemir	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Mehmet Okuyan	<i>(Yüz yüze) alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Muhammed Esed	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Kazan-ma hırsı *Alışve-riş (bey')</i>	<i>Alışveriş</i>
Mustafa İslamoğlu	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Kazanç kapısı</i>	<i>Alışveriş</i>
Mustafa Öztürk	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş</i>	<i>Para-pul</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Pazarlık</i>	<i>Maddi kazanç</i>	<i>Alışveriş</i>

		yapmak				hırsı	
Ömer Nasuhi Bilmen	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş muamelesi Ticaret</i>	<i>Satış</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş</i>
Salih Akdemir	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Kazanç peşinde koşma (arzusu)</i>	<i>Alışveriş</i>
Süleyman Ateş	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Süleyman Tefik	<i>Va'de ile satın almak</i>	<i>Kazanç, Satmak</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Bey', şerâ (alışveriş-deki kâr), Alışveriş</i>	<i>Bey' ve şerâ</i>	<i>Bey' ve şerâ</i>	<i>Bey' ve şerâ</i>
Süleymaniye Vakfı	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Satış, Satış yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alım satım</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Şaban Pirîş	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Talat Koçyiğit	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Fidye</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Ümit Şimşek	<i>Alım satım yapmak</i>	<i>Alışveriş, Alışveriş yapmak</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>
Yaşar Nuri Öztürk	<i>Alışveriş yapmak</i>	<i>Antlaşma, Perçinlem ek</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>	<i>Alışveriş</i>

2.2.2. By'a/بيع Kökünün Kilise ve Sinagog Anlamında Kullanımı

Kur'ân-ı Kerîm'de on bir âyette on beş defa geçen by'a/بيع kökenli kelimelerin kullanıldığı bir başka anlam grubu da *kilise* ve *sinagog* anlamlarıdır. Bu anlam Hac Sûresinin 22/40. âyetinde isim formunda بيع şeklinde bir defa yer almaktadır. *Alışveriş yapmak* ve *alışveriş* anlamlarının yer aldığı âyetleri ele aldıktan sonra şimdi de by'a/بيع kökünün بيع isim formunda *kilise* ve *sinagog* anlamında geçtiği Hac Sûresinin 22/40. âyetinin incelemesine geçilecektir.

Hac Sûresi 22/40. Âyet

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler

muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.

Hac sûresinin nerde indiği hususu ihtilaf edilen bir konudur. Sûrenin 19-21, 19-22, 39-41. âyetlerinin haricinde yer alan bölümün veya tamamının Mekke’de nâzil olduğu söylenmektedir. 52-55. âyetlerin haricinde yer alan bölümün veya hepsinin Medine’de indiğini söyleyenler de vardır. Muhtevası göz önünde bulundurulduğunda 24. âyete kadar Mekke’de bundan sonraki âyetlerin Medine’de nâzil olduğu da söylenmektedir. Cumhur ulemaya göre ise mekkî ve medenî olan âyetler Hac sûresinde karışık bir şekilde yer almaktadır. Bu sûre ismini Hz. İbrahim’e Kâbe’nin ziyaret edilmesi emrinin anlatıldığı 27. âyette yer alan *hac* kelimesinden almaktadır. Tevhit ve ahiret inancına dair bilgileri ihtiva eden Hac sûresi hac menasikinin bazı hususlarına da yer vermektedir.⁴¹¹

By‘a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunda *kilise* ve *sinagog* anlamında yer aldığı Hac Sûresinin 22/40. âyeti hakkında müfessirler eserlerinde sırası ile şu bilgilere yer vermektedirler.

İbn Abbas âyet-i kerîmedeki لَهْدَمْتُ صَوَامِعَ وَبَيْعَ وَصَلَوَاتٍ وَمَسَاجِدُ *manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi* ifadesine dair şu açıklamaları yapmaktadır: صَوَامِعُ *manastırlar* ruhbanların ibadet ettikleri yerlerdir. بَيْع *kiliseler* Yahudilerin ibadethaneleridir. صَلَوَاتُ *havralar* Mecûsîlerin ateş evleridir. İfade edilen bu yerler Müslümanların güvencesi altındadır. مَسَاجِدُ *mescitler* ise Müslümanların ibadethaneleridir.⁴¹²

Mukâtil bu âyette yer alan ibadet yerlerinden صَوَامِعُ *manastırların* ruhbanlara, بَيْع *kiliselerin* Hristiyanlara, صَلَوَاتُ *havraların* Yahudilere ve içlerinde Allah’ın adının çokça anıldığı مَسَاجِدُ *mescitlerin* de Müslümanlara ait ibadet yerleri olduğunu söylemektedir. Nitekim âyette ibadethaneleri zikredilen bu milletler mescitlerinde Allah’ın adının çokça zikredilmesinden hoşnut olurlar. Bu sebeple Allah Teâlâ Müslümanların yardımıyla bu ibadethanelere verilebilecek zararları defetmiştir.⁴¹³

Taberî âyetteki صَوَامِعُ *manastırlar* kelimesinin anlamı hususunda ihtilaf edildiğini söylemektedir. Kimileri bu ibadet yerinin ruhbanlara ait bir mabed olduğunu kimileri de

⁴¹¹ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 5/401; Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmî’l-Kur’ân*, 12/1; Hac sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: Emin Işık, “Hac Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/420-421.

⁴¹² Firûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 281.

⁴¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/129.

Yahudilerin ibadet yeri anlamında kullanıldığını belirtmektedir. صَلَوَاتُ kelimesine Yahudilerin ibadet yerleri anlamında kilise manası da verilmektedir.⁴¹⁷

Zemahşerî bu âyetten hareketle kilise kelimesinin صَلَاة/salât şeklinde isimlendirildiğini söylemektedir. Çünkü kilisede salât yani dua edilmektedir. Bununla birlikte صَلَاة kelimesin muarreb bir kelime olduğu da nakledilmektedir. İbrânîce olan bu kelimenin aslı صَلَوَاتُ şeklindedir. Zamanla Arapçaya صَلَاة şeklinde geçmiştir.⁴¹⁸

İbnü'l-Cevzî âyetteki لَهْدَمْتُ lafzını İbn Kesîr ve Nâfi‘nin tahfif ederek لَهْدَمْتُ şeklinde okuduklarını, diğer kıraat imamlarının ise د harfini şeddeleyerek لَهْدَمْتُ şeklinde kıraat ettiklerini söylemektedir. Âyetteki صَوَامِعُ kelimesinin anlamına dair rahiplerin manastırları ve Sâbülerin manastırları şeklinde iki rivayet nakledilmektedir. بَيْعَة kelimesinin çoğulu olan بَيْع ise Hristiyanların kiliseleri anlamını taşımaktadır. صَلَوَاتُ kelimesinin anlamına dair de namaz yeri ve namazlar şeklinde iki farklı rivayet söz konusu edilmektedir. Bu rivayete göre namaz yeri anlamındaki صَلَوَاتُ kelimesinin Yahudilerin havraları ve Sâbülerin mescitleri şeklinde iki anlamda kullanıldığı nakledilmektedir. صَلَوَاتُ kelimesinin namazlar anlamında kullanılması âyetin ilgili bölümünün “Eğer Allah müminleri muhafaza etmeseydi mescitlerde namazlar inkıtaya uğrardı” şeklinde yorumlanmasına sebebiyet vermiştir.⁴¹⁹

Râzî Allah Teâlâ'nın bu âyette Yahudi ve Hristiyanların ibadethaneleri ile Müslümanların ibadethanelerini birlikte zikretmesini şu şekilde açıklamaktadır: İhtilafa konu olan bu mesele hakkında Hasan-ı Basri “Farklı ifadeler yer alsa da âyetteki mekânlarla Müslümanların ibadethaneleri kastedilmiştir” demektedir. Zeccâc da âyeti “Allah muhafaza etmeseydi Hz. Mûsâ zamanında şeriata mufavik bir şekilde namazların eda edildiği havralar, Hz. İsâ devrinde manastırlar, Hz. Muhammed dönemindeki mescitler yıkılır, yok edilirdi. Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın getirdiği şariat tahrif edilmeden ve neshedilmeden önce Allah Teâlâ havraları ve manastırları yıkılıp yok edilmekten muhafaza etmiştir” şeklinde yorumlamaktadır. Bir başka yoruma göre ise âyetteki ibadethanelerden Hz. Peygamber dönemindeki Yahudi ve Hristiyanların mabetleri kastedilmektedir. Zira bu mekânlarda her şeye rağmen Allah'ın adı anılmaktadır. Bu nedenle ifade edilen ibadethaneler putlara tapılan yerler konumunda değildir.⁴²⁰

⁴¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/425.

⁴¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/160.

⁴¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/241.

⁴²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/35.

Râzî, Ebü'l-Âliye'nin (ö. 90/709) “âyetteki صَوَامِعُ kelimesi Hristiyanların, بَيْعُ kelimesi Yahudilerin, صَلَوَاتُ kelimesi Sâbîîlerin, مَسَاجِدُ kelimesi de Müslümanların ibadethaneleri anlamındadır” görüşünü nakletmektedir. Bir başka rivayete göre ise صَوَامِعُ kelimesi Hristiyanların sahrada, çölde ve تنها yerlerde inşa ettikleri ibadethanelerine, بَيْعُ kelimesi ise yine Hristiyanların şehir merkezlerindeki ibadethanelerine verilen bir isimdir. İbrânîce asıllı olan صَلَوَاتُ kelimesi de Yahudilerin ibadethanelerine verilen bir isim olarak kullanılmaktadır. Râzî bu konuda Katâde'nin “صَوَامِعُ Sâbîîlerin, صَلَوَاتُ Hristiyanların, بَيْعُ Yahudilerin ibadethaneleridir” şeklindeki görüşüne de yer vermektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Hasan-ı Basri âyetteki mekânların tamamıyla Müslümanların mescitleri olduğunu söylemektedir. Bu bakımdan mescitlere صَوَامِعُ denilmesi müminlerin buraları sığınak, gölgelik ve itikâf mahali olarak görmelerindendir. بَيْعُ denilmesi bu kelimenin mescitlere benzetme yoluyla kullanılmasından dolayıdır. صَلَوَاتُ kelimesi ise mescitlerde eda edilen namazlar anlamındadır. Son olarak Râzî âyet-i kerîmede Müslümanların ibadet yerinin en son zikredilmesinin nedenini diğer milletlerin Müslümanlardan daha önce gelmiş olmalarına bağlamaktadır.⁴²¹

Kurtubî bu âyetten hareketle İbn Hüveyzimendâd'ın zimmî tebaaya ait kiliselerin, havraların ve ateş yakılan mabetlerin yıkılmasının yasak olduğuna dair görüşünü nakletmektedir. Bu kimselerin yeni mabetler inşa etmelerine ve var olan ibadethanelerine ekleme yapmalarına küfrün aşikâre olmaması nedeniyle müsaade edilmez ve var olan mabetlerine yaptıkları eklemeler ise yıkılır. İslâm ülkesindeki zimmî tebaanın mabetleri Müslümanlardan korunmalarını talep ettikleri evleri ve malları gibidir.⁴²²

Kurtubî, صَوْمَعَة kelimesinin çoğulu olan صَوَامِعُ manastırlar kelimesinin üst tarafı sivri yüksek yapı anlamında olduğunu söylemektedir. Bu isim İslâm gelmeden önce Hristiyanların rahiplerine ve Sâbîîlerin abidlerine mahsus olan yerler için kullanılırdı. Daha sonra bu kelime İslâmî dönemde müezzinin ezan okuduğu yer yani minare anlamında da kullanılmaktadır. بَيْعُ kelimesinin Hristiyanların ibadet yerleri olan kilise anlamında bir kelime olduğunu söyleyen Kurtubî, Yahudilerin ibadet yeri anlamının bu kelimeye dahil edilmemesi gereken bir anlam olduğunu fakat بَيْعُ kelimesinin bazı

⁴²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/36.

⁴²² Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 12/70.

kaynaklarda bu anlamda yer aldığını aktarmaktadır. Kurtubî *Yahudilerin kiliseleri* anlamındaki صَلَوَاتُ kelimesinin İbn Atıyye'den dokuz farklı şekilde kıraat edildiğine dair nakilde bulunmaktadır. Bu dokuz kıraat صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات, صَلَوَات şeklindedir. Ayrıca Nehhâs Âsım el-Cahderî'nin bu kelimeyi صَلَوَات şeklinde okuduğunu söylemektedir. Dahhâk'ın da bu kelimeyi صَلَوَات şeklinde tilâvet ettiği nakledilmektedir. Bu bilgilerden hareketle Kurtubî صَلَوَات kelimesinin on iki farklı kıraat ile okunduğunu söylemektedir. Diğer taraftan âyette yer alan يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمُ Allah'ın adı çok anılan ifadesindeki zamirin hemen öncesinde olması nedeniyle mescitlere raci olduğunu söyleyen Kurtubî buradaki zamirin diğer mabetlere de ait olmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bu takdirde âyette onların şeriatlarının tahrif edilmediği, hakkı ikame ettikleri dönem kastedilmiş olmaktadır.⁴²³

Elmalılı'ya göre âyetteki وَمَسَاجِدُ يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا Allah'ın adı çok anılan mescitler ifadesi İslâm ibadetlerinde maksûd-ı aslî olan şeyin Allah'ın adını çokça anmak olduğunu tasrih etmektedir. Elmalılı âyette konu edilen diğer mabetlerin ise vaz'-ı aslî olan zikrullahtan udûl ederek başka maksatlar için isti'mal olunduğunu ifade etmektedir.⁴²⁴

By'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formunun *kilise* ve *sinagog* anlamında yer aldığı Hac Sûresinin 22/40. âyetine dair tefsirlerdeki bilgiler derlendikten sonra şimdi bu ismin meâllerdeki karşılıkları ele alınacaktır.

Abdullah-Ahmet Akgül, Abdullah Parlıyan, Ahmet Tekin, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Bayraktar Bayraklı, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Cemil Said, Diyanet İşleri (Eski), Diyanet İşleri (Yeni), Kur'an Yolu (Diyanet İşleri), Diyanet Vakfı, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Elmalılı (Orijinal), Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Mehmet Okuyan, Mustafa Öztürk, Muhammed Esed, Ömer Nasuhi Bilmen, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleyman Tevfik, Süleymaniye Vakfı, Şaban Piriş, Talat Koçyiğit ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde by'a/بَيْع kökünün Hac Sûresinin 22/40. âyetinde yer alan بَيْع isim formuna Hristiyanların ibadet yeri olan *kilise* anlamı verilmektedir. Âyetteki صَوَامِعُ kelimesine Süleyman Tevfik *savma'alar* şeklinde olduğu gibi yer verirken Süleymaniye Vakfı meâli bu kelime için tapınaklar anlamını

⁴²³ Kurtubî, *el-Câmi 'li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 12/71-72.

⁴²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/160.

kullanılmaktadır. İfade edilen diğer meâllerde ise صَوَامِعُ kelimesi *manastırlar* şeklinde çevrilmektedir. Yukarıda zikrolunan meâller âyetteki صَلَوَاتُ kelimesi için *havralar/sinagoglar*, مَسَاجِدُ kelimesi için de *mescitler/camiler* anlamlarına yer vermektedirler. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ise bu âyetteki مَسَاجِدُ kelimesini çevirmediği görülmektedir.

Abdulkaki Gölpınarlı, Ümit Şimşek ve Mahmut Kısa Hac Sûresinin 22/40. âyetinde yer alan بَيْع kelimesini Yahudilerin ibadet yeri olan *havra* yani *sinagog* şeklinde anlamlandırmaktadırlar. Bu meâllerde *kilise* anlamı ise âyetteki صَلَوَاتُ kelimesi için kullanılmaktadır. صَوَامِعُ kelimesine *manastırlar*, مَسَاجِدُ kelimesine de *mescitler* anlamı verilmektedir.

Mahmut Özdemir âyetin ilgili bölümünü *Allah'ın adının çokça anıldığı mescidler, havralar, kiliseler ve manastırlar yıkılıp giderdi* şeklinde tercüme etmektedir. Bu tercüme sıralı olarak dikkate alındığında âyetteki kelimelerin anlamları ile örtüşmemektedir. Fakat bu meâlin doğru sıralama olan *manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler* ifadesini sondan başlamak suretiyle ters bir şekilde yansıttığı görülmektedir.

Son olarak Mustafa İslamoğlu da ifade edilen ibadethaneleri âyet metindeki sıralamaya uygun düşmeyen bir türçüme ile *Allah'ın adının çokça anıldığı nice mescidler, manastırlar, kiliseler ve havralar yıkılıp giderdi* şeklinde çevirmektedir.

Görüldüğü üzere meâllerin ekserisinde Hac Sûresinin 22/40. âyetinde yer alan by'a/بَيْع kökünün بَيْع isim formuna Hristiyanların ibadet yeri olan *kilise* anlamı verilmektedir. Birkaç meâlde de bu isim için Yahudilerin ibadet yeri olan *havra* yani *sinagog* anlamı kullanılmaktadır. Bu anlam kelimenin anlam alanının tespit edildiği ilk bölümdeki verilerde ve birtakım tefsir kaynaklarında yer alsa da ibadethane anlamındaki söz konusu بَيْع kelimesinin tarihsel süreç içerisinde sözlüklerde, tefsirlerde ve meâllerde ekseriyetle Hristiyanların ibadet yeri olan *kilise* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

By'a/بَيْع kökünün Kur'an-ı Kerim'de *alışveriş yapmak, alışveriş, kilise ve sinagog* anlamındaki fiil ve isim halinde yer alan kullanımları ele alındı. Şimdi de bu kökünün Kur'an'da *biat* anlamıyla geçtiği âyetlerin inceleneceği bölüme geçilecektir. Bu bölüme geçmeden önce *kilise ve sinagog* anlam grubundaki بَيْع isim formuna meâllerin verdikleri anlamlar tablo halinde listelenecektir.

Tablo 9. Kilise ve sinagog anlamındaki by'a/بَيْع kökenli kelimenin meâllerdeki karşılıkları

Meâl Yazarının Adı	Hac Sûresi 22/40. Âyet
Abdülbaki Gölpınarlı	Havralar
Abdullah-Ahmet Akgül	Kiliseler
Abdullah Parlıyan	Kiliseler
Ahmed Davutoğlu	Kiliseler
Ahmet Tekin	Kiliseler
Ahmet Varol	Kiliseler
Ali Bulaç	Kiliseler
Ali Fikri Yavuz	Kiliseler
Bayraktar Bayraklı	Kiliseler
Besim Atalay	Kiliseler
Cemal Külünkoğlu	Kiliseler
Cemil Said	Kiliseler
Diyanet İşleri (Eski)	Kiliseler
Diyanet İşleri (Yeni)	Kiliseler
Kur'an Yolu (DİB)	Kiliseler
Diyanet Vakfı	Kiliseler
Edip Yüksel	Kiliseler
Elmalılı Hamdi Yazır	Kiliseler
Elmalılı (Orijinal)	Kiliseler
Erhan Aktaş	Kiliseler
Hasan Basri Çantay	Kiliseler
Hayrat Neşriyat	Kiliseler
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu	Kiliseler
İsmail Hakkı İzmirli	Kiliseler
İsmail Yakıt	Kiliseler
Mahmut Kısa	Havralar
Mahmut Özdemir	Kiliseler
Mehmet Okuyan	Kiliseler
Muhammed Esed	Kiliseler
Mustafa İslamoğlu	Kiliseler
Mustafa Öztürk	Kiliseler
Ömer Nasuhi Bilmen	Kiliseler
Salih Akdemir	Kiliseler
Süleyman Ateş	Kiliseler
Süleyman Tevfik	Kiliseler
Süleymaniye Vakfı	Kiliseler
Şaban Piriş	Kiliseler
Talat Koçyiğit	Kiliseler
Ümit Şimşek	Havralar
Yaşar Nuri Öztürk	Kiliseler

2.2.3. By'a/بَيْع Kökünün Biat Anlamında Kullanımı

By'a/بَيْع kökü Kur'ân-ı Kerîm'de üç âyette fiil formunda dört defa *biat etmek* bir defa da *biatı kabul etmek* anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanımlar Feth Sûresi 48/10. âyette iki defa, yine Feth Sûresi 48/18. ve Mümtetine Sûresi 60/12. âyette birer defa geçmek üzere بَيَّاعٌ şeklinde *biat etmek* anlamında yer almaktadırlar. *Biatı kabul etmek* anlamı ise yine Mümtetine Sûresi 60/12. âyette بَايعَ şeklinde geçmektedir. Bu ön bilgiden sonra şimdi de bu anlam grubunda yer alan âyetler hakkında tefsirlerdeki

bilgiler ve bu âyetlerdeki by‘a/بَيْع kökenli يَبِيع ve بَاع fiillerinin meâllerdeki kullanımları incelenecektir.

Feth Sûresi 48/10. Âyet

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

Sana biat edenler ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.

Feth sûresi, Mekke müşriklerinin Medine İslâm devletini resmen tanımalarının bir nişanesi olan Hudeybiye anlaşmasının akabinde Hz. Peygamber ve ashabının Hudeybiye bölgesinden Medine’ye döndükleri bir zaman diliminde nâzil olmuştur. İsmi ilk ayetinde geçen feth kelimesinden alan bu sûre umre yapmak amacıyla hicretin altıncı yılında Medine’den Mekke civarına gelen ve müşriklerin engellemeleri neticesinde anlaşma yaparak geri dönmek durumunda olan Müslümanları konu edinmektedir.⁴²⁵

By‘a/بَيْع kökünün fiil formunda iki defa يَبِيع şeklinde ve biat etmek anlamında yer aldığı Feth Sûresinin 48/10. âyetinine dair müfessirler eserlerinde aşağıda yer verilen açıklamaları yapmaktadırlar.

İbn Abbas Feth Sûresinin 48/10. âyetinin Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı gün semüre ağacının⁴²⁶ altında 1500 kadar Müslümanın Nebî’ye (s.a.v.) nasihat, yardım ve kaçmamak üzere yaptıkları biatı konu edindiğini söylemektedir. O gün Hz. Peygamber’e biat edenlerin biri hariç hepsi yaptıkları biatı bozmayıp bu biat üzere öldüler. Çünkü onlar ihlaslı kimselerdi. Müslümanlar Hz. Peygamber’e biat ederken devesinin altına saklanarak biata katılmayan kişi ise Cedd İbn Kays isimli bir münafık kimseydi. Allah Teâlâ bu kimsenin canını nifak üzere almıştır.⁴²⁷

Mukâtil harem bölgesinin içinde yer alan Hudeybiyede gerçekleşen biatın bey‘atü’r-rıdvân/razı olma biatı olarak bilinen biat olduğunu ve o gün Hz. Peygamber’e biat eden Müslümanların sayısının 1400 kadar kişi olduğunu bildirmektedir. Mukâtil âyetteki إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ Sana biat edenler ancak Allah’a

⁴²⁵ Taberî, *Câmi‘u l-beyân*, 26/42; Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü l-Kur‘ân*, 9/298; Feth sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: Emin Işık, “Feth Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/456-457.

⁴²⁶ Sakız veya mugaylân cinsinde çölde yetişen bir ağaç türü.

⁴²⁷ Firûzâbâdî, *Tenvîru l-mikbâs*, 432.

biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir şeklindeki bölümünü şöyle açıklar. Onlar “biz kaçmamak ve savaşmak üzere sana biat ettik, bizim bu kararımızı bil” derler. Bunun üzerine Allah da hayır namına her neyi onlara vadetti ise hepsini onlara vereceğini ifade etmek üzere “Allah'ın eli onların eli üzerindedir” buyurmaktadır.⁴²⁸

Taberî âyeti kerimede yer alan *Sana biat edenler* *إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ* ancak Allah'a biat etmiş olurlar sözünden hareketle Allah Teâlâ'nın bu kimselere yaptıkları biat karşılığında cenneti garanti ettiğini söylemektedir. Taberî âyetteki *يَدُ اللَّهِ* *فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir cümlesinin iki şekilde anlaşılmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir. İlkine göre âyetin anlamı “Allah'ın eli onların eli üzerindedir, çünkü onlar Hz. Peygamber'e biat ederken esasında Allah'a biat etmişlerdir” şeklindedir. Diğer anlam ise şöyledir: Allah'ın güç ve kuvveti, Resûlüne kendisini düşmandan korumak üzere biat edenlerin güç ve kuvvetinden daha üstündür. Nitekim Allah Teâlâ, Resûlünü düşmanlardan muhafaza etmek için kimsenin yardımına ihtiyacı yoktur. Bu nedenle âyetteki bu ifade ile sözünden cayan kimseler veya biatine vefa gösteren müminler aşikâre edilmektedir.⁴²⁹

Mâtürîdî müfessirlerin tamamına veyahut genele yakınına göre bu âyette söz konusu olan biat hadisesinin Hudeybiye'de müminlerin düşmanla karşılaşmaları durumunda kaçmayacaklarına dair Hz. Peygamber ile gerçekleştirdikleri biat olduğunu bildirmekte ve Mâkıl b. Yesâr'dan o günü anlatan şöyle bir nakilde bulunmaktadır: “Nebî (s.a.v.) ağacın altında ashabından biat alırken beni bir görsen! Ağacın en üst dallarından birine çıkmıştım. O gün biz 1400 nefer idik. Ölmek üzere değil kaçmamak üzere biat etmiştik.”⁴³⁰

Mâtürîdî *مُبَايَعَة* kelimesinin *مُعَاهَدَة* anlatışma anlamında olduğunu ve şu âyetteki *وَلَقَدْ* *كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْلُونَ الْأَدْبَارَ* Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi⁴³¹ şeklindeki ifadenin de bu minvalde anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Nitekim Mevla Teâlâ Feth Sûresinin 48/10. âyetinin başında *مُبَايَعَة* kelimesini, sonunda da *مُعَاهَدَة* kelimesini kullanarak her iki kelimenin de benzer anlamda kullanıldığına işaret etmektedir. Diğer taraftan Mâtürîdî biat edenlerin Allah Resûlüne verdikleri sözü Allah'ın kendine izafe etmesini iki

⁴²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/70.

⁴²⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/254-255.

⁴³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/298.

⁴³¹ el-Ahzâb 33/15.

ihtimalde değerlendirmektedir. Birinci ihtimalde söz konusu sözleşme Allah'ın emri ile yapılması nedeniyle buradaki biatleşme Allah'a izafe edilmektedir. İkinci ihtimale göre ise Allah Teâlâ Resûlünün şan ve şerefini, katındaki ulvi makamını bildirmek maksadıyla bu antlaşmayı kendisiyle yapılmış saymaktadır. En doğrusunu Allah bilir. Ayrıca âyetteki *يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir ifadesini Resûlullah'a yardım hususunda Allah'ın eli sizin elinizin üzerindedir şeklinde anlamak da mümkündür. Nitekim bir âyeti kerimede şöyle buyrulmaktadır: *وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.⁴³² Hakiki nusret ve zafer yegâne güç ve kuvvet sahibi olan Allah katından gelendir.⁴³³

Zemahşerî âyette müminler ile Resûlullah (s.a.v.) arasında söz konusu edilen sözleşmenin esasında Allah Teâlâ ile yapılan bir antlaşma olduğunu, benzer bir durumun *اللَّهُ أَطَاعَ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ* Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur⁴³⁴ âyetinde de konu edildiğini ifade etmektedir. Âyetteki *إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ* Allah'a biat etmiş olurlar ifadesinin *إِنَّمَا يُبَايِعُونَ لِلَّهِ* Allah (rızası) için biat etmiş olurlar şeklinde de okunabileceğini söyleyen Zemahşerî diğer taraftan âyetteki *يَنْكُثُ* ifadesinin ك harfini kesreleyerek *يَنْكُثُ* şeklinde, *بِمَا عَاهَدَ* ifadesinin *بِمَا عَاهَدَ* şeklinde ve *فَسَيُؤْتِيهِ* ifadesinin ي harfinin yerine ن harfi ile *فَسَيُؤْتِيهِ* şeklinde okunduğunu aktarmaktadır.⁴³⁵

İbnü'l-Cevzî âyetteki *يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir şeklindeki ifadenin dört farklı biçimde anlaşılabileceğini söylemektedir. Birinci anlam “Allah'ın eli vefa konusunda onların elinin üstündedir” şeklindedir. İkinci anlam “Allah'ın eli sevap hususunda onların elinin üstündedir” şeklinde ifade edilmektedir. Üçüncü anlam da “Allah'ın onları hidayet etme anlamındaki eli onların itaat bildirme manasındaki ellerinin üstündedir” şeklindedir. Bu üç anlamı Zeccâc ifade etmektedir. Son olarak İbn Cerîr ve İbn Keysân ise âyetin bu bölümünü “Allah'ın kuvveti ve nusreti onların kuvvet ve nusretlerinin üzerindedir” şeklinde izah etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî âyetteki *فَسَيُؤْتِيهِ* lafzını İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir ve Ebân Âsım'dan rivayet ederek ن harfi ile *فَسَيُؤْتِيهِ* şeklinde okuduklarını, Âsım, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî ise ي harfi ile

⁴³² Âl-i İmrân 3/126.

⁴³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/299.

⁴³⁴ en-Nisâ 4/80.

⁴³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/335.

okuduklarını nakletmektedir.⁴³⁶

Râzî âyettteki *يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir cümlesinde yer alan *el* ifadesinin mecazi anlamda da olabileceğini söylemektedir. Bu durum normal bir alışveriş ortamında birbirlerinin ellerini tutan her iki tarafın üçüncü bir kimsenin eli ile güvence altına alınmasına benzetilmektedir. Bu kimse elini alışveriş yapan iki tarafın ellerinin üzerine koyarak alışveriş akdinin bozulmadan tamamlanmasına yardımcı olur. Dolayısıyla alışveriş yapan iki kimsenin ellerinin üzerine el koymak o alışverişin bozulmaması ve muhafazası için bir yardım mahiyetindedir. Bu ifadelerden hareketle Râzî, aracı, uzlaştırıcı konumunda olan üçüncü bir kimsenin alışveriş yapan iki tarafı akit tamamlanıncaya kadar muhafaza etmesi gibi Allah Teâlâ da bu âyet ile Hz. Peygamber'e el vererek O'na biat eden edenleri koruyacağını vadettiğini söylemektedir.⁴³⁷

Kurtubî âyetteki *وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ* Allah'a verdiği sözü kim yerine getirirse ifadesinde kastedilen mananın iki şekilde de anlaşılabileceğini söylemektedir. Burada Resûlullah ile yapılan biata dair sözünde durmak ve iman hususundaki ahde vefa göstermek şeklindeki iki anlam âyetin maksuduna uygun düşmektedir. Diğer taraftan Kurtubî âyetteki *عَلَيْهِ اللَّهُ* ifadesini kıraat imamlarından Hafs ve Zührî'nin • harfini ötreleyerek *عَلَيْهِ* şeklinde, diğer imamların da esre ile *عَلَيْهِ* şeklinde okuduklarını söylemektedir.⁴³⁸

Elmalılı, Feth Sûresinin 48/10. âyetinde sözkonusu edilen biatlaşma alışveriş gibi el ele tutuşarak karşılıklı bir antlaşma ve şartlaşma gibi vuku bulmuş olsa da esasında bu muameleden faydalanacak olanların sadece biat edenler olduğunu söylemektedir. Nitekim Allah Teâlâ'nın eli yani yardımı, güç ve kudreti biat edenlerin üzerindedir. Bu nedenle ifade edilen biatlaşmadan hâsıl olacak menfaat mahza biat edenlere aittir. Zira bu yorumu destekler mahiyette âyetin devamında *فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ* Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur buyrulmaktadır.⁴³⁹

Seyyid Kutub bu âyetin tefsirinde Resûlullah'ın (s.a.v.) müminleri Allah'a bağlamak, vefatından sonra da devam edecek bir biat ile Allah ile kulları arasındaki bağı tesis etmek için gönderildiğini söylemektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber biat almak için elini müminlerin ellerinin üzerine koyarken sadece Allah'a söz vermekte ve aldığı biatı yalnızca Allah adına almaktadır. Bu ifadeleden hareketle Seyyid Kutub'a göre

⁴³⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/130.

⁴³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/75.

⁴³⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 16/268.

⁴³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/161.

âyette yer alan *إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ* Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar şeklindeki anlatım ile Allah ile kulları arasında gerçekleşen biatın ne derece ürpertici ve ulvi bir biat olduğu tasvir edilmektedir. Resmedilen bu tablo biattan dönme fikrini insanın hafızasından silmek için ortaya konmaktadır. Nitekim görünürde Resûlullah (s.a.v.) ile yaptıkları biat gerçek anlamda Allah ile yapıldığı için onun vefatından sonra da bu sözleşme Allah'ın gözetimindedir. Zira sözü veren de alan da Allah'tır.⁴⁴⁰

Mevdûdî âyette ifade edilen biatlaşmanın Hz. Osman'ın Mekke'de şehit edildiği haberinin Hudeybiye'de bulunan Resûlullah (s.a.v.) ve Müslümanlara ulaştığı bir ortamda cereyan ettiğini nakletmektedir. Hz. Osman'ın vefatının kesin olarak bilinmemesi nedeniyle Hz. Peygamber bir elini kendi adına diğer elini de Hz. Osman adına kullanarak müminlerden biat almıştır. Bu tavır ile kendi elini Hz. Osman'ın eli sayarak onu biata ortak etmiş ve bu muameleyle onun şerefli konumunu ortaya koymuştur. Mevdûdî'ye göre Resûlullah'ın (s.a.v.) bu şekilde biat alması, Onun Hz. Osman o ortamda olması halinde mutlaka kendisine biat edeceğine dair inancını ortaya koymaktadır.⁴⁴¹

Feth Sûresinin 48/10. âyetine dair tefsirlerdeki bilgiler verildikten sonra şimdi de by'a/بَيَعَ kökünden türeyen ve bu âyette iki defa *biat etmek* anlamında yer alan بَيَعَ fiilinin meâllerdeki kullanımları incelenecektir.

Abdulkaki Gölpınarlı, Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri (Yeni), Diyanet Vakfı, Erhan Aktaş, Elmalılı Hamdi Yazır, Elmalılı (Orijinal), Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmail Yakıt, İsmail Hakkı İzmirli, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Mustafa İslamoğlu, Ömer Nasuhi Bilmen, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleyman Tevfik, Şaban Piriş, Ümit Şimşek ve Talat Koçyiğit meâllerinde Feth Sûresinin 48/10. âyetinde iki defa yer alan by'a/بَيَعَ kökenli بَيَعَ fiilinin her ikisine de *biat etmek* anlamı verilmektedir. Lakin Abdullah-Ahmet Akgül ve Ümit Şimşek *biat etmek* anlamını *bağlılık sözü vermek* şeklinde açıklamaktadır. Ahmed Davutoğlu âyetin ilgili bölümünü parantezde *Hudeybiye'de sana ölünceye kadar bağlı kalacaklarına söz verip el sıkışanlar* şeklinde izah etmektedir. Ali Fikri Yavuz bu fiile parantezde *ölünceye kadar emrine bağlılık ve teslimiyyet sözü vermek* anlamını yüklemektedir. Cemal Külünkoğlu parantezde *hayatları boyunca sana bağlı kalacaklarına dair söz*

⁴⁴⁰ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 10/533.

⁴⁴¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/411.

vermek şeklinde izahatta bulunmaktadır. Diyanet İşleri (Yeni) meâlinde dipnotta biat etme *el tutuşup söz vermek* şeklinde ifade edilmektedir. Erhan Aktaş biat etmek şeklindeki fiilin *bağlılığını bildirmek, birlikte hareket edeceğine dair söz vermek* anlamında olduğunu söylemektedir. İsmail Yakıt âyetin dipnotunda *biat veya bey'at etmek, her zaman ve her yerde Hz. Peygamber'in yanında olacağına, o ne derse yapacağına dair bağlılık yemini/sözü vermektir, el uzatılarak verilen bir sözdür* şeklinde izahatta bulunmaktadır. Mehmet Okuyan biat kelimesini dipnotta *bağlılık yemini yapmak üzere ellerin birbirinin üzerine konulması işlemi* olarak tarif etmektedir. Süleyman Ateş âyetteki biat etmek anlamını parantezde *İslam uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere söz vermek* şeklinde açmaktadır. Süleyman Tevfik âyetteki ilk fiile *mübâya'a etmek* şeklinde yer vermektedir. By'a/بِيع kökünden türeyen يُبَايع fiili için yukarıda zikredilen meâllerin ana metinde kullandığı *biat etmek* anlamı fiilin, birinci bölümde elde edilen temel anlamı ile örtüşmektedir. Meâllerin parantezde veya dipnotta verdiği izahatlar ise âyete dair tefsirlerden elde edilen bilgiler ile benzer doğrultudadır.

Kur'an Yolu (Diyanet İşleri) ve Edip Yüksel meâllerinde âyetteki her iki يُبَايع fiiline *bağlılık sözü vermek* anlamı yüklenmektedir. Âyetteki ilk fiile *bağlılık sözü vermek* anlamını veren Mahmut Kısa ikinci fiil için *sözleşmiş olmak* anlamını tercih etmektedir. Mustafa Öztürk meâlinde bu fiiller *biat/bağlılık sözü vermek* şeklinde tercüme edilmektedir. Abdullah Parlıyan, Bayraktar Bayraklı ve Muhammed Esed âyette yer alan يُبَايع fiillerine *bağlılık bildirmek* anlamını vermektedirler. Süleymaniye Vakfı meâlinde de fiil *bağlılık sözleşmesi yapmak* şeklinde çevrilmiştir. İfade edilen meâllerde kullanılan *bağlılık bildirmek* anlamı fiilin temel anlamını yansıtmaktadır.

Diyanet İşleri (Eski) meâlinde parantezde *biat etmek* şeklinde tarif edilen يُبَايع fiili ana metinde *baş eğerek el vermek* şeklinde tercüme edilmektedir. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da fiile *baş eğmek* anlamını vermektedir. Cemil Said *el vererek sadakat etmek üzere yemin etmek* anlamını kullanmaktadır. İfade edilen bu anlamlar fiilin temel anlamını tam olarak yansıtmamaktadırlar.

Yaşar Nuri Öztürk âyetteki ikinci fiil için *biatlaşmak* anlamını kullanırken birinci fiil için *el tutuşup sözleşmek* anlamını tercih etmektedir. Bu anlam fiilin anlamları arasındadır. Son olarak Ahmet Tekin âyetin ilgili bölümüne şu şekilde yer vermektedir: *Sana biat edenler, sosyal ve siyasî sözleşme yapanlar, reylerini açıkça belirtenler, sözleşmelerini yenileyenler, kesinlikle Allah'a biat ediyorlar.* Bu meâlde söz konusu olan *sosyal ve siyasî sözleşme yapmak, reyi açıkça belirtmek, sözleşme yenilemek* gibi anlamlar by'a/بِيع kökünden türeyen يُبَايع fiili için geçmiş dönemlerde kullanılan

anlamlar arasında yer almasa da modern dönemde bu gibi anlamlara rastlanmaktadır.

Feth Sûresinin 48/10. âyetinde iki defa *biat etmek* anlamında yer alan by'a/بَيَعَ kökünün يَبِيعُ fiil formuna meâllerin verdikleri karşılıklar analiz edilerek derlendikten sonra yine bu fiilin aynı sûrenin 18. âyetinde benzer anlamda yer alan kullanımına dair tefsirlerden ve mâllerden elde edilen bilgilere yer verilecektir.

Feth Sûresi 48/18. Âyet

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih nasip etmiştir.

By'a/بَيَعَ kökünün يَبِيعُ fiil formunda *biat etmek* anlamında yer aldığı Feth Sûresinin 48/18. âyetine dair tefsirlerde yer alan bilgiler aşağıdaki gibidir.

İbn Abbas Allah Teâlâ'nın bey'atü'r-ırdvânda semure ağacının altında Resûlullah'a (s.a.v.) fetih, yardım ve ölümden kaçmamak üzere biat eden kimselerden razı olduğunu beyan için Feth Sûresinin 48/18. âyetini indirdiğini söylemektedir. Allah Teâlâ bu kimselerin kalplerinde olan doğruluğu ve vefakârlığı bildi. Onlara huzur ve güven dinginliğini verip ırkçılığı ise onlardan giderdi. Yakın bir zamandaki Hayberin fethi ile onları mükâfatlandırdı.⁴⁴²

Mukâtil âyette yer alan فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ Allah gönüllerinde olanı bildi, onlara huzur, güven duygusu verdi şeklindeki bölümü şöyle izah etmektedir: Allah onların Hz. Peygamber'e kaçmadan savaşmak üzere yaptıkları biat nedeniyle kalplerinde meydana gelen hoşnutsuzluğu bildi ve üzerlerine sekineti indirdi. Mukâtil âyette söz konusu biata iştirak eden müminlere verileceği vadedilen yakın fethin Hayber ganimetleri olduğunu söylemektedir.⁴⁴³

Taberî Feth Sûresinin 48/10. ve 18. âyetinde konu edilen ırdvân/razı olma biatına sebep olan olaylara dair İbn İshak'tan (ö. 151/768) nakille tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir. Resûlullah (s.a.v.) Mekke'ye umre yapmak niyetiyle geldiklerini haber vermek üzere Hz. Ömer'i Kureyş'in liderlerine elçi olarak göndermek istemiştir. Hz. Ömer kabilesi olan Adî oğullarından kendisini emniyet altında bulunduracak bir

⁴⁴² Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 433.

⁴⁴³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/73.

kimsesin Mekke’de kalmadığını bu nedenle de kendilerine karşı ortaya koyduğu düşmanlık ve sertlik nedeniyle Kureyş’lilerden çekindiğini söyleyerek bu vazifeden affını talep etmiş yerine Kureyş’lilerin takdir edeceği Hz. Osman’ı teklif etmiştir. Bu teklif üzerine Resûlullah (s.a.v.) Hz. Osman’ı niyetlerini bildirmek için Mekke’ye elçi olarak göndermiştir. Hz. Osman Mekke’ye varınca ilk olarak henüz Müslüman olmamış olan Ebân b. Saîd (ö. 13/634) ile görüştü. Ebân bineğinden inerek onu bindirdi ve Hz. Peygamber’in mektubunu yine henüz Müslüman olmamış olan Ebû Süfyân (ö. 31/651-52) ve Kureyş’in ileri gelenlerine ulaştırıncaya kadar Hz. Osman’ı himayesinde bulundurdu. Resûlullah’ın (s.a.v.) mektubunu aktardıktan sonra Kureyş’liler Hz. Osman’a kendisinin Kâbe’yi tavaf edebileceğini söylediler. Hz. Peygamber olmadan Kâbe’yi tavaf etmeyeceğini söyleyen Hz. Osman’ı Kureyş’liler geri göndermeyip hapsedtiler. Hudeybiye bölgesinde bulunan Resûlullah (s.a.v.) ve ashabına Hz. Osman’nın şehit edildiğiyle alakalı bir haber ulaşınca Hz. Peygamber Mekke’li müşriklerle savaşmadan geri dönmeyeceğini belirterek ashabını bu konuda kendisine biat etmeye davet etti. Bu davet üzerine o gün orada sayıları 1400 ila 1500 civarı olan bütün Müslümanlar Kureyş ile savaşacaklarına, gerekirse kaçmadan canlarını feda edeceklerine dair Resûlullah’a (s.a.v.) biat ettiler.⁴⁴⁴

Mâtürîdî âyetteki *لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ* Muhakkak ki Allah müminlerden razı olmuştur cümlesinin onların Resûlullah’a (s.a.v.) yaptıkları biata vefa göstermeleri, doğru olmaları ve verdikleri sözü yerine getirmeleri nedeniyle söylenmiş bir söz olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar âyetle onların yaptıkları biata sadık kaldıkları anlatılmamış olsa da bu cümle onların verdikleri sözde sadık olduklarına ve sözlerini yerine getirdiklerine işaret etmektedir. Mâtürîdî âyetle yer alan *فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ* Allah gönüllerinde olanı bildi ifadesinin ise üç farklı şekilde anlaşılabileceğini söylemektedir. Birinci anlam “Allah onların kalplerinde var olan vefa ve doğruluk hususundaki gayretlerini bildi” şeklindedir. İkinci anlam “Allah onların kalplerindeki korku ve endişeyi bildi” manasındadır. Bu korku ve endişe onların Mekke’li müşriklerle savaşmaya hazırlıklı olmaları nedeniyle olabilir. Çünkü onlar üzerlerinde savaş teçhizatı olmadan yalnızca umre yapmak maksadıyla Mekke civarlarına kadar gelmişlerdi. Mekke’deki müşrikler ise savaşa hazırlıklıydılar. Bu nedenle müşriklere karşı koyamayıp sözlerini yerine getirememekten endişe ediyorlardı. Diğer taraftan onların kaplarında yer alan korku ve endişenin Resûlullah (s.a.v.) ile yaptıkları biata, verdikleri söze vefa gösterememekten kaynaklı olduğu da söylenebilir. Çünkü bu biat ile bütün din

⁴⁴⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/272-276.

ehline karşı savaşıma ihtimali de söz konusuydu. Üçüncü anlam ise bazı müfessirlerin de dediği gibi “Allah onların kalplerindeki hoşnutsuzluğu bildi” şeklindedir. Fakat buradaki hoşnutsuzluk ihtiyari bir durumun aksine tabii bir durum neticesindedir. Nitekim onlar Kâbe’ye varmayı, oraya girmeyi arzu etmekteydiler. O yıl Mekke’ye girmeyip geri döneceklerine dair antlaşma yapılınca insan tabiatının bir gereği olarak bu durum onlara ağır geldi ve bundan hoşlanmadılar. Mâtürîdî âyetteki *وَأَتَابَهُمْ فَتَحًا قَرِيبًا* Allah onlara yakın bir fetih nasip etmiştir şeklindeki ifadede kastın Hayber’in fethi ve Hayber ganimetleri olabileceği gibi Mekke’nin veya Bizans ve İran’ın fetihleri olabileceğini de nakletmektedir.⁴⁴⁵

Zemahşerî Hz. Peygamber’in Hudeybiye’de Hz. Ömer’i elçi olarak görevlendirmek üzere çağırmadan önce sahabeden Hırâş b. Ümeyye el-Huzâî’yi (ö. 60/680) Mekke’ye gönderdiğini, müşriklerin onu öldürmeye yeltendiklerini fakat Ehâbîş’in⁴⁴⁶ buna engel olduğunu nakletmektedir. Zemahşerî âyetteki *وَأَتَابَهُمْ* onlara nasip etti fiilinin *وَأَتَاهُمْ* onlara verdi şeklinde de okunduğunu nakletmektedir. Onlara verilen fethin Hasan-ı Basrî’den rivayetle Hecer fethi olduğu da söylenmektedir. Zira Müslümanlar Hecer’den elde ettikleri meyvelerle uzun müddet rahat yaşamışlardır.⁴⁴⁷

İbnü’l-Cevzî bu âyetin tefsirinde İyâs bin Seleme bin el-Ekva’ın babasından şöyle işittiğini nakletmektedir: “Hudeybiye’de öğle uykusuna çekildiğimiz bir vakitte Resûlullah’ın (s.a.v.) tellalını ‘ey insanlar biata biata rûhu’l-kudüs indi’ diye söylerken işittik. Koşarak semure ağacının altında olan Hz. Peygamber’in yanına vardık ve O’na biat ettik.” Abdullah b. Mugaffel bu biat esnasında ağacın dallarını Resûlullah’ın (s.a.v.) üzerinden kaldırdığını söylemektedir. Bükeyr bin el-Eşec’den gelen bir rivayete göre Resûlullah’a (s.a.v.) altında biat edilen ağacın Mekke civarlarında genişçe bir dağ yolunda olduğu söylenmektedir. Nâfi’den de insanların bu ağacın altına gelerek namaz kıldıkları, bu durumun halife olan Hz. Ömer’e ulaşması üzerine onun bu şekilde yapanları uyarıp ağacın kesilmesini emrettiğine dair bir rivayet⁴⁴⁸ gelmektedir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/305-307.

⁴⁴⁶ Mekke çevresinde yaşayan ve Kureys’in müttefiki olan çeşitli kabilelerin oluşturduğu bir topluluk. Ehâbîş hakkında geniş bilgi için bakınız: Mehmet Ali Kapar, “Ehâbîş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/496-497.

⁴⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/339-340.

⁴⁴⁸ Bu rivayetin münkatı‘ (senedi muttasıl olmayan) bir rivayet olduğu ifade edilmekle birlikte konu hakkındaki diğer rivayetlerle çeliştiği de söylenmektedir. Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis kaynağında ‘daha sonraları o ağacı çok aradık ancak bulamadık’ şeklinde sahabeden sadır olan ifadeler Hz. Ömer döneminde kesilebilecek bir ağacın bilinmediğini beyan etmektedir. Ayrıca bu ifadeler münkatı‘ olan rivayetin zayıf olduğunu da düşündürmektedir. Veyahut bu rivayetin sahih olduğu gözönünde bulundurulacak olursa Hz. Ömer’in insanların Rıdvan ağacı zannettiği bir ağacı kestirmiş olabileceği de değerlendirilmektedir. Konu hakkında geniş bilgi için bakınız: Kemal Taşkın, “Hudeybiye Seferi ve Hz. Ömer’in Bey’atı’-Rıdvan Ağacını Kestirme Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Marife* 19/1 (2019), 159-182.

⁴⁴⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/133.

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar emr-i ilahisi ile Allah Teâlâ'nın mümin kullarını cennete koymak için kendisine ve resûlüne itaat etmeyi bir vesile kıldığını söylemektedir. Sonrasında ise Allah ve resûlüne itaatın rıdvân biatında bulunanlarda olduğu beyan edilmektedir. Bu biatın Allah'a itaat olduğuna لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ Muhakkak ki Allah müminlerden razı olmuştur ifadesi ile Resûlüllah (s.a.v.)'e itaat olduğuna da إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ ağaç altında sana biat ederlerken cümlesi ile işaret edilmektedir. Râzî Allah ve resûlüne itaatın söz konusu olduğu bu iki âyet arasında ince bir mana birlikteliği olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁰

Kurtubî Hudeybiye'de Resûlüllah'a (s.a.v.) biat eden ilk kişinin Esedoğulları'ndan Ebû Süfyân olduğunu, o gün biat edenlerin sayısının 1300 ila 1500 arasında bilindiğini, biat eden muhacirlerin sekizde birininin de Eslemî'lerden meydana geldiğini nakletmektedir. Hudeybiye'de yapılan antlaşmadan huzursuz olan Hz. Ömer'in o günkü halini ise şu şekilde aktarmaktadır: Hz. Ömer Resûlüllah'a (s.a.v.) gelerek 'Ey Allah'ın Resûlü biz hak üzere onlar da batıl üzere değil midirler?' dedi. Hz. Peygamber 'evet o şekildedir' dedi. O 'bizden ölenler cennete, onlardan ölenler cehenneme gitmeyecekler mi?' diye sordu. Resûlüllah (s.a.v.) 'evet öyle olacak' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer 'o halde neden Allah aramızda hüküm vermeden dinimiz hususunda aşağılık olan şartları kabul edip geri dönüyoruz' diye sordu. Resûlüllah (s.a.v.) de 'Ey Hattâbın oğlu ben Allah'ın resûlüyüm ve Allah beni asla yalnız bırakmayacaktır' diye buyurdu. Öfkesinden dolayı dayanamayıp benzer soruları Hz. Ebû Bekir'e soran Hz. Ömer'e, Hz. Ebû Bekir de benzer şekilde cevap verdi: 'Ey Hattâbın oğlu O Allah'ın resûlüdür ve Allah onu asla yalnız bırakmayacaktır.' Bu hadise üzerine Feth Sûresi nâzil oldu ve Hz. Peygamber sûreyi Hz. Ömer'e okudu. O 'Ey Allah'ın Resûlü bu bir fetih midir' diye sordu. Resûlüllah (s.a.v.) de 'evet' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer'in gönlü hoşnut olarak Hudeybiye'den geri döndü.⁴⁵¹

Elmalılı Hudeybiye'de yapılan biattan Allah Teâlâ'nın razı olduğunu müjdeleyen Feth Sûresinin 48/18. âyeti nedeniyle bu biata bey'atü'r-rıdvân/razı olma biatı isminin verildiğini söylemektedir. Bu âyetin tefsirinde kıssayı müfessirlerin eserlerinden derleyerek nakleden Elmalılı Hudeybiye'de Resûlüllah'a (s.a.v.) biat edenlerin 1400 ya da 1500 kişi olduklarını, bu rivayetlerin birinde küçüklerin ve tabilerin sayılmadığını,

⁴⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/84.

⁴⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 16/274-277.

diğerinde ise sayıldığını ve aradaki farkın da bu nedenle oluştuğunu belirtmektedir.⁴⁵²

Seyyid Kutub Hudeybiye’de Resûlullah’a (s.a.v.) biat edenlerin içinde bulundukları haleti ruhuyiden Rablerinin razı olduğunu Muhammedü’l-emîn olan bir peygamberden işittikleri anı hayret verir bir tarzda ve derin bir hissiyatla şu şekilde anlatmaktadır: “Aman Allah’ım! Bu mesrur ve bahtiyar insanlar o kutsal ana ve ilahi beyana nasıl mukabele ettiler? Öyle bir ilahi beyan ki içlerinden her birine tek tek işaret ederek ‘sen sen’ diye nida ediyor. Sen o ağacın altında Resûlullah’a (s.a.v.) biat ederken Allah senden razı oldu, kalbinden geçenleri bildi ve üzerine sekineti indirdi. Bizler **اللَّهُ** *Allah, إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ*,⁴⁵³ *Allah, iman edenlerin dostudur* âyetini⁴⁵⁴ okur veya işitince ‘acaba biz de Allah’ın dostu olabilir miyiz, acaba biz de sabredenler zümresine girebilir miyiz?’ diye düşünürüz. Hâlbuki bu biata katılan Müslümanlar Hz. Peygamber’den Allah Teâlâ’nın bizzat kendilerine seslenerek onlardan razı olduğunu, kalplerinden geçeni bilerek içlerindeki düşünceden hoşnut olduğunu işitmekte ve bilmektedirler. Aman Allah’ım bu ne muazzam bir manzara!”⁴⁵⁵

Mevdûdî ayetteki **فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ** *onlara huzur, güven duygusu verdi* şeklindeki ifadedden kastın büyük ve yüce bir gaye uğruna telaşa kapılmadan tam bir iç huzur içerisinde yeri geldiğinde kendini tehlikeye atabilen, hiçbir endişe ve korkaklığa mahal vermeden neticesi nereye varırsa varsın bu işi muhakkak yerine getirmeliyim bilinciyle hareket edebilen insanın ruh hali olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁶

Feth Sûresinin 48/18. âyetine dair tefsirlerden elde edilen bilgilere yer verildikten sonra şimdi de bu âyetteki **بِأَيْدِيهِمْ** kökünden türeyen ve *biat etmek* anlamındaki **يَبِيعُ** fiiline meâllerin verdikleri karşılıklar ele alınacaktır.

Abdalbaki Gölpınarlı, Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Ali Fikri Yavuz, Besim Atalay, Cemal Külünkoğlu, Diyanet İşleri (Yeni), Diyanet Vakfı, Elmalılı Hamdi Yazır, Elmalılı (Orijinal), Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmail Yakıt, İsmail Hakkı İzmirli, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Mustafa İslamoğlu, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleyman Tevfik, Şaban Piriş, Ümit Şimşek, Talat Koçyiğit ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde Feth Sûresinin 48/18. âyetinde yer alan **بِأَيْدِيهِمْ** kökünden türeyen **يَبِيعُ** fiiline *biat etmek* anlamı

⁴⁵² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/167-170.

⁴⁵³ el-Bakara 2/257.

⁴⁵⁴ el-Bakara 2/153.

⁴⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 10/542.

⁴⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/418.

verilmektedir. Şu kadar var ki bu meâllerden Abdullah-Ahmet Akgül meâlinde *biat etmek* anlamı parantezde *her asırda Hakk davada sebat göstermek* şeklinde açıklanmaktadır. Cemal Külünkoğlu يَبِيعُ fiilini parantezde *bağlılık bildirmek*, Erhan Aktaş dipnotta *bağlılık sözü vermek* şeklinde açıklarken Mehmet Okuyan da *bağlılık yeminine katılmak* anlamı ile yine dipnotta izahta bulunmaktadır.

Kur'an Yolu (Diyanet İşleri), Edip Yüksel ve Mahmut Kısa meâllerinde بِعَ/بَاعَ kökenli يَبِيعُ fiili için *bağlılık sözü vermek* anlamı tercih edilmektedir. Abdullah Parlıyan, Bayraktar Bayraklı, Mustafa Öztürk ve Muhammed Esed fiile *bağlılık bildirmek* anlamını yüklemektedirler. Süleymaniye Vakfı meâlinde *bağlılık sözleşmesi yapmak* anlamı kullanılmaktadır. *Biat etmek, bağlilık sözü vermek, bağlilık bildirmek ve bağlilık sözleşmesi yapmak* anlamları يَبِيعُ fiilinin temel anlamlarını yansıtmaktadır diyebiliriz.

Diyanet İşleri (Eski) ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu meâllerinde Feth Sûresinin 48/10. âyetinde olduğu gibi bu âyette de يَبِيعُ fiili için *baş eğerek el vermek ve baş eğmek* anlamları kullanılmaktadır. Cemil Said ise fiili 'alâmet-i sadâkât olarak *el vermek* anlamı ile çevirmektedir. Bu anlamlar fiilin temel anlamı ile tam olarak örtüşmemektedirler. Ömer Nasuhi Bilmen *mubâyeada bulunmak* anlamını tercih etmektedir. Son olarak Ahmet Tekin de bu sûrede يَبِيعُ fiilinin yer aldığı bir önceki âyette ifade ettiği gibi fiile *sosyal ve siyasî sözleşmeye katılarak açıkça rey belirtip yenilemek, biat etmek* anlamını vermektedir. Söz konusu fiil için modern dönemde gün yüzüne çıkan bu anlamlara geçmiş dönemlerde rastlanmamaktadır.

Feth Sûresinin 48/18. âyetine dair tefsirlerdeki bilgiler ve bu sûrede yer alan بِعَ/بَاعَ kökünün يَبِيعُ fiil formuna meâllerin verdikleri karşılıklar derlendikten sonra son olarak bu kökün *biat etmek* anlam grubunda yer aldığı Mümtetine Sûresinin 60/12. âyetindeki kullanımlarına yer verilecektir.

Mümtetine Sûresi 60/12. Âyet

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبِيْعُنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ
أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِهْتَانٍ يَفْتَرِيْنَهُ بَيْنَ أَيْدِيْهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيْنَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعُهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira

uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana **biat etmek** üzere geldikleri zaman, **biatlarını kabul et** ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Mümteherine sûresi hicretin altıncı yılında yapılan Hudeybiye antlaşması ile Mekke'nin fethi arası bir dönemde Medine'de nâzil olmuş bir sûredir. Sûre ismini Hudeybiye antlaşmasından sonra Mekke'den kaçıp Medine'ye gelen mümine kadınların niyetlerini öğrenmek amacıyla onuncu âyette yer alan *فَأَمْتَحُونَهُنَّ* onları imtihan edin emri i ilahîsinden almaktadır. Mümtehane, imtihân ve meveddet/sevgi gibi isimlerle de anılan bu sûrede genelde câhiliye döneminde birlikte yaşamış sonrasında ise bir kısmı Müslüman olmuş insanların Müslüman olmayanlarla olması gereken münasebetleri ele alınmaktadır. Mekke'nin fethi esnasında nâzil olduğu söylenen ve sûrenin son iki âyeti olan 12. ve 13. âyet peygamber ve devlet başkanı olan Resûlullah'a (s.a.v.) biat etmek isteyen yeni Müslüman olmuş kadınların biat şartlarını ve Allah Teâlâ'nın gazap ettiği kimselerle müminlerin dost olmaması gerektiğine dair önemli bir uyarıyı konu edinmektedir.⁴⁵⁷

By'a/بَيْع kökünün fiil formunda iki defa *بَيَّعَ* biat etmek ve *بَاعَ* biatı kabul etmek şeklinde yer aldığı Mümteherine Sûresinin 60/12. âyetinine dair tefsirlerdeki bilgileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

İbn Abbas Mümteherine Sûresinin 60/12. âyetine konu olan biatın Mekke fethedilince Mekke'li kadınların âyette yer alan başlıklara dair Hz. Peygamber ile şartlaşmak üzere gerçekleştirilen bir biat olduğunu söylemektedir. İbn Abbas âyetteki bu başlıklardan *أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا* Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak bölümünü putlar ve bu ortak koşturmayı helal saymamak, *وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ* hırsızlık yapmamak, zina etmemek kısmını hırsızlık ve zinayı helal görmemek, *وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ* çocuklarını öldürmemek ifadesini kızlarını diri diri kömüp bunu helal saymamak şeklinde tefsir etmektedir. Âyetteki *وَلَا يَأْتِينَ بِيَهُتَانٍ* bir iftira uydurup getirmemek cümlesini zina neticesi bir çocuğu getirmemek şeklinde şerh eden İbn Abbas *يَفْتَرِيَهُ* bir iftira lafzından kastın da kadının eşine iftira ederek bir çocuğu isnad etmesi ve onun olduğuna dair iftirada bulunup çocuk doğurması anlamında olduğunu söylemektedir. *بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ* elleriyle ayakları arasında cümlesi de kadının kocasına bu çocuk senden meydana

⁴⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/598; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/96; Mümteherine sûresi hakkında geniş bilgi için bakınız: M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mümteherine Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/560-561.

gelmiştir, onu ben doğurdum demesini ifade etmektedir. İbn Abbas âyetteki وَلَا يَعْصِيَنَّكَ hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek şeklindeki bölümden kastedilen mananın Resûlüllah'ın (s.a.v.) saçını dağıtmamak, elbiseyi yırtmamak, yüzünü tırmalamamak, yakayı yarmamak, başını traş ederek ağlamamak, yabancı bir erkekle yalnız kalmamak, mahrem olmadan üç gün veya daha az müddetli bir yolculuğa çıkmamak hususunda kadınlara emrettiği ve yasakladığı şeylerin bütününe dair olduğunu söylemektedir. Son olarak İbn Abbas âyetteki فَشَارِطُهُنَّ عَلَى (bu hususlarda) onların biatlarını kabul et ifadesini هَذَا bu hususlarda onlarla şartlaş şeklinde açıklamaktadır.⁴⁵⁸

Mukâtil bu âyetle konu edilen biatlaşmanın Mekke'nin fethinde Resûlüllah (s.a.v.)'in Safâ tepesinde erkeklerden sonra kadınlardan aldığı biat olduğunu nakletmektedir. Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den aşağıda oturduğu safâ tepesinde kadınlarla gerçekleşen bu biatlaşma hadisesini Mukâtil şu şekilde aktarmaktadır:

- Nebi (s.a.v.) “Siz kadınlarla Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamanız üzere biatlaşıyorum” dedi.

Diğer kadınların yanında yüzünü örtülü bir şekilde yer alan Ebû Süfyân'ın (ö. 31/651-52) eşi Hind bint Utbe (ö. 14/635) başını kaldırıp şöyle dedi:

- Allah’a yemin olsun ki sen erkeklerden aldığını görmediğim bir sözü bizden istiyorsun. Fakat biz bu sözü veriyoruz.

- Nebi (s.a.v.) “hırsızlık yapmamanız üzere sizinle biatlaşıyorum” dedi.

- Hind “Allah’a yemin olsun ki ben bazen Ebû Süfyân'ın malından birtakım şeyler alıyorum, onları bana helal edip etmediğini bilmiyorum” dedi.

- Bunun üzerine Ebû Süfyân “geçmişte aldığın ve gelecekte alacakların helal olsun” şeklinde cevap verdi.

- Bu cevap üzerine Nebi (s.a.v.) “sen Hind bint Utbe'sin” dedi.

- Hind “evet, geçmişte olanları affet, Allah seni affetsin” diye cevap verdi.

- Sonra Nebi (s.a.v.) “zina etmemen üzere seninle biatlaşıyorum” dedi.

- Hind “hür kadın zina eder mi?” dedi.

- Nebi (s.a.v.) devam ederek “çocuklarınızı öldürmemeniz üzere sizinle biatlaşıyorum” dedi.

- Hind “biz onları küçükken büyüttük, siz ise büyüyünce öldürdünüz, siz ve onlar daha iyi bilirsiniz” dedi.

- Hind'in bu sözü üzerine Hz. Ömer sırtüstü yatıncaya kadar güldü. Hz. Peygamber de bu söz üzerine tebessüm etti.

⁴⁵⁸ Firûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 468.

- Ardından Nebi (s.a.v.) “elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek üzere seninle biatlaşıyorum” dedi.

- Hind “Allah’a yemin olsun ki iftira çirkin bir iştir. Bazı hallerde bağışlanma en güzel olanıdır. Sen bize ancak doğru şeyleri ve en güzel ahlakı emrediyorsun” dedi.

- Nebi (s.a.v.) devam ederek şöyle dedi: “Hiçbir marufta bana isyan etmemen üzere seninle biatlaşıyorum”

- Hind “biz herhangi bir şey hususunda isyan etmek amacıyla buraya gelip oturmamak” diye cevap verdi.

Bu münasebetin ardından safâ tepesinde bulunan kadınlar Nebi’nin (s.a.v.) kendilerinden aldığı sözleri ikrar edip kabul ettiler.⁴⁵⁹

Taberî “ben kadınlarla musafaha yapmam” diye buyuran Resûlullah’ın (s.a.v.) biat alırken erkeklerdeki uygulamanın aksine hiçbir kadının eline dokunmadığını, “bu şartlar üzerine biatınızı alıyorum” diyerek biatlarını kabul ettiğini nakletmektedir. Taberî Hz. Peygamber’in ensardan bir grup kadının toplantıdığı bir eve kendisini temsilen biat almak üzere Hz. Ömer’i elçi olarak gönderdiğini, onun da evin/kapının dışından içeriye doğru elini uzatarak âyette ifade edilen şartlar üzerine onlardan biat aldığını aktarmaktadır.⁴⁶⁰

Mâtürîdî Mümtehine Sûresinin 60/12. âyetinin tefsirinde Hz. Peygamber döneminde biat ve hicretin farz hükmünde olduğunu söylemektedir. Mekke’den Medine’ye hicretin bugün mecburiyet gerektirmemekle birlikte hâlihazırda darulharpteki bir kâfirin Müslüman olması halinde dini doğru bir şekilde öğrenmek ve yaşamak endişesi hâsıl olması durumunda İslâm topraklarına hicret etmesi bugün de farz olur demektedir. Biata gelince, biatın kadınlar hakkındaki anlamı kâfir kadınları İslâm’a özendirme, erkekler hususundaki anlamı ise kâfirleri İslâm’a hamletmesidir. Güzel ahlak ve güzel işler ile emrolunan biat ehli kadınların bu durumunu gören kâfir kadınlar güzellikleri emreden bir din olduğunun farkına vararak İslâm’a yöneleceklerdir. Hz. Peygamber ile cihat ve zafer elde etmek ile emrolunan biat ehli erkekler de İslâm’ın daha çok gün yüzüne çıkmasına ve açıklanmasına katkı sağlamış olurlar. Mâtürîdî söz konusu bu iki durumun bugün de herkes için edinilmesi gereken bir gaye olduğunu söylemektedir.⁴⁶¹

Mâtürîdî âyetteki *يَبَايِعُكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكَنَ بِاللَّهِ شَيْئًا* Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak hususunda sana biat etmek üzere... şeklindeki bölümün hem itikada hem de

⁴⁵⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/306-307.

⁴⁶⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/598-601.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/625.

muamelata yönelik olduğunu ifade etmektedir. Âyetteki وَلَا يَسْرِقْنَ hırsızlık yapmamak ifadesinin her türlü kamu malını ve ibadeti kapsadığını söyleyen Mâtürîdî konu hakkında Resûlullah'ın (s.a.v.) “En büyük hırsız namazından çalandır” hadisini nakletmektedir. وَلَا يَزْنِينَ zina etmemek ifadesinden gerçek anlamdaki zina ile ona götürecek yolların da kastedilebileceğini mümkün saymakta ve yine Hz. Peygamber'den şu hadisi nakletmektedir: “Eller zina eder, gözler zina eder, ayaklar zina eder; cinsel organ da ya bunu doğrular ya da yalanlar.” Mâtürîdî âyetin sonundaki وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ Onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir şeklindeki ifadeden hareketle büyük günah işleyenlerin iman dairesinden çıkmayacağını söylemektedir. Nitekim eğer Allah'ın sınırlarını aşır günah işleyen bir kimsenin imanı zayi olmuş olsaydı Allah Teâlâ peygamberine “o kadınlar için bağışlanma dile” demezdi. Zira istiğfar günahların bağışlanması için bir taleptir. Bağışlanması mümkün olmayan bir kimse için ise Allah'tan af talebinde bulunmak peygamber için muhaldir.⁴⁶²

Zemahşerî âyette kız çocuklarının diri diri gömülmesini kasteden وَلَا يَقْتُلْنَ öldürmemek fiilinin şeddeli olarak وَلَا يُقْتَلْنَ şeklinde de okunduğunu ifade etmektedir. Âyetteki وَلَا يَأْتِينَ بِيْهْتَانٍ يَفْتَرِيْنَهُ بَيْنَ أَيْدِيْهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek şeklindeki cümle ile kadının asılsız olarak kocasına isnat ettiği çocuk kinaye edilmiştir. Çünkü kadının çocuğu içerisinde taşıdığı karnı iki elinin, dünyaya getirdiği ferici de iki ayağının arasındadır. Zemahşerî âyete konu olan kadınlarla biatlaşma hadisesinin önce Hz. Peygamber'in sonra da kadınların su dolu bir kaba ellerini batırmaları ile gerçekleştiğini nakletmektedir. Bu konuda gerçekleşen biatın kırmızı bir bez parçasının bir ucuna Resûlullah'ın (s.a.v.) diğer ucuna da biat eden kadınların tutması ile vuku bulduğu söylenmektedir. Diğer taraftan Hz. Ömer'in Hz. Peygamber adına kadınların elinden tutarak biat aldığı da nakledilmektedir.⁴⁶³

İbnü'l-Cevzî safâ tepesinde Resûlullah'a (s.a.v.) biat eden kadınların 457 kişi olduklarını ve bunların isimlerine *Telkihu Fühûmi Ehli'l-Eser fî 'Uyûni't-Târîh ve's-Siyer* isimli eserinde yer verdiğini söylemektedir. İbnü'l-Cevzî âyetteki وَلَا يَأْتِينَ بِيْهْتَانٍ يَفْتَرِيْنَهُ elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek şeklindeki ifadede üç anlamın kastedilebileceğini nakletmektedir. Cumhur müfessirin görüşüne göre burda kastedilen mana kadının kocasından olmayan bir çocuğu ona ait

⁴⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/626.

⁴⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/520-521.

olduğunu iddia ederek iftirada bulunması şeklindedir. *Elleriyle ayakları arasında* ifadesi çocuğun doğarken kadının elleriyle ayakları arasına düşmesi nedeniyle zikredilmiştir. “Elleri arasında uydurdukları” ifadesi ile sokakta buldukları çocuk, “ayakları arasında uydurdukları” cümlesi ile de zina yolu ile meydana gelen çocuğun kastedilmiş olabileceği de söylenmektedir. Âyette söz konusu olan iftiradan kastın sihir, dedikoculuk ve fesatçılık olabileceği de belirtilmektedir. İbnü’l-Cevzî *وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي* hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek üzere ifadesinin de üç anlamda olabileceğini söylemektedir. Birinci anlam kadınların ağlamaları, feryat etmeleridir. İkinci anlam ile bağıra çağıra yüzü tırmalamak, saç başı yolmak ve elbiseyi yırtmak kastedilmiştir. Âyetteki bu ifade ile Hz. Peygamber’in emrettiği İslâm şeriat ve adabının kastedildiği de nakledilmektedir. Ayrıca bu âyet mubah olan konularda yöneticilere itaat etmenin vacip olduğuna ve Allah’a isyan olacak hususlarda ise itaatın gerekli olmadığına delil sayılmıştır. İbnü’l-Cevzî âyetteki *فَبَايِعْهُنَّ* onların biatlarını kabul et lafzının “onlar sana bu şartlar üzere biat ederlerse sen de onların biatlarını kabul et” anlamında olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁴

Râzî âyette yer alan *وَلَا يَأْتِيَنَّ بِهٖتَانٍ يَفْتَرِيَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ* elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek şeklindeki ifadeye dair Ferrâ’nın şöyle dediğini nakletmektedir: “Uydurulan iftira kadınların başka bir yerden buldukları çocukları kocalarına isnat etmeleridir. *Elleriyle ayakları arasında bir iftira* cümlesi ile bu anlam kastedilmiştir. Çünkü bir anne çocuğunu emzirirken onu elleri ve ayakları arasında bir yerde tutar. Âyette zikredilen önceki şartlarda *وَلَا يَزْنِيَنَّ* zina etmemek üzere lafzının yer alması nedeniyle bu ifadeyle kadının zina mahsulü bir çocuk ile iftirada bulunması kastedilmemiştir.” Râzî âyette biat alınmak üzere zikredilen hususların sıralamasının ve bu hususların bazılarının diğerlerinden önce zikredilmesinin barındırdıkları çirkinliklerin dereceleri nedeniyle olduğunu söylemektedir. Buna göre Allah Teâlâ âyette en çirkin olan hususu önce zikretmiş ve sıralamayı bu minvalde yapmıştır. Zikredilen bu hususların insanlar arasında en yaygın olana göre sıralandığı da söylenmektedir.⁴⁶⁵

Kurtubî Hz. Âişe’den (r.nhâ) gelen rivayete göre Medine döneminde hicret edip Hz. Peygamber’e gelen kadınları Resûlullah’ın (s.a.v.) Mümtehhine Sûresinin 60/12. âyetinde söz konusu edilen şartlar ile imtihan ettiğini, bu şartları kabul ve ikrar eden kadınlara “haydi gidin ben sizinle biatlaştım” dediğini söylemektedir. Ubâde b.

⁴⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/274-275.

⁴⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 29/266-267.

Sâmit'ten (ö. 34/654) gelen rivayete göre ise Resûlullah'ın (s.a.v.) bu sûrede yer alan şartlar üzere erkeklerden de biat aldığını nakletmektedir. Kurtubî âyette dinde söz konusu olan temel altı yasağın zikredildiğini fakat İslâm'ın yine altı olan temel emirlerine/şartlarına (kelime-i şehâdet, namaz, zekât, oruç, hac, gusûl) ise yer verilmediğini, bunun nedeninin de nehyin her zaman ve şartta daimî oluşu sebebiyle olduğunu söylemektedir. Bu nedenle daimî olan şartlara dikkat çekmek daha evladır. Âyette yasaklara yer verilmesi bu yasakları işleyen kadınların şeref ve nesep sahibi olmalarına da bağlanmaktadır. Çünkü sahip oldukları şeref ve nesep bu yasakları işlemelerine engel teşkil etmiyordu. Bu nedenle âyette bilhassa yasaklara yer verilmiştir.⁴⁶⁶

Elmalılı âyette yer alan *وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ* çocuklarını öldürmemek ifadesinden hareketle ruh üfürülmüş cenin halindeki çocuğun düşürülmesi, doğum sonrasındaki çocuğun bakımsızlık nedeniyle ölümüne sebebiyet verilmesi ve benzeri durumların bu kapsamda olduğunu söylemektedir. Elmalılı âyetteki *وَلَا يَأْتِينَ بِيْهْتَانٍ يَفْتَرِيْهِ بَيْنَ أَيْدِيْهِنَّ* elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek ifadesi ile Allah Teâlâ'nın namuslu bir kadına zina isnat etme, gıybet ve dedikodu gibi hususlarda yapılan iftiradan, yalan ve sahtekârlıktan da men ettiğini söylemektedir.⁴⁶⁷

Seyyid Kutub Mümtetine Sûresinin 60/12. âyetinde kadınlardan biat almak suretiyle belirtilen ilkelerin İslâm inancının ve İslâm'ın kurduğu sosyal hayatın temel değerleri olduğunu ifade etmektedir. Âyette zina etmeyeceklerine dair alınan sözden sonra kadınlardan kocalarına başkalarından yaptıkları çocukları isnat etmemeleri hususunda da biat/söz alınmasını Seyyid Kutub Câhiliye dönemindeki şu uygulamaya bir işaret olarak görmektedir. Câhiliye döneminde bazı kadınlar birçok erkekle birlikte olur, doğurduğu çocuk hangisine daha çok benziyorsa veya en güzel ve en çok hoşlandığı erkek hangisi ise ondan olmadığını bile bile çocuğun ona ait olduğunu söylerdi.⁴⁶⁸

Mevdûdî'ye göre Hz. Peygamber'in münkeri emretmesine dair en ufak bir şüphenin söz konusu olmadığı bir durumda O'na sadece maruf işlerde biat edilmesi emri esasında Allah'a isyan olacak hususlarda hiçbir mahlûka itaat edilemeyeceğinin bir göstergesidir. Bu hususu Resûlullah (s.a.v.) "Allah'a isyan olan hususlarda itaat yoktur. İtaat ancak maruf üzere onlar işlerdedir" şeklinde beyan etmektedir. Mevdûdî bazı âlimlerin bu minvalde âyetten çıkartıkları birtakım benzer prensipleri sıraladıktan sonra

⁴⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 17/71-73.

⁴⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/558-559.

⁴⁶⁸ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 11/343.

konu hakkındaki kanaatini şu şekilde beyan etmektedir: “Maruf üzere olan bu emir İslâm anayasasının temel umdelerindendir. Bu umdeye göre İslâm’a muarız olan bir hususta veya bir davranışta meşru olmayan bir emir verme hakkı hiçbir kimseye verilmemiştir. Böyle bir emri veren de uygulayan da suçludur. Bu nedenle hiçbir memur amirinin emrini bahane edip meşru olmayan bir işi yapmaktan dolayı elde edeceği cezadan muaf olamaz.” Son olarak Mevdûdî bu âyetten de anlaşılacağı üzere Resûlullah’ın (s.a.v.) Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen hususlar dışında da insanlardan biat aldığını ve bu konuya dair pekçok hadisin varid olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁹

By‘a/بَيَعَ kökünün fiil formunda iki defa بَيَعَ biat etmek ve بَايَعَ biatı kabul etmek şeklinde yer aldığı Mümtetine Sûresinin 60/12. âyetinine dair tefsirlerdeki bilgileri derledikten sonra şimdi de bu iki fiilin meâllerdeki karşılıklarına yer verilecektir.

Abdulkaki Gölpınarlı, Abdullah-Ahmet Akgül, Ahmed Davutoğlu, Ahmet Varol, Ali Bulaç, Bayraktar Bayraklı, Diyanet İşleri (Eski), Diyanet İşleri (Yeni), Kur’an Yolu (Diyanet İşleri), Diyanet Vakfı, Elmalılı Hamdi Yazır, Elmalılı (Orijinal), Erhan Aktaş, Hasan Basri Çantay, Hayrat Neşriyat, İsmail Hakkı İzmirli, İsmail Yakıt, Mahmut Özdemir, Mehmet Okuyan, Mustafa İslamoğlu, Mustafa Öztürk, Salih Akdemir, Süleyman Ateş, Süleyman Tevfik, Şaban Piriş, Talat Koçyiğit, Ümit Şimşek ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde By‘a/بَيَعَ kökünden türeyen بَيَعَ ve بَايَعَ fiillerine biat etmek ve biatı kabul etmek anlamları verilmektedir. Ahmed Davutoğlu biat etmek anlamını parantezde söz vermek şeklinde açıklamaktadır. Âyette yer alan بَيَعَ fiiline biat etmek anlamı verilen Diyanet İşleri (Eski) meâlinde biatı kabul etmek anlamındaki بَايَعَ fiili için onları kabul et anlamı kullanılmaktadır. Elmalılı (Orijinal) ve Süleyman Tevfik ayetteki ilk fiil için biat etmek anlamını kullanırken biatı kabul etmek anlamındaki بَايَعَ fiili için biat ver anlamını tercih etmektedirler. Erhan Aktaş ve Ümit Şimşek biat etmek anlamını dipnotta bağıllık sözü vermek şeklinde şerh etmektedirler. Mehmet Okuyan dipnotta biatı ellerin birbirini üzerine koyularak yapılan bağıllık yemini şeklinde tarif ederken bu âyetten hareketle vahyin nüzûlünden beri İslâm’da kadına seçme hakkının verildiğini söylemektedir. Süleyman Ateş de benzer bir ifade ile kadınlardan biat alınmasını emreden bu âyetin on beş asır önce kadınlara oy verme ve seçim hakkını tanıdığını ifade etmektedir.

Abdullah Parlıyan, Cemal Külünkoğlu, Mahmut Kısa ve Muhammed Esed âyetteki بَيَعَ fiiline bağıllık bildirmek, بَايَعَ fiiline de bağıllık ahitlerini, taahhütlerini

⁴⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 6/256-257.

kabul etmek anlamını vermektedirler. Muhammed Esed Hz. Peygamber'in aldığı bu bağlılık taahhütünü kabul etme hususunda sonraki dönemlerde İslâm devletinin veya toplumunun lideri konumunda olan kimselerin de yetkili olduğunu söylemektedir. Besim Atalay ve Süleymaniye Vakfı meâllerinde âyetteki يُبَايِعُ fiiline *bağlanmak* anlamı verilirken Besim Atalay بَايَعَ fiilini *bağlan*, Süleymaniye Vakfı meâli de *bağlılıklarını kabul et* şeklinde tercüme etmektedir. Bu iki fiili Edip Yüksel *söz vermek* ve *sözü kabul etmek* anlamları ile Ali Fikri Yavuz ise *(teslimiyetle) söz vermek* ve *biatı (söz ve teslimiyeti) kabul etmek* anlamları ile çevirmektedirler. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu *uymaya gelmek* ve *uymalarını uygun bulmak* anlamlarını tercih etmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen ise her iki fiil için de *mübayeada bulunmak* anlamını kullanmaktadır. İfade edilen mâllerde kullanılan bu anlamlar fiilin temel anlamları ile örtüşmektedir.

Cemil Said يُبَايِعُ ve بَايَعَ fiillerine *yemin etmek* ve *yemini kabul etmek* anlamını vermektedir. Bu anlam ve Ahmet Tekin'in *biat etmek* anlamının yanında yer verdiği *açıkça rey belirterek sosyal ve siyasi sözleşmeye katılmak* anlamı fiilin temel anlamı ile örtüşmemektedir.

Mümtehhine Sûresinin 60/12. âyetinine dair tefsirlerdeki bilgiler ve bu sûrede yer alan by'a/بَيَعَ kökünün يُبَايِعُ ve بَايَعَ fiillerine meâllerde verilen karşılıklar derlendikten sonra biat kavramının anlam alanına giren kelimelere geçmeden önce son olarak *biat etmek* anlam grubundaki âyetlere meâllerde verilen anlamlar tablo halinde listelenecektir.

Tablo 10. Biat anlamındaki by'a/بَيَعَ kökenli kelimelerin meâllerdeki karşılıkları

Meâl Yazarının Adı	Feth Sûresi 48/10. Âyet (2)	Feth Sûresi 48/18. Âyet	Mümtehhine Sûresi 60/12. Âyet (2)
Abdülbaki Gölpınarlı	<i>Biatlaşmak</i>	<i>Biatlaşmak</i>	<i>Biatlaşmak</i>
Abdullah-Ahmet Akgül	<i>Biat etmek (bağlılık sözü vermek)</i>	<i>Biat etmek (her asırda Hakk davada sebat göstermek)</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Abdullah Parlıyan	<i>Bağlılık bildirmek</i>	<i>Bağlılık bildirmek</i>	<i>Bağlılık bildirmek, bağlılık taahhütlerini kabul etmek</i>
Ahmed Davutoğlu	<i>Bey'at etmek (ölünceye kadar bağlı kalacağına söz verip el sıkışmak)</i>	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek (söz vermek), Bey'atı kabul etmek</i>
Ahmet Tekin	<i>Biat etmek, sosyal ve siyasi sözleşme yapmak, reyi açıkça belirtmek, sözleşme yenilemek</i>	<i>Sosyal ve siyasi sözleşmeye katılıp açıkça reyi belirterek yenilemek, biat etmek</i>	<i>Biat etmek, açıkça reyi belirterek sosyal ve siyasi sözleşmeye katılmak, biatı kabul etmek</i>
Ahmet Varol	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek, Bey'atı kabul etmek</i>
Ali Bulaç	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>

Ali Fikri Yavuz	<i>Biat etmek, (ölünceye kadar emre bağlılık ve teslimiyet sözü vermek)</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>(Teslimiyetle) söz vermek, biati (söz ve teslimiyeti) kabul etmek</i>
Bayraktar Bayraklı	<i>Bağlılık bildirmek *Allah'a söz vermek</i>	<i>Bağlılık bildirmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Besim Atalay	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Bağlanmak</i>
Cemal Külünkoğlu	<i>Biat etmek (hayatı boyunca bağlı kalacağına dair söz vermek)</i>	<i>Biat etmek (bağlılık bildirmek)</i>	<i>Bağlılık bildirmek, bağlilık taahhütlerini kabul etmek</i>
Cemil Said	<i>El virerek sadâkât ideceğine yemin etmek</i>	<i>Alâmet-i sadâkât olarak el virmek</i>	<i>Yemin etmek, yemini kabul etmek</i>
Diyanet İşleri (Eski)	<i>Baş eğerek el vermek (biat etmek)</i>	<i>Baş eğerek el vermek</i>	<i>Bey'at etmek, kabul etmek</i>
Diyanet İşleri (Yeni)	<i>Biat etmek *El tutuşup söz vermek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Kur'an Yolu (DİB)	<i>Bağlılık sözü vermek</i>	<i>Bağlılık sözü vermek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Diyanet Vakfı	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Edip Yüksel	<i>Bağlılık sözü vermek</i>	<i>Bağlılık sözü vermek</i>	<i>Yemin edip söz vermek, sözü kabul etmek</i>
Elmalılı Hamdi Yazır	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek, Bey'at almak</i>
Elmalılı (Orijinal)	<i>Biy'at etmek</i>	<i>Biy'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek, Bey'at vermek</i>
Erhan Aktaş	<i>Biat etmek *Bağlılığını bildirmek, birlikte hareket edeceğine dair söz vermek</i>	<i>Biat etmek *Bağlılık sözü vermek</i>	<i>Biat etmek *Bağlılık sözü vermek, biatı kabul etmek</i>
Hasan Basri Çantay	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Bey'atleşmek, Bey'atı kabul etmek</i>
Hayrat Neşriyat	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu	<i>Baş eğmek</i>	<i>Baş eğmek</i>	<i>Uymak, uymayı uygun bulmak</i>
İsmail Hakkı İzmirli	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biat almak</i>
İsmail Yakıt	<i>Biat etmek *Her zaman ve her yerde Hz. Peygamber'in yanında olacağına, o ne derse yapacağına dair bağlilık yemini/sözü vermek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Mahmut Kısa	<i>Bağlılık sözü vermek, sözleşmek</i>	<i>Bağlılık sözü vermek</i>	<i>(İslâm'a) bağlilık bildirmek, bağlilık ahdini kabul etmek</i>
Mahmut Özdemir	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biat almak</i>
Mehmet Okuyan	<i>Biat etmek *Bağlilık yemini yapmak üzere elleri birbirinin üzerine koymak</i>	<i>Biat etmek *Bağlilık yemini yapmak</i>	<i>Biat etmek *Bağlilık yemini yapmak üzere elleri birbirinin üzerine koymak, biatı kabul etmek</i>
Muhammed Esed	<i>Bağlılık bildirmek</i>	<i>Bağlılık bildirmek</i>	<i>Bağlilık bildirmek, bağlilık taahhütlerini kabul etmek</i>
Mustafa İslamoğlu	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat sunmak, biatı kabul etmek</i>
Mustafa Öztürk	<i>Biat etmek, bağlilık sözü vermek, söz vermek</i>	<i>Bağlilık bildirmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>

Ömer Nasuhi Bilmen	<i>Biat etmek</i>	<i>Mubâyêada bulunmak</i>	<i>Mübayeeda bulunmak</i>
Salih Akdemir	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Süleyman Ateş	<i>Biat etmek (İslâm uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere söz vermek)</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek, biatı kabul etmek</i>
Süleyman Tevfik	<i>Mübâyâ'a itmek (bey'at etmek)</i>	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek, bey'at vermek</i>
Süleymaniye Vakfı	<i>Bağlılık sözleşmesi yapmak</i>	<i>Bağlılık sözleşmesi yapmak *Biat etmek</i>	<i>Bağlanmak (biat), bağlılık kabul etmek</i>
Şaban Piriş	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek, bey'at almak</i>
Talat Koçyiğit	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'at etmek, bey'atı kabul etmek</i>
Ümit Şimşek	<i>Biat etmek *Bağlılık sözü vermek</i>	<i>Biat etmek</i>	<i>Biat etmek *Bağlılık sözü vermek, biatı kabul etmek</i>
Yaşar Nuri Öztürk	<i>El tutuşup sözleşmek, bey'atleşmek</i>	<i>Bey'at etmek</i>	<i>Bey'atleşmek</i>

2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Biat Kavramının Anlam Alanına Giren Kelimeler

Bir kavramı iyi anlayabilmek için hiç şüphesiz o kavramın anlam alanına giren kelimeleri de tanımak gerekmektedir. Zira birbirleriyle etkileşim içerisinde olan kavram ve kelimelerin semantik alanının tespit edilmesi ancak bu anlama faaliyeti ile mümkün olacaktır.⁴⁷⁰ Bu nedenle biat kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de anlam alanına giren kelimeler yakın anlamlı ve uzak anlamlı kelimeler olmak üzere iki başlıkta incelenecektir.

2.3.1. Biat Kavramıyla Yakın Anlamlı Olan Kelimeler

Biat kelimesinin kökenini oluşturan by'a/بَيْع kökünün farklı fiil ve isim formlarıyla Kur'an'da sekiz sûre ve on bir âyette on beş defa yer aldığı daha önce belirtilmişti. Kur'an'da fiil formunda yer alan biatın bulunduğu âyetler, bu âyetlerin müfessirler tarafından ele alınışı ve meâllerdeki karşılıkları incelendiğinde biat kavramı ile yakın anlamlı olan birtakım kelimelerin varlığı gün yüzüne çıkmaktadır. Biat kavramının yer aldığı âyetlere dair elde edilen veriler, biat kavramının anlam alanına yakın olan söz konusu kelimelerin lugat manaları ile de örtüşmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de biat kavramıyla yakın anlamlı olan bu kelimeler mîsâk, ahid, akid, va'd ve itaat kelimeleridir. Bu kelimelerin biat ile olan anlam yakınlıkları aşağıda başlıklar halinde ele alınacaktır.

⁴⁷⁰ Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 45.

1. Mîsâk/الميثاق

Lügatta *güvenmek, itimat* etmek manasındaki *sika* (vüsûk) veya *sağlam ve muhkem olmak* anlamına gelen vesâka kökünden türemiş bir isim olan mîsâk kelimesi *kuvvetli ahid ve antlaşma* demektir. İstılahta ise *Allah ile peygamberler ve kullar arasında gerçekleşen antlaşma* anlamında kullanılmaktadır.⁴⁷¹ Kur'an'da tevhid dinini tebliğ hususunda Peygamberlerden alınan ahitler ve Allah Teâlâ'nın elçileri olan Peygamberlere ve onların getirdikleri şeriata iman etmek üzere müminlerin verdikleri sözler ilgili ayetlerde⁴⁷² ekseriyetle mîsâk kelimesi ile izah edilmektedir.⁴⁷³

Kur'an-ı Kerîm'de mîsâk kavramı çeşitli türevleriyle otuz beş yerde geçmektedir.⁴⁷⁴ Bu kavramın yer aldığı bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Biz hristiyanız” diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple, biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdik. Allah, ne yapmakta olduklarını onlara bildirecek!⁴⁷⁵

Allah Teâlâ'nın Hristiyanlardan peygamberleri olan Hz. Îsâ aracılığıyla söz aldığını anlatan bu âyetin tefsirinde Hristiyanların Hz. Îsâ'ya her hususta itaat edeceklerine dair söz verip biat ettikleri nakledilmektedir. Fakat Hristiyanlar Hz. Îsâ'ya yaptıkları bu biatı bozarak verdikleri sözlerde durmamış ve Allah'ın emirlerini işlerine geldiği gibi yorumlamışlardır.⁴⁷⁶ Mîsâkın konu edildiği bir başka âyet de şöyle buyrulmaktadır:

وَاذْكُرُوا اللَّهَ عَالِمَكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve “işittik, itaat ettik” dediğinizde ona verdiğiniz ve sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, 854; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/371; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, 705;

⁴⁷² el-Bakara 2/83, 84; Âl-i İmrân 3/81; el-Mâide 5/ 12, 13.

⁴⁷³ Mîsâk hakkında geniş bilgi için bakınız: Salime Leyla Gürkan, “Mîsâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/172; Hacı Mehmet Soysaldı, “Kur'an Ayetleri Perspektifinde İlahî Mîsâk”, *Bilimname* 37/1 (2019), 431-452; Ali Parlak, “Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Mîsâkının Keyfiyet Analizi” *Universal Journal of Theology* 3/2 (2018), 109-132; Mustafa Akçay, “Muhammed Esed'in 'Sunnetullah, Fıtratullah, Sıbatullah, Bezm-i Elest (Misak) ve Fetret' Kavramlarını Anlamlandırışı ve M. Hamdi Yazır İle Ö. Rıza Doğrul Meâlleriyle Karşılaştırılması”, *I. Kur'an Meâlleri Sempozyumu –eleştiriler ve öneriler-*, ed. Ömer Dumlulu vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 1/349; Şemsettin Işık, “İlk Misak (Elest Sözleşmesi)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (2019), 83-117.

⁴⁷⁴ Abdülbâki, *el-Mu'cemül müfrehes*, 901.

⁴⁷⁵ el-Mâide 5/14.

⁴⁷⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/234.

⁴⁷⁷ el-Mâide 5/7.

Müfessirler bu âyetteki mîsâktan kastedilenin, ezelde (bezm-i elest⁴⁷⁸) bütün ruhların Allah'a verdiği kulluk sözü olduğunu söylemektedirler. Bu anlamın yanısıra tefsirlerde söz konusu mîsâk ile Akabe ve Hudeybiye'de müminlerin, Allah Resûlü (s.a.v.) ile yaptıkları biatların kastedilmiş olabileceği de ifade edilmektedir.⁴⁷⁹

Elest bezminde Allah Teâlâ'nın kullarını yaratırken onlardan aldığı mîsâk Hadîd Sûresinde şu şekilde konu edilmektedir:

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Peygamber, sizi, Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz? Hâlbuki (Allah ezelde) sizden sağlam bir söz de almıştı. Eğer inanacak kimselerseniz (bu çağrıya uyun).⁴⁸⁰

Bu âyette alınan sağlam sözün bezm-i elestte kullardan alınan mîsâk olduğunu ifade edenlerle birlikte bu mîsâktan kastın peygamberlere getirdikleri dine tabi olmak üzere verilen sözler anlamında olabileceği de söylenmektedir. Bu bakımdan âyetteki mîsâkın peygamberlere yapılan biat sözü anlamında olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁸¹

İnsanoğlunu yoktan var eden, vücuda getirdikten sonra ondan kulluk sözü alan Allah Teâlâ kulunu dünyada başıboş bırakmamış zaman zaman peygamberler göndermek suretiyle yaratılıştaki almış olduğu bu kulluk sözünü çeşitli dönemlerde hatırlatmıştır. Nitekim yukarıda zikredilen âyet-i kerîmelerden de anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerîm bu hatırlatmanın bir gereği olarak Allah Teâlâ'nın peygamberleri aracılığı ile başta Yahudi ve Hristiyanlardan sonrasında ise Müslümanlardan Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ederek yalnızca kendisine kuluk etmeleri, emirlerine uyup yasaklarından sakınmaları üzere mîsâk yani biat aldığını bildirmektedir. Yukarıda ele aldığımız ayetlerde görüldüğü üzere biat ve mîsâk kavramları birbirine yakın anlamları barındırmaktadır. Zira mîsâk da biat gibi iki taraf arasında karşılıklı yapılan bir sözleşme ile gerçekleşmektedir.

2. Ahid/العهد

Ahid masdar olarak *bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, talimat vermek, söz vermek* manalarına gelmektedir. İsim olarak ise *emir, talimat, taahhüt, antlaşma*,

⁴⁷⁸ Allah'la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir. Daha geniş bilgi için bakınız: Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/106-108.

⁴⁷⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyan*, 11/49; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 6/108; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/183; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/176; Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 2/835.

⁴⁸⁰ el-Hadîd 57/8.

⁴⁸¹ Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 175; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/544; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/216-217.

yükümlülük, itimat veren söz anlamlarında kullanılmaktadır. Ahid kelimesinin yemin ve kesin söz verme anlamları da vardır.⁴⁸²

Kur'an'da ahid ve mîsâk kavramları genellikle birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmakla birlikte ahid geniş manada *her türlü dinî, siyasî ve sivil anlaşmayı* ifade etmekte mîsâk ise daha ziyade *dinî mahiyette ve bir nevi kayda bağlanmış veya pekiştirilmiş sözleşmeye* işaret etmektedir.⁴⁸³

Kur'ân-ı Kerîm'de ahid kavramı çeşitli türevleriyle elli üç yerde geçmektedir.⁴⁸⁴ Nitekim Kur'an Allah ile insan arasında gerçekleşen birçok ahidden bahsetmektedir. Allah Teâlâ'nın peygamberleri ve onların ümmetleri ile yaptığı ahidlerin yanı sıra genel olarak bütün insanlık ile yaptığı antlaşmalar da söz konusudur. Bu ahitlerden biri Kur'an'da şu şekilde anlatılmaktadır:

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ
“Ey Âdemoğulları! Ben, sizden, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye ahid almadım mı?”⁴⁸⁵

Bu âyet Allah Teâlâ'nın daha önce kendisinden başkasını ilah edinmeme ve kendisinden başkasına ibadet etmeme hususunda kulları ile yaptığı ahid nedeniyle kıyamet günü insanoğlu ile olan diyalogunu anlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ahid kavramının konu edildiği bir başka âyette de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
Hayır! (Gerçek, onların dediği değil.) Kim sözünü yerine getirir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, şüphesiz Allah da sakınanları sever. Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.⁴⁸⁶

Fahreddin er-Râzî, âyette geçen “Allah'ın ahdi” ile kastedilen mana hakkında şu izahı yapar: “Allah'a verdikleri ahdi (sözü) az bir bedelle satanlar” ifadesi; Allah'ın emrettiği her şeyi, Peygamber (s.a.v.) eliyle alınan her türlü sözü de içine alır. Çünkü bunlar tabi olunması gereken Allah'ın ahidleridir.⁴⁸⁷ İbn Âşûr ise Resûlüllah'ın (s.a.v.)

⁴⁸² Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 591; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/311; Ahid hakkında geniş bilgi için bakınız: Abdurrahman Küçük, “Ahid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/532-533; Zülfikar Durmuş, “Kur'ân'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/3 (2002), 77-95; Ramazan Altıntaş, “İmam-ı Mâtürîdî'de Din-Siyaset İlişkileri”, *Milel Ve Nihal* 7/2 (2010), 53-66.

⁴⁸³ Gürkan, “Mîsâk”, 30/173.

⁴⁸⁴ Abdalbâki, *el-Mu'cemül müfehres*, 700.

⁴⁸⁵ Yâsîn 36/60-61.

⁴⁸⁶ Âl-i İmrân 3/76-77.

⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/115.

risaletin ilk günlerinde Mekke’de iman edenlerden biat aldığını söyleyerek bu âyetin “marufta Allah’a isyan etmeyeceklerine dair Resûlullah’a söz verenler” hakkında olduğunu belirtmiş, bu ifadenin ileriki süreçte Akabe ve Hudeybiye’de alınan sözlerle tekrarlandığını ifade etmiştir.⁴⁸⁸

Ahid kavramının konu edildiği bir diğer âye-i kerime ise Allah yolunda cihat etmenin faziletini ve hakikatini açıklamaya yönelik nazil olan şu âyettir:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşsınlar, öldürsünler ve ölsünler. Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.⁴⁸⁹

Bu âyette Allah Teâlâ'nın cennet karşılığında kulları ile yaptığı alışveriş konu edilmektedir. Allah ile kulları arasında gerçekleşen bu alışveriş esasında bir biat sözleşmesi olarak da takdim edilmektedir. Nitekim bu âyetin akabede Hz. Peygamber'e biat edenler hakkında nazil olduğu bilinmektedir.⁴⁹⁰ Allah Teâla bu alışverişi Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da vaat ettiğini ve vadettiği bu söze/ahide vefa gösterme konusunda hassas olduğunu bildirmektedir. Hudeybiye'de Resûlullah'a (s.a.v.) biat edenlerin yaptıkları bu karlı alışveriş karşılığında Allah'ın kullarına vadettiği cennet sözü âyette ahid kavramı ile dile getirilmektedir. Diğer taraftan ahid de biat gibi iki taraf arasında yapılan bir sözleşmedir. Bu da ahid kavramının biat ile olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Biat ve ahid kavramlarının birlikte yer aldığı bir diğer âyet-i kerîme ise şu şekildedir:

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.⁴⁹¹

Âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'e yapılan biatın esasında Allah ile yapılmış bir biat olduğu ifade edildikten sonra biat esnasında peygamber aracılığı ile Allah'a verilen sözü yerine getirene verilecek mükafaat ifade edilirken ahid kavramı devreye

⁴⁸⁸ Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 14/260.

⁴⁸⁹ et-Tevbe 9/111.

⁴⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-hayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/450.

⁴⁹¹ el-Feth 48/10.

girmektedir. Bu bakımdan يَبِيعُ ve عَاهَدَ fiillerinin âyette birbirlerinin yerlerine kullanılmış olduklarını söylemek mümkündür. Zira bu fiilerin her ikisi de *sözleşme ve antlaşma yapmak, söz vermek* anlamlarını ihtiva etmektedirler. Mâtürîdî bu âyetin tefsirinde kaçmamak üzere yapılan biatın caiz olduğunu ifade ederken عَاهَدَ fiilin yer aldığı şu ayeti delil göstermektedir:

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْلُونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولٌ

Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir.⁴⁹²

Mübâyaanın iki taraf arasında vuku bulan bir muâhede olduğunu söyleyen Mâtürîdî bu âyetten hareketle kaçmamak üzere yapılan biatın caiz olduğunu söylemektedir.⁴⁹³ Verilen bu bilgiler ahid kavramının biat kavramı ile olan anlam yakınlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

3. Akid/العقد

Akid bir şeyin iki ucunu bir araya getirmek, düğümlemek, bağlamak, kenetlemek ve anlaşılmayı sonuca bağlamak, alışverişi bitirmek, taahhütte bulunmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁹⁴ Nitekim benzer anlamları ihtiva eden biat da iki tarafın el sıkışmasıyla gerçekleşen bir akiddir.

Kur'ân-ı Kerîm'de akid kavramı çeşitli türevleriyle yedi yerde geçmektedir.⁴⁹⁵ Bu kavram en belirgin anlamıyla şu âyette zikredilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرِ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

Ey iman edenler! Akidleri (sözleşmeleri) yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki “en‘âm” denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.⁴⁹⁶

Müfessirler âyetteki “akidler” ifadesinin gerek Allah ile kulları arasında gerekse kulların kendi aralarında yaptıkları bütün akidleri içine aldığı konusunda ortak kanaattedirler.⁴⁹⁷ Râzi, âyetteki akdin, Allah'a emir ve yasaklarına dair itaat etme konusundaki ahdin yerine getirilmesi şeklinde anlaşılabileceğini söylemektedir.⁴⁹⁸ Bu

⁴⁹² el-Ahzâb 33/15.

⁴⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/522.

⁴⁹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 3/196; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 341.

⁴⁹⁵ Abdülbâki, *el-Mu'cemül müfrehes*, 687.

⁴⁹⁶ el-Mâide 5/1.

⁴⁹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/448; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/5.

⁴⁹⁸ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/276.

da biat ile verilen ahdi/sözü anımsatmaktadır. Diğer taraftan müdâyene âyeti olarak bilinen ve biat kelimesi ile aynı kökten türeyen تَبَايعَ fiilinin *alışveriş yapmak* anlamında yer aldığı aşağıdaki âyet akidlere yönelik hükümleri ihtiva etmektedir.⁴⁹⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمَ اللَّهُ كُلَّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.⁵⁰⁰

Başta lugat anlamlarındaki benzerlik ve zaman zaman birbirlerinin yerlerine kullanılmış olmaları nedeniyle mîsâk, ahid ve akid kavramlarının biat mukavelesi ile yakın ilişki içerisinde olan kavramlar olduğunu söylemek mümkündür. Zira mîsâk, ahid ve akid kavramları mukavele ile ilgili Kur'an'da yer alan kavramlar olarak bilinmektedirler.⁵⁰¹

4. Va'd/الوعد

Va'd lugatta *söz vermek*, *vaatte bulunmak* anlamına gelmektedir. Va'd *iyilik ve hayırda söz vermek* anlamında kullanıldığı gibi *kötülük ve şer hususunda söz vermek* anlamında da kullanılmaktadır. Gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmeden kullanıldığında ise vadedilen şeyin iyilik manasına geldiği söylenmektedir.⁵⁰² Va'd kavramı ıstılahta *gelecekte birinden zararın uzaklaştırılması veya bir kimse için menfaat*

⁴⁹⁹ Hayreddin Karaman, "Akid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/251.

⁵⁰⁰ el-Bakara 2/282.

⁵⁰¹ Ahmad Manzooriddin, "Kur'an'da Anahtar Siyasi Kavramlar", çev. Mustafa Özel, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /25 (2002), 267.

⁵⁰² Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 563; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/461; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1/649.

sağlanması amacıyla yönelik bir haber olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰³ İslâmî ıstılahta ise va'd Allah Teâlâ'nın iyilik ve hayır yapan kimseleri cennet ile mükafaatlandıracağına dair söz vermesi anlamına gelmektedir.⁵⁰⁴ Kur'an'da Allah'ın inanan ve iyi işler yapan kullarına maddî ve manevî ecir vereceğini bildirmesi manasında kullanılan va'd kavramı aynı zamanda ahid kavramı ile eş anlamlı olan bir kavramdır. Şu kadar var ki Kur'an'da va'd kavramı genel itibarıyla Allah Teâlâ'nın iman edip faydalı işler yapan kimselere maddî ve manevî ecir ve mukafaat vereceğini haber vermesi anlamında kullanılırken ahid kavramı ise söz ermek, va'd ve taahhütte bulunmak ve antlaşma yapmak anlamlarında yer almaktadır.⁵⁰⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de müjde ve azap anlamında kullanılan Va'd kelimesi farklı türevleriyle yüzü aşkın âyette geçmektedir.⁵⁰⁶ Va'd kelimesinin müjde anlamı ile yer aldığı bu âyetlerden birinde şu şekilde buyrulmaktadır:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا

İman edip salih ameller işleyenleri de ebedî olarak kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah, gerçek bir vaatte bulunmuştur. Kimdir sözü Allah'ınkinden daha doğru olan?⁵⁰⁷

İman edip salih amel işleyen kimseleri ebedî cennet ile müjdeleyen Allah Teâlâ benzer müjdeyi Hudeybiye'de Resûlullah'a (s.a.v.) kaçmadan savaşmak üzere biat eden ve bu davranışlarıyla cennet karşılığında nefislerini Allah'a satmış olan kimseler için de kullanmaktadır. Esasında bu müjdenin Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da bildirilen gerçek bir va'd olduğu da vurgulanmaktadır.⁵⁰⁸ Nefislerini Allah'a satarak Hz. Peygamber'e biat edenler esasında Allah'a biat etmiş kimselerdir.⁵⁰⁹ Allah ile yapılan bu alışverişte (biat) kullara düşen Hz. Peygamber'e ve getirdiklerine itiraz etmeden eksiksiz bir

⁵⁰³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, nşr. Abdülkerîm Osman (Kahire: y.y. 1408/1988), 134.

⁵⁰⁴ Kadir Polater, *Kur'an Açısından Adalet ve Zülüm*, (Erzincan, Doğu Yayınları, 2008), 102.

⁵⁰⁵ Metin Yurdagür, "Ahid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/534.

⁵⁰⁶ Sönmez Kutlu, "Va'd ve Va'id", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/414; Va'd hakkında geniş bilgi için bakınız: Mustafa Şen, *Kur'an'da Vaad ve Vaid* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997); Hasan Elik, "Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd-Va'id ve İlâhî Af", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* /14 (2004), 65-77; Orhan Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Va'id İlkesi", *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 157-178.

⁵⁰⁷ en-Nisâ 4/122.

⁵⁰⁸ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ Süphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürlər. Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük bir başarıdır. (et-Tevbe 9/111)

⁵⁰⁹ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمِنْهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir. (el-Feth 48/10)

şekilde tabi olmaktır. Söz konusu alışverişe taraf olduğunu ifade ederek kullarına ikramda bulunmayı başta ilan etmiş olan Allah teâlâ ise kulları ile yaptığı bu alışveriş neticesinde cenneti vadetmektedir. Yani ifade edilen bu biatın bir tarafı olan kullar itaat sözü vadederken diğer tarafta yer alan Allah da bu itaat karşılığında cennet sözü vadetmektedir.

Verilen bilgilerden hareketle *söz vermek* anlamındaki va'd kavramı ile yine *söz vermek* anlamını ihtiva eden biat kavramının anlam yakınlıklarını lugat manalarının benzer oluşuna dayandırmanın yanı sıra bu kavramların geçtiği âyet-i kerîmelerde yer alan ifadelerden de müşahade etmek mümkündür.

5. İtaat/الإطاعة

İtaat *boyun eğmek* anlamındaki طَوَعَ kökünden türeyen bir mastardır. Lugatta *baş eğmek*, *emredileni yerine getirmek*, *söz dinlemek* anlamındaki tav' kelimesi ile itaat kelimesi aynı anlamları taşımaktadırlar. İtaat kavramı genel itibariyle lugatta *boyun eğmek*, *emri kabul ederek hükmü icra etmek*, *birine uymak*, *birini takip etmek*, *yumuşak davranmak*, *mani olmamak*, *isteyerek yapmak*, *gönülden boyun eğmek*, *ibadet yapmak*, *uygun görmek*, *kabul etmek*, *yardımcı olmak*, *gönüllü olarak emredilen bir şeyi yerine getirmek* anlamlarında kullanılmaktadır. İslâmî terminoloji de ise itaat *Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına boyun eğmek*, *onları kabul etmek* anlamındadır.⁵¹⁰

İtaat kavramı Kur'an-ı Kerîm'de doğrudan yer alan bir kavram değildir. Fakat taat, istitâat gibi çeşitli türevleriyle yüz yirmi yedi yerde geçmektedir.⁵¹¹ İtaat İslâm anayasa hukukçularına göre siyasi yükümlülük doktrinine delalet eden önemli bir Kur'an ifadesidir.⁵¹² Allah'a, peygambere ve emir sahiplerine itaat etmeyi emreden ve İslâm'da halifeye/idareciye itaatin temeli sayılan aşağıdaki âyet-i kerîmede şu şekilde buyrulmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu,

⁵¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s.2720; İbn. Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 3/1256; el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 3/1189; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 21/461.

⁵¹¹ Ömer Mahir Alper, "İtaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988, 23/444.

⁵¹² Manzooriddin, "Kur'an'da Anahtar Siyasi Kavramlar", çev. Mustafa Özel, 280; İtaat hakkında geniş bilgi için bakınız: Hamza Sadan, *Mekkî ve Medenî Ayetlerin Semantik Çerçevesi: İtaat ve İtiba Kavramlar Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Murat Sülün, Muharrem Turan, "Erken Dönem Siyaset-Tefsir İlişkisi -Hazret-i Osman Dönemi-", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017), 41-72.

Allah’a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.⁵¹³

İbn Âşûr bu âyette geçen ülü’l-emre itaatin ordu komutanlarını ve peygamber dışında halifelikten hisbe sorumlusuna kadar tüm yöneticileri kapsadığını söylemektedir.⁵¹⁴ Söz konusu idareciye itaat emri aynı zamanda ona biat etmek ile de ilişkili bir durumdur. Zira idarecisine biat eden Müslümanlar aynı zamanda ona itaat edeceklerine dair de söz vermiş olurlar. Diğer bir ifade ile itaatin ortadan kalktığı durumlarda biattan da söz etmek mümkün değildir. Nitekim bu biat kavramının itaat kavramı ile olan sıkı ilişkisini ortaya koymaktadır. Biat kavramının itaat kavramı ile olan irtibatına yönelik şu iki âyet de örnek olarak verilebilir:

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَدْخُلْهُ جَنَّاتُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يَعْذَّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar. Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih nasip etmiştir.⁵¹⁵

Râzî bu âyetten hareketle Allah Teâlâ’nın mümin kullarını cennete koymak için kendisine ve resûlüne itaat etmeyi bir vesile kıldığını, Allah ve resûlüne itaatin de rıdvân biatında bulunanlarda olduğu beyan etmektedir. Bu âyeti delil göstererek Hudeybiye’de Resûlullah’a (s.a.v.) yapılan bu biatın esasında Allah’a ve resûlüne itaat olduğunu söylemektedir. Bu anlamda Râzî, Allah ve resûlüne itaatin söz konusu edildiği bu iki âyet arasında ince bir mana birlikteliği olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁶

Hudeybiye’de Resûlullah’a (s.a.v.) yapılan biatı konu edinen Feth Sûresinin 48/10. âyetinin tefsirinde ise Mâtürîdî bu biatı Müslümanların Hz. Peygamber’e güven ve itaat tazelemeleri şeklinde tanımlamaktadır. Bu biatın sözlü ve uygulamalı bir şekilde itaat etmek anlamına geldiği de söylenmektedir.⁵¹⁷ Verilen bu bilgilerden hareketle biat kavramı ile itaat kavramın yakın anlamlı kavramlar olduklarını, hatta zaman zaman birbirlerinin yerlerine kullanıldıklarını da söylemek mümkündür.

Gerek lügat anlamlarındaki eş anlamlılık ve gerekse yer aldıkları âyetlerin tefsirlerinden elde edilen veriler birlikte değerlendirildiğinde mîsâk, ahid, akid, va’d ve itaat kavramları biat kavramı ile yakın anlamlı olan kavramlar olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Bu nedenle bu kavramlar Kur’ân-ı Kerîm’deki biat kavramının daha iyi

⁵¹³ en-Nisâ 4/59.

⁵¹⁴ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 5/98.

⁵¹⁵ el-Feth 48/17-18.

⁵¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28/84.

⁵¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/292; Altıntaş, “İmam-ı Mâtürîdî’de Din-Siyaset İlişkileri”, 64.

anlaşılabilmesi için önemli bir konuma sahiptirler.

2.3.2. Biat Kavramıyla Uzak Anlamlı Olan Kelimeler

Bir kavramın anlam alanının en iyi şekilde belirlenebilmesi için o kavramın anlam alanına uzak olan kavramları da bilmek gerekir. Nitekim bir kavramın ne olmadığını bilmek onun ne olduğunu bilmek anlamına gelmektedir. Bu düşünceden hareketle biat kavramını anlamak için Kur'an'da bu kavram ile uzak anlamlı olan zulüm, küfür, bağı, fisk, hal', fitne, fesad, mâsiyet, kibir ve ikrah kavramları sırası ile incelenecektir.

1. Zulüm/الظلم

Zulüm lugatta *haddi aşmak, doğru yoldan sapmak* anlamına gelmektedir. Genel kanaate göre zulüm *bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymak veya bir şeyi kendi yerine koymamak* şeklinde tarif edilmektedir.⁵¹⁸ Kur'an-ı Kerim'de zulüm farklı türevleriyle 269 yerde geçmektedir. Kur'an'daki bu kullanımlar *şirk, Allah'ın hükümlerini çiğneme, günah işleme, beşerî ilişkilerde haksızlığa sapma* gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹⁹ Bu bağlamda zulmün yer aldığı bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir.⁵²⁰

Allah'ın koyduğu itikadî ve amelî kurallara tabi olmak, belirlediği sınırları aşmamak için ilk etapta bunlara dair itaat sözü vermek ve bu sözü yerine getirmek gerekmektedir. İtaatten vazgeçip Allah'ın belirlediği bu sınırları aşan kimseler ise âyette zalim kimseler olarak tarif edilmektedirler. Yani insan ya Allah'a ve peygamberine emredilen hususlarda itaat edeceğine dair söz vererek biat eder ya da haddi aşır zalimlerden olur. Zalimlerin inkârcı kimseler olduğunu bildiren bir başka âyet de şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

⁵¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/373; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 3/617; Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 5/1997; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 33/32.

⁵¹⁹ Mustafa Çağrı, "Zulüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44/507-509; Zulüm hakkında geniş bilgi için bakınız: Duran Ali Yıldırım, "İnanç Amel ve Ahlâk Ekseninde Kur'an'da Zulüm Kavramı", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 35-67; Veli Ulutürk, "Kur'an-ı Kerim'de Zulüm Kavramı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (1990), 120-142.

⁵²⁰ el-Bakara 2/229.

Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.⁵²¹

Mâtürîdî bu âyetteki *يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ* hiçbir alışverişin olmadığı kıyamet günü cümlesini Tevbe Sûresinin 9/111. âyetinde yer alan *إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ* Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır şeklindeki ifade ile açıklar. O gün insanlar canları karşılığında Allah Teâlâ’dan cenneti satın alma imkân ve selahiyetine sahip değillerdir.⁵²² Böyle bir alışverişin imkân dâhilinde olmadığı o günde inkâr eden kâfirler zalim kimseler olarak tanıtılmaktadır.

Allah Teâlâ şirki de büyük bir zulüm olarak tarif etmektedir.⁵²³ Şirkin zulüm olarak tanıtılmasını müfessirler Allah’ın hakkı olan kulluğu insanın O’ndan başkasına has kılması ile izah etmektedirler. Nitekim zulüm *bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymak* şeklinde tarif edilmektedir.⁵²⁴ Nasıl ki insan nihai varacağı yer olan kıyamet gününü inkâr ederek ve Allah’a olan kulluğunu unutarak kendi nefesine zulmetmiş olursa aynı şekilde Allah’a, peygamberine ve kendisine emredilen hususlarda itaat sözü vermez veya bu konuda yaptığı biatı bozarsa aynı şekilde kendisini zulme maruz bırakmış olur. Nitekim Nûh’un (a.s.) kavmi peygamberlerini yalanlayıp davetine icabet etmemeleri nedeniyle zulmeden kimseler olarak tanıtılmaktadır.⁵²⁵ Çeşitli bahanelerle Hz. Mûsâ’ya inanmayan İsrâiloğulları’nın davranışları zulüm olarak tarif edilmektedir.⁵²⁶ Hz. Süleyman ile olan münasebeti sonrasında Sebe melikesi Belkis “Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmiştim” diyerek Allah’a teslim olduğunu söylemektedir.⁵²⁷ Bütün bu ifadelerden hareketle *ahit/söz vermek* ve *itaat etmek* anlamındaki biat kavramının *haddi aşmak, doğru yoldan sapmak* anlamındaki zulüm kelimesi ile tenakuz içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

2. Küfür/الكفر

Küfür lugatta *bir şeyi örtmek, kaplamak, gizlemek, nankörlük etmek* anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda kalbindeki inancı saklayan, Allah’ın kendisine bahsettiği nimetleri gizleyen ve o nimetlere karşı nankörlük yapan kimseye kâfir denmektedir.

⁵²¹ el-Bakara 2/254.

⁵²² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/233.

⁵²³ Lokmân 31/34.

⁵²⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 24/146; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/384.

⁵²⁵ Hûd 11/27, 37, 44.

⁵²⁶ el-Bakara 2/54-59; el-A’râf 7/160-165.

⁵²⁷ en-Neml 27/38-44

Aynı şekilde zırhını ve silahını kuşanan kimseye, kuşanılan zırha, çiftçiye, geceye, denize, büyük vadi ve nehre, gökyüzünü kaplayan buluta, güneşin kaybolmasına ve rüzgârın etkisiyle toprakla üzeri örtülen küle de kâfir ismi verilmektedir.⁵²⁸ Terim olarak küfür kelimesi Hz. Peygamber'in risaletini ve Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği şeyleri kabul etmemek ve ona iman etmemek anlamına gelmektedir.⁵²⁹ İslâm öncesi dönemde sadece *örtmek* ve *nankörtlük* anlamında kullanıldığı söylenen bu kavramın Kur'an sisteminde *iman etmek* anlamındaki آمَنَ fiilinin zıddı bir konumda yer alarak *inançsızlık* anlamını kazandığı belirtilmektedir.⁵³⁰ Küfür kavramı isim, fiil ve masdar gibi çeşitli türevleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de 523 âyette geçmektedir.⁵³¹ Bu âyet-i kerîmelerin birinde şöyle buyrulmaktadır:

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّهُمْ فَتَصْبِيحُكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيَدْخُلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Onlar, inkâr edenler ve sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten ve (ibadet amacıyla) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaştırmaktan alıkoyanlardır. Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı, (Allah, Mekke'ye girmenize izin verirdi). Allah, dilediğini rahmetine koymak için böyle yapmıştır. Eğer, inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâr edenleri elem dolu bir azaba uğrattırdık.⁵³²

Bu âyet Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e Mekke'deki kâfirlerle savaşmak üzere biat eden Müslümanların Allah'ın emri ile geri çekildiklerini ve çekilme gerekçelerini anlatmaktadır. Diğer bir ifade ile âyette Allah'a ve Resûlüne iman edip biat eden Müslümanlar ile karşı tarafta yer alan ve ilahi davete icabet etmeyip küfre düşen kâfirler arasındaki münasebetlerin konu edildiğini söylemek mümkündür.

Dindeki temel altı yasağın (Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte peygambere karşı gelmemek) zikredildiği bir diğer âyette de Resûlullah'ın (s.a.v.) söz konusu edilen şartları kabul ve ikrar eden

⁵²⁸ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, 2/786; Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 10/110; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 3/424; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/144.

⁵²⁹ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 192.

⁵³⁰ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 29.

⁵³¹ Abdülbâkî, *el-Mu'cemül müfrehes*, 152-153, 381-382, 777-779, 805-810, 1033-1034; Küfür hakkında geniş bilgi için bakınız: Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002, 26/533-536; İsmail Albayrak, "Doğulu Bir Oryantalist: Toshihiko İzutsu ve Kavram Çalışmaları (Küfür Kavramı Özelinde)", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2005), 108-121; Yakup Hafizoğlu, "Eş'ârî Kelamında İman, İslam ve Küfür Kavramları -Bâkılânî Örneği-", *Edebali İslamiyat Dergisi* 4/1 (2020), 67-95; Hasan Türkmen, "Kur'ân'da Küfür Kavramının Semantik Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/76 (2021), 773-784; Lütfi Şentürk, "İman ve Küfür", *Diyanet İlmi Dergi* 27/4 (1991), 3-16; Adil Bebek, "Matürîdî'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı", *Büyük Türk Bilgini İmam Matürîdî ve Matürîdilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 195-206; Hanifi Özcan, "Matürîdî'ye Göre İman-İslâm-İhsan ve Küfür İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi* 29/3 (1993), 85-100.

⁵³² el-Feth 48/25.

kadınlardan biat aldığı anlatılmaktadır.⁵³³ Bu âyette yer alan temel altı yasağı yapmamak üzere Hz. Peygamber'in erkeklerden de biat aldığı nakledilmektedir.⁵³⁴ Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de İslâm'ın temel inanç ilkelerinden olan Allah'ın varlığını,⁵³⁵ birliğini,⁵³⁶ ayetlerini,⁵³⁷ peygamberlerini,⁵³⁸ meleklerini,⁵³⁹ kitaplarını,⁵⁴⁰ diriliş ve ahiret gününü,⁵⁴¹ inkâr ederek küfre düşen kâfirlerden de bahsedilmektedir. Bu durum biat ile inkârın karşıt anlamlar ihtiva ettiğine işaret etmektedir. Nitekim iman ve küfrü birbirlerinin zıddı iki kavram olarak tanımlayan Mâtürîdî imanı kalple tasdik ve kabul, taraftarlık, aidiyet ve intisap duygusu ve kararı şeklinde tarif ederken küfrü ise kalple işlenen yalanlama, inkâr, karşı olma, aidiyet ve intisabı koparma olarak tanımlamaktadır.⁵⁴²

3. Bağy/البغي

Bağy lugatta *bir yeri kazmak, kanal açmak, öncü olmak, ön sırada yer almak, bir şeyi ima etmek, kötü yolda olmak*⁵⁴³ *haddi aşmak, yanlış davranmak, bir şey istemek, haksızlık etmek, haktan ayrılmak, zulmetmek, zina etmek ve cariye*⁵⁴⁴ anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise bağy *Allah'a karşı gelmek, dinin çizdiği sınırları aşmak, meşrû devlet başkanına silâhla karşı koymak ve isyan etmek* anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁴⁵ Bağy Allah'a ve kullarına karşı isyanı, itaatsizliği, kanunsuzluğu ve hukuksuzluğu temsil eden bir kavramdır.⁵⁴⁶ Bağy kavramının *haddi aşmak, doğru yoldan sapmak* anlamındaki zulüm kavramı ile eş anlamlı veyahut yakın anlamlı olan bir kavram olduğu da bilinmektedir.⁵⁴⁷ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de birçok yerde zulüm olarak tarif edilen bağy kavramı farklı türevleriyle birlikte Kur'an'da seksen dört yerde geçmektedir.⁵⁴⁸ Bu kullanımlardan birinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

⁵³³ el-Mümtehine 60/12.

⁵³⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 17/71-73.

⁵³⁵ el-Bakara 2/28, 264; en-Nisâ 4/136, 150; et-Tevbe 9/54; Yûsu, 12/37; İbrâhîm 14/18; en-Nahl 16/106; Fâtır 35/26; el-Mülk 67/6.

⁵³⁶ en-Nisâ 4/176; el-Mâide 5/73; et-Tevbe 9/17, 30; el-Beyyine 98/6.

⁵³⁷ el-Bakara 2/39; 61, 161; Âl-i İmrân 3/4, 19, 21, 70, 98; en-Nisâ 4/56, 155; el-Mâide 5/10; el-En'âm 6/39; el-Enfâl 8/31; el-Kehf 18/105; Meryem 19/77; el-Ankebût 29/23; er-Rûm 30/16; Fussilet 41/15; et-Tegâbun 64/10.

⁵³⁸ Âl-i İmrân 3/55, 101; en-Nisâ 4/136, 150.

⁵³⁹ en-Nisâ 4/136.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/41, 89, 90, 121; en-Nisâ 4/136; el-Enbiyâ 21/2-3; Sebe' 34/43; el-Ahkâf 46/11.

⁵⁴¹ el-Bakara 2/126, 264; en-Nisâ 4/136; el-A'râf 7/45; Hüd 11/7, 19; el-Kehf 18/105; el-Ankebût 29/23; er-Rûm 30/16; es-Secde 32/10; Yâsîn 36/77.

⁵⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/393.

⁵⁴³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 1/154.

⁵⁴⁴ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 6/ 2281; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/144.

⁵⁴⁵ Ali Şafak, "Bağy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 4/451-452).

⁵⁴⁶ Abdurrahman Kaplan, "Kur'an'da 'Bağy' Kavramının Anlam Alanı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 1790-1810.

⁵⁴⁷ Çağrı, "Zulüm", 44/507.

⁵⁴⁸ Abdülbâkî, *el-Mu'cemül müfehres*, 131-132.

هُوَ الَّذِي يُسِيرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا أَنْجَيْنَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığımız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını) anlayınca dini Allah'a has kılarak "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a yalvarırlar. Fakat onları kurtarıncaya, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar.⁵⁴⁹

Bu âyet-i kerimede insanların Allah'ı unutup yeryüzünde taşkınlık yapmaları bağı kavramı ile ifade edilmiştir. Zira İbn Abbâs'a göre âyetteki bağı kavramı ile söz konusu insanların fesatlıkları, yalanlamaları ve Allah'a karşı cüretkâr bir tavır içerisinde oluşları kastedilmektedir. Razi ise âyetteki bağı kavramını zulüm ile hükümlan olmaya yönelmek şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁵⁰ Âyet-i kerime zorluklarla kuşatılan insanın dini Allah'a has kılmak suretiyle yani dini tahrif, tağyir ve tebdil etmeden Allah'ın indirdiği gibi kabul ederek Rabbine teslim olduğunu, rahatlığa ulaştığında ise yeryüzünde azgınlık ve taşkınlık yaptığını bildirmektedir. Yani insan dara düştüğünde Allah'a verdiği itaat sözünü hatırlayıp emirlerine sarılmak ve O'na ibadet ile meşgul olurken rahatlık anında ise verdiği sözü unutup bâgî ve âsi konumuna düşebilmektedir. Bu tezatlık aynı zamanda Allah'a ve resûlüne biat edip emirlerine tabi olan ve isyan edip karşı gelmek suretiyle dinin çizdiği sınırları aşan kimselerin durumlarını izah ederken biat ve bağı kavramlarının uzak anlamlı kavramlar olduklarına da işaret etmektedir.

4. Fısk/الفسق

Fısk lugatta bir yerden çıkmak, taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belirli bir sınırı aşmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵¹ İstilahta fısk isyan etmek, Allah'ın emrini ve ibadeti terketmek, ibadette gevşeklik göstermek, şirke düşmek, dinden çıkmak, hak yoldan çıkmak, itaatten ayrılıp ma'siyete yani günahlara ve isyana dalmak, ma'siyete meyletmek, imandan küfre geçmek, iman ettikten sonra imanın rükünlerinin tamamını veya bir kısmını reddetmek, zina ve edepsizlik yapmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁵⁵² Hak yoldan ayrılma, Allah'ın emrini terk etme anlamındaki fısk kavramı Yahudi, Hristiyan, müşrik ve münafıklarla birlikte dinin emirlerine riayet

⁵⁴⁹ Yûnus 10/22, 23.

⁵⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/232.

⁵⁵¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 8/414; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/308; el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 1/1543; Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 797.

⁵⁵² İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 3/721; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/308; Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 797; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1/1185.

etmeyen Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.⁵⁵³ Kur'ân-ı Kerîm'de fîsk kavramı farklı türevleriyle birlikte elli dört yerde geçmektedir.⁵⁵⁴ Bu kullanımın yer aldığı bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ
النَّارِ الَّتِي كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ

Hiç mü'min, fasık gibi olur mu? Bunlar (elbette) eşit olmazlar. İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak Me'vâ cennetleri vardır. Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler ve onlara, "Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın" denir.⁵⁵⁵

Bu âyette fîsk kelimesinin müminin zıddı olarak kâfir bir kimse için kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bir başka âyette de küfre düşen kişinin fasık bir kimse olduğu bildirilmektedir.⁵⁵⁶ İman eden bir mümin ile inkâr eden fasık bir kimsenin aynı kefedede değerlendirilmeyeceğini bildiren Allah Teâlâ iman edip salih amel işleyenlere karşılık olarak cenneti vadetmektedir. Diğer taraftan Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e biat eden kimselerden de cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığını,⁵⁵⁷ onlara büyük bir mükafaat vereceğini⁵⁵⁸ söylemektedir. Âyet-i kerimeden de anlaşılacağı üzere fâsık kimseler ise iman edip biat eden kimselerin elde edecekleri cennet mükafaatının aksine cehennem barınak olarak yurt edinmek zorunda kalacaklardır. Biat eden ve fâsıklığı tercih eden kimsenin ahirette elde edecekleri neticeleri ortaya koyan bu durum bir bakıma biat ve fîsk kavramlarının barındırdıkları zıtlığa da işaret etmektedir.

5. Hal' / الخلع

Hal' lugatta *soymak, çekip almak, çıkarmak, çözmek* ve *tecrit etmek* anlamlarına gelmektedir. Hukuki bir terim olarak hal' *iş başındaki devlet başkanını görevden*

⁵⁵³ Ali Şafak, "Fîsk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 13/37-38; Fîsk hakkında geniş bilgi için bakınız: Emin Âşıkcutlu, "Fîsk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 13/38-39; Sinan Öge, *İslâm Düşüncesinde "Fîsk" Kavramı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Bekir Tatlı, "Fîsk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fîsku'r-râvî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 21-54; Metin Özdemir, "Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'ânî Bir Kavram: Fâsık", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (1998), 499-521; Dursun Ali Türkmen, "Arap Edebiyatında "Fîsk" Kavramı ve Kur'an-ı Kerim'in Bu Kavrama Kazandırdığı Yeni Anlamlar (Allame Taberi Örneği)", *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı* 0/4 (2012), 180-189; Yakup Bıykoğlu, "Kur'ân'da İnanç Özellikleri Bağlamında Olumsuz İnsan Karakteri Örneği: Fîsk ve Fâsıklık", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 2/237-257.

⁵⁵⁴ Abdalbâkî, *el-Mu'cemül müfehres*, 630.

⁵⁵⁵ es-Secde 32/18-20.

⁵⁵⁶ en-Nûr 24/55.

⁵⁵⁷ et-Tevbe 9/111.

⁵⁵⁸ el-Feth 48/10.

uzaklaştırmak, ona yapılan biatı bozmak anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵⁹ *Ayırmak, uzaklaştırmak* anlamındaki *azil*⁵⁶⁰ ile *hal'* kavramları benzer anlamlarda kullanılan kavramlardır. Zira *hal'* ve *azil* kavramları birtakım sebeplerden ötürü görevden alınması caiz olan imamın *ehlü'l-hal ve'l-akd* heyeti⁵⁶¹ tarafından görevden alınmasını ifade eden hukuki kavramlardır.⁵⁶² Nitekim genel kabule göre klasik literatürde devlet başkanının/halifenin ve devlet yetkililerinin görevden alınması ve el çektilmesi *hal'* ve *azil* kavramları ile ifade edilmektedir. Bununla birlikte devlet başkanının görevden alınması ve el çektilmesi *hal'* kavramı ile ifade edilirken, diğer devlet yetkililerinin görevden alınması anlamı için ise *azil* kavramı kullanılmaktadır.⁵⁶³ *Hal'* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde *çıkarmak* anlamında yer almaktadır.⁵⁶⁴ Vitir namazlarında rukûdan önce okunan ve bazı rivayetlere göre Kur'an'da yer aldıkları da söylenen⁵⁶⁵ kunut dualarında ise *hal'* kelimesi *tecrit etmek* anlamında yer almaktadır.⁵⁶⁶

Bu bilgiler *biat* ve *hal'* kavramlarının uzak anlamlı kelimeler olduklarına işaret etmektedir. Zira bu bilgilerin yanı sıra iki kişinin *biat* muamelesi ile aralarında yaptıkları alışverişe *akid/bağlama*, bu alışverişini sona erdirmelerine de *hal'/çözme* denilmektedir.⁵⁶⁷

6. Fitne/الفتنة

Fitne lugatta *bir şeyi ateşte eritmek, yakmak, imtihan etmek, denemek, sınamak, azap etmek, işkence yapmak, eziyet etmek, saptırmak, ayartmak, vazgeçirmek, kargaşa ve karışıklık çıkartmak, zihinleri karıştırıp bulandırmak, insanları birbirlerine düşürmek, bir şeye karşı aşırı tutkun ve düşkün olmak, görüş ayrılığı, zulüm ve küfür* gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de *şirk, baskı, zulüm, adam öldürme,*

⁵⁵⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Hal’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/218-221.

⁵⁶⁰ Fahrettin Atar, “Azil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 4/326-327.

⁵⁶¹ Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında İslâm hukuku terimi. Ehlü'l-hal ve'l-Akd hakkında geniş bilgi için bakınız: Abdülhamîd İsmail El-Ensârî, “Ehlü'l-hal ve'l-Akd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10/539-541.

⁵⁶² Tuncay Başoğlu, “Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 98.

⁵⁶³ Aydın, “Hal’”, 15/218-221; Atar, “Azil”, 4/326-327; Hal’ hakkında geniş bilgi için bakınız: Özgür Kavak, “Hal’, İstifa ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/47 (2019), 141-196; Talha Yıldız, “İslam ve Batı Hukuk Düşüncesinde Devlet Başkanının Azledilmesi Problemi”, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları* 0/1 (2015), 289-310.

⁵⁶⁴ Tâhâ 20/12.

⁵⁶⁵ Adil Yavuz, “Kur’ân’da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Surelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme (Ahzâb, Muavvizeteyn, Kunut ve Nurayn Rivayetleri)”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2006), 7-39.

⁵⁶⁶ وَتَحْلَعُ وَتَتْرَكَ مَنْ يَفْجُرُكَ Sana karşı fucûr işleyenleri tecrit eder ve terk ederiz.

⁵⁶⁷ Aydın, “Hal’”, 15/218-221.

⁵⁶⁸ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 5/2175; Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, 624; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/317; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 18/424; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1/1575; Demirbaş, *Kur'an'da Fitne Kavramının Semantih Tahlili*, 6.

sapıklık, azap, azap kaynağı, sınav, ateşe atmak, ateşle azap etmek, alı koymak, günah, deneme, mazeret, hastalık ve ibret anlamlarında⁵⁶⁹ kullanılan fitne kavramı farklı türevleriyle birlikte Kur'an'da altmış yerde geçmektedir.⁵⁷⁰ Fitne kavramının yer aldığı âyetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır:

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاعْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Ey Rabbimiz! Bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. (Bizi inkâr edenler için bir fitne kılma.) Bizi bağışla. Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.⁵⁷¹

Hz. İbrahim ve beraberindekilerin yaptıkları bir dua olarak nitelendirilen bu âyet ve âyetin içinde yer alan fitne kelimesi Mümtehine sûresindeki diğer âyetlerle de ilişkilendirilmektedir.⁵⁷² Nitekim Mümtehine sûresinin 60/12. âyetinde Allah Teâlâ Hz. Peygamber'den âyette belirlenen şartlar üzere kendisine biat etmeye gelen kadınların biatlarını kabul etmesini ve onlar için Allah'tan af talep etmesini istemektedir. Mekke'nin fethedildiği gün gerçekleştiği söylenen bu biat sözleşmesinin Medine'de hicret eden kadınlarla yapıldığı da nakledilmektedir. Söz konusu bu kadınların yaptıkları biat sözleşmesi ile verdikleri sözlere riayet edip etmemeleri hususunda sûrenin onuncu âyetinde yer alan *Onları imtihan edin*⁵⁷³ hükmü ilahisi gereği imtihan edildikleri de bilinmektedir.⁵⁷⁴ Bu durumda sûrenin başında yer alan âyetteki *Bizi inkâr edenler için bir fitne kılma* ifadesinden hareketle mümin kadınların inkârcılara bir fitne konusu olmamaları için Allah'a yalvarmalarının talep edilmiş olabileceği söylenmektedir. Zira biatlaşmanın söz konusu edildiği âyetin devamında Allah

⁵⁶⁹ Ali Karataş, "Kur'an'da Çokanlamlı Kelimelerde Anlamların Tayini Meselesi -Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği-", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2013), 75.

⁵⁷⁰ Mustafa Çağrı, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 13/156-159; Fitne hakkında geniş bilgi için bakınız: Oktay Demirbaş, *Kur'an'da Fitne Kavramının Semantik Tahlili* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Gülay Çoşkun, *Kur'an ve Sunnet Perspektifinde Fitne Kavramı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Muhammed H. Kemali, "İslâm'da İfade Hürriyeti: Fitne Kavramının Tahlili", çev. Halim Sırcancı, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (1993), 40-61.

⁵⁷¹ el-Mümtehine 60/5.

⁵⁷² Mehmet Demir, "Mümtehine Sûresinin Muhtevası ve 5. Âyeti Bağlamında Mü'minlerin İnkârcılar için Fitne Olması Meselesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/48 (2022), 158.

⁵⁷³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مَهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآثُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسَلُّوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ بِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığınız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (el-Mümtehine 60/10.)

⁵⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, 17/71-73.

Teâlâ'nın çok bağışlayıcı ve merhametli olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁷⁵ Bu ifadelerden hareketle fitneye düşer olmamak adına Hz. Peygamber'e yapılan bu biat sözleşmesinin, biat ve fitne kavramlarının uzak anlam grubunda yer alan kavramlar olduklarına işaret ettiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan Allah'a ve resûlüne itaat edeceğine dair söz verip biat eden ve ardından verdiği bu sözden cayan kimse esasında kendi aleyhine iş yapmış olur.⁵⁷⁶ Allah'a ve Peygamberine inanmayan ve verdikleri sözde durmayan kimseler ise inkâra düşmüş kimselerdir.⁵⁷⁷ Nitekim inkârcılık ve münafıklık gibi yanlış inançlar ve kötü davranışlar insan için bir fitne sebebidir.⁵⁷⁸

7. Fesad/الفساد

Lugatta *bozulmak, çürümek, istikametten sapmak, zulüm, çalkantı, düzensizlik, kuraklık, verimsizlik, kutluk ve zulüm ile bir malı almak*, gibi anlamlar ile izah edilen fesad kavramı salah ve itaat kavramlarının zıddı olarak tanıtılmaktadır.⁵⁷⁹ Istılahta ise fesad *herhangi bir şeyin istikamet çizgisinden, normal seyrinden ve faydalı halinden çıkması* anlamında kullanılmaktadır.⁵⁸⁰ Fesad kavramı Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli türevleriyle birlikte elli yerde geçmektedir.⁵⁸¹ Fesad kavramının fiil formunda yer aldığı bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.⁵⁸²

Râzî âyette yeryüzünde bozgunculuk yapan, fesad çıkaran kimselerin kendileri için belirlenen sınırları aşan kimseler olduğunu söylemektedir. Sınırı aşmaktan kastın da Hz. Peygamber'e itaati terk etmek ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Zira yeryüzünde sulhun ve sekinetin tesis edilmesi peygamberin getirdiği şeriata tabi olup itaat etmekle

⁵⁷⁵ Demir, "Mümtehin Sûresinin Muhtevası ve 5. Âyeti Bağlamında Mü'minlerin İnkârcılar için Fitne Olması Meselesi", 162.

⁵⁷⁶ el-Feth 48/10.

⁵⁷⁷ el-A'râf 7/100-102.

⁵⁷⁸ el-Hadîd 57/14.

⁵⁷⁹ Cevherî, *Tâcu'l-luğa*, 2/519; Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 571; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/335; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 2/452; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1/306.

⁵⁸⁰ Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 571.

⁵⁸¹ Abdülbâkî, *el-Mu'cemül müfrehes*, 518; Fesad hakkında geniş bilgi için bakınız: H. Yunus Apaydın, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12/417-421; Halil Kuşen, *Kur'ân-ı Kerim'de Fesad Kavramı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Fatih Bayar, *Kur'ân'da Fesad Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Duran Ali Yıldırım, "Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016), 123-147; Yakup Yüksel, "Kur'an'da Fesad Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 0/3 (2020), 45-80.

⁵⁸² el-Bakara 2/27.

mümkündür.⁵⁸³ Allah’a verdikleri sözü unutup yeryüzünde fesad çıkaranlar ömür sermayeleri ile fani olan dünyayı satın almış ve ebedi saadetten mahrum kalmış kimselerdir.⁵⁸⁴ Hiç şüphesiz nefislerini ve mallarını Allah’a satarak cenneti satın alan kimseler ise Allah ve resûlüne itaat edeceklerine dair söz verip biat eden kimselerdir.⁵⁸⁵

8. Mâsiyet/المعصية

Mâsiyet lugatta *itaatten ayrılmak, söz dinlememek, çoğunluk tarafından onaylanan davranışlara uyum sağlamamak* anlamındaki isyân kökünden türeyen bir mastardır. İsyân *emre itaatsizlik etmek, inat edip emre muhalefet etmek, itaatten çıkmak, inatla imtina etmek, çekinmek ve azmak* anlamlarında olup itaat kavramının zıddı bir kavramdır. Mâsiyet terimi çeşitli türevleriyle Kur’an’da otuz iki yerde geçmektedir.⁵⁸⁶ Mâsiyet kavramının isyan anlamındaki fiil formuyla yer aldığı âyetlerden birinde şu şekilde buyrulmaktadır:

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ
وَمَنْ يَعَصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ الْعَظِيمُ

İşte bu (hükümler) Allah’ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır. Kim de Allah’a ve Peygamberine isyan eder ve O’nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.⁵⁸⁷

Allah Teâlâ bu âyette kendisine ve resûlüne itaat eden kullarını cennete, isyan eden kullarını da cehenneme koyacağını ilan etmektedir. Bu ilahi emirden hareketle Allah’a ve resûlüne itaatin cennet vesilesi olduğunu söyleyen Râzî Feth Sûresindeki ilgili âyetleri tefsir ederken Allah ve resûlüne itaatin Hudeybiye’de biat eden Müslümanlarda vucût bulduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁸ Dolayısıyla Allah’a ve resûlüne biat eden kimse itaatkâr bir mümin konumundayken biattan yüz çeviren kimse isyankâr bir müflis durumuna düşmektedir.

9. Kibir/الكبر

Lugatta *yaşça büyük olmak, makam mevki ve bedensel açıdan büyük olmak, iri cüsseli olmak, zorbalık, büyük günah, küfür ve şirk* gibi anlamlarda kullanılan kibir

⁵⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 1/162.

⁵⁸⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/94.

⁵⁸⁵ et-Tevbe 9/111.

⁵⁸⁶ Bekir Topaloğlu, “Mâsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003, 28/77; Mâsiyet hakkında geniş bilgi için bakınız: Mehmet Kadri Demir, *Kur’an’da İsyân Yakınanlamlıları ve Nüansları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Mustafa Safa, “Vahiy-Toplum İlişkisi Bağlamında İtaat/İsyân İkiliği”, *Turkish Studies – Religion* 16/1 (2021), 71-84.

⁵⁸⁷ en-Nisâ 4/13-14.

⁵⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/84.

tevazunun zıddı olan bir kavramdır.⁵⁸⁹ İstilahta ise kibir *kişinin kendini üstün görerek böbürlenmesi ve başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması* anlamı ile açıklanmaktadır.⁵⁹⁰ Kibir kavramı farklı türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de yüz altmış bir yerde geçmektedir.⁵⁹¹ Kibir kavramının ism-i fâil kalıbında yer aldığı bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ
وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَكُنَّا مُسْتَكْبِرِينَ كَانُوا يَسْمَعُهَا كَآفً فِي أُذُنِهِ وَقَرَأَ قَبْشَرَهُ بِعَذَابِ الْيَمِّ

İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır. Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; onları hiç işitmemiş gibi, kulağında bir ağırlık var da büyüklenerek arkasını döner. Ona, elem dolu bir azabı müjdele.⁵⁹²

Eğlendirici sözleri hak ve hikmetli sözlere tercih eden kimselerin durumunun bildirildiği bu âyette esasında bu kimselerin doğruya karşılık sapkınlığı satın almalarına⁵⁹³ dair bir vurgu vardır.⁵⁹⁴ Böylelerine Allah’ın âyetleri tilavet edildiğinde kibirli bir şekilde yüz çevirirler. Allah bu kimseler için acı verici bir azabı müjdelemektedir. Diğer taraftan büyük bir bahtiyarlık vesilesi sayılan ve sevinilmesi gereken bir alışveriş olarak müjdelenen durum ise nefislerini ve mallarını verip Allah’tan cenneti satın alan kulların tutumudur.⁵⁹⁵

10. İkraḥ/الإكراه

İkraḥ lugatta *meşakkat, hoşlanmamak, istememek ve rıza göstermemek* anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁹⁶ İstilahta ise ikrah *bir kimseyi rızası olmadığı ve sevmediği bir şeye zorlamak* anlamına gelmektedir.⁵⁹⁷ İkraḥ kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de

⁵⁸⁹ Cevherî, *Tâcu’l-luğa*, 2/108; Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 696; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/128; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1/602.

⁵⁹⁰ Mustafa Çağrı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022, 25/561-562; Kibir hakkında geniş bilgi için bakınız: Şükrü Aydın, *Kur’an’da Kibir Kavramı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Abdullah Doğan, *Kur’an-ı Kerîm’e Göre “Kibir”* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Kadir Polater, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 63-88.

⁵⁹¹ Abdülbâkî, *el-Mu’cemül müfehres*, 588.

⁵⁹² Lokmân 31/6-7.

⁵⁹³ *أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدْيِ فَمَا رَبِّحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ* kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır. (el-Bakara 2/16)

⁵⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/297.

⁵⁹⁵ et-Tevbe 9/111.

⁵⁹⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 6/12; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/534; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 9/408.

⁵⁹⁷ Ali Bardakoğlu, “İkraḥ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 22/30-37; İkraḥ hakkında geniş bilgi için bakınız: Fatıma Keziban Uçar, *Kur’an Ayetlerinden İkraḥ ve İzdırâr* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Ahmet Küçük, “Kur’ân’da İkraḥ Kavramı ve Dinde Zorlama Meselesi”, *Marife* 9/2 (2009), 25-46; Mustafa Keskin, “İtikadi Açısından İkraḥ ve İmana Tesiri”, *Turkish Academic Research Review* 8/1 (2023), 187-206.

çeşitli türevleriyle birlikte kırk bir yerde geçmektedir.⁵⁹⁸ Bu kullanımın yer aldığı aşağıdaki iki âyette şöyle buyrulmaktadır:

يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَن يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ
بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.⁵⁹⁹

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede son din olan İslâm'ı izhar etmek için Hz. Peygamber'i Kur'ân-ı Azîmüşşân ve dinî mubîn ile gönderdiğini ifade buyurmaktadır. Allah'ın insanlık âlemine bir nur olarak gönderdiği dinini kabul etmeyip kerih görenler kâfir ve müşrik kimseler olarak tanıtılmaktadır. Bunun yanında Hz. Peygamber'e tabi olup getirdiklerini ikrar edenler ise biat ehli itaatkâr müminlerdir.⁶⁰⁰

2.4. Kur'ân-ı Kerîm'de Biat

Biat kelime olarak Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan yer alan bir kelime değildir. Fakat biat kelimesinin kökeni olan by'a/بَيَعَ kökü üç âyette fiil formunda dört defa *biat etmek*, bir defa da *biatı kabul etmek* anlamında kullanılmaktadır. By'a/بَيَعَ kökünden türeyen ve mufâ'ale babının muzâri sîgadaki kullanımı olan يَبِيعُ fiili Feth Sûresi 48/10. âyette iki defa, yine Feth Sûresi 48/18. ve Mümtehine Sûresi 60/12. âyette birer defa *biat etmek* anlamında yer almaktadır. By'a/بَيَعَ kökünün mufâ'ale babının emr-i hazır sîgadaki kullanımı olan يَبِيعُ fiili de Mümtehine Sûresi 60/12. âyette *biatı kabul etmek* anlamı ile yer almaktadır. Diğer taraftan Tevbe Sûresi 9/111. âyette *alışveriş yapmak* anlamında yer alan by'a/بَيَعَ kökünün mufâ'ale babı mâzi sîga kullanımındaki بَاعَ fiiline ve *alışveriş* anlamındaki by'a/بَيَعَ kökünün isim formundaki بَيْع kelimesine *biat etmek* anlamı da verilmektedir.⁶⁰¹ Dolayısıyla biatın Kur'ân-ı Kerîm'deki muhtevası araştırılırken bu âyet de diğer üç âyet ile birlikte değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu dört âyetin nüzûl sebeplerine dair bilgilere “Kur'ân-ı Kerîm'de By'a/بَيَعَ Köklü Türevlerin Anlamları” başlıklı bölümün altında yer verildiği için burada âyetlerin esbâb-ı nüzulüne kısaca değinilecektir.

⁵⁹⁸ Abdalbâkî, *el-Mu'cemül müfehres*, 706.

⁵⁹⁹ et-Tevbe 9/32-33.

⁶⁰⁰ el-Feth 48/17-18.

⁶⁰¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/6; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/450.

Tevbe Sûresi 9/111. âyetinde müminlerin Allah ile yaptıkları alışverişten yani biattan bahsedilmektedir. Bu biatta Allah cennet kaşılığında kullarından canlarını ve mallarını satın aldığını ifade buyurmaktadır. Bu âyet Mekke civarındaki Akabe bölgesinde Medine'den gelen Müslümanlarla Hz. Peygamber arasında vuku bulan biatlaşma üzerine nazil olmuştur.⁶⁰² Bu biatlaşma imanı kabul etmek anlamında gerçekleşen bir mukaveledir.⁶⁰³ Feth Sûresinin 48/10. ve 18. âyetlerinde konu edilen biat Mekke'ye yakın bir yer olan Hudeybiye'de semüre ağacının altında 1500 kadar Müslümanın Resûlullah'a (s.a.v.) savaştan kaçmamak üzere yaptıkları biattır.⁶⁰⁴ Bu biat Hz. Peygamber'in önderliğinde Medine'den umre yapmak niyetiyle Mekke'ye doğru yolan çıkan Müslümanların niyetlerini haber vermek üzere Mekke'ye elçi olarak gönderilen Hz. Osman'ın hapsedilmesi ve ardından şehit edildiğine dair haberin Müslümanlara ulaşması üzerine gerçekleşmiştir.⁶⁰⁵ Mümtehine Sûresinin 60/12. âyetinde yer alan biatlaşma ise Mekke'nin feth edildiği gün Resûlullah'ın (s.a.v.) Mekke'li kadınlarla belirtilen şartlar üzerine yaptığı biatı konu edinmektedir.⁶⁰⁶ Kadınlarla yapılan bu biatlaşma hadisesinin Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'in Safâ tepesinde erkeklerden aldığı biat sonrasında gerçekleştiği bilinmektedir.⁶⁰⁷

Yukarıda nüzûl sebeplerine kısaca değinilen âyetler ve bu âyetlerin tefsirlerdeki izahlarından hareketle bu bölümde biat edenlerin özellikleri, biatın muhatapları, üzerine biat edilen hususlar, biat edenlerin mükâfatı ve biatı bozanların cezası tespit edilecek ve böylece Kur'ân-ı Kerîm'de biatın muhtevası belirlenmiş olacaktır. Sonrasında ise bu bilgiler ışığında biatın psikolojik, sosyolojik ve siyasi yönü izah edilerek sonuç bölümüne geçilecektir.

2.4.1. Biat Edenlerin Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm'de biatın yer aldığı âyetler ve bu âyetlerin tefsirlerine bakıldığında biat eden kimselerin ahdinde vefalı olmak, doğru, samimi ve sabırlı olmak, tövbe etmek, ibadet etmek, hamd etmek, oruç tutmak, rükû ve secde etmek, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek, Allah'ın sınırlarını muhafaza etmek gibi özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Biat ehlinin sahip olduğu bu özellikler başlıklar halinde sıralanarak izah edilecektir.

⁶⁰² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/450.

⁶⁰³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 271-278.

⁶⁰⁴ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 432.

⁶⁰⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/272-276.

⁶⁰⁶ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 468.

⁶⁰⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/306-307.

2.4.1.1. Ahdinde Vefalı Olmak

Hudeybiye’de Resûlullah’a (s.a.v.) biat eden Müslümanları konu edinen Feth Sûresinin 10. âyetinde biat edenlerin büyük bir mükafaata nail olacakları bildirilmektedir. Söz konusu bu mükafaata nail olacaklar âyetle Allah’a verdiği sözü yerine getiren, ahdine vefalı olan kimseler şeklinde vasıflandırılmaktadır.⁶⁰⁸ Bu nedenle ahdine vefakâr olmayan kimse biatını bozan kimse anlamındadır ki bu şekilde hareket eden kendi aleyhine iş yapmış olur.⁶⁰⁹ Nitekim aleyhte iş yapan bu kimse verdiği biat sözünün gereklerini yerine getirmemekle tarif edilirken büyük bir ecir sahibi olacak kimselerin ise yaptıkları biata vefa gösteren kimseler oldukları vurgulanmaktadır.⁶¹⁰

Mâtürîdî âyetteki “Allah’a verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur” ifadesinin iki anlamda olduğunu söylemektedir. Birinci anlama göre sözünden dönen kimseye bu dönüşün cezası vardır ki bu ceza cehennemdir. Şu âyet meâli de bu anlamdadır: “Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.”⁶¹¹ İkinci anlam ise şu şekildedir. Kim Allah’a verdiği sözden cayarsa bu caymanın zararını Hz. Peygamber ve ashâbı değil ahdine sadık olmayan kimse görecektir. Zira Allahü azîmüşşân Resûlullah’a (s.a.v.) yardım edip zafer vereceğini vadetmekte ve bu vadine vefa göstereceğini ifade buyurmaktadır.⁶¹² Diğer taraftan ahdinde vefalı olmak, doğuştan sahip olunan fitrat üzere kalmayı devam ettirerek ahde vefa göstermek şeklinde de izah edilmektedir.⁶¹³ Ayrıca âyetteki “Kim Allah’a verdiği sözü yerine getirirse” ifadesindeki kast-ı ilâhînin biat hususunda olabileceği gibi Allah’a iman hususunda da anlaşılmasının mümkün olduğu söylenmektedir.⁶¹⁴

Taberî Feth Sûresinin 18. âyetindeki “Allah biat edenlerin gönüllerinde olanı bildi” ifadesinden hareketle Allah Teâlâ’nın biat edenlerin kalplerindeki vefakârlık duygusunun farkında olduğunu söylemektedir.⁶¹⁵ İbnü’l-Cevzî de bu âyetin tefsirinde biat ehlinin kalplerindeki ahde vefanın Allah tarafından bilinen kimseler olduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁶ Bu vefakârlık duygusunun müşriklere karşı koyamama ve Resûlullah (s.a.v.) ile yapılan biata ve verilen söze riayet edememe şeklindeki bir endişeye dönüştüğü de söylenmektedir.⁶¹⁷

⁶⁰⁸ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 432.

⁶⁰⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi’l-İlmî’t-Tefsîr*, 4/130.

⁶¹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/70.

⁶¹¹ Fussilet 41/46.

⁶¹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/300.

⁶¹³ Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, *et-Tefsîr*, 103.

⁶¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmî’l-Kur’ân*, 16/268.

⁶¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/272.

⁶¹⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/133.

⁶¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/305.

Ahde vefa göstermek erkek olsun kadın olsun Hz. Peygamber'e biat eden mümin kulların en belirgin vasfıdır. Zira ahde vefanın olmadığı bir ortamda biatın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu anlamda Allah'a iman etmek de bir biattır ve son nefese kadar ahde vefayı gerektirir.

2.4.1.2. Doğru, Samimi ve Sabırlı Olmak

İbn Abbas Feth Sûresinin 18. âyetindeki “Allah biat edenlerin gönüllerinde olanı bildi” ifadesinin “Allah onların kalplerindeki doğruluğu bildi” anlamında olduğunu söylemektedir. Biat edenlerin ahde vefa vasıflarının yanısıra doğruluk sahibi kimseler olduklarını da belirtmektedir.⁶¹⁸ Taberî ise söz konusu biat ehlinin kaplerinde vefakârlık ve doğruluk duygusu ile birlikte sabrın da yer aldığını açıklamaktadır.⁶¹⁹ Mâtürîdî âyetin ilgili bölümünü “*عَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْعَزْمِ عَلَى الْوَفَاءِ وَالصِّدْقِ*” Allah onların kalplerindeki vefa ve doğruluk azmini bildi” şeklinde izah etmektedir.⁶²⁰ İbnü'l-Cevzî bu âyetin tefsirinde biat eden kimselerin Allah Teâlâ'nın katında *مُخْلِصُونَ* ihlaslı/samimi kimseler olarak bilindiğini söylemektedir.⁶²¹ Râzî âyetteki *فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ* Allah gönüllerinde olanı bildi ifadesinin başında yer alan fa-i takibiyyeden hareketle biat edenlerin kalplerindeki doğruluğu bilmenin peşi sıra gerçekleştiğini nakletmektedir.⁶²² Zemahşerî ve Elmalılı da söz konusu âyetteki biat edenlerin kaplerinde var olan hasletlerin doğruluk ve samimiyet olduğu görüşündedir.⁶²³ Diğer taraftan İbn Abbas canlarını ve mallarını vererek Allah ile cennet karşılığında alışveriş yapan biat ehlinin anlatıldığı âyetin⁶²⁴ tefsirinde bu kimselerin ihlaslı/samimi müminler olduklarını söylemektedir.⁶²⁵ Dolayısıyla söz veren kimse, verdiği sözün gereklerini samimi bir şekilde yerine getiren ve bu uğurda karşılaştığı zorluklara sabreden doğru bir kimsedir.

2.4.1.3. Tövbe Etmek

Akabe'de canları ve malları karşılığında cenneti satın alan müminlerin Allah ile yaptıkları alışverişi yani biatı konu edinen Tevbe Sûresi 9/111. âyetin devamında İbn Abbas biat edenlerin vasıflarının açıklandığını söylemektedir.⁶²⁶ Bu âyetle Allah Teâlâ

⁶¹⁸ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 433.

⁶¹⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 21/277.

⁶²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/306.

⁶²¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/133.

⁶²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/85.

⁶²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/340; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/170.

⁶²⁴ et-Tevbe 9/111.

⁶²⁵ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 166.

⁶²⁶ *التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأُمُورَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ*
Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar[262], rükû' ve secde edenler, iyiliği

Hız. Peygamber'e biat eden Müslümanların günahlarından tövbe eden kimseler olduklarını bildirmektedir.⁶²⁷ Mukâtil'e göre de bu âyet biat ehlinin amellerinin niteliklerini açıklamaktadır.⁶²⁸ Taberî Tevbe Sûresi 9/112. âyetin tefsirinde Allah'ın cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığı kimselerin sahip olduğu tövbe etmek vasfını şu şekilde açıklamaktadır. Tövbe etmekten maksat yapılan günahlardan vazgeçip yüz çevirmek, şirk ve nifaktan vazgeçmektir.⁶²⁹ Mâtürîdî İbn Mes'ûd ve Übeyy'in mushaflarında âyetin ilgili bölümünün “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ النَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ” şeklinde Allah tövbekâr, ibadet eden, hamd eden müminlerden satın almıştır” şeklinde kıraat edildiğini nakletmektedir. Buradaki tövbeden kastın şirkten tövbe olabileceği gibi bütün günahlardan tövbe anlamına gelmesinin de mümkün olduğunu söylemektedir.⁶³⁰ Âyetteki tövbe edenler kelimesinin medih ifade ettiği için merfu olduğunu söyleyen Zemahşerî bu ifadenin önceki âyetle zikredilen müminlerin sıfatı olmasının mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bunun yanında âyeti ayrı bir cümle olarak değerlendirip mananın “Tövbe eden, ibadet eden... kimseler cihâd etmeseler de cennet ehliendirler” şeklinde anlayanların da olduğunu aktarmaktadır. Bu anlam “Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) va'detmiştir” âyetindeki⁶³¹ anlam ile benzeşmektedir.⁶³² Tövbe edenler hususunda müfessirlerin iki farklı kanaat belirttiklerini söyleyen İbnü'l-Cevzî kimi müfessirlere göre bu kimselerin şirkten, nifaktan ve isyandan dönenler olduğunu nakletmektedir. Diğer bazı müfessirlere göre de tövbe edenler emredilen şeyleri yerine getirme ve yasaklanan şeylerden kaçınma hususunda Allah'a iltica eden kimselerdir.⁶³³ Tövbenin bazen küfürden bazen de gûnahtan dolayı yapıldığını söyleyen Râzî âyetle zikredilen tövbe edenler kelimesinin başındaki elif lâm takısı nedeniyle umum ifade ettiğini ve bu nedenle her iki anlamda da kullanıldığını belirtmektedir. Râzî tövbenin gerçek bir tövbe olmasını dört şarta bağlamaktadır. Bu şartları, tövbe esnasında işlenen günah nedeniyle kalbin yanıp kavrulması, tövbe edenin pişmanlık duyması, günaha tekrar dönmemek üzere azmetmesi ve bunları sadece Allah'a kul olmak arzusu ile yapması şeklinde

emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele. (et-Tevbe 9/112.)

⁶²⁷ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 167.

⁶²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/198.

⁶²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/8.

⁶³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/489.

⁶³¹ en-Nisâ 4/95.

⁶³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/314.

⁶³³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/303.

sıralamaktadır.⁶³⁴ Kurtubî ilgili âyetin tefsirinde tövbe etmeyi “Allah’a isyan hususunda zemmedilen hallerden Allah’a itaatteki methedilen hallere dönmek” şeklinde tarif etmektedir. Zira tövbe eden dönen demektir. İtaate dönen, masiyetten dönenenden daha üstündür. Çünkü itaate dönen her iki işi de yapmış olur.⁶³⁵ التَّائِبُونَ kelimesini *tekrar tekrar dönenler* şeklinde tercüme eden Mevdûdî bu vasfı müminlerin en belirgin özelliği olarak zikretmektedir. Zira malını ve canını Allah’a satan bir müminin bile Allah ile yaptığı bu alışverişi unutulabilmesi pek tabiidir. Bir anlık gaflet neticesinde Allah ile yaptığı mukavelenin şartlarını unutarak ihlal eden mümin, durumun farkına varır varmaz içinde olduğu halden dolayı pişmanlık ve utanç duyarak Rabbine yönelir ve O’ndan af talebinde bulunur. Daha önce yaptığı mukaveleyi yenileyerek tekrar Rabbine kulluk sözü verir. Nitekim kişinin hata yapmaksızın Allah ile yaptığı mukavelenin şartlarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi fitrata muhal bir durumdur. Bu nedenle Allah Teâlâ müminleri, “onlar itaat ve kulluk hususundaki sözlerinden asla caymayan kimselerdir” şeklindeki bir ifadenin yerine “onlar tekrar tekrar rablerine dönen/tövbe eden kimselerdir” cümlesiyle tarif ederek övmektedir.⁶³⁶ Esasında tövbe edenler Allah ile alışveriş yapan kimseler olduklarını, tövbe etmek suretiyle temizlenip Allah’a yöndildilerini ve yaptıkları bu tövbe ile davranışlarını Allah’ın emirleri doğrultusunda şekillendirdiklerinin bilincinde olan kimselerdir.⁶³⁷ Bu doğrultuda Hz. Peygamber’e biat etmek de o ana kadar yapılan hata ve kusurlardan dolayı Allah’a tövbe etmeyi gerektiren bir durumdur.

2.4.1.4. İbadet Etmek

Allah ile kulluk alışverişi yapan müminlerin vasıflarının açıklandığı âyet-i kerîmede Allah Teâlâ onların kendisine ibadet eden kimseler olduklarını açıklamaktadır.⁶³⁸ İbn Abbas âyetteki ibadet etmekten kastın itaat etmek anlamında olduğunu söylemektedir.⁶³⁹ Mukâtil bu kimselerin muvahhid yani Allah’ın birliğine inanan tevhid ehli kimseler olduklarını ifade etmektedir.⁶⁴⁰ Taberî ibadet edenlerin Allah’tan korktukları için boyun eğerek tevazu ile bollukta ve darlıkta O’na kullukta bulunup ibadet eden ve gece gündüz bedenlerini kulluk uğruna sarfeden kimseler olduklarını nakletmektedir.⁶⁴¹ Âyetteki ibadet edenlerden kastın Allah’ı birlemek

⁶³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 16/161.

⁶³⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmî’l-Kur’ân*, 8/269.

⁶³⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 279.

⁶³⁷ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/49.

⁶³⁸ et-Tevbe 9/112.

⁶³⁹ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 167.

⁶⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/199.

⁶⁴¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/9.

anlamında olabileceğini söyleyen Mâtürîdî bu kimselerin bütün ibadetler hususunda Allah'a ibadet eden kimseler şeklinde de anlaşılabileceğini ihtimal dâhilinde görmektedir.⁶⁴² Zemahşerî ibadet edenleri “yalnızca Allah'a kulluk edenler, kulluğu O'na has kılıp daima ibadet hususunda gayretli olanlar” şeklinde tarif etmektedir.⁶⁴³ Söz konusu âyetin tefsirinde İbnü'l-Cevzî ibadet edenlerin kimler olduğu hususunda, Allah'a ibadet ederek itaat edenler, namaz kılanlar ve muvahhidler şeklinde üç farklı görüşü nakletmektedir.⁶⁴⁴ İbadet edenleri Hasan-ı Basrî'nin “bollukta ve darlıkta Allah'a ibadet eden kimseler” şeklinde tanımladığını söyleyen Râzî, Katâde'nin de ibadet edenleri “gece ve gündüz vakitlerinde bedenlerini ibadet uğruna meşgul eden kimseler” olarak tarif ettiğini nakletmektedir.⁶⁴⁵ Kurtubî âyetteki الْعَابِدُونَ kelimesini “ibadetleriyle Allah'ın rızasını kasteden itaatkâr kimseler” olarak tefsir etmektedir.⁶⁴⁶ Seyyid Kutub ise ibadet edenlerin Allah'ın rabliğini ikrar etmenin bir gereği olarak kulluk ve ibadeti mahza Allah'a has kılan kimseler olduklarını söylemektedir.⁶⁴⁷ Bu vasf Allah ile kulluk hususunda alışveriş yapan müminlerin en belirgin özelliğidir. Zira mümin bir kimsenin hayatın her safhasında Rabbine yönelmesi benliğinde yer eden bu vasfın bir gereğidir.

2.4.1.5. Hamd Etmek

Biat edenlerin bir diğer özelliği de Rablerine hamd etmeleridir. İbn Abbas'a göre Tevbe Sûresinin 9/112. âyetinde yer alan bu ifade şükretmek anlamında kullanılmıştır.⁶⁴⁸ Taberî hamd eden müminlerin, imtihana tabi oldukları iyi halde de kötü halde de Allah'a hamd eden kimseler olduklarını aktarmaktadır.⁶⁴⁹ Mâtürîdî söz konusu âyette yer alan الْعَابِدُونَ kelimesinin ibadet edenler anlamında olması halinde sonrasındaki الْحَامِدُونَ kelimesinin Allah'a övgüde bulunanlar anlamında olduğunu, şayet Allah'ı birlemek anlamında kullanılırsa, الْحَامِدُونَ sözcüğünün Allah'ın nimetlerine şükredenler anlamına geldiğini söylemektedir.⁶⁵⁰ Râzî'ye göre hâmidûn zümresine dâhil olanlar, Allah Teâlâ'nın dini ve dünyevi nimetlerine karşı şükür vazifelerini eksiksiz bir şekilde ifa edip bunu adet haline getiren bahtiyarlardır. Nitekim İnsanlık âlemi

⁶⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/490.

⁶⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/314.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 2/303.

⁶⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/161.

⁶⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 8/269.

⁶⁴⁷ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/50.

⁶⁴⁸ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 167.

⁶⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/10; Benzer anlamlar için bakınız: İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/303; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/453.

⁶⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/490.

yaratılmadan önce Allah’a ibadet eden melekût âleminin zikri olan tesbih (sübhanallah), tehlîl (lâ ilâhe illallah) ve tahmîd (elhamdülillâh)⁶⁵¹ dünya yok olduktan sonra cennetteki müminlerin de zikridir. Allah Teâlâ bu kimseler hakkında şöyle buyurmaktadır: “Bunların oradaki duaları, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım!’; aralarındaki esenlik dilekleri, ‘selâm’; dualarının sonu ise, ‘Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur’ sözleridir.”⁶⁵² Râzî’ye göre Tevbe Sûresinin 9/112. âyetinde yer alan hamd edenler lafzı bütün bu anlamları ihtiva etmektedir.⁶⁵³ Kurtubî bu âyetin tefsirinde hamd edenlerin her şart ve zeminde Allah’a hamd eden, kendilerine verdiği nimetleri O’nun yolunda harcayan ve kazasına razı olan kimseler olduklarını söylemektedir.⁶⁵⁴ Seyyid Kutub hamd eden bir müminin bollukta nimetin zahirinden dolayı Allah’a teşekkür etmesinin yanında darlık anında da ilahi rahmetin bir tecellisi olan imtihanın farkına vararak hamd ettiğini ifade etmektedir.⁶⁵⁵ Hiç şüphesiz hamd sadece Allah’ın nimetlerine karşı yapılan bir teşekkür değildir. Hamd Allah’ın nimetlerine şükretmek kadar nikmetlerine de razı olup imtihanın bilincinde olmaktır.

2.4.1.6. Oruç Tutmak/Seyahat Etmek

Oruç tutmak biat ehlinin vasıfları arasında yer almaktadır. Bu vasıfların zikredildiği Tevbe Sûresinin 9/112. âyetinde yer alan ve lugat anlamı itibariyle seyahat edenler anlamına gelen سَائِحُونَ kelimesi *otuç tutanlar* şeklinde tefsir edilmektedir.⁶⁵⁶

Taberî bedenlerini esirgemediği seyahat edenler gibi oruç tutanlar da bedenlerini Allah yoluna sarf ettikleri için oruç tutanlara da sâihûn/seyahat edenler denildiğini nakletmektedir. Bu konuda Hz. Âişe’nin “Bu ümmetin seyahati oruç tutmaktır.” sözünü de aktarmaktadır.⁶⁵⁷ Âyet-i kerimedeki sâihûn kelimesinin muhtevasına dair bir rivayette Hz. Peygamber’e soru sorulduğunu ifade eden Mâtürîdî, onun sâihûn kelimesindeki kastın oruç tutan kimseler olduğunu söylediğini ve yine bu hususta “Ümmetimin seyahati oruçtur.” şeklindeki hadisini nakletmektedir. Ayrıca yeryüzünde seyahat eden kimse rahatlığı ve şehveti terk ederek zora talip olan yoldaki bir kimse gibidir. Bu nedenle yeme içme gibi bilumum lezzetlerden uzak duran oruçlu kimseler için sâihûn lafız kullanılmıştır. Âyetteki bu kelimenin evi barkı olmayıp yeryüzünde

⁶⁵¹ Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacağın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti. (el-Bakara 2/27.)

⁶⁵² Yûnus 10/30.

⁶⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/161.

⁶⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmî’l-Kur’ân*, 8/269.

⁶⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 6/50.

⁶⁵⁶ el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 167; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/199; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/10.

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/15.

devamlı seyahat halinde olan kimseler anlamında olduğu da söylenmektedir.⁶⁵⁸ Zemahşerî söz konusu edilen sâihûnun ilim talep etmek amacıyla yeryüzünde seyahat eden ehl-i ilim olduğunu, bu kimselerin her nerede ilim varsa oraya gittiklerinin aktarmaktadır.⁶⁵⁹ İfade edilen bu anlamların yanında İbnü'l-Cevzî seyahat eden kimselerin hicret edenler şeklinde anlaşılabileceğini de nakletmektedir.⁶⁶⁰ Sâihûnun kelimesinin anlamına dair yukarıda yer alan benzer bilgileri derleyen Râzî seyahat hakkındaki kanaatini ise şu şekilde açıklamaktadır. Seyahat insanın nefsinin kemal noktasına ulaştırmasında önemli bir faktördür. Seyahate çıkan insan birtakım meşakkatlerle karşı karşıya kalır ve bunlara sabreder. Yolculuk esnasında aç kaldığında Allah'a yönelerek tevekkül eder. Yolda karşılaştığı hikmet ehli kimselerden istifade eder ve onlara nisbetle bulunduğu konumun ne derece aşağıda olduğunu öğrenmiş olur. Allah Teâlâ her bölgede farklı meziyetleri var etmiştir. Bu nedenle seyahat halindeyken yolda karşılaştığı farklı halleri müşahade eden sâihin mârifetullah anlayışı ve İslâm inancı kuvvetli hale gelir. Bütün bunlardan dolayı seyahatin dini açıdan çok önemli faydaları ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Âyetteki sâihûn kelimesi ile cihad ve hicret etmek amacıyla evinden ve yurdundan ayrılıp yola çıkanların da kastedilebileceğini söyleyen Râzî, Allah Teâlâ'nın bir önceki âyette müminleri cihada teşvik ettiğini, bu âyet ile de bu müminlerin özelliklerini beyan ettiğini ifade etmektedir. Hiç şüphesiz Allah ile kulluk hususunda alışveriş yapan cihad ehli müminlerin âyette zikredilen dokuz özellikle vasıflanan müminler olmaları gerekmektedir.⁶⁶¹ Kurtubî'nin tefsirinde yer alan bir rivayete göre sâihûn kelimesi, Allah'ın birliğini, melekût âlemini, Allah'ın tek ve yegâne güç sahibi olduğuna delalet eden bütün mahlûkatı tefekkür eden kimseler anlamına da gelmektedir.⁶⁶² Elmalılı ilgili âyeti tefsir ederken seyahat ve oruç arasındaki anlam yakınlığını şu şekilde izah etmektedir:

Seyahat eden kimse hasbe'l-âde gerek yiye içmek ve gerek sair müsteheyât-ı nefsiyesi hususlarında imsak etmek ve bazı müşkilâta sabr u tahammül eylemek mecburiyetinde bulunur. Oruç da insanı shevâtından alıkoyması nokta-i nazarından mühim bir seyahate benzer. Bir de seyahat insanın görmediği, bilmediği birtakım şeylere vukûfuna vesile olan bir riyâzet-i bedeniye olduğu gibi, oruç da âlem-i mülk ü melekûtun hafâyâsına ittılâ'a vesile olan bir riyâzet-i nefsiyedir.⁶⁶³

Sâihûn kelimesine verilen farklı anlamları sıraladıktan sonra kendi kanaatine göre bu kimselerin mahlûkatı ve evreni tefekkür edenler olduklarını söyleyen Seyyid Kutub

⁶⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/490.

⁶⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/314.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/303.

⁶⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/162.

⁶⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'ân*, 8/270.

⁶⁶³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/454.

benzer hususun yer aldığı şu âyeti konu hakkında örnek olarak vermektedir: “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”⁶⁶⁴ Seyyid Kutub sadece mahlûkatı ve evreni tefekkür ederek ömür sermayesini tüketmenin doğru bir yöntem olmadığını, yapılması gerekenin hayatı bu tefekkür doğrultusunda inşa edip geliştirmek olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁵ Mevdûdî müminlerin vasıflarının zikredildiği âyetteki sâihûn kelimesine *oruç tutanlar* anlamının verilmesinin doğru bir tercih olmadığını bu kelimenin lugatta yer alan *seyahat edenler* anlamı ile değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu bakımdan seyahat edenler, İslâm’ı tebliğ etmek, Allah yolunda cihada çıkmak, Müslüman olmayanların iş başında oldukları beldelerden hicret etmek, insanları doğru yola iletmek, sahih bilgiyi araştırıp öğrenmek, helal rızık kazanmak gibi ulvi gayeleri elde etmek amacıyla yola çıkan kimselerdir.⁶⁶⁶ Âyet-i kerîmede müminlerin bu vasfına yer verilmesinin başlıca nedeni bu ifadenin mümin olduğunu beyan edip cihada çıkmayanlar için bir uyarıyı barındırmasıdır. Bu uyarı hakiki müminlerin, Allah’ın adını yüceltmek gayesiyle yeryüzünün farklı bölgelerine seyahat eden, İslâm inancının gerektirdiği şeyleri yapmak için var gücüyle çaba sarf eden, ihtiyaç olduğunda geri durmayan kimseler olduklarını haber vermektedir.

2.4.1.7. Rükû ve Secde Etmek

Allah’a söz verip sözünde duran müminler söz konusu âyette rükû ve secde eden kimseler olarak tanıtılmaktadır. Buradaki rükû ve secdenin beş vakit namazdaki rükû ve secde olduğunu söyleyenlerle birlikte⁶⁶⁷ âyetteki الرَّائِعُونَ ve السَّاجِدُونَ lafızları ile farz namazlardaki rükû ve secdenin kastedildiği de ifade edilmektedir.⁶⁶⁸ Mâtürîdî bu kimselerin Allah’a boyun eğen ve O’ndan korkan kimseler olduklarını; zira âyetteki bu bölümün Hafsa’nın mushafında الْخَاضِعُونَ لِلَّهِ وَالْخَاشِعُونَ لَهُ şeklinde yer aldığını zikretmektedir.⁶⁶⁹ Râzî, Kâdî Abdülcebbar’dan (ö. 415/1025) konu hakkında şöyle bir nakilde bulunmaktadır: Allah Teâlâ âyetteki rükû ve secdeyi namazdan kinaye olarak zikretmiştir. Çünkü namaz esnasındaki musallînin rükû ve secde haricindeki eşkâli diğer halleri ile aynıdır. Zira namaz kılan kimseyi normal halinden ayıran rükû ve secdesidir. Bu nedenle musallî bir kimseyi namaz kılmayandan ayırt eden de rükû ve secde

⁶⁶⁴ Âl-i İmrân 3/190; Diğer bir örnek için bakınız: Âl-i İmrân 3/191.

⁶⁶⁵ Seyyid Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 6/50.

⁶⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 280.

⁶⁶⁷ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 167; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 2/303.

⁶⁶⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/199; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/15; Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmi’l-Kur’ân*, 8/270.

⁶⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/491.

olmaktadır. Bu hususta şöyle denilebilir: Namazdaki kıyam Allah'a gösterilen saygı ve tevazuun ilk mertebesi, rükû ortası, secde de nihai mertebesidir. Namaz kılmaktan maksat boyun eğmek ve tazimde bulunmaktır. Buna dikkat çekmek amacıyla boyun eğmenin ve tazimde bulunmanın en üst mertebesine delalet eden rükû ve secde lafızları âyet-i kerimde namazı ifade etmek için zikredilmişlerdir.⁶⁷⁰ Elmalılı âyetteki الرَّكَعُونَ ve السَّاجِدُونَ lafızlarını rükûuyla secdesiyle tam namaz kılanlar şeklinde tefsir etmektedir.⁶⁷¹ Seyyid Kutub bu kimselerin namaz kılan ve kıldıkları namazları kendilerinin değişmez bir özelliği olarak benimseyen kimseler olduklarını söylemektedir. Aynı zamanda bunlar toplum içinde rükû ve secdeleriyle temayüz eden müminlerdir.⁶⁷² Verilen bilgiler biat ehlinin yerine getirmesi gereken sorumluluklarının en önemlilerinden birisinin de beş vakit namaz olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle bir namaz ki insanın hayatına şekil veren, onu yanlıştan alıkoyup dosdoğru bir hayat sürmeye sevkeden değişmez bir amil olarak bilinmelidir.

2.4.1.8. İyiliği Emredip Kötülükten Nehyetmek

Biat eden müminlerin özelliklerinden biri de iyiliği emredip kötülükten nehyetmeleridir. Tevbe Sûresinin 9/112. âyetinde zikredilen bu vasfı İbn Abbas, tevhid ve ihsanı emretmek, küfürden, şeriate ve sünnete muvafık olmayan şeylerden nehyetmek şeklinde tefsir etmektedir.⁶⁷³ Mukâtil iyiliği emredenleri Allah'ın birliğine iman etmeyi emredenler, kötülükten nehyedenleri de şirkten nehyedenler şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁷⁴ Bu kimseler doğru yola, hidayete ve amele tabi olmayı ve dinleri hususunda hakkı emreden ve Allah Teâlâ'nın kullarına yasakladığı her türlü söz ve fiilden nehyedenlerdir.⁶⁷⁵ İbnü'l-Cevzî âyetteki الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ ifadesinde yer alan vav harfinin atf için olabileceğini söylemektedir. Bu şekilde kabul edildiğinde âyetle müminlerin zikredilen özelliklerinin sekizincisi kötülükten nehyetmek şeklinde anlaşılmaktadır. Bununla birlikte vav harfinin iyiliği emretmek ile kötülüğü mehyetmek ameliyesinin bir arada oluşuna işaret ettiği de belirtilmektedir. Bu görüşe göre kötülükten nehyetmeden iyiliği emretmenin mümkün olmayacağı kastedilmektedir.⁶⁷⁶ Râzî âyetle iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme ifadesinin cihadın farz oluşuna işaret ettiğini söylemektedir. Zira ma'rûfun başı Allah'a iman,

⁶⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/162.

⁶⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/454.

⁶⁷² Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/50.

⁶⁷³ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 167.

⁶⁷⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/199.

⁶⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/15; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/491.

⁶⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/304.

münkerin başı ise Allah'ı inkârdır. Cihad da Allah'a imanı teşvik etmeyi ve O'nu inkârı nehyetmeyi önemli bir gaye olarak bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle cihad emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker'in ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca cihadı teşvik eden söz konusu âyetin bu bölümünden önce zikredilen altı vasfı taşıyanların emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ehli olduğu da söylenmektedir. Râzî وَالنَّاهُونَ kelimesinin başındaki vav harfini şu şekilde yorumlamaktadır: Müminlerin bu özelliğinden önce zikredilen vasıflar onların sadece kendilerini ilgilendiren şahsi ibadetleridir. Kötülükten nehyetmek ise başkalarına karşı yapılan bir hatırlatmadır. Bu hatırlatma ile insan bazen öfke ve şiddete maruz kalabilmektedir. Bu nedenle ibadet ve taat çeşitlerinin en zorlusu olan nehiy ani'l-münkerin barındırdığı meşakkate dikkat çekmek amacıyla bu kelimenin başında vav harfi zikredilmiştir.⁶⁷⁷ Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker vazifesinin ancak Allah'ın şeriatı ile yönetilen Müslüman bir toplumda yapılabileceğini söyleyen Seyyid Kutub bu vazifenin şeriatın belirlediği kuralları emretmek ve bu kuralları aşanları nehyetmek şeklinde vuku bulabileceğini ifade etmektedir.⁶⁷⁸

İslâm şeriatının hâkim olmadığı bir toplumda öncelikli yapılması gereken emri bi'l-ma'rûf, Allah'ın rab olarak kayıtsız şartsız egemen olduğu bir toplum inşa etmektir. Böyle bir toplumda yapılması gereken nehy-i ani'l-münker vazifesi ise Allah'tan başkasına kul olan insanları tağutun sözde egemenliğinden kurtarmaktır. Bu aynı zamanda en büyük iyiliği emretmek ve en büyük kötülüğü yasaklamaktır. Zira Hz. Peygamber ve ashabı öncelikli olarak İslâm şeriatının egemen olduğu Müslüman bir devlet ve bu şeriata tabi olan bir toplum inşa ettikten sonra ibadetleri emretme ve günahları nehyetme vazifesini deruhte etmek üzere üstelenmişlerdir. Bu nedenle en büyük iyilik ve en büyük kötülük meselesinin çözümü emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ehlinin öncelikli olarak yapması gereken bir vazifedir.

2.4.1.9. Allah'ın Sınırlarını Muhafaza Etmek

Cennet karşılığında canlarını ve mallarını Allah'a satarak O'nunla sözleşen müminlerin Tevbe Sûresinin 9/112. âyetinde zikredilen özelliklerinin sonuncusu da Allah'ın sınırlarını muhafaza etmektir. Allah'ın sınırlarını korumadaki kastın O'nun kullarına farz kıldığı şeyleri muhafaza etmek⁶⁷⁹ ve emirlerini yerine getirmek⁶⁸⁰ anlamında olduğu söylenmektedir. Bu ifade ile Allah'ın sünnetlerini muhafaza etmek anlamının da kastedilmiş olabileceğini belirten Mâtürîdî'ye göre Allah'ın sınırlarını

⁶⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/163.

⁶⁷⁸ Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 6/50.

⁶⁷⁹ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 167; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/17.

⁶⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/304.

muhafaza edenler, O'nun hükümlerini gözeten, kulları için belirlediği sınırları aşmayan ve bu hususlarda aşırıya kaçmayan kimselerdir.⁶⁸¹ Bu sınırların âyetle cihad eden müminler için zikredilen diğer yedi vasıf anlamına geldiği de ifade edilmektedir.⁶⁸² Râzî âyetle zikredilen Allah'ın hududlarının O'nun ibadet ve muamelata dair mükellefiyetleri olduğunu söylemektedir. İbadet hususundaki mükellefiyetler dünyevi bir maslahat gözetmeksizin dini bir kazanç elde etmek amacıyla emredilen namaz, zekât, oruç, hac, cihad, köle azad etmek, adakta bulunmak gibi bilumum güzel amellerdir. Muamelata dair yükümlülükler ise menfaati celbetmek veya mefsedeti defetmek amacıyla yapılanlardır.⁶⁸³ Elmalılı Allah'ın sınırlarını muhafaza edenleri şu şekilde tanımlamaktadır: “Allah teâlâ'nın beyân ü ta'yîn ile tahdid eylediği hakâik u şerâyi'e riayet ve muhafazasına itina eyleyenlerdir ki hem kendileri amel hem de nâsı o yola sevkederler.”⁶⁸⁴ Seyyid Kutub'a göre Allah'ın sınırlarını muhafaza edenler, O'nun koyduğu kanunların bireysel ve toplumsal açıdan uygulanmasını sağlayanlar ve bu kanunları kabul etmeyip ortadan kaldırmak isteyenlere karşı mücadele edenlerdir. Bu mücadele emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker vazifesinde olduğu gibi Allah'ın şeriatının egemen olduğu bir toplumda icra edilebilir. Allah'ın şeriatının her anlamda hâkim olmadığı bir toplumda öncelikli olarak yapılması gereken şeriatın tek söz sahibi olduğu bir toplum inşa etmek için mücadele etmektir. Zira Allah Teâlâ'nın kendileriyle cennet üzere sözleştiği ve belirlediği hududlar çerçevesinde yaşamaları için canlarını ve mallarını satın almak suretiyle biat aldığı mümin topluluk böyle kimselerdir. Hiç şüphesiz Allah'ın cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığı müminler tek bir ümmettirler. Bir ve beraber olmalarını sağlayan yegâne umde ise Allah inancıdır.⁶⁸⁵ Son olarak Mevdûdî hudûdullahı muhafaza edenlerin, ibadet, ahlak, kültür, ekonomi, politika, hukuk, savaş ve barış gibi bireysel ve toplumsal hayatın tamamında Allah'ın belirlediği sınırları hassasiyetle gözeterek imanın gerektirdiği gibi davranan kimseler olduklarına işaret etmektedir.⁶⁸⁶ Zira hakiki mümin hudûdullahı şahsi hayatında muhafaza etmenin yanında üstün bir gayretle bu sınırları toplumsal hayatta da hâkim kılmak ve muhafaza etmek için çaba sarfeden kişidir. Buraya kadar biat edenlerin Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen özelliklerine yer verildikten sonra şimdi de biatın muhataplarına geçilecektir.

⁶⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/491; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 8/271.

⁶⁸² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/199.

⁶⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/163.

⁶⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/455.

⁶⁸⁵ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 6/51.

⁶⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 280.

2.4.2. Biatın Muhatapları

Kur'ân-ı Kerîm'de biatın konu edildiği âyetlere bakıldığında biat edenlerin mümin erkekler ve mümin kadınlar oldukları müşahade edilmektedir. Bu âyetlerdeki anlatıma göre mümin erkekler ve mümin kadınlar sadece Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber'e biat etmektedirler. Bu nedenle biatın muhatapları incelenirken Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber olmak üzere bu konu iki başlıkta ele alınacaktır.

2.4.2.1. Allah Teâlâ

Hicretten önce Mekke civarında, Akabe denilen yerde Medine'den gelen Müslümanların Hz. Peygamber ile yaptıkları biatı konu edinen Tevbe Sûresinin 9/111. âyetinde Allah Teâlâ'nın biat eden müminlerden cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığı anlatılmaktadır.⁶⁸⁷ Birinci akabe biatı olarak bilinen bu hadisede Hz. Peygamber'e biat eden müminler Kur'ân-ı Kerîm'de Allah ile ahidleşen müminler olarak tanıtılmaktadır. Yani Allah Teâlâ Resûlullah'a (s.a.v.) biat eden müminleri bu âyette bizatihi muhatap olarak kabul ettiğini beyan etmektedir. Ayrıca bu sözleşme iman hususunda Allah ile kul arasında gerçekleşen bir icab kabul anlamı da ihtiva etmektedir. Bu konuda Hz. Hasan'dan şöyle bir söz nakledilmektedir: “Dinleyiniz, vallahi o, Allah Teâlâ'nın her bir mümine sattığı öyle karlı bir biat, öyle ağır basan bir kefedir ki yeryüzünde bu biata katılmayan hiçbir mümin yoktur.”⁶⁸⁸ Bu nedenle Tevbe Sûresinin 9/111. âyetinin hükmü, sadece nüzul sebebi olan Akabe biatına katılanları değil bütün müminleri kapsamaktadır.⁶⁸⁹ Biatın yer aldığı bir diğer âyet-i kerîmede Hudeybiye'de Resûlullah'a (s.a.v.) biat eden Müslümanların esasında Allah'a biat ettikleri ifade edilmektedir.⁶⁹⁰ Mâtürîdî Müslümanların Hudeybiye'de Resûlullah'a (s.a.v.) verdikleri biat sözünü Allah'ın bu âyette kendisine nispet etmesini iki şekilde yorumlamaktadır. Birinci yoruma göre Hz. Peygamber ile müminler arasında gerçekleşen bu biat sözleşmesi emr-i ilâhi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu nedenle Resûlullah (s.a.v.) ile yapılan bağlılık sözleşmesinin yani biatın esasında Allah ile yapıldığı zikredilmektedir. Diğer görüşe göre ise Allah Teâlâ Resûlullah'ın (s.a.v.) katındaki değerinin ve şerefının ulviliğini kullarına izhar etmek amacıyla sözleşmeyi kendi zatına nispet etmiştir.⁶⁹¹ Âyette “Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar” ifadesini tekid etmek üzere tahyil yoluyla bu ifadenin peşisıra “Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir”

⁶⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/450.

⁶⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 6/1886.

⁶⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/452.

⁶⁹⁰ el-Feth 48/10.

⁶⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/489.

buyrulmuştur. Bu ifade Peygamber ile yapılan biat sözleşmesinin Allah ile yapılmış olduğunu vurgulamakta ve aralarında bir fark olmadığını bildirmektedir. Nitekim “Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur”⁶⁹² emr-i ilahisi de bu minvalde değerlendirilmektedir.⁶⁹³ Müminlerin Hz. Peygamber’e verdikleri sözün biat olarak isimlendirilmesinin nedeni onların canlarını cennet karşılığında Allah’a satmış olmaları ile açıklanmaktadır.⁶⁹⁴ Bu nedenle Resûlullah (s.a.v.) ile yapılan biat akdi sanki Allah Teâlâ ile yapılmış gibidir. Zira Müslümanların Resûlullah’a (s.a.v.) resûl olması nedeniyle boyun eğmeleri, onu elçi olarak gönderen Allah Teâlâ’ya itaat edip boyun eğmeleri anlamını taşımaktadır. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) insanlığı Allah’a bağlamak, vefatından sonra da Allah Teâlâ ile kulları arasında devam edecek sarsılmaz bir biatı temin etmek amacıyla gönderilmiştir.

2.4.2.2. Hz. Peygamber

Kur’ân-ı Kerîm’e bakıldığında müminler biat etmek için muhatap olarak ilk etapta Hz. Peygamber ile iletişim kurmaktadırlar. Cennet karşılığında canlarını ve mallarını Allah’a satarak O’na biat eden müminlerin yaptıkları karlı alışverişi konu edinen Tevbe Sûresinin 9/111. âyeti esasında Akabe’de Hz. Peygamber’e biat eden Müslümanların durumunu haber vermektedir.⁶⁹⁵ Her ne kadar bu alışverişin Allah ile kulları arasında imana dair gerçekleşen bir icab kabul anlamı taşıdığı söylene de genel kanaate göre söz konusu âyet Akabe’de Hz. Peygamber’e biat eden müminleri konu edinmektedir.⁶⁹⁶ Feth Sûresinin 48/10. ve 18. âyetleri müminlerin Hudeybiye’de Resûlullah’ın (s.a.v.) elini tutarak onunla yaptıkları biatı haber vermektedir.⁶⁹⁷ Sûrenin 10. âyetindeki *يَدُ اللَّهِ* *Allah’ın eli* ifadesinde Allah’a nispet edilen el lafzı ile de Resûlullah’ın (s.a.v.) elinin kastedilmiş olabileceği söylenmektedir.⁶⁹⁸ Nitekim Hz. Peygamber Hudeybiye’de semure ağacının altında müminlerle el ele tutuşarak aldığı bu biatı Allah adına almıştır.⁶⁹⁹ Bu nedenle sûrenin devamındaki 18. âyet Allah’a ve peygamberine itaat edenlerin, rıdvân/razı olma biatı olarak da bilinen bu biata iştirak eden müminler olduğuna işaret etmektedir.⁷⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm’in haber verdiği bir diğer biatlaşma hadisesi de Mümtehin Sûresinin 60/12. âyetinde yer alan ve ekseriyetle kadınlar biatı

⁶⁹² en-Nisâ 4/80.

⁶⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/335.

⁶⁹⁴ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/130; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/161; Seyyid Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 10/533.

⁶⁹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmi’l-Kur’ân*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/450.

⁶⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/452.

⁶⁹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/272-276.

⁶⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/300.

⁶⁹⁹ Seyyid Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 10/533.

⁷⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/84.

olarak da bilinen biatlaşma merasimidir. Bu âyet Mekke'nin feth edildiği gün mümin kadınların Allah Teâlâ'nın belirlediği şartlar üzerine Resûlullah'a (s.a.v.) yaptıkları biatı konu edinmektedir.⁷⁰¹ Mümin erkeklerden el ele tutuşarak biat alan Hz. Peygamber erkeklerdeki bu uygulamanın aksine kadınlardan biat alırken onların eline dokunmadığı ve bu hususta "ben kadınlarla musafaha yapmam" diye buyurduğu nakledilmektedir.⁷⁰² Hz. Peygamber'in ve ona biat eden kadınların su dolu bir kaba ellerini daldırarak biatlaştıkları zikredilmektedir.⁷⁰³ Resûlullah'ın (s.a.v.) kadınlarla yaptığı biatın bir bez yordamıyla gerçekleştiği de ifade edilmektedir.⁷⁰⁴ Diğer taraftan yaşadığı dönemde Hz. Peygamber'e biat etmek Müslümanlar için onunla birlikte Mekke'den Medine'ye hicret etmek gibi farz hükmünü taşıyan bir ulvi bir ameldir. Hiç şüphesiz bu farziyet bugün de geçerliliğini korumaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de biat edenlerin muhatapları ele alındıktan sonra üzerine biat edilen hususlara yer verilecektir.

2.4.3. Üzerine Biat Edilen Hususlar

Kur'ân-ı Kerîm'de üzerine biat edilen hususlar incelendiğinde bunları Allah'a iman etmek, Allah'a ibadet etmek, Hz. Peygamber'i korumak ve ona yardım etmek, Allah yolunda savaşmak, cihad etmek, yeminle bağlılık sözü vermek, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, el ile ayak arasında bir iftira uydurup getirmemek ve meşru ve güzel işlerde Hz. Peygamber'e isyan etmemek şeklinde sıralamak mümkündür.

2.4.3.1. Allah'a İman Etmek

Hz. Peygamber'in insanlara tebliğ ettiği dini kabul edip Allah'a iman etmek esasında bir biattır.⁷⁰⁵ Zira Akabe'de Resûlullah'a (s.a.v.) biat eden Müslümanları konu edinen Tevbe Sûresinin 9/111. âyetinde Allah ile kulları arasında gerçekleştiğine dair zikri geçen alışveriş iman hususundaki bir icab kabul anlamını da taşımaktadır.⁷⁰⁶ Allah Teâlâ kendisine imanı ve yolunda cihad etmeyi bu alışveriş ile isimlendirmektedir.⁷⁰⁷ Bu alışveriş sözleşmesinin şartlarına riayet etmek her mümin için vazgeçilmezdir. Kişi iman ehli olduğu müddetçe Allah ile yaptığı bu sözleşme geçerlidir.⁷⁰⁸ Allah ile yapılan alışveriş mukavelesine taraf olarak iştirak eden mümin bu alışverişini kabul etmekle iman

⁷⁰¹ Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 468.

⁷⁰² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/598-601.

⁷⁰³ Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, 17/71.

⁷⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/557.

⁷⁰⁵ Suheyla Köksal, *Mümtehan Suresi'nin 12. Ayeti Bağlamında Kadınların Biatı Meselesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 46.

⁷⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/452.

⁷⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/486.

⁷⁰⁸ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/45.

daireesine girmiş sayılmaktadır. Nitekim bu alışverişi kabul etmek iman etmenin bir diğer şekliyen böyle bir pazarlığı reddetmek ise küfür ile eş değer tutulmaktadır.⁷⁰⁹ Neticede Allah'a iman etmek O'nunla yapılan bir biat sözleşmesidir. Bu sözleşme ile kul rabbine iman edip emir ve yasaklarına riayet edeceğine diat söz verirken Allah Teâlâ da bu iman sözünün karşılığında kuluna cenneti vadetmektedir.

2.4.3.2. Allah'a İbadet Etmek

Tevbe sûresinin 9/111. âyetinin nüzul sebebi olarak Akabe'de biat eden Ensar'dan Abdullah b. Revâha'nın Hz. Peygamber ile olan diyalogu rivayet edilmektedir. O Resûlullah'a (s.a.v.) hitaben "Rabbin için ve kendin için istediğini bizden iste" demişti. Resûlullah (s.a.v.) ise bunun üzerine "Rabbim adına, O'na ibadet etmenizi, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanızı istiyorum. Kendim için ise kendi nefsinizi nasıl koruyup muhafaza ediyorsanız beni de öylece korumanızı istiyorum" diye şart koşmuştu.⁷¹⁰ Bu rivayet müminlerin Hz. Peygamber ile biatlaştıkları hususlar arasında Allah'a ibadet etmenin de yer aldığını ortaya koymaktadır.

2.4.3.3. Hz. Peygamber'i Korumak ve Ona Yardım Etmek

Üzerine biat alınan bir diğer husus Hz. Peygamber'i korumak ve ona yardım etmektir. Zira yukarıda ifade edilen Tevbe sûresinin 9/111. âyetinin nüzul sebebi Hz. Peygamber'in kendisini korumak üzere müminlerden biat aldığına işaret etmektedir. Diğer taraftan Hudeybiye'de yapılan biatı haber veren Feth Sûresinin 48/10. âyetinin tefsirinde Taberî o gün müminlerin Resûlullah'a (s.a.v.) yardım etmek üzere biat ettiklerini ifade etmektedir.⁷¹¹ Mâtürîdî de bu âyetteki *يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ* Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir ifadesinin Hz. Peygamber'e yardım konusunda Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir anlamına geldiğini belirtmektedir.⁷¹² Mâtürîdî bu hususa dair örnek olarak şu âyeti zikretmektedir: "Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır."⁷¹³ Hz. Peygamber'i korumak ve ona yardım etmek bugün de geçerliliğini koruyan bir vazifedir. Bu vazifeyi deruhte etmek, hiç şüphesiz Resûlullah'ın (s.a.v.) getirdiği dini muhafaza etmek ve bu dini başta genç dimağlar olmak üzere günümüz insanının istifadesine sunarak onun mirasını kökleştirmek ile mümkündür.

⁷⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 275.

⁷¹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/450.

⁷¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/254.

⁷¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/299.

⁷¹³ Âl-i İmrân 3/126.

2.4.3.4. Allah Yolunda Savaşmak, Cihad Etmek

Akabe’de Hz. Peygamber’e biat eden ve Allah’ın kendilerinden cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığı müminler Allah yolunda savaşan ve bu uğurda öldüren ve öldürülen kimselerdir.⁷¹⁴ Allah yolundaki savaşı O’na itaat hususunda gerçekleştiren Müminler bu itaat uğruna düşmanı öldürmeyi ve yeri gelince düşman tarafından öldürülmeyi tercih etmektedirler.⁷¹⁵ *Allah yolunda savaşırken öldüren ve öldürülenler* meâlindeki âyetin canlarını ve mallarını Allah’a satan mümin bir zümrenin varlığını haber vermek anlamında olduğu da söylenmektedir.⁷¹⁶ Nitekim şu âyetteki ferman-ı ilâhî de bu minvaldedir: “*O hâlde, dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.*”⁷¹⁷ Âyetteki Allah yolunda savaşanlar ifadesi “*Allah’a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır*”⁷¹⁸ meâlindeki âyette olduğu gibi emir anlamını ihtiva etmektedir.⁷¹⁹ Canın satın alınması cihat ile malın satın alınması ise malı cihat için sarfetmek ve sadaka vermek ile mümkündür.⁷²⁰ Bunun için mümin Allah yolunda savaşır, bu yolda emanetini rabbine teslim eder ve malını da yine bu gaye uğruna sarf ederse Allah ile yaptığı alışverişin karşılığı olarak ahirette mükafaat olarak Rabbinden cenneti alacaktır.⁷²¹ Elmalılı’nın ifadesiyle bu kimse cennette “ağyârın müzâhamesinden ârî olarak münhasıran na’îm-i ebedî içinde yaşayacaktır.”⁷²² Akabe’de Resûlullah’a (s.a.v.) biat eden müminler için müjdelenen bu mükâfaatı haber veren âyet-i kerîme kıyamet sabahına kadar O’nun ümmetinden Allah yolunda cihad eden her bir mücahit hakkında da umumi bir hüküm içermektedir.⁷²³ Hiç şüphesiz Allah yolunda yapılan cihad, din-i mübinin peygamberler vasıtasıyla insanlara tebliğ edildiği ilk günden beri Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da her müminin boynunun borcu olarak zikredilen bir biat sözleşmesidir.⁷²⁴ Allah yolunda savaşmak Hudeybiye’de de üzerine biat edilen bir husustur. Zira bu biatı konu edinen Feth Sûresinin 48/10. ve 18. âyetlerinin tefsirinde müfessirler Müslümanların Hudeybiye’de Resûlullah’a (s.a.v.) düşmanla

⁷¹⁴ et-Tevbe 9/111.

⁷¹⁵ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 167; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/199.

⁷¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/485.

⁷¹⁷ en-Nisâ 4/74; Diğer bir örnek için bakınız: el-Bakara 2/207.

⁷¹⁸ es-Saf 61/11.

⁷¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/313.

⁷²⁰ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 2/303.

⁷²¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/158.

⁷²² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/451.

⁷²³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmi’l-Kur’ân*, 8/267.

⁷²⁴ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 6/49.

karşılaştıklarında savaştan kaçmamak üzere biat ettiklerini bildirmektedirler.⁷²⁵ Söz konusu âyetlerin tefsirlerinde bu biatın ölüm üzere yapıldığı da nakledilmektedir.⁷²⁶ Bununla birlikte Hudeybiye’de Resûlullah’a (s.a.v.) yapılan biatın genel anlamda yapılmış bir biat olduğu da söylenmektedir.⁷²⁷ Allah yolunda savaşmak Hudeybiye’deki Müslümanların üzerine biat ettikleri bir husus olmakla birlikte bugünün insanı için de geçerlidir. Bu anlamda yapılan biat o tarihlerde olmuş bitmiş bir hadise değildir. Nitekim hakkın hâkimiyeti için yapılan cihad Hz. Âdem’den beri devam etmektedir ve kıyamete kadar da sürecektir. Dolayısıyla hakkın hâkimiyeti için Allah yolunda mücadele etmek üzere yapılan biat, zulmün hâkim olduğu günümüzde de geçerliliğini fevkalade korumaktadır.

2.4.3.5. Allah’a Hiçbir Şeyi Ortak Koşmamak

Müfessirler Akabe’de Hz. Peygamber’in biat almak üzere müminlere şart koştuğu hususlardan birinin de Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak olduğunu nakletmektedirler.⁷²⁸ Ayrıca Resûlullah’ın (s.a.v.) Mekke’nin fethinde de kadınlardan bu husus üzerine biat aldığı bilinmektedir.⁷²⁹ İbn Abbas “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak” ifadesindeki kastın O’na putları şerik tutmamak ve bu işi helal saymamak olduğunu söylemektedir.⁷³⁰ Mâtürîdî’ye göre ise Hz. Peygamber ile esasında da Allah Teâlâ ile yapılan biatın en önemli şartlarından olan O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak, hem itikadı hem de muamelatı ihtiva etmektedir.⁷³¹

2.4.3.6. Hırsızlık Yapmamak

Mekke’nin feth edildiği gün mümin kadınlarla yapılan biatı haber veren Mümtehin Sûresinin 60/12. âyetinde üzerine biat edilmek üzere zikredilen hususlardan biri de hırsızlık yapmamaktır. Hırsızlık yapmamak şartı İbn Abbas’a göre aynı zamanda hırsızlığı helal görmemek şeklinde de anlaşılmaktadır.⁷³² Hırsızlık kamu malını kapsamakla birlikte her türlü maldaki hıyaneti de ihtiva etmektedir. Buradaki hırsızlığın aynı zamanda ibadeti de içine alan bir hırsızlık olduğu belirtilmektedir. Zira

⁷²⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/73; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/272-276; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/298; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/335; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/133; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/161; Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 5/411.

⁷²⁶ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/130; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/161; Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 5/411.

⁷²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/161.

⁷²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi ‘İlmi’t-Tefsîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmî’l-Kur’ân*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/450.

⁷²⁹ el-Mümtehin 60/12.

⁷³⁰ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 468.

⁷³¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/626.

⁷³² Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 468.

Resûlullah (s.a.v.) bir hadisinde “En büyük hırsız namazından çalandır” buyurmaktadır.⁷³³ İbadetlerdeki noksanlık hususunda ayrıca “Namazından çalan kimse hırsızdan daha hırsızdır” denilmiştir.⁷³⁴ Kadının kocasının malından kendi ve çocuklarının ihtiyacından fazlasını izinsiz alması da hırsızlık sayılmıştır.⁷³⁵ Bu durumun kocanın eşinden saklamadığı mallar hakkında olduğu da söylenmektedir. Yani kadın eşinin kendisinden sakladığı mallardan herhangi bir şey alacak olursa bu ifadeye göre hırsız hükmü giymiş olmaktadır.⁷³⁶

2.4.3.7. Zina Etmemek

Zina etmemek Mümtehin Sûresinin 60/12. âyetinde üzerine biat edilen bir diğer husustur. Zina etmemek aynı zamanda zinayı helal saymamaktır.⁷³⁷ Bu ifade ile gerçek anlamdaki zina anlaşılabilceği gibi zinaya götüren yolların da kastedilmiş olması mümkündür. Zira Hz. Peygamber bu konuda “Eller zina eder, gözler zina eder, ayaklar zina eder; cinsel organ da ya bunu doğrular, ya da yalanlar” buyurmaktadır.⁷³⁸ Mekke’nin feth edildiği gün kadınlarla gerçekleşen biat merasiminde yer alan Ebû Süfyân’ın karısı Hind, Resûlullah’ın (s.a.v.) koştığı bu şart üzerine “hür kadınlar da zina eder mi?” diyerek şaşkınlıkla cevap vermişti. Bu cevap, câhiliye döneminde dahi ekseriyetle hür kadınlar zina etmezken Müslüman olmuş bir kimse için böyle bir şeyin söz konusu olmasının şaşılacak şey olduğunu söylemektedir.⁷³⁹

2.4.3.8. Çocukları Öldürmemek

Kur’ân-ı Kerîm’de üzerine biat edilen hususlar arasında çocukları öldürmemek de yer almaktadır.⁷⁴⁰ Zikri geçen çocukları öldürmemek ifadesi ile müfessirlere göre kız çocuklarını diri diri gömmemek ve bu işi helal saymamak kastedilmektedir.⁷⁴¹ Bu ifade çocukların öldürülmesi ile birlikte çocukların haricindeki diğer insanların öldürülmesini kapsayan umumi bir anlama da gelmektedir.⁷⁴² Anne karnındaki ruh üfürülmüş cenin halindeki çocuğun kürtaj vb. yöntemlerle aldırılması veya bilerek düşürülmesi âyetteki nehyin kapsamına dâhil edilmektedir.⁷⁴³ Zira bir çocuğun anne rahminde korunması

⁷³³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/626.

⁷³⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 29/266.

⁷³⁵ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 6/256.

⁷³⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmi’l-Kur’ân*, 17/72.

⁷³⁷ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 468.

⁷³⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985.), 2/372.

⁷³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/558.

⁷⁴⁰ el-Mümtehin 60/12.

⁷⁴¹ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 468; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/520; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/274.

⁷⁴² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 29/267.

⁷⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/558; Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 6/256.

annesinin yükümlülüğünde olan bir durumdur.⁷⁴⁴ Ayrıca doğum sonrasında bakımsızlık nedeniyle çocuğun ölümüne sebebiyet verilmesi de âyetin bu hükmüne dâhil edilmektedir.⁷⁴⁵

2.4.3.9. El ile Ayak Arasında Bir İftira Uydurup Getirmemek

El ile ayak arasında bir iftira uydurup getirmemek ifadesini müfessirler farklı şekilde izah etmektedirler. Bu ifade kadının kocasından olmayan zina mahsulü bir çocuğu ona nisbet ederek “bu çocuk başkasından değil sendendir” demek suretiyle iftirada bulunması anlamındadır.⁷⁴⁶ El ile ayak arasında bir iftira uydurup getirmemek ifadesi kadının kocasına isnat ettiği çocuktan kinayedir. Zira kadının çocuğu içerisinde taşıdığı karnı iki elinin, dünyaya getirdiği ferici de iki ayağının arasındadır.⁷⁴⁷ “Elleriyle ayakları arasında” ifadesi çocuğun doğum esnasında annesinin elleriyle ayakları arasına düşmesini temsil etmektedir. Bu ifade ile çocuğunu emziren annenin onu elleri ve ayakları arasında bir yerde tutmasının temsil edildiği de nakledilmektedir. Ayrıca kocasına başka bir çocuğu isnat eden bir kadın bu çocuğu elleriyle bulmuş, ayakları ile de onu almaya gitmiştir.⁷⁴⁸ “Elleri arasında uydurdukları” ifadesi ile kadının sokakta bulup kocasına isnat ettiği çocuğun, “ayakları arasında uydurdukları” cümlesi ile de zina yolu ile meydana getirip eşine iftirada bulunduğu çocuğun kastedilmiş olabileceği söylenmektedir.⁷⁴⁹ Üzerine biat edilen bu husus câhiliye dönemindeki bir uygulamaya işaret etmektedir. Zira câhiliyede zinakar bir kadın pek çok erkekle olan ilişkisinin ardından dünyaya getirdiği çocuk onlardan hangisini daha çok anımsatıyorsa veya en yakışıklı ve en çok hoşlandığı erkek hangisi ise doğurduğu çocuğun bu kimseden olmadığını bildiği halde çocuğu ona nisbet ederek iftirada bulunurdu.⁷⁵⁰ Diğer taraftan el ile ayak arasında bir iftira uydurup getirmemek ifadesinin sihir, dedikoculuk ve fesatçılık anlamında olabileceği de belirtilmektedir.⁷⁵¹ Bu bağlamda nemimeyi nehiy anlamında olan “bir iftira uydurup getirmemek” emr-i ilahisi ile âyette herhangi bir kadının kocası aleyhine söz taşıması yasaklanmaktadır.⁷⁵² Ayrıca âyetin bu bölümünde namuslu bir kadına zina isnat etmeden, gıybet ve dedikodu gibi hususlarda yapılan iftiradan, yalan ve sahtekârlıktan nehiy de söz konusudur.⁷⁵³

⁷⁴⁴ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 11/143.

⁷⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/558.

⁷⁴⁶ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 468; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/306; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/594.

⁷⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/521.

⁷⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/267.

⁷⁴⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-me'sîr*, 4/274-275.

⁷⁵⁰ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 11/343.

⁷⁵¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-me'sîr*, 4/274-275.

⁷⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/267.

⁷⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/559; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 6/257.

2.4.3.10. Meşru ve Güzel İşlerde Hz. Peygamber'e İsyan Etmemek

Kur'ân-ı Kerîm'de üzerine biat edilen hususların sonuncusu da meşru ve güzel işlerde Hz. Peygamber'e isyan etmemektir.⁷⁵⁴ Müfessirler âyetin tefsirinde biata konu olan bu hususun saçını dağdıtmamak, elbiseyi yırtmamak, yüzünü tırmalamamak, yakayı yarmamak, başını traş ederek ağlamamak, ağıt yakmamak, bu maksatla şiir söylememek, yabancı bir erkekle yalnız kalmamak, mahrem olmadan üç gün veya daha az müddetli bir yolculuğa çıkmamak üzere Resûlullah'ın (s.a.v.) kadınlara emrettiği ve yasakladığı şeylerin bütününe dair olduğunu söylemektedirler.⁷⁵⁵ Hz. Peygamber'e isyan etmemek, güzellik namına emrettiği ve çirkinlik adına yasakladığı her işte O'na itaat etmekle mümkündür. Resûlullah'ın (s.a.v.) meşru ve güzel işten başka bir şey emretmeyeceği malumken sadece Hz. Peygamber'e isyan etmemek üzere biat alınmamış, ona itaat meşru ve güzel işlerle (ma'rûf) sınırlı tutulmuştur. Çünkü Allah Teâlâ âyetteki bu ifade ile kendine isyan olacak hususlarda mahlûka itaatin sakınılması gereken bir durum olduğunu beyan etmektedir.⁷⁵⁶ Zira bu beyan mubah işlerde idarecilere itatin vacip olduğuna, haram olan işlerde ise itaatin olmadığına bir delildir.⁷⁵⁷ Âyetteki ma'rûf (meşru ve güzel işler) kelimesi farklı yorumları ihtiva etmektedir. Allah'a itaate muvafık olan her şey ma'rûf olarak tarif edilmektedir.⁷⁵⁸ Ma'rûf iyilik ve takva hususunda olabileceği gibi doğruluk ve iyiliği barındıran her şeyde olması da mümkün görülmektedir.⁷⁵⁹ İslâm yasasının itaat hususundaki temel umdelerinden olan ma'rûf işler ayrımı en üsten en alta kadar bütün idarecilere karşı gösterilebilecek itaatin sınırlarını belirlemektedir. Bu umdeye göre idarecilere itaat ancak Allah'ın dinine muvafık olan meşru ve güzel işlerde mümkündür. Bu bağlamda yasama ve yürütme gücünün de doğrudan Allah'ın iradesine bağlı olduğu, O'nun çizdiği sınırları aşan hiçbir hususta itaatin söz konusu edilemeyeceği belirtilmektedir.⁷⁶⁰ Zira gerek idareciler ve gerekse onlara tabi olan tebea Allah'ın belirlediği kurallara uymakla mükelleftir. Bu mükellifiyet her kademede olan idareci ve ona tabi olanlar için geçerlidir. Böylece üzerine biat edilen hususlara yer verildikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de biat edenler için müjdelen mükâfatın mahiyeti tespit edilecektir.

⁷⁵⁴ el-Mümtehine 60/12.

⁷⁵⁵ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 468; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/307; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/594; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/626; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'ân*, 17/73.

⁷⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/521.

⁷⁵⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/275; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/559.

⁷⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/521.

⁷⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/267.

⁷⁶⁰ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/343; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 6/257.

2.4.4. Biat Edenlerin Mükâfatı

Kur'ân-ı Kerîm'de biata konu olan âyetlere bakıldığında biat edenlerin cennet, Allah'ın yardımı, büyük bir ecir, Allah'ın rızâsı, huzur ve güven, taassubiyet düşüncesinin giderilmesi, yakın bir fetih, ganimetler, insanların ellerinden emin olmak, mağfiret, rahmet ve müjde ile mükâfatlandırıldığı haber verilmektedir.

2.4.4.1. Cennet

Akabe'de Hz. Peygamber'e biat eden Müslümanlara esasında Allah Teâlâ ile yaptıkları bu alışveriş karşılığında mükâfat olarak cennet vadedilmektedir.⁷⁶¹ O gün Hz. Peygamber'in Müslümanlara koştığı şartlar üzerine Abdullah b. Revâha, "Peki, bunları yerine getirirsek bize ne var?" diye sormuş ve Resûlullah'dan (s.a.v.) "cennet" cevabını almıştır.⁷⁶² Bununla birlikte Hz. Peygamber'den bu hususta şöyle bir rivayet de nakledilmektedir: *Sizin canlarınızın bedeli ancak cennettir. Bu nedenle canlarınızı ancak cennet karşılığında satın.*⁷⁶³ Cennet Allah yolunda canlarını ve mallarını sarfeden müminler için biçilen bir değerdir. Bu değer bir bedel karşılığında verilen bir mükâfat değil Allah Teâlâ'nın biat eden mümin kullarına vadettiği bir lutuf mahiyetindedir.⁷⁶⁴ Vadedilen lutf-i ilahîyi elde etmek hiç şüphesiz cihat ile mümkündür.⁷⁶⁵ Nitekim Allah yolunda savaşan, can veren ve bu yolda malını sarfedenler elde edecekleri bu lutuf ile naîm cennetlerinde ebedi olarak kalacaklardır.⁷⁶⁶ Canını ve malını Allah'a satan mümin, akdettiği bu mukavele ile yetinmeksizin son nefesine kadar canı ve malı hususundaki bütün tasarruflarını yine Allah'ın iradesine teslim ederek ve O'nunla yaptığı mukavelenin şartlarına bağlı kalarak cenneti elde edebilecektir.⁷⁶⁷ Hudeybiye'de Resûlullah'a (s.a.v.) yapılan biatı haber veren Feth Sûresinin 48/10. âyetinin tefsirinde müfessirler, Allah Teâlâ'nın yaptıkları biata vefa gösteren müminlere cenneti garanti ettiğini ifade etmektedirler. Öyle bir cennet ki orada gözlerin müşahade etmediği, kulakların duymadığı ve insan kalbinin henüz bilmediği şeyler bulunmaktadır.⁷⁶⁸ Hiç şüphesiz dün bait eden müminler için müjdelenen bu mükâfat bugünkü Müslümanlar için de geçerliliğini korumaktadır.

⁷⁶¹ et-Tevbe 9/111.

⁷⁶² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/6; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/31; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/302; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 8/267; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/450.

⁷⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/158.

⁷⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/485.

⁷⁶⁵ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/45.

⁷⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/451.

⁷⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/277.

⁷⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/254; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/130; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/162.

2.4.4.2. Allah'ın Yardımı

Allah'ın eli Resûlullah (s.a.v.) ile el ele tutuşarak Hudeybiye'de biat edenlerin ellerinin üstündedir. Zira onların Hz. Peygamber ile yaptıkları biat Allah Teâlâ ile yapılmış bir biattır.⁷⁶⁹ İbn Abbas âyetteki *Allah'ın eli* ifadesini sevap ve yardım olarak açıklamaktadır.⁷⁷⁰ *Allah'ın eli* Mukâtil'e göre hayır namına Allah'ın onlara vadettiği şeyleri eksiksiz bir şekilde vermesidir.⁷⁷¹ *Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir* ifadesi Resûlullah'a (s.a.v.) yardım konusundaki Allah'ın güç ve kuvveti ona biat edenlerin güç ve kuvvetlerinin üzerindedir anlamındadır.⁷⁷² Bu ifade, biat edenlerin Resûlullah'a (s.a.v.) verdikleri sözde Allah'ın onları ulaştıracağı başarı ve onlara yapacağı yardım, onların Hz. Peygamber'e verdikleri söze vefa göstermelerinden daha üstün ve daha hayırlıdır anlamına da gelmektedir.⁷⁷³ Bu nedenle Resûlullah (s.a.v.) ile el ele tutuşarak yapılan biatlaşma karşılıklı bir antlaşma ve şartlaşma gibi gerçekleşmiş olsa da esasında bu biatlaşmadan faydalanacakların sadece biat edenlerin olacağı bildirilmektedir.⁷⁷⁴

2.4.4.3. Büyük Bir Ecir

Allah Teâlâ Hudeybiye'de Resûlullah'a (s.a.v.) biat edenlerin verdikleri söze vefa göstermeleri karşılığında büyük bir ecir ile mükâfatlandırılacaklarını haber vermektedir.⁷⁷⁵ Allah'ın ahdine vefalı kimselere bahşedeceği mükâfat ahiret yurdunda elde edecekleri büyük bir pay ve bol kazançtır.⁷⁷⁶ Âyetteki büyük bir ecirden kastedilen mananın ecrin büyüğü olan cennet olduğu söylenmektedir.⁷⁷⁷ Zira müminler için cennette hazırlanan nimetler cins ve kalite olarak en yüksek seviyede olup tükenmeden ebedi olarak devam etme özelliğine sahiptirler. Bu özellik nedeniyle cennet büyük sıfatı ile vasıflandırılmaktadır.⁷⁷⁸ Ayrıca Allah Teâlâ biat edip sözünde duran kullarına vadettiği bu mükâfatın niceliğini ifade edip niteliğini açıklamamıştır. Çünkü âyetle büyük olarak zikredilen mükâfatı kavrayabilmek yeryüzündeki mahlûkatın idrak derecesinin fevkinde bir durumdur. Nitekim Allah Teâlâ'nın ölçü ve nitelemesine göre büyük denilen bir mükâfatın insan aklınca tefekkür ve tedebbür edilmesi mümkün

⁷⁶⁹ el-Feth 48/10.

⁷⁷⁰ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 432.

⁷⁷¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/70.

⁷⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/254; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/130.

⁷⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/299; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/75.

⁷⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/162.

⁷⁷⁵ el-Feth 48/10.

⁷⁷⁶ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, 432; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/70; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmü'l-Kur'an*, 16/268.

⁷⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/254; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/130.

⁷⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/76.

değildir.⁷⁷⁹ Diğer taraftan Hudeybiye’de cereyen eden biatlaşma merasimi esnasında saklanarak biata katılmayan bir münafık haricinde Resûlullah’a (s.a.v.) o gün biat edenlerin tamamının yaptıkları biatı bozmayıp bu biat üzere öldükleri bilinmektedir.⁷⁸⁰

2.4.4.4. Allah’ın Rızası

Allahü azîmüşşân Resûlullah’a (s.a.v.) Hudeybiye’de semure ağacının altında biat eden müminlerden razı olduğunu beyan etmektedir.⁷⁸¹ Bu razı oluşun biat esnasında gerçekleşen bir durum olduğu söylenmektedir.⁷⁸² Zira müminlerin Resûlullah’a (s.a.v.) yaptıkları biat rızâ-i ilâhîyi celbeden bir ameldir.⁷⁸³ Allah Teâlâ biat eden müminlerin yaptıkları biata vefa göstermeleri, doğru bir kişiliğe sahip olmaları ve verdikleri sözü yerine getirmeleri nedeniyle onlardan razı olduğunu haber vermektedir.⁷⁸⁴ Biat eden müminlerin niyetlerinin halis olduğunu beyan eden âyetteki “Allah müminlerden razı olmuştur” ifadesinden hareketle Hudeybiye’de gerçekleşen biata rıdvân/razı olma biatı adı verilmektedir.⁷⁸⁵ Ayrıca bu ifade ile müminlerin Resûlullah’a (s.a.v.) yaptıkları biatın Allah’a itaat olduğuna işaret edilmektedir.⁷⁸⁶ Hz. Peygamber’den nakledilen bir hadiste “Rıdvân biatında bulunan kimse ateşe girmez” buyrulmaktadır. Nitekim âyetteki “Allah müminlerden razı olmuştur” ifadesi yemin ile birlikte zikredilmektedir.⁷⁸⁷ Hudeybiye’deki bu biata katılan Müslümanlar bizzat Hz. Peygamber’den Allah Teâlâ’nın kendilerini muhatap kabul ederek onlardan razı ve hoşnut olduğunu işiterek telakki etmektedirler. Bu durum insanoğlunun dünyadayken elde edebileceği büyük bir bahtiyarlıktır.⁷⁸⁸ Öyle bir bahtiyarlık ki Allah Teâlâ bu hususu bizatihi âyet-i kerîme ile belgelendirmektedir. Bu nedenle her kim bu biatta bulunanlara öfke besler ve dil uzatırsa karşı çıkışı onlara değil Allah’a olmuş olur.⁷⁸⁹ Diğer taraftan rızâ-i ilâhîyi celbeden bir amel olarak biat kişiyi sözde vefaya, doğru bir kişiliğe sevkettiği sürece insan gerçek anlamda Allah’ın razı olduğu bir kul olarak anılacaktır.

2.4.4.5. Huzur ve Güven

Resûlullah’a (s.a.v.) Hudeybiye’de biat eden müminlerin gönüllerinde olanı bilen

⁷⁷⁹ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 10/533.

⁷⁸⁰ Firûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 432; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/130.

⁷⁸¹ el-Feth 48/18.

⁷⁸² Firûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 433; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/276.

⁷⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/73.

⁷⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/305.

⁷⁸⁵ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4/133.

⁷⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/84.

⁷⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/170.

⁷⁸⁸ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 10/542.

⁷⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 5/418.

Allah Teâlâ bu kimselere sekineti bahşetmiştir.⁷⁹⁰ Müfessirler âyetteki sekineti huzur ve güven dinginliği olarak açıklamaktadırlar.⁷⁹¹ Allah'ın sekinet ve sebat bahşettiği bu müminler dinlerinde sabitkadem olup hak yoldan dönmeyen kimselerdir.⁷⁹² Zira yaptıkları biata vefa göstereceklerini bildiği için Allah Teâlâ onların kalplerini itminana kavuşturacak mânevî sekinet ve kuvveti indirmiştir.⁷⁹³ Âyetteki *فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ* Allah onlara huzur, güven duygusunu verdi ifadesinin başındaki ف edatı takibiyedir. Bu nedenle Allah'ın biat eden kullarından razı olması ve onlara huzur ve güven bahşetmesi peşisıra gerçekleşen bir durumdur.⁷⁹⁴ Bahşedilen huzur ve güvenin Allah'ın vadettiği sözün gerçekleşeceğine dair müminlerin kalplerinde yer alan huzur ve güven anlamında olduğu da söylenmektedir.⁷⁹⁵ Diğer taraftan genelde müfessirlerin huzur ve güven dinginliği olarak tefsir ettiği sekinet kelimesi bazı tefsirlerde sabır ve vakar anlamı ile de yer almaktadır.⁷⁹⁶ Âyetteki *فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ* ifadesi “Allah onları sulha yatıştırdı” şeklinde de tefsir edilmektedir.⁷⁹⁷ Nitekim Allah'ın kullarına bahşettiği sekinet üsten aşağıya doğru yavaşça inerek, heyecanla dolup taşan ve savaşa hazır olan kalplere huzur ve güven getirmektedir.⁷⁹⁸ İfade edilen bu huzur ve güven ulvi bir hedefi elde etmek amacıyla, karşılaşılan hiçbir engeli bahane etmeden öne atılmayı görev addeden insanın ruh halini yansıtmaktadır.

2.4.4.6. Taassubiyet Düşüncesinin Giderilmesi

Hudeybiye'de Resûlullah'a (s.a.v.) biat eden müminlerden Allah'ın razı ve hoşnut olduğunu beyan eden Feth Sûresinin 48/18. âyetinin tefsirinde İbn Abbas Mevlâ Teâlâ'nın biat eden müminlere huzur ve güven duygusunu indirip onlardan taassubiyeti giderdiğini ve bundan sonra onları yakın bir fetihle müjdelediğini açıklamaktadır. İbn Abbas söz konusu âyetteki *فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ* ifadesini *وَأَذْهَبَ عَنْهُمْ الْحَمِيَّةَ* Allah onlardan taassubiyeti giderdi şeklinde tefsir etmektedir.⁷⁹⁹ Nitekim sûrenin devamında bu konuya şu şekilde işaret edilmektedir:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ

⁷⁹⁰ el-Feth 48/18.

⁷⁹¹ Firûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 433; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu 'l-mesîr*, 4/133.

⁷⁹² Taberî, *Câmi 'u 'l-beyân*, 21/277.

⁷⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü 'l-Kur'ân*, 9/306; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu 'l-mesîr*, 4/133.

⁷⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 28/84.

⁷⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi ' li-âhkâmi 'l-Kur'ân*, 16/277.

⁷⁹⁶ Taberî, *Câmi 'u 'l-beyân*, 21/277; Kurtubî, *el-Câmi ' li-âhkâmi 'l-Kur'ân*, 16/277.

⁷⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/170.

⁷⁹⁸ Seyyid Kutub, *Fî zilâli 'l-Kur'ân*, 10/542; Mevdûdî, *Tefhimu 'l-Kur'an*, 5/418.

⁷⁹⁹ Firûzâbâdî, *Tenvîru 'l-mikbâs*, 433.

وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.⁸⁰⁰

Resûlullah (s.a.v.) ise Mekke’nin fethi hutbesinde ashabını taassubiyet ve ırkçılık düşüncesinden sakındırarak İslâm kardeşliğinin mahiyetini “Ey Kureyşliler Allah sizden cahiliye taassubunu, böbürlenmeyi ve atalarınız ile övünmeyi kaldırmıştır. Bütün insanlar Âdem’denir, Âdem de topraktanır”⁸⁰¹ ifadeleriyle beyan etmektedir. Hz. Peygamber bu beyanı ile taassubiyet ve ırkçılığı câhiliye davası olarak nitelemekte ve böylece Müslümanları bu düşünceden menetmektedir.⁸⁰² Verilen bilgilerden hareketle Allah’ın müminlerden razı olmasının, onlara huzur ve güven duygusunu bahşetmesinin ve onları yakın bir fetihle müjdelemesinin kalplerdeki taassup ve ırkçı düşünceleri izâle etmekle imkân dâhilinde olacağını söylemek mümkündür.

2.4.4.7. Yakın Bir Fetih

Hudeybiye’de semure ağacı altında Resûlullah’a (s.a.v.) biat eden müminleri Allah Teâlâ yakın bir fetih ile mükâfatlandıracağını müjdelemektedir.⁸⁰³ Yakın bir fetih olarak nitelendirilen fethin Hayber’in fethi olduğu söylenmektedir.⁸⁰⁴ Allah Teâlâ kazasına razı olup emirlerine sabreden biat ehli müminlere karşılık olarak Hayber’in fethini mükâfat olarak vermektedir.⁸⁰⁵ Yakın bir fetih nitelemesi ile Hayber fethinden elde edilecek ganimetlerin de kastedildiği belirtilmektedir.⁸⁰⁶ Hayberin fethi ve Hayber ganimetlerinin yanı sıra yakın fethin Mekke’nin veya Bizans ve İran’ın fetihleri olabileceği de nakledilmektedir. Nitekim Hudeybiye’de Resûlullah’a (s.a.v.) biat eden müminlere Bizans ve İran’ın feth olunacağına dair müjde verildiği rivayetlerde yer almaktadır.⁸⁰⁷ Hasan-ı Basrî’den gelen rivayete göre ise müminlere vadedilen yakın fetih Hecer (Bahreyn) fethidir. Zira Müslümanlar Hecer fethinden elde ettikleri meyvelerle belli bir müddet rahat yaşamışlardır.⁸⁰⁸ Âyet-i kerîmede zikredilen yakın bir fetih ile kastedilen mananın Hudeybiye barış antlaşması anlamında olabileceği de ifade edilmektedir.⁸⁰⁹ Hiç şüphesiz temin ettiği imkânlar ve birçok fethi zemin hazırlaması

⁸⁰⁰ el-Feth 48/26.

⁸⁰¹ İbn İshâk, *Sîre*, thk. Muhammed Hamidullah (Konya, y.y., 1981), 94.

⁸⁰² Âdem Apak, “İslâm’ın İrkçılığa Karşı Tutumu”, *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslâm Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Kasım Şulul vd. (Şanlıurfa: y.y., 2016), 276.

⁸⁰³ el-Feth 48/18.

⁸⁰⁴ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 433; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/278.

⁸⁰⁵ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-me’sîr*, 4/133.

⁸⁰⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/73.

⁸⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/307; Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmî’l-Kur’ân*, 16/277.

⁸⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/340; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/84; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/170.

⁸⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 10/542.

nedeniyle Hudeybiye barış antlaşması esasında bir fetih olarak görölmektedir.

2.4.4.8. Ganimetler

Biat eden müminleri yakın bir fetih ile mükâfatlandıracağını müjdeleyen Allah Teâlâ daha sonraki âyetlerde bu kimselerin pekçok ganimetler elde edeceklerini de haber vermektedir.⁸¹⁰ Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e biat eden müminlere mükâfat olarak verdiği ganimetler Kur'ân-ı Kerîm'de peşin ve sonradan verilmek üzere iki şekilde zikredilmektedir. Peşin verilen ganimetler bazılarına göre Hayber'in fethinden elde edilen ganimetler iken bazılarına göre de müminler için esasında bir ganimet mahiyetinde olan Hudeybiye barış antlaşmasıdır.⁸¹¹ Fakat ekseri müfessirlere göre bunlar Hayber'in fethinden elde edilen ganimetlerdir.⁸¹² Hayber ganimetlerinin atlı olarak sefere katılanlara iki hisse, yaya olarak katılanlara bir hisse şeklinde taksim edildiği bilinmektedir.⁸¹³ Sonradan verilecek ganimetler ise Hayber ganimetlerinden sonra kıyamete kadar müminlerin kâfirlerden alacakları ganimetlerdir.⁸¹⁴ Hayber ganimetlerinin haricinde müminlerin henüz güç yetiremediği fakat ileride gerçekleşecek Fars ve Rum/Bizans memleketlerinin fetihlerinden elde edilecek ganimetler de bu minvalde zikredilmektedir.⁸¹⁵ Nitekim yakın bir fetihle Resûlullah'ın (s.a.v.) ve ümmetinin yaptığı ve yapacağı fetihler kastedildiği gibi sonradan verilecek ganimetler ile de kıyamete kadar müminlere verilecek ganimetler anlaşılmaktadır.⁸¹⁶ Henüz elde edilemeyen diğer başka ganimetler bir başka görüşe göre müminlerin Huneyn savaşında elde edecekleri hevâzin ganimetleridir. Savaşta bazı hezimetler nedeniyle bu ganimetler o gün için "henüz elde edemediğiniz başka ganimetler" şeklinde tarif edilmektedir.⁸¹⁷ Farklı bir görüşe göre ise dünyada müminlere pekçok fetih ve ganimet ihsan eden Allah Teâlâ ahirette de onlara büyük bir mükâfat vereceğini vadetmekte ve bu vadini "henüz elde edemediğiniz başka ganimetler" ifadesiyle hatırlatmaktadır.⁸¹⁸ Biat eden müminler, dünyada elde edecekleri peşin ganimetlerin yanı sıra ahirette de pek çok şeyle mükâfatlandırılacaktır. Hiç şüphesiz bu ganimetlerin en yüce olanı Allah'ın rızasına nail olmaktır.

⁸¹⁰ el-Feth 48/19, 20, 21.

⁸¹¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/134; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 10/543.

⁸¹² Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 433; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/74; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/280-286; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/341; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/134; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/84; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/170.

⁸¹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/170.

⁸¹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/280-286; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/341; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/134.

⁸¹⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/74; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/86; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/133.

⁸¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/308.

⁸¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/341.

⁸¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/308.

2.4.4.9. İnsanların Ellerini Müminler Üzerinden Çekmesi

Hız. Peygamber'e biat eden müminlere pekçok ganimet vadeden Allah Teâlâ peşin bir ganimet olarak onlara Hudeybiye barış antlaşması ile Hayber ganimetlerini verdiğini ve biat edenlerin üzerlerinden başka insanların ellerini çekerek onları emin kıldığını bildirmektedir.⁸¹⁹ Resûlullah'a (s.a.v.) biat eden müminlerin insanların ellerinden emin olması birkaç şekilde izah edilmektedir. Bir görüşe göre insanların ellerinden emin olmak Hudeybiye'de Mekke müşriklerinden emin olmak anlamındadır. Çünkü Mekke yakınlarındaki Hudeybiye'ye kadar gelen müminlerin niyeti sadece Kâbe'yi ziyaret etmektir. Bu nedenle yanlarında yolcuların edindiği kılıçlardan başka herhangi bir savaş teçhizatı bulunmamaktaydı. Tersine bir durumda olan Mekke'li kâfirler ise savaş açısından üstün konumdaydılar. Bu üstünlüğe rağmen Allah Teâlâ kâfirlerin kalplerine korku salarak onlardaki savaşma cesaretini izale etmiş, onları anlaşmaya mecbur bırakmış ve böylece ellerini müminlerin üzerlerinden çekmişti.⁸²⁰ Başka bir görüşe göre Allah Teâlâ Hayberliler'le iş birliği içerisinde olan, onlara her türlü desteği veren Gatafân ve Esed kabilelerinin ellerini müminlerin üzerlerinden çekmiştir. Zira Resûlullah (s.a.v.) ve ashabının Hudeybiye'deki kararlı tutumlarını müşahade eden Gatafân ve Esed kabileleri kalplerinde beliren korku ve ürperti nedeniyle Hayberliler'e olan desteklerini geri çekerek Hız. Peygamber ile anlaşmaya vardılar. Bu nedenle Hayberliler savaşmadan Hayber'i ve orada bulunan ganimetleri Müslümanlara teslim etmek zorunda kaldılar.⁸²¹ Müminlerin ellerinden emin oldukları insanların Medine'deki Yahudiler ile Gatafân ve Esed kabilelerinin olduğu da söylenmektedir. Zira Allah Teâlâ, Kâbe'yi ziyaret etmek için Mekke'ye doğru yola çıkan ve Medine'den 250 mil uzaklıktaki Hudeybiye'de bulunan müminlerin Medine'de geri kalan ailelerini ve çocuklarını oradaki Yahudilerin, Gatafân ve Esed kabilelerin şerlerinden muhafaza etmiştir. Bu nedenle onlar 1400 küsur savaşçı Müslümanın ayrılmasından sonra savunmasız duruma düşen Medine'ye saldırma cesareti gösterememişlerdir.⁸²² Bir başka görüş de Allah'ın bu beyan ile iman etmiş Müslümanların tekrar eski inançlarına dönecek olduklarına dair Mekke'li kâfirlerin beklentilerini sonuçsuz bırakmasıdır.

⁸¹⁹ el-Feth 48/20.

⁸²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/282; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 9/308; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/341; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/133; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, 16/279; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/170; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 10/542; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/420.

⁸²¹ Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 433; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/74; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 9/308; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/340; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/133; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/170.

⁸²² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/281; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/133; Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, 16/279; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/420.

Nitekim şu âyet-i kerîme de bu duruma işaret etmektedir:⁸²³ “*Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun.*”⁸²⁴ Diğer taraftan Allah’ın insanların ellerini müminler üzerinden çekmesini münafıklardan emin olmak şeklinde anlamak da mümkündür.

2.4.4.10. Mağfiret

Allah Teâlâ Resûlullah’dan (s.a.v.) Mekke’nin feth edildiği gün iman eden kadınların kendisine gelerek birtakım hususlar üzerine yaptıkları biatları kabul etmesini ve onlar için mağfiret talebinde bulunmasını istemektedir. Şüphesiz Allah Teâlâ çok bağışlayandır.⁸²⁵ Müfessirler biat eden kadınlar için bağışlanması talep edilen şeylerin Mekke’nin feth edilmesinden önce câhiliye döneminde işledikleri günahlar ve şirk olduğunu belirtmektedirler. Bu nedenle Allah Teâlâ Mekke’nin fethinden sonra iman ederek Resûlullah’a (s.a.v.) biat edenlerin câhiliye döneminde Allah’a ortak koşmalarını ve işledikleri günahları affedeceğini müjdelemektedir.⁸²⁶ Bu bağışlanma talebi onların affedilmelerinin yanı sıra sevaba nail olmaları için de bir müjde mahiyetindedir.⁸²⁷ Diğer taraftan bu ilâhî müjde büyük günah sahiplerinin iman dairesinden çıkmayacağına işaret etmektedir. Zira böyle bir kimsenin imansız olmadığının delili Allah Teâlâ’nın peygamberinden biat eden kadınlar için af talep etmesini istemesidir. Nitekim bağışlanma iman dairesi içerisinde olanlar için geçerli bir durumdur.⁸²⁸ Ayrıca Allah’ın Resûlullah’a (s.a.v.) biat edenler için kendisinden mağfiret talebinde bulunmasını söylemesi günahları bağışlamanın peygamberin iradesinde olmayıp yalnızca Allah Teâlâ’ya ait olduğunu beyan etmektedir. Şu kadar var ki günahların Allah Teâlâ tarafından mağfiret edilmesi için Resûlullah’ın (s.a.v.) duası ve şefaatine tevessül edilmesi yadsınamaz bir hakikattir.⁸²⁹

2.4.4.11. Rahmet

Resûlullah’dan (s.a.v.) biat eden kadınlar için mağfiret talebinde bulunmasını isteyen Allah Teâlâ biat edenlere karşı gafûr yani bağışlayıcı olduğunu beyan etmesinin ardından onlara rahîm sıfatı ile de tecelli edeceğini de haber vermektedir.⁸³⁰ Bu bağlamda biat edenlerin Müslüman olmadan önce câhiliye döneminde işledikleri

⁸²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/308.

⁸²⁴ el-Mâide 5/3.

⁸²⁵ el-Mümtehine 60/12.

⁸²⁶ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, 468; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/306; Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 11/343.

⁸²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/559.

⁸²⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/626.

⁸²⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/559.

⁸³⁰ el-Mümtehine 60/12.

günahlara karşı mağfîret sahibi olan Allah Teâlâ'nın iman ettikten sonra da onlardan meydana gelen şeylere karşı çok merhametli olduğu zikredilmektedir.⁸³¹ Nitekim yapılan biata sadık olunduğu müddetçe rahmet sıfatının tecellileri biat edenler için devam eden bir mükâfattır.⁸³² Öyle bir mükâfat ki birtakım engellerle ve güçlüklerle karşılaşp tökezleyen kullarını Allah Teâlâ bu rahmeti ile ayağa kaldırmaktadır.⁸³³ Nitekim Allah'ın kullarını İslâm ile şereflendirmesi ve onları küfre düşmekten sakındırması rahmet sıfatının bir tecellisi olarak bilinmelidir.

2.4.4.12. Müjde

Biat edenler için Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen mükâfatların bir diğeri de müjdedir. Hz. Peygamber'e Akabe'de biat eden Müslümanların yaptıkları biatı kendisi ile yapılmış bir alışveriş olarak zikreden Allah Teâlâ, yaptıkları bu alışveriş nedeniyle kullarını müjdelemektedir.⁸³⁴ Allah'ın müjdelediği müminlerin ölüm vaktinde bu müjdeye nail olacakları belirtilmektedir. Bu kimseler için ölüm vuku bulunca dünyadayken Allah ile yaptığınız bu alışverişten dolayı şimdi size müjdeler olsun denilecektir.⁸³⁵ Müminlerin Allah ile yaptıkları alışverişini haber veren âyetten hemen sonra biat edenlerin dokuz sıfatı zikredilerek benzer müjde tekrar edilmektedir.⁸³⁶ Bu nedenle âyette ifade edilen dokuz sıfat ile vasıflanmış müminler ancak bu va'd-i Hakk olan müjdeye nail olabileceklerdir.⁸³⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de biat edenler için vad edilen mükâfatın mahiyetinin belirlenmesinin ardından son olarak biatını bozanların karşılaşacakları ceza tespit edilecektir.

2.4.5. Biatı Bozanların Cezası

Biat edenlere pekçok mükâfat verileceğini bildiren Kur'ân-ı Kerîm biatını bozanların karşılaşacakları cezayı da haber vermektedir. Bu minvalde Allah Teâlâ yaptığı biatın ardından sözünden dönen bir kimsenin kendi aleyhine iş yapmış olacağını söylemektedir.⁸³⁸ Dolayısıyla gereklerini yerine getirmeyerek biatı bozmanın cezası kişinin kendi aleyhine gerçekleşecek bir durumdur.⁸³⁹ Çünkü biatı bozan kimse Allah

⁸³¹ Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 468; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/306.

⁸³² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/559.

⁸³³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/343.

⁸³⁴ et-Tevbe 9/111.

⁸³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/487.

⁸³⁶ Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rûkû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele. (et-Tevbe 9/111.)

⁸³⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 16/164; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/455.

⁸³⁸ el-Feth 48/10.

⁸³⁹ Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 432; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/70; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/335; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/130; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/161.

Teâlâ'nın biat edip yaptığı biata vefa gösterenlere “karlı bir alışveriş” nitelemesi ile vadettiği cennetten kendisini mahrum bırakmış olmaktadır.⁸⁴⁰ Cennetten mahrumiyetin yanı sıra biatını bozan bir kimsenin asıl cezası ise cehennemdir. Nitekim şu âyet-i kerime de bu anlama işaret etmektedir: “*Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.*”⁸⁴¹ Diğer taraftan Resûlullah’a (s.a.v.) yardım etmek üzere Allah’a söz vererek biat eden bir kimsenin biatını bozması halinde meydana gelecek zarar ancak kendi aleyhine olacaktır. Çünkü Yüce Allah Peygamberini ve onun ashabını yardımsız bırakmayacağını ve onları muzaffer kılacağını vadetmektedir.⁸⁴² Âlemlere muhtaç olmayan Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e bulunduğu yardım vadine vefa gösterendir. Bu nedenle Allah’a ve resûlüne yaptığı biattan cayan kimse kendi aleyhine caymış bulunmaktadır.

2.4.6. Biatın Psikolojik Yönü

Resûlullah’ın (s.a.v.) başta İslâm’ı kabul esnasında olmak üzere pek çok konuda sahâbe ile biatlaştığı bilinmektedir. Bu biatlaşma erkeklerde farklı kadınlarda farklı yöntemlerle gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber erkeklerden biat alırken elini uzatıyor ashabı da O’nun elini tutarak biatlaşıyorlardı. Nitekim Akabe ve Rıdvân biatları erkekler ile el ele tutuşarak yapılan biatlaşmalardır.⁸⁴³ Kadınlarla biatlaşma ise el ele tutuşarak yapılmamıştır. Nitekim Hz. Âişe’den gelen rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) mahremi haricindeki hiçbir kadının elini tutmamıştır.⁸⁴⁴ Fakat Hz. Peygamber kadınlardan biat alırken bazen eline bir bez bağlamış, bazen onlara tuttuğu bir bezi uzatmış, bazen de kadınların parmaklarının yer aldığı su dolu bir kabın içine kendi parmağını da batırmak suretiyle biatlaşma esnasında dolaylı da olsa fiziksel bir temasın gerçekleşmesine özen göstermiştir.⁸⁴⁵ Resûlullah’ın (s.a.v.) fiziksel temasa bu denli ehemmiyet vermesindeki en önemli amaç hiç şüphesiz muhataplarıyla duygusal anlamda da iletişime geçmektir.⁸⁴⁶ Zira iletişim “iki birim arasında birbirleriyle ilişkili mesaj alışverişi” şeklinde tarif edilmektedir.⁸⁴⁷ Bu nedenle Hz. Peygamber ashabı ile biatlaşırken iletişim açısından oldukça dikkat çekici bir yöntem ile ellerini onların ellerinin üzerlerine koyarak söz almıştır. Bu yöntem aracılığıyla ashabı ile vucût teması

⁸⁴⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/255; Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmi’l-Kur’ân*, 16/268.

⁸⁴¹ Fussilet 41/46.

⁸⁴² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/299; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/75; Seyyid Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 10/533.

⁸⁴³ et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/10, 18.

⁸⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/153; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/598-601.

⁸⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-âhkâmi’l-Kur’ân*, 17/71; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/557.

⁸⁴⁶ Adem Güneş, “Hz. Peygamber’in Eğitimde Fiziksel Temas Yoluyla Duygusal İletişim Kurmasının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 235.

⁸⁴⁷ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999), 68.

kuran Resûlullah (s.a.v.) bir anlamda da onlarla olan samimiyetini pekiştirmektedir.⁸⁴⁸ Diğer taraftan biata verilen lügat anlamları arasında “alışverişin kabulü esnasında anlaşma yaparak el sıkışmak/safka” manası da yer almaktadır.⁸⁴⁹ Verilen bilgilerden de hareketle Akabe’de Hz. Peygamber’i kendi çocuklarını ve eşlerini koruyacakları gibi koruyacaklarına dair biat eden Müslümanların ve Hudeybiye’de yapılan biatte ölünceye kadar savaşacaklarına dair söz veren müminlerin kararlı duruşları, biatın salt bir anlaşmanın yanı sıra psikolojik muhtevaya sahip bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

2.4.7. Biatın Sosyolojik Yönü

Biat sosyolojik yönü olan bir kavramdır. Zira biatın tanımları arasında *sosyopolitik bir akit* ve *toplumsal bir sözleşme* anlamları yer almaktadır. Câhiliyeden itibaren her dönemde kullanıla gelen bu kavrama tarih boyunca birbirinden farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz gelimi biat kavramı aynı yüzyılda (20. yy.) “İslâm devletinde idare edenle idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan sosyopolitik bir akit”⁸⁵⁰ ve “toplumsal bir sözleşme”⁸⁵¹ şeklinde tanımlanırken diğer taraftan “bir kimsenin egemen konumda bulunduğunu kabul etme, bunu etek öperek gösterme”⁸⁵² şeklinde de tarif edilmektedir. Bu tarifin yanı sıra çok daha uç bir noktada biatın şu şekilde bir tanımı da yapılmaktadır:

Belin doksan dereceden fazla kıvrılması kolay değildir. Hele araya bir de göbek giriyorsa! O zaman saygının daha büyüğü diz çökülerek gösterilecektir. Böylece saygı gösteren (boyu ne kadar uzun olursa olsun) kendisini “küçültür” Kendini saygı bekleyenin kendisine yukarıdan bakmasını sağlayacak düzeye dek “aşağılamış” olur. Hele tek ve çift diz çökmeye bir de doksan derecelik baş eğme eşlik etmişse bu “biat” derecesinde saygı demektir. Biat, saygı gösteren kişinin uzattığı boyunun her an vurulabilmesini önceden kabul ettiğini göstermesi anlamına da gelebilir.⁸⁵³

Bu ifadelerden hareketle aynı yüzyıl içerisinde olmalarına rağmen farklı kesimlerin çok farklı tanımlar ile anlamlandırdıkları biat kavramının sosyolojik yönü yoğun olan bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim biat kavramı tarihten beri İslâm toplumunda sosyo-kültürel ve siyasal düzlemde anahtar bir kavram olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Bu kavram daha önce de ifade edildiği üzere aynı zamanda

⁸⁴⁸ Mustafa Karataş, “Hz. Peygamber’in Beden Dili”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/8 (2003), 70.

⁸⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 3/152, 8/291; Sâhib, *el-Muhîd*, 2/177; İbn Sîde, *el-Muhkem*, 2/189; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/550; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/26, 10/200, 201; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, 1/69, 343; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 11/36, 13/272.

⁸⁵⁰ Kallek, “Biat”, 6/120.

⁸⁵¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 2/932.

⁸⁵² Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, “Bey”, 84.

⁸⁵³ Alâeddin Şenel, *Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar* (İstanbul: 7 Renk Basım Yayın, 2014), 193; Alâeddin Şenel, “Biat Kültürünün Sosyolojisi Saygı ve Tapınma”, *Bilim ve Gelecek Dergisi* 0/122 (2014), 19.

Kur’ân-ı Kerîm’in indiği dönemdeki insan toplumunu anlatmak için dolaylı da olsa kullandığı kavramlardan biridir.⁸⁵⁴ Bu nedenle biat, toplumdaki sosyal ilişkilerin zorunlu bağlantılarını keşfetmeye çalışan bir bilim⁸⁵⁵ olarak bilinen sosyolojiye konu olmaktadır.

2.4.8. Biatın Siyasî Yönü

“Dinin düzeni, dünyanın düzeni ile kâimdir” düsturu tarihi süreç içerisinde İslâm’ın siyasi yönünü ön plana çıkaran önemli bir miyar olarak bilinmektedir.⁸⁵⁶ Zira siyaset peygamberler mesleği olarak ifade edilen bir müessesedir. Bu anlamda senatörlük ve milletvekilliği yapmış olması nedeniyle siyasi bir hüviyete de sahip olan onuncu Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan’ın aşağıdaki siyaset tanımını İslâm’ın siyasi yönünün ne derece ehemmiyet arzettiğini ortaya koymaktadır:

Siyaset peygamberler mesleğidir. O kadar temiz, o kadar nezih, o kadar mukaddes bir görevdir ki hak ve adalete bağlı olarak insanların hukukunu muhafaza etmek hizmetidir. Bunu yapabilen gerçek manada siyasidir. Onun bir saatlik icraatta bulunması bir yıl nafîle ibadetten daha hayırlıdır.⁸⁵⁷

İnsanların hukukunu muhafaza altına almak devletin güvencesinde olan bir görevdir.⁸⁵⁸ Nitekim devletin gayesi ahalinin yaşamasını, selametini ve refahını teminat altına almaktır.⁸⁵⁹ Gücünü Allah’ın kaidelerini gözetmekten ve hukuku muhafaza etmekten alan devletteki hukukun varlığı ise devlet başkanına dayanmaktadır.⁸⁶⁰ Çünkü insanların hukukunu teminat altına almak ve hayatlarını tanzim etmek itaat edilecek bir devlet başkanı ile mümkündür.⁸⁶¹

İslâm hukukunun temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm genel itibariyle devlet başkanının ne şekilde belirleneceği hususunda herhangi bir hüküm içermemektedir.⁸⁶² Bu konuda Mâtürîdî, dünyanın düzenini dolayısıyla da dinin düzenini temin etmekle mükellef olan bir devlet başkanının gerekli olduğunu belirtmekle birlikte onun ne şekilde seçileceği ve hangi vasıfları taşıyacağı hususunda Kur’ân’ın açık bir hüküm beyan etmediğini ifade etmektedir. Zira devlet başkanının belirlenmesine dair

⁸⁵⁴ et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/10, 18; el-Mümtehine 60/12.

⁸⁵⁵ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim* (İstanbul: Beta Yayınları, 1999), 3.

⁸⁵⁶ Muhammed Ziyüddin er-Rayyıs, *İslam’da Yönetim Sistemleri ve Temelleri*, trc. İbrahim Sarmış (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 131.

⁸⁵⁷ Faruk Umut, “Siyaset (Lütfi Doğan)”, *YouTube* (20 Haziran 2018), 00:01-00:33.

⁸⁵⁸ Süleyman Uludağ, “Teorik Açından İslam ve Demokrasi: Yargı”, *İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu-1998*, hzr. Ömer Turan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 410.

⁸⁵⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, “İslâm’da Demokrasi”, *Sebilurresad* 9/205 (Eylül 1955), 72.

⁸⁶⁰ Uludağ, “Teorik Açından İslam ve Demokrasi: Yargı”, 410.

⁸⁶¹ Mehmet Şaşa, “İmam Mâtürîdî’nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 11/2 (2018), 310

⁸⁶² Mehmet Akif Aydın, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi”, *İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu-1998*, hzr. Ömer Turan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 21.

mezheplerin ileri sürdükleri farklı kanaatler Kur'ân'ın bu alanı boş bırakmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁶³ Kur'ân-ı Kerîm devlet başkanının belirlenme yöntemine dair herhangi bir hüküm içermemekle birlikte devlet başkanının nasıl hareket edeceğine işaret eden birtakım kavramları ihtiva etmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'daki adalet, hüküm, ülü'l-emr, şûra, emânet ve velâyet gibi siyasi kavramlar devlet başkanının hareket tarzı ile ilişkili kavramlardır.⁸⁶⁴ Zira Kur'ân-ı Kerîm'de sosyal ve siyasal bağlamları olan birçok kavram bulunmaktadır.⁸⁶⁵ Biat da Kur'ân-ı Kerîm'in temel siyasi ve sosyal davranış biçimlerini ifade eden kavramları arasında yer almaktadır.⁸⁶⁶ Biat devlet başkanının seçimi ile ilişkilendirilen bir kavramdır.⁸⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm “İş konusunda onlarla müşavere et.”⁸⁶⁸ ve “Onların işleri aralarında şûra iledir.”⁸⁶⁹ âyetleri ile devlet işlerinin ve devlet başkanı seçiminin istişare usulü ile olduğuna işaret etmektedir.⁸⁷⁰ Nitekim Mevdûdî, Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisinden sonra bir halife tayin etmemesini ikinci âyette yer alan şûra/istişare emrinin bir gereği olarak beyan etmektedir. Mevdûdî, İslâm'ın halife seçme usulüne yönelik bir hüküm koymadığını, Müslüman halkın çoğunluğunun rızası gözetilerek zaman ve zeminin şartlarına göre hareket serbestliği tanıdığını ifade etmektedir.⁸⁷¹ Diğer taraftan Hz. Peygamber'den de devlet başkanının ne şekilde belirleneceği hususunda açık bir rivayet gelmemektedir.⁸⁷² Bununla birlikte devlet başkanının gerekliliği ve nasıl davranacağı hususunda Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetinden de bilgi edinmek mümkündür. Bu bilgilerden birinde Hz. Peygamber “Bir araya gelen üç kişinin aralarından birini emir seçmeden yaşamlarına devam etmeleri helal olmaz.”⁸⁷³ buyurarak yönetim hususunun dindeki yerine işaret etmektedir.⁸⁷⁴ Ayrıca Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet edilen ve bir anlamda onun tevazusunu ifade eden “Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.”⁸⁷⁵ şeklindeki hadisten hareketle yönetim usulüne

⁸⁶³ Şaşa, “İmam Mâturîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri”, 312

⁸⁶⁴ Mehmet Emin Geçit, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı Seçimi* (Van: Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24, 25.

⁸⁶⁵ Manzooruddin, “Kur'an'da Anahtar Siyasi Kavramlar”, 256.

⁸⁶⁶ Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasi Kavramlar*, 172.

⁸⁶⁷ Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, 15.

⁸⁶⁸ Âl-i İmrân 3/159.

⁸⁶⁹ eş-Şûrâ 42/38.

⁸⁷⁰ Hamîd Abdülkadir, *Kur'ân ve Siyaset*, çev. Enise Anaş (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2008), 145; Aydın, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi”, 25.

⁸⁷¹ Ebu'l A'lî'â el-Mevdûdî, *İslâm'da Hükümet*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 2016), 431, 435, 436.

⁸⁷² Aydın, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi”, 21; Başoğlu, “Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at”, 87.

⁸⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/227.

⁸⁷⁴ Seracettin Eraydın, “Son Dönem Hilafet Tartışmalarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Seyyid Bey, Senhûrî ve Mevdûdî Örneği)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 0/38 (2021), 342.

⁸⁷⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Fedail”, 4358; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/289

dair hukukun ümmetin kanaatine ve içtihadına bırakıldığı da söylenmektedir.⁸⁷⁶ Bu bilgiler ışığında İslâm âlimleri İslâm hukuk kurallarına göre devletin yönetim şeklinin net olarak belirlenmediği kanaatini benimsemektedirler.⁸⁷⁷ Bu nedenle İslâm hukukunda devlet yönetimi üzerine yapılan içtihat ve yorumlar ekseriyetle dört halife dönemindeki uygulamalara dayandırılmaktadır.⁸⁷⁸

Seçim yoluyla ve halkın rızası alınarak göreve başladıkları bilinen Hulefâ-yi Râşidîn dönemi uygulamaları devlet yönetiminin belirlenme şekli açısından önemli bir kaynak konumunda görülmektedir.⁸⁷⁹ Zira ilk dört halifenin seçiminde ortak olan bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özellikleri halifenin es-sâbikûn el-evvelûn'den⁸⁸⁰ olması, muhacir ve ensarın Medine'deki önde gelenleri tarafından istişare edilerek tayin edilmesi, tayin edilen halifenin mescitte halka arzolanarak biat alması ve görevine aldığı bu biat ile başlaması şeklinde sıralamak mümkündür.⁸⁸¹ Tayin edilen halifelerin biat alarak Müslümanların onayı ile göreve başlaması Hulefâ-yi Râşidîn döneminde devlet başkanının belirlenmesinde önemli bir kural olarak bilinmektedir. Bu anlamda Sakîfetü Benî Sâide'de ashanın önde gelenleri tarafından seçimle tayin edilen birinci halife Hz. Ebû Bekir, Hz. Ebû Bekir tarafından belirlenen ikinci halife Hz. Ömer, Hz. Ömer'in oluşturduğu bir heyet tarafından seçilen üçüncü halife Hz. Osman ve ileri gelen ashabın biatı ile seçilen dördüncü halife Hz. Ali görevlerine Medine'deki Müslümanlardan biat alarak başlamışlardır.⁸⁸² Dolayısıyla ilk dört halifenin demokratik bir usulle iş başına geldiğini ifade etmek zorlama bir yorum olarak telaffuz edilmiş olsa da dört raşid halifenin Medine'deki Müslümanların biat yoluyla alınan tasvip ve tasdikleri ile birlikte göreve başladıklarını söylemek tarihi bir gerekliliktir.⁸⁸³ Zira başta Mâtürîdî ve Cüveynî (ö. 478/1085) olmak üzere birçok kelim ulemasına göre devlet başkanının siyasi

⁸⁷⁶ Muhammed Abid el-Cabirî, *Çağdaş Arap-İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, çev. Ali İhsan Pala ve Mehmet Şirin Çıkar (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 85.

⁸⁷⁷ Ömer Trakan, "İslâmiyet ve Demokrasi", *İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu-1998*, hzr. Ömer Turan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 453.

⁸⁷⁸ Aydın, "Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi", 21.

⁸⁷⁹ Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, *İslam Nizamı*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 2016), 269; Aydın, "Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi", 21; Mesut Toplayıcı, "Demokrasi, İslâm ve Bediüzzaman'ın Görüşleri", *Şeriat ve Demokrasi*, ed. Kâzım Güleçyüz (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1995), 225.

⁸⁸⁰ Muhacir ve ensardan İslâm'a girişte önceliği bulunan sahâbileri ifade eden bir terim. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Efendioğlu, "Sâbikûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/344.

⁸⁸¹ Başoğlu, "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at", 87.

⁸⁸² Aydın, "Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi", 223 23; Şaşa, "İmam Mâtürîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri", 337; Abdullah Ünal, *İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî (419-478/1028-1085)'nin Gıyasü'l-Ümem fi İltiyası'z-Zulem Adlı Eserine Göre Bey'at ve İmâmet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 51; Mehmet Akif Aydın, "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü", *Osmanlı Araştırmaları* 0/10 (1990), 184; Geçit, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı Seçimi*, 136.

⁸⁸³ Aydın, "Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi", 223 23; Şaşa, "İmam Mâtürîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri", 337; Sayed Khatab - Gary D. Bouma, *İslam ve Demokrasi*, çev. Salim Korkmaz (Ankara: Sitare Yayınları, 2010), 41; İbrahim Halil Er, *Siyasal İslam Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet* (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016), 133-167.

yetkilerini kullanabilmesi için halkından biat alması gerekmektedir. Bu anlamda biat devlet başkanı ile halkın arasında Kur'ân-ı Kerîm'e ve Resûlullah'a (s.a.v.) tabi olmak üzere gerçekleşen bir sözleşme mahiyetinde değerlendirilmektedir. Bu sözleşmede taraflardan üzerlerine düşen mesuliyetleri yerine getirmeleri beklenmektedir.⁸⁸⁴ Yani devlet başkanı kurallara uymak ve onları uygulamak üzere biat alarak halka bir anlamda söz vermektedir. Halk da mâsiyete düşmediği müddetçe devlet başkanına isyan etmemek ve itaat etmek üzere söz verip biat etmektedir. Böylece gerçekleşen toplumsal akid sonrasında biat alan devlet başkanı da biat eden halk da verdiği sözde durmak mecburiyetindedir.⁸⁸⁵

“Sorgusuz sualsiz itaat etmek, boyun eğmek” anlamı ile yanlış bir tanımlamaya sahip olan biat kavramı bilhassa Hulefâ-yi Râşidîn dönemi uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda siyasi yetkinin kaynağını halka isnad etmek demektir. Devlet başkanı olacak kişinin yetkisini halkın onay vermesi ile aktifleştirmesidir. Biat ile halkın onayını almayan bir devlet başkanının idari yapıyı aktifleştirmesi mümkün görülmemektedir.⁸⁸⁶ Anlaşılabacağı üzere anayasası Kur'an ve sünnete dayandırılan İslâm nizamında ümmetin halifeyi seçmek için kullandığı yöntem biat ile tarif edilmektedir. Bu anlamda *ehlü'l-hal ve'l-akd* ve *şûra* kavramları modern dönemde mebuslar ve seçimle teşekkül eden parlamento ile özdeşleştirilirken biat da toplumsal sözleşme ve seçimle kıyas edilmektedir.⁸⁸⁷ Nitekim biat ile seçim arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Zira her ikisi de baskı altında olmadan çoğunluğun özgür irade beyanına dayanmakta ve devlet başkanının nihai noktada tespit edilmesi için yapılmaktadır. Aralarındaki benzerliklerin yanı sıra bazı farklar da bulunmaktadır. Seçim yetkiyi elde etmek amacıyla adayların yarışına verilen bir isim iken biat seçmen ile seçilen arasında bir sözleşmedir. Seçim başta devlet başkanı olmak üzere birçok devlet yetkilisinin belirlenmesi için kullanılan bir yöntemdir. Biat ise sadece devlet başkanına yetki vermek için kullanılmaktadır. Seçimde birçok aday ve seçmen söz konusu iken biat edilen kimse tek bir kişi olarak tespit edilmekte ve biat edenlerin sayısı da seçmenlere göre daha az sayıda olabilmektedir. Bu anlamda biatın seçimden daha dar kapsamda olduğu söylenmektedir.⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Şaşa, “İmam Mâtürîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri”, 338; Ünalın, *İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî (419-478/1028-1085)'nin Gıyasü'l-Ümem fî İltiyası'z-Zulem Adlı Eserine Göre Bey'at ve İmâmet*, 52, 53; Geçit, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı Seçimi*, 73.

⁸⁸⁵ Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016), 53; Geçit, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı Seçimi*, 73; Eraydın, “Son Dönem Hilafet Tartışmalarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Seyyid Bey, Senhûri ve Mevdûdî Örneği)”, 353.

⁸⁸⁶ Şaşa, “İmam Mâtürîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri”, 336; Geçit, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı Seçimi*, 136.

⁸⁸⁷ Başoğlu, “Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at”, 102; Er, *Siyasal İslam Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet*, 218, 220.

⁸⁸⁸ Geçit, *İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı Seçimi*, 11.

Modern dönem düşünürlerinden Abdürrezzâk Senhûrî de biatı halifenin hilafetini ikrar anlamında bir tasarruf olarak görmektedir. Biatın “devlet başkanına hâkimiyet kazandıran bir akit” anlamına geldiğini söyleyen Senhûrî bu anlamın yanı sıra biatın “devlet başkanının hâkimiyetini ikrar edip kabul etmek” şeklinde de tanımlandığını belirterek ilk görüşü tercih etmektedir. Ona göre halife yetkisini meşru ve rıza gözetilen hür bir seçim yoluyla ümmetten almaktadır. Bu iki görüş doğrultusunda biat hilafet makamını üstlenecek kişinin seçimi ve hilafet makamının yürürlüğe girmesi için ikrar ve kabul anlamına gelen bir kavram olarak temayüz etmektedir.⁸⁸⁹ Senhûrî halifenin yetkisini ümmetten aldığını ve bunun da meşru yolunun rızaya dayalı olarak hür bir şekilde yapılan seçim olduğunu ifade etmektedir. Böylece Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki uygulamalara istinaden biatın seçimle olan ilişkisine vurgu yapmaktadır. Senhûrî siyasi bir sistemin teşekkülü için en iyi yöntemin toplumsal sözleşme olduğunu teorik anlamda ileri süren Rousseau’dan (ö. 1778) asırlar önce İslâm’ın biat akdi ile toplumsal sözleşmeyi fiiliyata geçirdiğini de söylemektedir.⁸⁹⁰

Diğer taraftan Hulefâ-yi Râşidîn sonrası dönemde veraset usulünün benimsenmesi ve sonrasında ortaya çıkan uygulamalar biatın ihtiva ettiği seçim anlamının arka planda kalmasına neden olmuştur.⁸⁹¹ Nitekim dört halife dönemi uygulamasından sonra biat siyasal iktidara meşruiyet kazandırmak amacıyla dinî-siyasî bir araç fonksiyonuna büründürülmüştür.⁸⁹²

⁸⁸⁹ Abdurrezak Ahmed es-Senhûrî, *Fıkhu'l-Hilâfeti ve Tatavvuruhâ*, thk. Tevfik eş-Şâvi-Nadiye es-Senhûrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 141-163.

⁸⁹⁰ es-Senhûrî, *Fıkhu'l-Hilâfeti ve Tatavvuruhâ*, 73-82, 248.

⁸⁹¹ Başoğlu, “Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, 87; Eraydın, “Son Dönem Hilafet Tartışmalarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Seyyid Bey, Senhûrî ve Mevdûdî Örneği)”, 354.

⁸⁹² İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 292; Mustafa Özkan, “Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu”, *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2008), 127.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de Biat isimli bu çalışmada özetle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Yapılan araştırmada by'a/بَّع kökünün geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Lugatlar bu kökü anlamlandırırken verdikleri örneklerde daha çok şiire müracaat etmektedirler. Ayrıca by'a/بَّع kökü ve türevlerini açıklarken birçok yerde birbirlerini tekrar etmişlerdir. Bu nedenle câhiliye dönemi şiirinden günümüzdeki lugatlara varıncaya kadar kökün bazı türevlerinde anlam örtüşmesinin söz konusu olduğu söylenebilir.

2. By'a/بَّع kökü sülâsî mücerred fiil haliyle câhiliye dönemi şiirinde *satmak*, *satın almak* ve *değiştirmek* anlamlarında kullanılmaktadır. Câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde ve sonraki dönem lugatlarda da bu üç anlam mevcuttur. Bu nedenle bu anlamlar kökün temel anlamlarıdır. İlk dönem Arapça lugatlara gelindiğinde ise *satmak*, *satın almak* ve *değiştirmek* anlamlarıyla birlikte by'a/بَّع kökü *karalamak*, *ispiyonlamak*, *yerini almak*, *yerine geçmek* ve *mağlup etmek* şeklinde izafî anlamlar edinmektedir. Bu izafî anlamlara son dönem Arapça lugatlar ve Arapça-Türkçe lugatlar da yer vermektedirler. Ayrıca by'a/بَّع kökü sülâsî mücerred fiil haliyle bütün dönemlerde *satmak* anlamında kullanılmaktadır. Fakat *satın almak* ve *değiştirmek* anlamları da *satmak* anlamı kadar olmasa da ekseriyetle kullanılmaktadırlar. Nitekim *satın almak* anlamı bu fiile zıt manalarda kullanılan (ezdâd) bir fiil olması nedeniyle verilmektedir. Bu nedenle *satmak*, *satın almak* ve *değiştirmek* bâ'a/بَّع fiilinin temel anlamlarını; *karalamak*, *ispiyonlamak*, *yerini almak*, *yerine geçmek* ve *mağlup etmek* anlamları ise fiilin izafî manalarını ifade etmektedirler.

3. By'a/بَّع kökünün sülâsî mezid fiil formundaki kullanımına câhiliye dönemi şiirinde rastlanmazken câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde farklı kalıplarda *satın almak*, *alışveriş* ve *kabul etmek* anlamlarında kullanılmaktadır. İlk dönem ve son dönem Arapça lugatlarda ve Arapça-Türkçe lugatlarda ise yine farklı kalıplarda *satılığa çıkarmak*, *satışa arz etmek*, *alışverişini kabul etmek*, *değiştirmek*, *sözleşme*, *anlaşma* ve *kontrat yapmak*, *itaat bildirmek*, *biat etmek*, *idareciye itaat etmek amacıyla bağlılığını arz etmek*, *el sıkışmak*, *tokalaşmak*, *el ele tutuşup karar vermek*, *alışverişte müsamahalı*

davranmak, iyi satmak/satılmak, revaçta olmak, piyasası olmak, akidleşmek, ahidleşmek ve bir şeyin satın alınmasını talep etmek anlamlarında kullanılmaktadır.

4. İlk dönem ve son dönem Arapça lugatlar ile Arapça-Türkçe lugatlarda zikredilen by'a/بَّع kökünün türevleri Osmanlıca-Türkçe lugatlarda yer almazken söz konusu lugatlar bu kökü genel itibariyle fıkıh ilmindeki çeşitlerine göre tasnif ederek vermektedirler.

5. By'a/بَّع kökünün bey'at/بَيْعَة formundaki ismi câhiliye dönemi ve câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinden itibaren bütün dönemlerdeki lugatlarda yer almaktadır. Bey'at kelimesi Türkçede biat şeklinde telaffuz edilen bir kelimedir. Biat câhiliye dönemi şiirinde *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır. Câhiliye sonrası İslâmî dönem şiirinde ise *idareciye itaat bildirmek, itaat etmek, sağlam bir ahit/söz vermek, Hz. Peygamberle akidleşmek, anlaşma yapmak* anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Biat kelimesine ilk dönem Arapça lugatlar *anlaşma yapmak, itaat bildirmek, izlemek, takip etmek, el sıkışmak ve tokalaşmak* anlamlarını vermektedirler. Son dönem Arapça lugatlar da bu anlamlara ilaveten biat kelimesi için *bir kimseyi bir göreve atamak, tayin etmek* anlamlarını kullanmaktadırlar. Yine Arapça-Türkçe ve Osmanlıca-Türkçe lugatlar da benzer anlamlarla birlikte biatı *bir hükümdarın/idarecinin hükümetini kabul edip hâkim olduğunu teslim ve alenen ikrar etmek* şeklinde tarif etmektedirler. Biata Osmanlıca-Türkçe lugatlarında *saçak öpme* ve *rey/oy kullanma* anlamları da verilmektedir. Verilen bilgilerden hareketle câhiliye dönemi şiirinde sadece *alışveriş* anlamında kullanılan biat kelimesinin günümüze kadar olan süreçte anlam genişlemesine uğradığı tespit edilmiştir.

6. By'a/بَّع kökü Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz sûre ve on bir âyette toplamda on beş defa geçmektedir. Bu kullanımların yedisi fiil, sekizi de isim formundadır. Fiil formundakilerin tamamı sülâsî mezid fiil kalıbından gelmektedir. Bu türevlerin geçtiği âyetlerin biri Mekkî, onu Medenî sûrelerde yer almaktadırlar. By'a/بَّع kökünün türevleri dört defa Bakara sûresinde, iki defa Tevbe sûresinde, birer defa İbrâhîm, Hac, Nûr ve Cuma sûrelerinde, üç defa Feth sûresinde ve iki defa da Mümtehine sûresinde geçmektedirler.

7. Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/بَّع kökü fiil haliyle sadece sülâsî mezid fiil formunda yer almaktadır. Bu türevler dört sûre ve beş âyette toplam yedi defa geçmektedir. Bunların da altısı Mufâ'ale biri Tefâ'ul babından gelmektedir. Mufâ'ale babından gelen türevlerin biri mâzî sîgada بَاع şeklinde (Tevbe 9/111), dördü muzâri sigada يَبَاع

şeklinde (Feth 48/10, 18, Mümtebine 60/12) ve biri de emr-i hazır sîgada بَاعَ şeklinde (Mümtebine 60/12) zikredilmektedir. Tefâ'ul babından gelen bir türev ise muzâri sigada تَبَاعَ şeklinde (Bakara 2/282) yer almaktadır.

8. By'a/بَاعَ kökünün isim formu Kur'ân-ı Kerîm'de iki farklı türevde بَاعَ ve تَبَاعَ şeklinde bulunmaktadır. Altı sûre ve yedi âyette geçen bu türevler yedi defa بَاعَ şeklinde (Bakara 2/254, 275, Tevbe 9/111, İbrâhîm 14/31, Nûr 24/37, Cuma 62/9) ve bir defa da تَبَاعَ şeklinde (Hac 22/40) olmak üzere toplamda sekiz defa geçmektedir.

9. By'a/بَاعَ kökenli kelimelerin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı âyetlere bakıldığında alışveriş yapmak (Bakara 2/282, Tevbe 9/111), alışveriş (Bakara 2/254, 275, Tevbe 9/111, İbrâhîm 14/31, Nûr 24/37, Cuma 62/9), biat etmek (Feth 48/10, 18, Mümtebine 60/12), biatı kabul etmek (Mümtebine 60/12) ve kilise (Hac 22/40) olmak üzere temelde üç farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

10. *Alışveriş* anlamı by'a/بَاعَ kökünün Kur'ân-ı Kerîm'de en çok kullanıma sahip olan anlamıdır. Bu anlam iki âyette (Bakara 2/282 ve Tevbe 9/111) iki defa fiil formunda تَبَاعَ ve بَاعَ şeklinde *alışveriş yapmak* anlamında yer almaktadır. Bu kök altı âyette (Bakara 2/254, Bakara 2/275 (2 defa), Tevbe 9/111, İbrâhîm 14/31, Nûr 24/37, Cuma 62/9) yedi defa da بَاعَ isim formu ile *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır.

11. By'a/بَاعَ kökünün fiil formundaki kullanımı olan تَبَاعَ ve بَاعَ fiillerine tefsirler ve meâller *alışveriş yapmak* anlamını vermektedirler. Fiilin temel anlamı ile örtüşen bu anlamla birlikte Tevbe 9/111. âyetteki بَاعَ ve بَاعَ şeklindeki türevlere bazı tefsir ve meâllerde *biat etmek* anlamı da verilmektedir. Nitekim bu mana fiilin temel anlamı olan *alışveriş yapmak* anlamı ile birlikte kullanılmaktadır.

12. By'a/بَاعَ kökünün Kur'an'daki بَاعَ isim formundaki kullanımlarına tefsirlerde ve meâllerde ekseriyetle ismin temel anlamı olan *alışveriş* manası verilmektedir. Bazı meâllerde yer alan *alım satım* anlamı da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu isme birtakım meâllerin verdiği *pazarlık*, *çıkar ilişkisi*, *dostluk*, *fayda*, *iş-güç* gibi anlamlar ismin birinci bölümde elde edilen manaları ile örtüşmemektedir. Şu kadar var ki *pazarlık* anlamının بَاعَ isim formunun barındırdığı *bir malın başka bir mal ile takas edilmesi*, *değiştirilmesi* anlamına kıyasla kullanıldığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde meâllerde yer alan *kazanma hırsı*, *kazanç peşinde koşma arzusu*, *maddi kazanç hırsı* ve *kazanç kapısı* anlamları deyimsel bir ifade mahiyetinde بَاعَ ismine yüklenen

mecazi anlamlar olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan meâllerde bu isme verilen *bedel* ve *fidye* anlamları her ne kadar ilk bölümde بَيْع isim formuna dair elde edilen bilgiler arasında yer almasa da tefsirler bu iki anlamı sıklıkla kullanmaktadırlar. Yine bazı meâllerde yer alan *para-pul* ve *kazanç* anlamları ismin temel anlamı ile örtüşmese de bu anlamlar بَيْع ismi için kullanılan anlamlardan olan *ticaret malı* ile paralellik arz etmektedir.

13. Kur'ân-ı Kerîm'de by'a/ بَيْع kökenli kelimelerin kullanıldığı bir başka anlam grubu da *kilise* ve *sinagog* anlamlarıdır. Bu kullanım Hac Sûresinin 22/40. âyetinde isim formunda بَيْع şeklinde bir defa geçmektedir. Tefsirlerde ve meâllerde genel itibariyle bu kelimeye Hristiyanların ibadet yeri olan *kilise* anlamı verilmektedir. Bu anlamın yanı sıra بَيْع kelimesi Yahudilerin ibadet yeri olan *havra* yani *sinagog* şeklinde de anlamlandırılmaktadır. Bu anlam kelimenin anlam alanının tespit edildiği ilk bölümdeki verilerde ve birtakım tefsir kaynaklarında yer alsa da ibadethane anlamındaki söz konusu بَيْع kelimesinin tarihsel süreç içerisinde sözlüklerde, tefsirlerde ve meâllerde ekseriyetle Hristiyanların ibadet yeri olan *kilise* anlamında kullanıldığı görülmektedir.

14. Biat Kur'ân-ı Kerîm'de üç âyette fiil formunda dört defa *biat etmek* bir defa da *biatı kabul etmek* anlamında kullanılan bir kavramdır. Bu kullanımlar Feth Sûresi 48/10. âyette iki defa, yine Feth Sûresi 48/18. ve Mümtetine Sûresi 60/12. âyette birer defa geçmek üzere يَبِيعُ şeklinde *biat etmek* anlamında yer almaktadır. *Biatı kabul etmek* anlamı ise yine Mümtetine Sûresi 60/12. âyette بَايعُ şeklinde geçmektedir. İncelenen meâllerin büyük bir kısmında يَبِيعُ fiiline *biat etmek* anlamı verilmektedir. Meâllerde bu fiile *bağlılık ve teslimiyet sözü/yemini vermek, bağlılık bildirmek, bağlılık sözleşmesi yapmak, söz verip el sıkışmak, İslam uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere söz vermek* anlamları da verilmektedir. Meâllerde verilen bu izahlar tefsirlerden elde edilen bilgiler ile benzer doğrultudadır. Fakat bazı meâllerde yer alan *baş eğmek* ve *baş eğerek el vermek* anlamları fiilin temel anlamını tam olarak yansıtmamaktadır. Yine bir meâlde yer alan *sosyal ve siyasî sözleşme yapmak, reyî açıkça belirtmek, sözleşme yenilemek* gibi anlamlar by'a/ بَيْع kökünden türeyen يَبِيعُ fiili için geçmiş dönemlerde kullanılan anlamlar arasında yer almasa da modern dönemde bu gibi anlamlara rastlanmaktadır. Bu minvalde bazı meâllerde Mümtetine Sûresi 60/12. âyette yer alan فَبَايَعْنَهُنَّ o kadınların *biatını kabul et* şeklindeki ifadede hareketle on beş asır önce İslâm'da kadına seçme ve seçilme hakkının verildiği ve bu hakkın vahyin nüzûlünden beri var olduğu ifade

edilmektedir.

15. Bir kavramı anlamak o kavramın anlam alanına giren kelimeleri de anlamak ile mümkündür. Zira birbirleriyle etkileşim içerisinde olan kavram ve kelimelerin anlam alanının tespit edilmesi ancak bu anlama faaliyeti ile gerçekleşmiş olacaktır. Bu kapsamda mîsâk, ahid, akid, va'd ve itaat kelimeleri biat kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de anlam alanına giren yakın anlamlı kelimelerdir. Nitekim biat kavramının yer aldığı âyetlere dair elde edilen veriler, bu kavramın anlam alanına yakın olan söz konusu bu kelimelerin lugat manaları ile de örtüşmektedir.

16. Bir kavramın ne olmadığını bilmek aynı şekilde o kavramın ne olduğunu tespit etmek anlamına gelmektedir. Bu ise bir kavramın anlam alanına uzak olan kelimeleri bilmenin bir neticesidir. Bu bağlamda zulüm, küfür, bağı, fık, hal', fitne, fesad, mâsiyet, kibir ve ikrah kelimeleri Kur'ân-ı Kerîm'de biat kavramı ile uzak anlamlı olan kelimeler olarak tespit edilmiştir. Zira söz konusu kelimelerin biat kavramı ile tenakuzluk içerisinde olduğu müşahade edilmiştir.

17. Biat kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki üç âyette (Feth Sûresi 48/10, 18, Mümtetine Sûresi 60/12) yer alan kullanımlarının yanı sıra Tevbe Sûresi 9/111. âyette bulunan ve genelde *alışveriş yapmak* anlamında kullanılan بَاعَ fiiline ve yine aynı âyette *alışveriş* anlamına gelen بَيْع kelimesine âyetin esbâb-ı nüzulü kapsamında *biat etmek* anlamı da verilmektedir. Bu nedenle Tevbe Sûresinin 9/111. âyeti biatın Kur'ân-ı Kerîm'deki muhtevasını ihtiva eden âyetlere dâhil edilmektedir.

18. Tevbe Sûresi 9/111. âyette müminlerin Allah ile yaptıkları alışverişten yani biattan bahsedilmektedir. Bu biatta Allah cennet kaşılığında kullarından canlarını ve mallarını satın aldığını ifade buyurmaktadır. Bu âyet Mekke civarındaki Akabe bölgesinde Medine'den gelen Müslümanlarla Hz. Peygamber arasında vuku bulan biatlaşma üzerine nazil olmuştur. Esasında bu biatlaşma imanı kabul etmek anlamında gerçekleşen bir mukaveledir.

19. Feth Sûresinin 48/10. ve 18. âyetlerinde konu edilen biat Mekke'ye yakın bir yer olan Hudeybiye'de semüre ağacının altında 1500 kadar Müslümanın Resûlullah'a (s.a.v.) savaştan kaçmamak üzere yaptıkları biattır. Bu biat Hz. Peygamber'in önderliğinde Medine'den umre yapmak niyetiyle Mekke'ye doğru yolan çıkan Müslümanların niyetlerini haber vermek üzere Mekke'ye elçi olarak gönderilen Hz. Osman'ın hapsedilmesi ve ardından şehit edildiğine dair haberin Müslümanlara ulaşması üzerine gerçekleşmiştir.

20. Mümteherine Sûresinin 60/12. âyetinde yer alan biatlaşma ise Mekke'nin feth edildiği gün Resûlullah'ın (s.a.v.) Mekke'li kadınlarla belirtilen şartlar üzerine yaptığı biatı konu edinmektedir. Kadınlarla yapılan bu biatlaşma hadisesinin Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'in safâ tepesinde erkeklerden aldığı biat sonrasında gerçekleştiği bilinmektedir. Mekke fethedildikten ve İslâm'ın galibiyeti ilan edildikten sonra da Resûlullah'ın (s.a.v.) Müslüman olan kadın ve erkeklerle ifade edilen ilkeler üzere biatleşmesi biatın önemine işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber ile biatleşenler esasında Allah ile sözleşmektedirler. Bu bağlamda dün olduğu gibi bugün de İslâm dairesine giren her insan Resûlullah'ın (s.a.v.) tebliğ ettiği dinin bütün kaidelerini kabul ederek Allah Teâlâ'ya biatini sunmak mecburiyetindedir.

21. Kur'ân-ı Kerîm'de biatın yer aldığı âyetler ve bu âyetlerin tefsirlerine bakıldığında biat eden kimselerin ahdinde vefalı olmak, doğru, samimi ve sabırlı olmak, tövbe etmek, ibadet etmek, hamd etmek, oruç tutmak/seyahat etmek, rükû ve secde etmek, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek, Allah'ın sınırlarını muhafaza etmek gibi özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu özelliklere sahip biat ehli, bu vasıflardan bir kısmını ihlal etmekle biat dairesinin dışına çıkmış olmaz. Zira amelsiz imanın varlığı mümkündür. Fakat bu durumda ahde vefasızlığının bir neticesi olarak insan kendini ahirette elde edeceği büyük bir ecirden mahrum bırakmış olur.

22. Kur'ân-ı Kerîm'de biatın konu edildiği âyetlere bakıldığında biat edenlerin mümin erkekler ve mümin kadınlar oldukları müşahade edilmektedir. Bu âyetlerdeki anlatıma göre mümin erkekler ve mümin kadınlar sadece Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber'e biat etmektedirler. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de biatın muhataplarının Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber olduğunu söylemek mümkündür.

23. Kur'ân-ı Kerîm'de üzerine biat edilen hususları; Allah'a iman etmek, Allah'a ibadet etmek, Hz. Peygamber'i korumak ve O'na yardım etmek, Allah yolunda savaşmak, cihad etmek, yeminle bağlılık sözü vermek, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, el ile ayak arasında bir iftira uydurup getirmemek ve meşru ve güzel işlerde Hz. Peygamber'e isyan etmemek şeklinde sıralamak mümkündür.

24. Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ'ya ve Hz. Peygamber'e biat eden mümin erkek ve kadınların cennet, Allah'ın yardımı, büyük bir ecir, Allah'ın rızası, huzur ve güven, taassubiyet düşüncesinin giderilmesi, yakın bir fetih, ganimetler, insanların elinden emin olmak, mağfiret, rahmet ve müjde ile mükâfatlandırıldığını haber vermektedir. Haber verilen bu mükâfatların yanı sıra Allah Teâlâ ile yapılan biatın ardından sözünden dönen kimsenin kendi aleyhine iş yapmış olacağı bildirilmektedir. Bu nedenle verdiği

sözden dönerek biatını bozan bir kimse Allah Teâlâ'nın yaptıkları biata vefa gösterenlere "karlı bir alışveriş" nitelemesi ile vadettiği cennetten kendisini mahrum bırakmaktadır. Haliyle bu kimsenin asıl cezası ise cehennemdir.

25. Akabe ve Rıdvân biatları erkekler ile el ele tutuşarak yapılan biatlaşmalardır. Kadınlarla biatlaşma ise el ele tutuşarak yapılmamıştır. Zira Hz. Âişe'den gelen rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) mahremi haricindeki hiçbir kadının elini tutmadığı bilinmektedir. Fakat Hz. Peygamber kadınlardan biat alırken bazen eline bir bez bağlamış, bazen onlara tuttuğu bir bezi uzatmış, bazen de kadınların parmaklarının yer aldığı su dolu bir kabın içine kendi parmağını da batırmak suretiyle biatlaşma esnasında dolaylı da olsa fiziksel bir temasın gerçekleşmesine özen göstermiştir. Biatlaşmada dolaylı da olsa fiziksel bir temasın kurulmasına özen gösterilmesini, sözlü olarak ifade edilen biatın fiziksel anlamda da teyid edilmesi maksadı ile açıklamak mümkündür. Nitekim bu bilgiler biatın salt bir anlaşmanın yanı sıra psikolojik muhtevaya sahip bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

26. Câhiliyeden itibaren her dönemde kullanılan biat kavramına tarih boyunca birbirinden farklı anlamlar yüklenmiştir. 20. yüzyılda biat *sosyopolitik bir akit* ve *toplumsal bir sözleşme* şeklinde tarif edilmekle birlikte çok daha uç bir noktada *bir kimsenin egemen konumda bulunduğunu kabul etme, bunu etek öperek gösterme* tanımı ile de ifade edilmektedir. Aynı yüzyıl içerisinde farklı kesimlerin çok farklı tanımlar ile anlamlandırdıkları biat kavramı sosyolojik yönü olan bir kavramdır.

27. Biat Kur'an-ı Kerim'in temel siyasi ve sosyal davranış biçimlerini ifade eden kavramları arasında yer alan ve devlet başkanının seçimi ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Nitekim halifenin biat almak suretiyle Müslümanların onayı ile göreve başlaması Hulefâ-yi Râşidîn dönemi uygulamalarında devlet başkanının belirlenmesi sürecinde önemli bir kural olarak kabul edildiği bilinmektedir. Zira ilk dört halife görevlerine Medine'deki Müslümanlardan biat alarak başlamışlardır. Bu anlamda belirli ilkeler doğrultusunda ve dini saiklerle Resûlullah'a (s.a.v.) yapılan biatın ilk dört halife döneminden itibaren siyasi bir kavram olarak temayüz ettiğini müşahade etmek mümkündür.

28. İlk dört halifenin günümüz ifadesiyle demokratik bir usulle iş başına geldiğini ifade etmek zorlama bir yorum olarak telaffuz edilmiş olabilir. Fakat dört raşid halifenin biat yoluyla Medine'deki Müslümanların tasvip ve tasdikleri ile birlikte göreve başladıklarını söylemek tarihi bir gerekliliktir.

29. Hulefâ-yi Râşidîn sonrası dönemde veraset usulünün benimsenmesi ve sonrasında ortaya çıkan uygulamalar biatın ihtiva ettiği seçim usulünün arka planda

kalmasına neden olmuştur. Nitekim dört halife dönemi uygulamasından sonra biat siyasal iktidara meşruiyet kazandırmak amacıyla dinî-siyasî bir araç fonksiyonuna büründürülmüştür.

30. Biat devlet başkanı ile halkın arasında Kur'ân-ı Kerîm'e ve Resûlullah'a (s.a.v.) tabi olmak üzere gerçekleşen bir sözleşme mahiyetinde değerlendirilmektedir. Bu sözleşmede taraflardan üzerlerine düşen mesuliyetleri yerlerine getirmeleri beklenmektedir. Bu minvalde biat sözleşmesine taraf olan devlet başkanı uyması gereken kurallara riayet etmek ve bu kuralları uygulamak üzere biat alarak halka bir anlamda söz vermektedir. Sözleşmenin diğer tarafında bulunan halk da mâsiyete düşmediği müddetçe devlet başkanına isyan etmemek ve itaat etmek üzere söz verip biat etmektedir. Haliyle gerçekleşen toplumsal akid sonrasında biat alan devlet başkanı da biat eden halk da verdiği sözde durmak mecburiyetindedir.

31. “Sorgusuz sualsiz itaat etmek, boyun eğmek” anlamı ile yanlış bir tanımlamaya sahip olan biat kavramı bilhassa Hulefâ-yi Râşidîn dönemi uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda siyasi yetkinin kaynağını halka isnad etmek demektir. Devlet başkanı olacak kişinin yetkisini halkın onay vermesi ile aktifleştirmesidir. Biat ile halkın onayını almayan bir devlet başkanının idari yapıyı aktifleştirmesi mümkün görülmemektedir.

32. Anayasası Kur'an ve sünnete dayandırılan İslâm nizamında ümmetin halifeyi seçmek için kullandığı yöntem biat ile tarif edilmektedir. Bu anlamda ehlü'l-hal ve'l-akd ve şûra kavramları modern dönemde mebuslar ve seçimle teşekkül eden parlamento ile özdeşleştirilirken bir Kur'an kavramı olarak biat da toplumsal sözleşme ve seçimle kıyas edilmektedir. Şu kadar var ki biatın seçimden daha dar kapsamda olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abîd b. Ebras, Ebû Ziyâd Abîd b. el-Ebras el-Esedî. (1414/1994). *ed-Dîvân*. (Ahmed Ğadre, Nşr.). b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meali*. (2014). (Ümit Şimşek Çev.). İstanbul: İFAV Yayınları.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. (1405/1985). *el-Müsned* (Cilt. 1-10). (Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî Nşr.). Beyrut: y.y.
- Albayrak, İ. (2005), Doğulu Bir Oryantalist: Toshihiko Izutsu ve Kavram Çalışmaları (Küfür Kavramı Özelinde). *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 108-121.
- Alkame b. Abede b. en-Nu'mân el-Fahl et-Temîmî. (ts.). *ed-Dîvân*. (Lutfî es-Sakkal Nşr.). Halep: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Altınbilek, H. R. (2018). *Lügat-i Remzî* (Cilt. 1-2). (Ali Birinci Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Altıntaş, R. (2019). İmam-ı Mâturîdî'de Din-Siyaset İlişkileri. *Milel ve Nihal*, 7(2), 53-66.
- Altıntaş, A. (2013). *Kur'an'da Temel Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Altıntaş, A. (2016). *Kur'an'da Sâlih İnsan*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Âmir b. Tufeyl, Ebû Alî Âmir b. Tufeyl b. Mâlik el-Ca'ferî el-Âmirî. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.
- Akçay, M. (2003). Muhammed Esed'in 'Sunnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah, Bezm-i Elest (Misak) ve Fetret' Kavramlarını Anlamlandırışı ve M. Hamdi Yazır İle Ö. Rıza Doğrul Meâlleriyle Karşılaştırılması. I. Kur'an Meâlleri Sempozyumu-Eleştirel ve Öneriler-. Ed. Ö. Dumlu, H. Yaşar, M. Özel, M. Erbaş ve Z. Şen. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 349-384.
- Aktepe, O. (2011). Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Va'id İlkesi. *Kelam Araştırmaları*, 9(1), 157-178.
- Alper, Ö. M. (1988). İtaat. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 23, ss. 444). İstanbul: TDV Yayınları.
- Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.

- Apak, Â. (2016). İslâm'ın Irkçılığa Karşı Tutumu. Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslâm Sempozyumu Tebliğleri. Eds. K. Şulul, A. Yargıcı, H. Kurt ve Ö. Sabuncu. Şanlıurfa: y.y., ss. 271-277.
- Apaydın, H. Y. (2020). Muhayyerlik. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 25-30). Ankara: TDV Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (1995). Fesad. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 12, ss. 417-421). İstanbul: TDV Yayınları.
- Arpa, S. (2014). *Süyûti'nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur'an-ı Kerim'de Mu'arreb Kelimeler*. Yüksek lisans tezi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdullâh el-'Askerî. (1996). *et-Telhîsu fî ma'rifeti esmâi'l-eşyâ*. Dimeşk: Dâru Tılâs.
- Âşıkkutlu, E. (1996). Fısk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 13, ss. 38-39). İstanbul: TDV Yayınları.
- Atar, F. (1991). Azil. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 4, ss. 326-327). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aybakan, B. (2009). Selem. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 36, ss. 402-405). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydın, M. Â. (1997). Hal'. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 15, ss. 218-221). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydın, M. A. (1998). Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi. İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu-1998. Eds. Ömer Turan. Ankara: TDV Yayınları.
- Aydın, M. A. (1990). İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü. *Osmanlı Araştırmaları*, 10(10), 181-193.
- Aydın, Ş. (1999). *Kur'an'da Kibir Kavramı*. Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Ahmed el-'Âyed, Ahmet Muhtâr Ömer, el-Cilâlî b. el-Hâc Yahya, Davud Abduh, Sâlih Cevat Tou'ma ve Nedim Maraşlı. (ts.). *el-Mu'cemu'l-Arabiyyi'l-esâsî*. b.y.: Laros.
- Azimli, M. (2016). *Halifelik Tarihine Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Bağdatlı Müderriszâde Mehmet Fehmi. (2021). *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye Arap Edebiyatı Tarihi Cahiliye Devri*. (Cilt. 1-2). (İsmail Araz Haz.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (2000). İkra. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 30-37). İstanbul: TDV Yayınları.

- Başıoğlu, T. (1996). Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at. *İLAM Araştırma Dergisi*, 1(2), 81-111.
- Bayar, F. (2002). *Kur'ân'da Fesâd Kavramı*. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Bebek A. (2012). Matüridi'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı. Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, ss. 195-206.
- Bilmen, Ö. N. (1955). İslâm'da Demokrasi. *Sebilurreşad*, 9(205), 72.
- Birişik, A. (2011). Tefsir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 281-290). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bıyıkoglu, Y. (2016). Kur'ân'da İnanç Özellikleri Bağlamında Olumsuz İnsan Karakteri Örneği: Fısk ve Fâsıklık. Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu. (Cilt. 1-2). Eds. Y. Ünal, Ş. Pakdemir, Y. B. Gündoğdu, O. İyibilgin ve S. Kar. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, ss. 2/237-257.
- el-Cabirî, Muhammed Abid. (2001). *Çağdaş Arap-İslâm Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*. (A. İ. Pala ve M. Ş. Çıkar Çev.). Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Cebeci, İ. (2012). Tevliye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt.41, ss.39-40). İstanbul: TDV Yayınları.
- Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî. (ts.). *Dîvânu Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb* (Cilt. 1-3). (Nu'mân Muhammed Emîn Taha Nşr.). Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî. (1407/1987). *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye* (Cilt. 1-6). (Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr Nşr.). Beyrut: Dâru'l'İlm li'l-Melâyîn.
- Cüceloğlu, D. (1999). *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Cündioğlu, D. (ts.). *Anlaman Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çağrııcı, M. (1996). Fitne. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 13, ss. 156-159). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2013). Zulüm. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 507-509). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2022). Kibir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 25, ss. 516-562). Ankara: TDV Yayınları.
- Çalışkan, İ. (2016). *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Çelebi, İ. (2008). Sâhib b. Abbâd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 512-515). İstanbul: TDV Yayınları.

- Çelebi, M. (1995). Ezdâd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 12, ss. 47-48). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çetinel, H. (2019). Dini Kavramların Öğretiminde Semantik Analizlerin Akademik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi. *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (8), 77-107.
- Çoşkun, G. (2010). *Kur'an ve Sünnet Perspektifinde Fitne Kavramı*. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Çörtü, M. M. (2009). *Sarf-Nahiv Edatlar*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Çörtü, M. M. (2015). *Arapça Dil Bilgisi Sarf*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Demir, M. (2022). Mümtetine Sûresinin Muhtevası ve 5. Âyeti Bağlamında Mü'minlerin İnkârcılar için Fitne Olması Meselesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (48), 147-165.
- Demir, M. K. (2013). *Kur'an'da İsyan Yakınanlamlıları ve Nüansları*. Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Demir, Ş. ve Yılmaz, H. (2003). Kur'ani Konu, Kavram ve Sure Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım. *EKEV Akademi Dergisi*, 7(14), 113-124.
- Demirbaş, O. (2004). *Kur'an'da Fitne Kavramının Semantih Tahlili*. Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Develioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Doğan, A. (2017). *Kur'an-ı Kerîm'e Göre "Kibir"*. Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Dönmezer, S. (1999). *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Draz, A. (2000). *Kur'ân'a Giriş*. (Salih Akdemir Çev.). Ankara: Kitâbiyât Yayınları.
- Durmuş, İ. (2000). İbnü'l-Mu'tez. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 21, ss. 143-147). İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2013). Zebîdî, Muhammed Murtazâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 168-171). İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2019). Mühelhil b. Rebîa. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. ek-2, ss. 333-335). Ankara: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2020). Müberred. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 430-433). Ankara: TDV Yayınları.
- Durmuş, Z. (2002). Kur'ân'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(3), 77-95.
- Ebû's-Şamamak Mervân b. Muhammed. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.
- Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.

- Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî. (ts.). *el-Ğarîbu'l-musannef* (Cilt. 1-2). (Muhammed el-Muhtâr el-'Ubeydî Nşr.). Tunus: el-Mecma'u't-Tûnusî.
- Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî. (ts.). *Luğâtu'l-kabâ'ili'l-vâride fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. b.y.: y.y.
- Efendioğlu, M. (2008). Sâbikûn. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 344-345). İstanbul: TDV Yayınları.
- Elif Efendi, Hasîrîzâde Mehmed Elîf b. Ahmed Muhtâr. (2015). *en-Nûru'l-Furkân fi şerhi Lugati'l-Kur'ân* (Cilt. 1-2). (Mustafa Koç ve Eyyüp Tanviverdi Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Elik, H. (2004). Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd-Va'id ve İlâhî Af. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (14), ss. 65-77.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. (2021). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt. 1-6). (Asım Cüneyd Köksal ve Murat Kaya Haz.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. (ts.). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt. 1-10). (İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli ve Abdullah Yücel Sad.) İstanbul: Zehraveyn Yayınları.
- Elmalı, H. (1994). Ebû Temmâm. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 10, ss. 241-243). İstanbul: TDV Yayınları.
- Elmalı, H. (1997). Hassân b. Sâbit. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 16, ss.399-402). İstanbul: TDV Yayınları.
- el-Ensârî, A. İ. (1994). Ehlü'l-hal ve'l-Akd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 10, ss. 539-541). İstanbul: TDV Yayınları.
- Eraydın, S. (2021). Son Dönem Hilafet Tartışmalarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Seyyid Bey, Senhûrî ve Mevdûdî Örneği). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (38), 335-364.
- Erkan, A. (2004). *el-Beyan Büyük Arapça-Türkçe Lugat*. İstanbul: Yasin Yayınları.
- Er, İ. H. (2016). *Siyasal İslam Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet*. İstanbul: Mevsimler Kitap.
- Er, R. (2007). Ömer b. Ebû Rebîa. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 34, ss. 56-57). İstanbul: TDV Yayınları.
- Evs b. Hacer, Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî. (ts.). *ed-Dîvân*, (Muhammed Yûsuf Necm Nşr.). Beyrut: Dâru'l-Beyrut.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. (2001). *Tehzîbu'l-luğa* (Cilt. 1-8). (Muhammed 'Avd Mir'ab Nşr.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî.

- Fayda, M. (1993). Câhiliye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 7, ss. 17-19). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. (ts.). *Me'ânî'l-Kur'ân* (Cilt. 1-3). (Ahmed Yûsuf en-Necâtî, M. Ali en-Neccâr ve Abdülfettâh İsmâil Şelebî Nşr.). Mısır: Dâru'l-Mısriyye
- Feyyûmî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Hamevî. (ts.). *el-Misbâhu'l-munîr fî ġarîbi 'ş-şerhi'l-kebîr* (Cilt. 1-2). Beyrût: el-Mektebetu'l-'İlmiyye.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. (1426/2005). *el-Kâmûsü'l-muhît* (Müessesetür-Risale Nşr.). Beyrut: Müessesetür-Risale
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. (ts.). *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn 'Abbâs*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Geçit, M. E. (2019). *İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı Seçimi*. Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, Van.
- Gezgin, A. G. (2000). Kur'ân'ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 123-147.
- Görmez, M. (2004). Hadis ve Semantik. Günümüzde Sünnetin Anlaşılması (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri). Eds. Salih Karacabey. Bursa: Kurav Yayınları, ss. 231-236.
- Gündüz, Ş. (2008). Sâbîlik. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 341-344). İstanbul: TDV Yayınları
- Güneş, A. (2011). Hz. Peygamber'in Eğitimde Fiziksel Temas Yoluyla Duygusal İletişim Kurmasının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 235-253.
- Gürkan, S. L. (2005). Mîsâk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 30, ss. 172). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hafızoğlu, Y. (2020). Eş'ârî Kelamında İman, İslam ve Küfür Kavramları -Bâkılânî Örneği-. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 4(1), 67-95.
- Hak Dini Kur'ân Dili/Meâl* (ts.) (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Çev.). İstanbul, Azim Dağıtım Yayınları.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. (1988). *Kitâbu'l-'Ayn* (Cilt. 1-8). (Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâ'î Nşr.). Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl.
- Hamîd, A. (2008). *Kur'ân ve Siyâset*. (Enise Anaş Çev.) İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Hamidullah, M. (1980). *İslam Peygamberi* (Cilt. 1-2). (Salih Tuğ Çev.). İstanbul: İrfan Yayınevi.

- Hâris b. Hillize, Ebû Ubeyde (Ebû'z-Zalîm) el-Hâris b. Hillize b. Mekkûh el-Yeşkûrî el-Bekrî. (1415/1994). *ed-Dîvân*. (Mervân el-'Atiyye Nşr.). Beyrut: Dâru'l-Hicre
- Hassân b. Sâbit, Ebû'l-Velîd (Ebû Abdîrrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî. (ts.). *ed-Dîvân*. ('Abde Mehnâ Nşr.). b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hâtîm et-Tâî, Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtîm b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî. (1411/1990). *ed-Dîvân*. ('Âdil Suleymân Cemâl Nşr.). Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Hayat Kitabı Kur'ân*. (2012). (Mustafa İslamoğlu Çev.). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- el-Hulî, Emin. (1995). *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*. (Mevlüt Güngör Çev.). İstanbul: Bayrak Matbaası.
- Hutay'e, Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî. (1378/1958). *ed-Dîvân*. (Nu'mân Emîn Tâhâ Nşr.). Kahire: y.y.
- Işık, E. (1991). Bakara Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 4, ss. 529). İstanbul: TDV Yayınları.
- Işık, E. (1993). Cuma Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 8, ss. 92-93). İstanbul: TDV Yayınları.
- Işık, E. (1995). Feth Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 12, ss. 456-457). İstanbul: TDV Yayınları.
- Işık, E. (1996). Hac Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 14, ss. 420-421). İstanbul: TDV Yayınları.
- Işık, E. (2000). İbrâhîm Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 21, ss. 351-352). İstanbul: TDV Yayınları.
- Işık, Ş. (2019). İlk Misak Elest Sözleşmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(48), 83-117.
- Izutsu, T. (ts.). *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. (Süleyman Ateş Çev.). İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî. (ts.). *et-Tefsîr*. b.y.: y.y.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî. (1408/1987). *Cemheretu'l-luğa* (Cilt. 1-3). (Remzî Munîr Ba'lebekkî Nşr.) Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. (ts.). *Mucmelu'l-luğa* (Cilt. 1-2). Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.

- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. (1423/2002). *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa* (Cilt. 1-6). ('Abdusselâm Muhammed Hârûn Nşr.). b.y.: İttihâdu'l-Kuttâbi'l-'Arab.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. (1404/1984). *Nuzhetu'l-'a'yuni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vucûh ve'n-nezâîr*. (Muhammed 'Abdulkerîm Kâzım er-Râdî Nşr.). Beyrût: Muessesetu'r-Risâle.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. (1422/2001). *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Cilt. 1-9). ('Abdurrezzâk el-Mehdî Nşr.). Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbn İshâk. (1981). *Sîre*. (Muhammed Hamidullah Thk.). Konya, y.y.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezz-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. (1414/1993). *Lisânü'l-'Arab* (Cilt. 1-15). Beyrut: Dâru Sâdir
- İbn Sîde, Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî. (1424/2003). *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam* (Cilt. 1-12). (Mustafâ es-Sakkâ ve Huseyn Nisâr Nşr.). b.y.: Ma'hedu'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. (1998). *Kitâbu'l-elfâz*. (Fahrüddîn Kabâve Nşr.). b.y.: Mektebetu Lubnân.
- İşler, E. (2011). Tarafe b. Abd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 14). İstanbul: TDV Yayınları.
- İşler, E. ve Özay, İ. (2021). *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük*. İstanbul: Akdem Yayınları.
- Kâ'b b. Züheyr, Ebû'l-Mudarrab (Ebû Ukbe) Kâ'b b. Züheyr b. Rebîa. (1417/1997). *ed-Dîvân*, ('Alî Fâ'ûr Nşr.). b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Kâdî Abdülcebbâr. (1408/1988). *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. (Abdülkerîm Osman Nşr.). Kahire: y.y.
- Kaçalın, M. S. (2012). Vankulu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 42, ss. 513). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kalın, İ. (2001). Toshihiko Izutsu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 23, ss. 552-553). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kalkaşandî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşandî. (ts.). *Subhu'l-a'sâ fî sînâ'ati'l-inşâ* (Cilt. 1-15). Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Kallek, C. (1992). Biat. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 6, ss. 120). İstanbul: TDV Yayınları.

- Kapar, M. A. (1994). Ehâbîş. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 10, ss. 496-497). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kapar, M. A. (1998) *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kaplan, A. (2020). Kur'an'da 'Bağy' Kavramının Anlam Alanı. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1790-1810.
- Karaarslan, N. Ü. (1997). Hâris b. Hillize. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 16, ss. 196-197). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaarslan, N. Ü. (1999). İbn Düreyd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 19, ss. 499-506). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karagöz, M. (2019). Sözlükbilim ve Tefsir -Tehzîbül-Lüga-. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kara, Ö. (2007). Râgıb el-İsfahânî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 34, ss. 398-401). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, H. (1989). Akid. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 2, ss. 251). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, H. (1993). Cuma. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 8, ss. 85-89). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karataş, A. (2013). Kur'an'da Çokanlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi - Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği-. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 67-87.
- Karataş, M. (2003). Hz. Peyagmber'in Beden Dili. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 49-71.
- Kasapoğlu, A. (2013). Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem. *Hikmet Yurdu*, 6(11), 105-178.
- Kasapoğlu, A. (2009). Kur'an'ın Konulu Tefsiri-Konulu Tefsire Duyulan İhtiyaç ve Konulu Tefsirde Yöntemler-, *Hikmet Yurdu*, 2(3), (2009), 111-146.
- Kavak, Ö. (2019). Hal', İstifa ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 24(47), 141-196.
- Kayhan, M. (2017). Şiirle İstişhâd Açısından Kurtubî Tefsiri (Ankebut Suresi Örneği). *Turkish Studies*, 12(27), 255-280.
- Kemalî, M. H. (1993). İslâm'da İfade Hürriyeti: Fitne Kavramının Tahlili. (Halim Sırçancı Çev.) *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 40-61.

- Keskin, M. (2023). İtikadi Açıdan İkra ve İmana Tesiri. *Turkish Academic Research Review*, 8(1), 187-206.
- Khatab, S. ve Bouma, G. D. (2010). *İslam ve Demokrasi*. (Salim Korkmaz Çev.). Ankara: Sitare Yayınları.
- Kılıç, H. (1993). Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 7, ss. 459). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, H. (1996). Fîrûzâbâdî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 13, ss. 142-146). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, H. (1998). Emîn Hûlî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 18, 339-340). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, H. (1999). İbn Manzûr. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 20, 171-172). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali. (2012). (Mahmut Kısa Çev.). Konya: Armağan Kitaplar Yayınları.
- Kıyıcı, S. (1995). Ezherî, Muhammed b. Ahmed. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 12, ss. 65). İstanbul: TDV Yayınları.
- Koca, F. (2020). Mücmel. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 451-453). Ankara: TDV Yayınları.
- Köksal, S. (2015). *Mümtehan Suresi'nin 12. Ayeti Bağlamında Kadınların Biatı Meselesi*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim Anlamı. (2007). (Abdülbaki Gölpınarlı Çev.) b.y.: Elif Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Özlü Tefsir. (2014). (Abdullah Parlıyan Çev.) Konya: Konya Kitapçılık.
- Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı). (ts.). (Ahmed Davudoğlu Çev.). İstanbul: Çile Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2006). (Ahmet Varol Çev.). İstanbul: Madve Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. (2008). (Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin Çev.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı. (1961). (Hüseyin Atay ve Yasar Kutluay Çev.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. (2006). (Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş Çev.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2005). (Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin Çev.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Kur'an-ı Kerim Türkçe Anlamı.* (2004). (Şaban Piriş Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Kur'an-ı Kerim ve Karşılıklı Muhtasar Meali.* (2016). (Komisyon Çev.). b.y.: Hayrat Neşriyat.
- Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli.* (2017). (Süleyman Ateş Çev.). b.y.: Hayat Yayıncılık.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli.* (2003). (Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut Çev.). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı.* (2011). (Ali Bulaç Çev.). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli.* (2006). (Talat Koçyiğit Çev.). Konya: Hüner Yayınevi.
- Kur'an-ı Kerim ve Me'âl-i Âlîsi.* (1974). (Ali Fikri Yavuz Çev.). İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Kur'ân Tercümesi: Tanrı Kitabı.* (1965). (Besim Atalay Çev.). b.y.: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Kur'an-ı Kerim Gerekçeli ve Açıklamalı Meali.* (2021). (Cemal Külünkoğlu Çev.). b.y.: Kitapbilir Yayınları.
- Kerim Kur'an - Türkçe Çeviri.* (2017). (Erhan Aktaş Çev.) Ankara: Dumat Ofset.
- Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm.* (1985). (Hasan Basri Çantay Çev.) İstanbul: Milsan Basın.
- Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli.* (2011). (Mahmut Özdemir Çev.). Ankara: y.y.
- Kur'an.* (1957). (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Çev.). Ankara: y.y.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı.* (1977). (İsmail Hakkı İzmirli Çev.). İstanbul: Eren Yayınları.
- Kur'an-ı Hakîm Meâli Semantik Analizli Açıklamalı ve Yorumlu.* (2021). (İsmail Yakıt Çev.). b.y.: Ötüken Neşriyat.
- Kur'an - Meal Tefsir.* (2021). (Mehmet Okuyan Çev.). İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Kur'an Mesajı/Meal – Tefsir.* (2002). (Muhammed Esed Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri.* (2021). (Mustafa Öztürk Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri.* (ts.). (Ömer Nasuhi Bilmen Çev.). İstanbul: Sentez Yayınevi.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali.* (ts.). (Yaşar Nuri Öztürk Çev.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.

- el-Kurtubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. (1423/2003). *el-Câmi‘ li-âhkâmi’l-Kur‘ân* (Cilt. 1-20). (Hişâm Semîr el-Buhârî Nşr.). Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kutub.
- Kuşen, H. (1998). *Kur‘ân-ı Kerim’de Fesad Kavramı*. Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kutlu, S. (2012). Va’d ve Vaîd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 42, ss. 414). İstanbul: TDV Yayınları.
- Küçük, A. (1988). Ahid. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 1, ss. 532-533). İstanbul: TDV Yayınları.
- Küçük, A. (2009). Kur‘ân’da İkraḥ Kavramı ve Dinde Zorlama Meselesi. *Marife*, 9(2), 25-46.
- Lebîd b. Rebîa, Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca‘fer el-Âmirî el-Ca‘ferî. (1962). *ed-Dîvân*. (İhsân ‘Abbâs Nşr.). Kuveyt: et-Turâsu’l-‘Arabî.
- Lukayt b. Ya‘mer el-İyâdî. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.
- Ma‘lûf, Luvîs Ma‘lûf (ts.). *el-Müncid fi’l-luga*. Beyrut: el-Matba’atu’l-Kasulikiyye.
- Manzooriddin, A. (2002). Kur‘ân’da Anahtar Siyasi Kavramlar. (Mustafa Özel Çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25), 255-284.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. (1426/2005). *Te’vîlâtü’l-Kur‘ân* (Cilt. 1-10). (Mecdî Bâsellûm Thk.). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Basrî. (ts.). *en-Nuket ve’l-‘uyûn* (Cilt. 1-6). (es-Seyyid b. ‘Abdilmaksûd b. ‘Abdirrahîm Nşr.). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- Medkur, İbrâhim. (1409/1989). *Mu‘cemü elfazi’l Kur‘ani’l Kerim*. Kahire: y.y.
- Medkûr, İbrâhim. (1409/1989). *el-Mu‘cemü’l-veciz*. Kahire: y.y.
- Mertoğlu, M. S. (2013). Vücûh ve Nezâir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 43, ss. 141-143). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mesaj Kuran Çevirisi*. (2014). (Edip Yüksel Çev.). b.y.: Ozan Yayıncılık.
- Mes’ud, Cübran. (1992). *er-Râ’id*. Beyrut: Dar’ul ‘Alemlü’l Melayîn.
- el-Mevdûdî, Ebu’l-A‘lâ. (2005). *Tefhimu’l-Kur‘ân Kur‘ân’ın Anlamı ve Tefsiri* (Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- el-Mevdûdî, Ebu’l A‘lâ. (2016). *İslam’da Hükümet*. (Ali Genceli Çev.). İstanbul: Hilal Yayınları.

- el-Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. (2016). *İslam Nizamı*. (Ali Genceli Çev.). İstanbul: Hilal Yayınları.
- Muallim Nâci. (1987). *Lûgat-ı Nâci*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Muberred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred el-Ezdî. (1417/1997). *el-Kâmil fî'l-luğa ve'l-edeb* (Cilt. 1-4). (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm Nşr.). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (2003). *el-Mu'cemül müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr. (1984). *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Cilt. 1-30). Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye.
- Muhtar, C. (1991). Antere. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 3, ss. 237). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. (ts.). *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*. (Hâtim Sâlih ed-Dâmin Nşr.). Dubai: Câmi'atu'l-Mâcid.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. (1423/2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Cilt. 1-5). (Abdullah Mahmûd Şehhâte Thk.). Beyrut: y.y.
- Mustafâ, İ. Ve Hasan, A. (1425/2004). *el-Mu'cemu'l-vasît*. Kahire: Mektebu's-Şurûk ed-Devliyye.
- Mutarrizî, Ebû'l-Feth Nâsir b. 'Abdusseyyid ebî'l-Mekârim b. 'Alî Burhânu'd-Dîn el-Hârzemî. (ts.). *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib*. b.y.: y.y.
- Mutçalı, S. (ts.). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Mühelhil b. Rebîa, Ebû Leylâ Mühelhil (Adî) b. Rebîa b. Hâris b. Mürre et-Tağlibî. (ts.). *ed-Dîvân*. (Talâl Harb Nşr.). b.y.: Dâru'l-'Âlemiyye.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. (1374-75/1955-56). *el-Câmi'u's-sahîh* (Cilt. 1-5). (Muhammed Fuâd Abdülbâkî Nşr.). Kahire: Dâru'l-Hayyi'l-Kutubu'l-Arabiye.
- Mütercim Âsım Efendi. (2013). *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (Cilt. 1-6). (Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Nâbîga eş-Şeybânî, Abdullâh b. el-Muhârik b. Süleym b. Hudayra (Husra). (ts.). *ed-Dîvân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye.
- Nâbîga ez-Zübyânî, Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir. (ts.). *ed-Dîvân*. (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm Nşr.). Kahire: Dâru'l-Me'ârif.

- Nâfi' b. El-Ezrak. (1413/1993). *Mesâilu Nâfi' İbn Ezrak 'an Abdillâh b. Abbâs*. (Muhammed Ahmed ed-Dalî Thk.). Kıbrıs: Dâru'l-Ceffan ve'l-Cab'i.
- Nazîmâ, A. ve Reşad, F. (1318/1900). *Mükemmel Osmanlı Lugatı*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Öge, S. (2000). *İslâm Düşüncesinde "Fısk" Kavramı*. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Ömer b. Ebû Rebîa, Ebû'l-Hattâb (Ebû Hafs) Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre el-Kureşî el-Mahzûmî. (ts.). *ed-Dîvân*, (Ahmed Ekrem et-Tabbâ' Nşr.). Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Önkâl, A. (1991). Âmir b. Tufeyl. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 3, ss. 68). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özcan, H. (1993). Mâtürîdî'ye Göre İman-İslâm-İhsan ve Küfür İlişkisi. *Diyanet İlmi Dergi*, 29(3), 85-100.
- Özdemir, M. (1998). Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'ânî Bir Kavram: Fâsik. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 499-521.
- Özel, A. (2020). Muhammed Abdullah Dirâz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 30, ss. 485-486). Ankara: TDV Yayınları.
- Özkan, M. (2008). Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu. *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 113-128.
- Özön, M. N. (1988). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Öztürk, M. ve Mertoğlu, M. S. (2013). Zemahşerî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 235-238). İstanbul: TDV Yayınları.
- Paçacı, M. (2005). Tefsirde Semantik ve Hermenötik. *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 1*. (İsmail Kurt ve Seyit Ali Tüz ed.). İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 572-589.
- Palmer, F. R. (1991). *Semantic*. Cambridge: University Press.
- Parlak, A. (2018). Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Elestü Bi Rabbiküm Kâlû Belâ Mîsâkının Keyfiyet Analizi. *Universal Journal of Theology*, 3(2), 109-132.
- Polater, K. (2008). *Kur'an Açısından Adalet ve Zulüm*. Erzincan: Doğu Yayınları.
- Polater, K. (2013). Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 63-88.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. (1412). *el-Mufredât fî ğarîbi 'ü'l-Kur'ân*. (Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî Nşr.). Beyrut: Dâru'l-Kalem.

- er-Rayyıs, Muhammed Ziyûddin. (2017). *İslam'da Yönetim Sistemleri ve Temelleri*. (İbrahim Sarmış Trc.). Ankara: Fecr Yayınları.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. (1421/2000). *Mefâtîhu'l-gayb* (Cilt. 1-32) Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Rebî'a er-Rakkî, Rebî'a b. Sâbit el-Esedî er-Rakkî. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.
- Sadan, H. (2017). *Mekkî ve Medenî Ayetlerin Semantik Çerçevesi: İtaat ve İttiba Kavramlar Örneği*. Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Safa, M. (2021). Vahiy-Toplum İlişkisi Bağlamında İtaat/İsyan İkiliği. *Turkish Studies-Religion*, 16(1), 71-84.
- Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmail b. 'Abbâd et-Tâlikânî. (1414/1994). *el-Muhît fî'l-luğa* (Cilt. 1-10). (Muhammed Hasen Âlu Yâsîn Nşr.). Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub.
- Sâmi, Ş. (1317/1899). *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Akdem Matbaası.
- Sarı, M. (1982). *el- Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Sav, B. (2003). Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 147-166.
- Savran, A. (2001). Kâ'b b. Züheyr. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 24, ss. 7-8). İstanbul: TDV Yayınları.
- Seber, A. (2009). Konulu Tefsir Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 139-172.
- Seber, A. (2013). Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramlarının Muhtevasının Tespiti. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 97-130.
- Seber, A. (2014). İzutsu'nun "Kur'an'da Allah Ve İnsan" Adlı Eserinde Uyguladığı Semantik Metodun Tahlil Ve Tenkidi. *Hikmet Yurdu*, 7(13), 197-228.
- Selâme b. Cendel, Ebû Mâlik Selâme b. Cendel b. Abdiamr et-Temîmî el-Hârisî. (ts.). *ed-Dîvân*. b.y.: y.y.
- es-Senhûrî, Abdurrezak Ahmed. (2001). *Fıkhu'l-Hilâfeti ve Tatavvuruhâ*. (Tevfik eş-Şâvî-Nadiye es-Senhûrî Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 141-163.
- Seyyid Kutub (ts.). *Fî zılâli'l-Kur'ân*. (Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerim Ünalın, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip ve Abdülhamit Birişik Çev.). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Sinanoğlu, M. (2002). Küfür. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 26, ss. 533-536). Ankara: TDV Yayınları.

- Son Çağrı Kur'an*. (2004). (Salih Akdemir Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Soysaldı, H. M. (2001). Günümüzde Kur'an'ın Anlaşılması. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 7-22.
- Soysaldı, H. M. (2001). Kur'an'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi. Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu. Eds. Necati Kara. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ss. 31-50.
- Soysaldı, H. M. (2019). Kur'an Ayetleri Perspektifinde İlahî Mîsak. *Bilimname*, 37(1), 431-452.
- Soysaldı, H. M. (2005). Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 61-75.
- Süleymaniye Vakfı Meali*, (Erişim 1 Aralık 2022)
- Sülün, M. ve Turan, M. (20107). Erken Dönem Siyaset-Tefsir İlişkisi -Hazret-i Osman Dönemi-. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 41-72.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman Ebu Bekir. (1408/1987). *el-Mühezzebe fima vaka'a fi'lKur'an-ı Kerîmi mine'l-mu'arreb*. (Semîr Hüseyin Halebî Nşr.). Beyrut: y.y.
- Şafak, A. (1991). Bağy. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Ciltç 4, ss. 451-452). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şafak, A. (19969). Fısk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 13, ss. 37-38). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şaşa, M. (2018). İmam Mâturîdî'nin Siyaset Anlayışında Öne Çıkan Yönetim İlkeleri. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 11(2), 309-344.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musâ b. Muhammed. (1417/1997). *el-Muvâfakât* (Cilt. 1-7). (Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân Nşr.). Mısır: Dâru İbn 'Affân.
- Şenferâ, Sâbit (Amr) b. Mâlik el-Ezdî. (ts.). *ed-Dîvân*, (İmîl Bedî' Ya'kûb Nşr.). b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî.
- Şenel, A. (2014a). *Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar*. İstanbul: 7 Renk Basım Yayın.
- Şenel, A. (2014b). Biat Kültürünün Sosyolojisi Saygı ve Tapınma. *Bilim ve Gelecek Dergisi*, (122), 18-37.
- Şen, M. (1997). *Kur'an'da Vaad ve Vaid*. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Şentürk, L. (1991). İman ve Küfür. *Diyanet İlmi Dergi*, 27(4), 3-16.

- Şertûnî, Saîd el-Hûrî. (1403). *Akrebü'l-mevârid fî fusasi'l-'Arabiyye ve ş-şevârid*. Beyrut: y.y.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî. (1422/2001). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Cilt. 1-24). (Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî Thk.). b.y.: Dâru Hicr.
- Tarafe b. Abd, Ebû Amr Tarafe (Amr) b. el-Abd b. Süfyân b. Sa'd el-Bekrî el-Vâilî. (2002). *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*. (Mehdî Muhammed Nâsiruddîn Thk.). b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tarkan, Ö. (1998). İslâmiyet ve Demokrasi. İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu-1998. Eds. Ö. Turan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 453-460.
- Taşkın, K. (2019). Hudeybiye Seferi ve Hz. Ömer'in Bey'atü'r-Rıdvan Ağacını Kestirme Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Marife*, 19(1), 159-182.
- Tatlı, B. (2013). Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku'r-râvî. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 21-54.
- Tefsiri Meal Kuran'ın Anlaşılmasına Doğru*. (2002). (Ahmet Tekin Çev.). İstanbul: Kelam Yayınları.
- Teyfur, M. (2020). Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzî'ye Göre İslâmî Kavramların Semantik Tahlili. *Kisbu İlahiyat Dergisi*, 1(3), 7-34.
- Topaloğlu, B. (2003). Mâsiyet. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 28, ss. 77). Ankara: TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2011). Tevbe Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss. 585-588). İstanbul: TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. ve Çelebi, İ. (2009). *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Topaloğlu, B. ve Karaman, H. (2015). *Arapça-Türkçe Yeni Kâmûs*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Toplayıcı, M. (1995). Demokrasi, İslâm ve Bediüzzaman'ın Görüşleri. Şeriat ve Demokrasi. Eds. K. Güleçyüz. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, ss. 217-250.
- Topuzoğlu, T. R. (1997). Halîl b. Ahmed. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 15, ss. 309-312). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tural, H. (1999). İbn Fâris. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 19, 479-481). İstanbul: TDV Yayınları.
- Turgay, N. (2004). İslâm Kültüründe Şiir. *Diyanet İlmi Dergi*, 40(1), 113-132.
- Tüccar, Z. (1993). Cerîr b. Atıyye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 7, ss. 412-413). İstanbul: TDV Yayınları.

- Tüccar, Z. (1994). Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 10, ss. 244-246). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tüccar, Z. (1995). Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 12, ss. 406-408). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tüccar, Z. (1998). Hutay'e. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 18, ss. 424). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tüccar, Z. (1999). İbn Sîde. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 20, ss. 318-319). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (1991). Asmaî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 3, ss. 499-500). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (1997). Hâtım et-Tâî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 16, ss. 472-473). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2003). Lebîd b. Rebîa. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 27, ss. 121-122). Ankara: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2005). Muallakât. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 30, ss. 310-312). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2006a). Nâbiga eş-Şeybânî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 32, ss. 261-262). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2006b). Nâbiga ez-Zübyânî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 32, 262-263). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2009). Selâme b. Cendel. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 36, ss. 346-347). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2010). Şenferâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 38, ss. 535-537). İstanbul: TDV Yayınları.
- Türker, Ö. (2020). Mukâtil b. Süleymân. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 31, ss. 134-136). Ankara: TDV Yayınları.
- Türkçe Kur'an*. (ts.). (Cemil Said Çev.). İstanbul: Şems Matbaası.
- Türkçe Mushaf-ı Şerif*. (1927). (Süleyman Tevfik Çev.). İstanbul: y.y.
- Türkmen, D. A. (2012). Arap Edebiyatında "Fısk" Kavramı ve Kur'an-ı Kerim'in Bu Kavrama Kazandırdığı Yeni Anlamlar (Allame Taberi Örneği). *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı*, (4), 180-189.
- Türkmen, H. (2021). Kur'an'da Küfür Kavramının Semantik Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(76), 773-784.
- Uçar, F. K. (2004). *Kur'an Ayetlerinden İkrâh ve Izdırâr*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Uludağ, S. (1998). Teorik Açından İslam ve Demokrasi: Yargı. İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu-1998. Eds. Ö. Turan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 397-410.
- Ulutürk, V. (1990). Kur'an-ı Kerim'de Zulüm Kavramı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 120-142.
- Doğan L. (Mülakat yapılan). (2018). (Mülakat sesli dosya). Project Web site: 1 Aralık 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=HRrXV34UdI8> adresinden erişildi.
- Urve b. el-Verd el-'Absî. (ts.). *ed-Dîvân*. ('Abdulmu'în el-Melûhî Nşr.). b.y.: y.y.
- Uzun, M. İ. (2003). Meânî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 28, ss. 206-207). Ankara: TDV Yayınları.
- Uzun, T. (1989). Alkame b. Abede. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 2, ss. 466-467). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ünal, A. B. (2007). Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Semantik Yöntem. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 1-18.
- Ünalan, A. (1994). *İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî (419-478/1028-1085)'nin Gıyasü'l-Ümem fi İltiyası 'z-Zulem Adlı Eserine Göre Bey'at ve İmâmet*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ünver, M. (1998). Sinokronik Semantik ve Tarih Bilinci Bağlamında Bir Kur'an Terminolojisi Oluşturmaya Doğru. III. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu. Eds. Kolektif. Ankara: Fecr Yayınları, ss. 157-181.
- el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. (1415/1995). *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (Cilt. 1-2). (Safvân Adnân Dâvûdî Thk.). Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Vankulu Mehmed Efendi. (2014). *Vankulu Lügati* (Cilt. 1-2). (Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi Hzr.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Varol, H. (1995). Evs b. Hacer. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 11, ss. 542). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yaşaroğlu, M. K. (2007). Nûr Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 33, ss. 247-248). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yaşaroğlu, M. K. (2020). Mümtehin Sûresi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 31, 560-561). Ankara: TDV Yayınları.
- Yakıt, İ. (1994). Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 17-24.

- Yavuz, A. (2006). Kur'ân'da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Surelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme (Ahzâb, Muavvizeteyn, Kunut ve Nurayn Rivayetleri). *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 7-39.
- Yavuz, Y. Ş. (1992). Bezm-i Elest. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 6, ss. 106-108). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yeğin, Abdullah ve Badıllı, A. (1978). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*. İstanbul: TÜRDAV Basım Yayım.
- Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali. (2022). (Bayraktar Bayraklı Çev.). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Yıldırım, D. A. (2016a). Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 123-147.
- Yıldırım, D. A. (2016b). İnanç Amel ve Ahlâk Ekseninde Kur'an'da Zulüm Kavramı. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 35-67.
- Yıldız, T. (2015). İslam ve Batı Hukuk Düşüncesinde Devlet Başkanının Azledilmesi Problemi. *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları*, (1), 289-310.
- Yılmaz, H. (2003). *Kur'ân Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yılmaz, H. (2009). Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair. Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü. Eds. B. Gökkır, Ö. Kara, M. Abay, N. Yılmaz, N. Gökkır ve A. Bulut. İstanbul: İlim yayma Vakfı Yayınları, ss. 363-380.
- Yılmaz, H. (2017). Modern Dönem Kur'ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 14-30.
- Yılmaz, H. (2018). Tefsir Yönelişleri Bağlamında Bilbilimsel ve Semantik Yöneliş Üzerine Bazı Mülâhazalar. Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu. Eds. İlyas Altuner vd. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, ss. 323-332.
- Yolcu, M. İ. (1996). *Örnek Sözlük*. Ankara: Eği-San Basım Yayım.
- Yurdagür, M. (1988). Ahid. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 1, ss. 534). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yüce Kur'an'ın Manası ve Mesajı. (2015). (Abdullah-Ahmet Akgül Çev.). İstanbul: Furkan Yayınları.
- Yüce, M. (2010). Kelamcıların Bilgi Tanımları ve Nesefi'nin Semantik Tahlili. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 111-126.
- Yüksel, A. (1988). Abîd b. Ebras. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 1, 308-309). İstanbul: TDV Yayınları.

- Yüksel, Y. (2020). Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 45-80.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk. (1434). *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Cilt. 1-20). ('Alî Şîrî Nşr.). b.y.: Dâru'l-Fikr.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. (1419/1998). *Esâsu'l-belâğ* (Cilt. 1-2). (Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd Nşr.). Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. (1407/1987). *el-Keşşâf 'an hahâ'ikı ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Cilt. 1-4). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.

ÖZGEÇMİŞ

Emrah Balık, Of Uğurlu Mehmet Rüştü Âşıkkutlu Kur'an Kursu'nda hafızlığını tamamladı. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2012 yılında mezun oldu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Kur'an'da Hz. Lût Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili* konulu teziyle yüksek lisansını 2018 yılında, Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde *Kur'ân-ı Kerîm'de Biat* konusu ile doktora çalışmasını da 2024 yılında tamamladı.

Emrah Balık, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam Hatip olarak görev yaptı. Yavuz Selim Vakfı'nda gençlik ve eğitim faaliyetleri sorumlusu olarak çalıştı. Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nde tarihî mezar taşlarının kayıt altına alınması çalışmalarını yürüttü. Halen Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde memur ünvanında çalışan, evli ve iki çocuk babası olan Balık, Arapça bilmektedir.

Yayınlar:

- Balık, E. (2024a). Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût Kıssasında Zikredilen Olumsuz Tutum ve Davranışların Değerler Eğitimi Açısından Tahlili. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 7(1), 99-120. <https://doi.org/10.52637/kiid.1433068>
- Balık, E. (2024b). Kur'ân-ı Kerîm'de By'a Kökünün Semantik Analizi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(26) 761-796. <https://doi.org/10.53683/gifad.1428945>